

FORSCHUNGEN ZUR BYZANTINISCHEN RECHTSGESCHICHTE
ATHENER REIHE
Herausgegeben von Spyros Troianos

14

Καλλιόπη (Κέλλυ) Αλκ. Μπουρδάρα: Εικονομαχία και δίκαιο.
Νομική θεώρηση των αγιολογικών κειμένων.

Καλλιόπη (Κέλλυ) Α. Μπουρδάρα

ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟ
ΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ
ΤΩΝ ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ
ΑΘΗΝΑ - ΚΟΜΟΤΗΝΗ 2004

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ετήσιας απαγορευτικής των προσβολών της. Επισημαίνεται πάντως ότι κατά τον Ν. 2121/1993 και τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Καλλιόπη (Κέλλυ) Α. Μπουρδάρα

Εικονομαχία και Δίκαιο. Νομική θεώρηση των Αγιολογικών Κειμένων

Calliope (Kelly) A. Bourdara

Iconoclasm and Law. Legal approach of the hagiographical texts (in Greek)

Iconoclasm et Droit. Approche juridique des textes hagiologiques (en grec)

Ikonoκlasmus und Recht. Juristische Betrachtung der hagiographischen Texte (auf griechisch)

Αθήνα, 2004

ISBN 960-15-1243-8

© Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Σόλωνος 69 - 106 79 Αθήνα

Τηλ.: 210 3615440 - 210 3618198 • Fax: 210 3610425

ΣΤΟΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ: Πεσμαζόγλου 5, τηλ./Fax: 210 3217437

ΚΟΜΟΤΗΝΗ: Ν. Ζωΐδου 88 - 691 00, τηλ.: 25310/26323 - 33245

© Ant. N. Sakkoulas Publishers, 69, Solonos Str. - 106 79 Athens - Greece

Tel.: 210 3618198 - 210 3615440 • Fax: 210 3610425

STOA OF THE BIBLE: 5, Pasmazoglou Str., Tel./Fax: 210 3217437

KOMOTINI: 88, N. Zoidou Str. - 691 00, Tel.: 25310/26323 - 33245

email: info@ant-sakkoulas.gr • www.ant-sakkoulas.gr

*Στη μνήμη του θείου μου
Κωνσταντίνου Δ. Λάμπρου*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	XI
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	XV
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	
- ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑΣ.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
Η ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΛΑΤΡΕΙΑΣ	37
α) Διώξεις Εικονολατρών	37
β) Οι νομοθετικές ρυθμίσεις	44
γ) Τα αδικήματα	63
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	
ΟΙ ΠΟΙΝΕΣ	74
α) Νομοθεσία και πρακτική.....	74
β) Τρόποι εκτέλεσης της θανατικής ποινής.....	96
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ	
ΟΙ ΦΥΛΑΚΕΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑΣ.....	102
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ	
ΚΗΔΕΙΑ ΚΑΙ ΤΑΦΗ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΟΛΑΤΡΩΝ	123
ΠΗΓΕΣ.....	149
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	155
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΗΓΩΝ	163
ΠΙΝΑΚΑΣ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΤΩΝ	169
ΠΙΝΑΚΑΣ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ	173

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η Ιστορία του Δικαίου χρησιμοποιεί, όπως και όλοι οι υπόλοιποι κλάδοι των ιστορικών επιστημών, κάθε διαθέσιμη πηγή για την άντληση πληροφοριών, χωρίς να εξαιρούνται βεβαίως και αυτά ακόμη τα μνημεία της Τέχνης, των οποίων η αξία ως πηγών του Δικαίου δεν τίθεται υπό αμφισβήτηση.

Τα αγιολογικά κείμενα, σημαντικότερη πηγή πληροφοριών για τις οικείες χρονικές περιόδους, αποτελούν ένα από πολλές απόψεις ιδιαίτερο πρόβλημα για τις ιστορικές επιστήμες. Το πρόβλημα αυτό είναι απόρροια της μεγάλης διαφοράς ανάμεσα στον όγκο του πληροφοριακού υλικού που περιέχουν τα κείμενα αυτά αφενός και του αποτελέσματος της αποτιμήσεώς του με τα καθιερωμένα ιστορικά κριτήρια αφετέρου, επειδή σε πολλές περιπτώσεις οι παρεχόμενες πληροφορίες είναι επισφαλείς. Για να γίνω σαφέστερος, σε καμία άλλη κατηγορία πηγών υλικού δεν εμφανίζεται το χάσμα μεταξύ ποσότητας και ποιότητας τόσο ευρύ.

Με τη βοήθεια διαφόρων ομαδοποιήσεων προσπαθούν οι ειδικοί ερευνητές να περιορίσουν το παραπάνω μειονέκτημα. Μία από τις ειδικές κατηγορίες βίων αγίων στις οποίες καταλήγουν οι προσπάθειες αυτές περιέχουν όσους αφορούν πρόσωπα που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στον δημόσιο βίο της χώρας, είτε ως μέλη της αυτοκρατορικής οικογενείας ή του ανώτατου κλήρου, είτε λόγω της αναμείξεώς τους στην πολιτική. Επί των κειμένων αυτής της κατηγορίας η επαλήθευση πολλών πληροφοριών που περιέχουν παρουσιάζεται σχετικά εύκολη λόγω της δυνατότητας να διασταυρωθούν με άλλες πηγές.

Μία κατηγορία αγιολογικών πηγών, που η νεότερη ιστορική έρευνα αποχωρίζει σε μια προσπάθεια συστηματοποίησής του υλικού, είναι τα κείμενα που συνδέονται με την Εικονομαχία, είτε διότι συντάχθηκαν στη διάρκεια της, είτε επειδή περιγράφουν γεγονότα που διαδραματίστηκαν στις διαδοχικές της φάσεις. Παρά το γεγονός ότι υφίσταται μερική επικάλυψη από βίους αγίων που διέπρεψαν στη δημόσια ζωή και επομένως εμφανίζουν τα πλεονεκτήματα της προηγούμενης κατηγορίας, η επεξεργασία των αγιολογικών κειμένων της Εικονομαχίας

εμφανίζει ιδιαίτερες δυσκολίες λόγω του έντονου προπαγανδιστικού τους χαρακτήρα.

Αυτής της περιόδου τις αγιολογικές πηγές επέλεξε ακριβώς η κ. Κέλλυ Μπουρδάρα ως αντικείμενο της τελευταίας της έρευνας κατά την αναζήτηση δικαϊκών στοιχείων στις περιγραφές των διώξεων που υπέστησαν οι βιογραφούμενοι άγιοι. Η επιλογή δεν προήλθε από άγνοια των δυχερειών του εγχειρήματος, γιατί η σ. έχει πλούσια εμπειρία της μεθόδου ερμηνευτικής προσεγγίσεως των αγιολογικών πηγών (βλ. Καλλιόπης Αλκ. Μπουρδάρα, *Το δίκαιο στα αγιολογικά κείμενα* [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte. Athener Reihe, 2.] Αθήνα 1987), αλλά από την έλξη που ασκεί η αναζήτηση των εικονοκλαστικών ρυθμίσεων, των οποίων τα κείμενα εξαφάνισε οριστικά η αποκατάσταση των εικόνων.

Κατά την επεξεργασία και αξιολόγηση του υλικού έλαβε υπόψη της η σ. όλη την πρόσφατη βιβλιογραφία, ελληνική και ξένη, κατ' εξοχήν όμως τα συμπεράσματα της έρευνας στον τομέα της προσωπογραφίας. Πράγματι η κ. Μπουρδάρα εξάντλησε όλα τα σχετικά λήμματα στο πιο πρόσφατο και ενημερωμένο βοήθημα που διαθέτει η προσωπογραφική έρευνα ως προς τους μέσους βυζαντινούς χρόνους, την επτάτομη Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit, που εξέδωσε μεταξύ των ετών 1998-2002 η Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Το έργο αυτό, στο τμήμα του που έχει εκδοθεί μέχρι σήμερα, καλύπτει την περίοδο 641-867, στην οποία περιλαμβάνεται ολόκληρη η Εικονομαχία. Ενόψει δε της σημασίας των αγιολογικών κειμένων ως προσωπογραφικής πηγής, ιδίως δε εκείνων που συνδέονται με την Εικονομαχία, αφιερώνονται στον τόμο των Προλεγομένων οι σελίδες 52-146 στην παρουσίαση και τον σχολιασμό των αγιολογικών πηγών στο σύνολό τους, ανεξάρτητα από τη χρησιμοποίησή τους στα επί μέρους λήμματα.

Ως προς τα στοιχεία που παρέχουν οι αγιολογικές πηγές ως προς την ποινική μεταχείριση των εικονολατρών, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία, όπως άλλωστε επισημαίνει και η σ., ότι οι περιγραφές είναι για προπαγανδιστικούς λόγους υπερβολικές. Η μέχρις ενός σημείου παρατηρούμενη ομοιομορφία σε ορισμένες ενέργειες των διωκτικών αρχών, αν μάλιστα ληφθεί υπόψη ότι μετά την καταδίκη της εικονολατρείας από τη Σύνοδο της Ιερείας οι εικονολάτρες ήσαν γαι την έννομη τάξη αιρετικοί, μαρτυρεί ωστόσο ότι οι περιγραφές στους βίους των διαφόρων αγίων και αν ακόμη δεν ήσαν απόλυτα ακριβείς, πρέπει πάντως με

τα κριτήρια της εποχής εκείνης να θεωρούνταν αληθοφανείς. Για τους λόγους αυτούς το νέο έργο της κ. Μπουρδάρα εμπλουτίζει σημαντικά τις γνώσεις μας ως προς τη λειτουργία της ποινικής καταστολής σε μία εποχή θρησκευτικού φανατισμού.

Όπως και σε όλους τους άλλους τόμους της σειράς υπήρξε η βοήθεια του Αντώνη Σάγκουλα και των συνεργατών του πολύτιμη. Τον ευχαριστούμε θερμά.

Σπύρος Ν. Τρωιάνος

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Αθανάσιος Σχολαστικός = D. Simon - Sp. Troianos: Das Novellensyn-
tagma des Athanasios von Emesa. Frankfurt a. M.
1989.
- Αν. Ιεροσ. Σταχ. = Α. Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, Ανάλεκτα Ιερο-
σολυμιτικής Σταχυολογίας. Petropoli 1891-1898.
- Β.Π. = Βυζαντινά Ποικίλα.
- Ε.Ε.Β.Σ. = Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών, Αθή-
ναι 1963 κ.ε.
-
- An. Boll. = Analecta Bollandiana, Bruxelles 1882 κ.ε.
- ASS = Socii J. Bollandi, Acta Sanctorum, Antwerpen
1643 κ.ε.
- Auzéry = M.F. Auzéry, La Vie d'Étienne le Jeune, BBOM 3.
Aldershot 1997.
- B. = Βασιλικά, έκδ. J. Scheltema-N. van der Wal-D.
Holwerda, Basilicorum Libri LX, Series A, Textus,
Groningen 1955-1988.
- BBOM = Birmingham Byzantine and Ottoman Monogra-
phies.
- BHG = F. Halkin: Bibliotheca Hagiographica Graeca, τ. 1-
3, Subsidia Hagiographica 8^α. Bruxelles 1957.
- Byz. = Byzantion. Revue internationale des études byzan-
tines. Bruxelles 1924 κ.ε.
- C.J.C. = Corpus Iuris Civilis, έκδ. Th. Mommsen-P. Krüger.
I. D(igesta), έκδ. Th. Mommsen, Berlin ¹⁰1905. II.
C(odex Iustinianus), έκδ. P. Krüger, Berlin ⁸1906.
III. N(ovellae), έκδ. R. Schöll-W. Kroll, Berlin
³1904.
- B.Z. = Byzantinische Zeitschrift, Leipzig 1892 κ.ε. - Mün-
chen 1950 κ.ε.
- D.O.P. = Dumbarton Oaks Papers, Cambridge Mass. 1941
κ.ε.

- J.G. = J. και Π. Ζέπου, *Jus Graecoromanum*, τ. 1-8, Αθήναι 1931 (ανατύπ. Aalen 1962).
- P.G. = J.P. Migne, *Patrologiae cursus completus, Series graeca* τ. 1-161, Paris 1857-1906 (ανατύπ. Turnhout 1963 επ.).
- PMBZ = *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit. Erste Abteilung (641-867)*. Herausgegeben von der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften. Prolegomena + τ. I-VI. Berlin-N. York 1998-2002.
- R.E.B. = *Revue des Études Byzantines*, Paris 1943 κ.ε.
- SBM = *Μειζων Σύνοψις των Βασιλικών*, J.G. τ. 5.
- Synax. Eccl. CP = *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*. Bruxelles 1902.
- Syn. m. = *Μικρά Σύνοψις*, J.G. τ. 6, σ. 327 επ.
- T.M. = *Travaux et Mémoires*, Paris 1965 κ.ε.
- V.V. = *Vizantijski Vremennik*, Sanktpetersburg-Leningrad, 1894-1927, 1947 κ.ε.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μία ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα περίοδος στην ιστορία του Βυζαντινού Κράτους είναι η περίοδος της Εικονομαχίας. Έχουν γραφεί πολλά και έχουν δοθεί πολλές ερμηνείες από νεώτερους επιστήμονες. Ήταν η Εικονομαχία θρησκευτική ή πολιτική κίνηση; Ερευνητές του δέκατου ένατου αιώνα και των αρχών του εικοστού, οι πιο τολμηροί, θεώρησαν ότι πρόκειται για μια κίνηση νεωτερική, μεταρρυθμιστική που είχε ως στόχο την αναμόρφωση της βυζαντινής κοινωνίας πάνω σε υγιείς βάσεις. Άλλοι θεώρησαν ότι τα κίνητρα ήταν οικονομικά ή πολιτικά. Είναι αλήθεια ότι η ιστοριογραφία του δέκατου ένατου αιώνα αναζητούσε στην εικονομαχία κοινωνικές προεκτάσεις, γιατί σύμφωνα με την τότε κρατούσα αντίληψη δεν ήταν δυνατόν να υπάρχει μεταρρυθμιστική κίνηση ξένη προς κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Η σύγχρονη ιστοριογραφία εντάσσει την κατανόηση των γεγονότων και των κοινωνικών φαινομένων στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής. Θεωρεί ότι η αντιμοναρχική πολιτική, τα μέτρα εις βάρος της εκκλησιαστικής και μοναστηριακής περιουσίας είναι φαινόμενα δευτερογενή, ξένα προς τον πρωτογενή χαρακτήρα του διωγμού των εικόνων. Είναι μέτρα που επιβλήθηκαν εκ των υστέρων λόγω της μεγάλης αντίδρασης των μοναχών στην αυτοκρατορική πολιτική.

Κατά την περίοδο της Εικονομαχίας δεν διαπιστώνεται αξιόλογη θεσμική μεταβολή. Ο κρατικός μηχανισμός εξακολουθούσε να διέπεται με κάποιες βελτιώσεις από το σύστημα που είχε επιβάλλει ο αυτοκράτωρ Ηράκλειος (610–641) και οι διάδοχοί του. Η νομοθεσία παρά τις κάποιες καινοτομίες που εισήγαγε με την επιρροή του χριστιανισμού – π.χ. βελτιώθηκε η θέση των προσώπων που τελούσαν υπό πατρική εξουσία – δεν ευνόησε κοινωνικές εξομοιώσεις. Νεώτεροι ερευνητές αποκλείουν, ως επί το πλείστον, κίνητρα οικονομικά και κοινωνικά και θεωρούν πρωτογενή παράγοντα τον θρησκευτικό και πνευματικό. Υπάρχουν, όμως, και κάποιες σε μειοψηφία φωνές. Έτσι η Ελένη Ahrweiler αναζητά βαθύτερες διασυνδέσεις στα κοινωνικά-πολιτικά φαι-

νόμενα μεταξύ έβδομου και ένατου αιώνα¹. Θεωρεί ότι η εικονομαχική πολιτική των Ισαύρων εμπνέεται από την μέριμνα για τους γηγενείς μικρασιατικούς πληθυσμούς. Διακρίνει δηλαδή προσπάθεια εξασφάλισης δομών προσαρμοσμένων στις ανάγκες του αγροτικού πληθυσμού. Δέχεται ότι στον μέν θρησκευτικό τομέα η Εικονομαχία απέτυχε, κατέστησε, όμως, φανερή την ανάγκη μεταβολής της κοινωνικής πολιτικής. Την εποχή των αραβικών επιδρομών διακρίνει δύο αντίθετες ροπές στην κοινωνική και οικονομική πολιτική: μία συντηρητική και εκπροσωπείται από τους εικονολάτρες αυτοκράτορες και ευνοεί την οικονομική ολιγαρχία, την εύπορη τάξη των πόλεων. Η άλλη μεταρρυθμιστική, την οποία εισήγαγαν οι εικονομάχοι αυτοκράτορες και απέβλεπε στην υποστήριξη του αγροτικού πληθυσμού που είχε ιδιαίτερα δοκιμασθεί από τις αραβικές επιδρομές.

Η Αικ. Χριστοφιλοπούλου² θεωρεί ότι οι πηγές, συμπεριλαμβανόμενων και των νομικών, δεν ευνοούν την ερμηνεία της Η. Ahrweiler και καταλήγει «Καινοτόμον αναδιάρθρωσιν τῆς οἰκονομίας καί τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν ἐπεχείρησε..... ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Α΄, ὅστις ὁμως ἐπιμελῶς ἀπέφυγε νά ἀναμιχθῆ εἰς τήν εἰκονομαχικήν διαμάχην. Τά γεγονότα καί αἱ ἰδεολογικαί ροπαί, ὡς ἀποκαλύπτονται μέσω τοῦ διασωθέντος πηγαίου ὕλικου, μονομεροῦς χαρακτῆρος μέχρις ἑνός σημείου ἐξ ἐπόψεως θεολογικῆς, καθιστοῦν φανερόν ὅτι ἡ εἰκονομαχία συνιστᾷ κίνημα πνευματικόν καί θρησκευτικόν, αὐτοδύναμον καί ἄσχετον πρός πολιτικάς, οἰκονομικάς, κοινωνικάς ἐπιλογάς καί τάσεις. Τόν ἀποκλειστικῶς θρησκευτικόν χαρακτῆρα τῆς κινήσεως ἐκφράζει καί ἡ ἀνάπτυξις εὐρυτέρας κλίμακος ἰδεολογικῶν ροπῶν ἀπό τῶν πλέον ἀδιαλλάκτων, ὡς ἦτο ἡ καταστροφή τῶν εἰκόνων καί ἡ ἀπόρριψις τῆς λατρείας τῆς Θεοτόκου καί τῶν ἁγίων, μέχρι τῶν ἐπιεικτεστέρων, κυμαινομένων εἰς τήν ἀπονομήν προσκυνήσεως ἢ τιμῆς εἰς τό εἰκονιζόμενον πρόσωπον».

Άλλοι επιστήμονες θεωρούν ότι οι δύο αυτές απόψεις που έχουν διατυπωθεί – η μία η οποία υποστηρίζει ότι η Εικονομαχία είχε στόχο κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, η άλλη ότι είναι κίνημα πνευματικό και θρησκευτικό – παρουσιάζουν αδυναμίες. Απαιτείται περαιτέρω διερεύ-

---

1. Βλ. Η. AHRWEILER : *L' Asie Mineure et les invasions arabes* (VIIe - IXe s.), *Revue Historique*, τ.227 (1962) σ.1-32 ιδίως σ. 22 επ.- ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ: *L' idéologie politique de l'empire byzantin*, Paris 1975, μεταφρ.στα ελληνικά, 1977, σ. 30 επ.

2. ΑΙΚ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ: *Βυζαντινή Ιστορία*, Β'1 (610-867), Θεσσαλονίκη 1993, σ. 118-119, όπου και λεπτομερής σχετική βιβλιογραφία.

νηση του εικονομαχικού κινήματος για να καταλήξουμε σε συναγωγή ασφαλών συμπερασμάτων.³

Επέλεξα να ερευνήσω πηγές που αναφέρονται σε αυτή την ενδιαφέρουσα περίοδο του Βυζαντινού Κράτους με στόχο την συλλογή και επεξεργασία νομικών πληροφοριών. Οι πηγές αυτές είναι τα αγιολογικά κείμενα. Αγιολογικά κείμενα είναι τα γραπτά εκείνα μνημεία που αφηγούνται το βίο και τις πράξεις ενός αγίου.⁴ Ο συγγραφέας τους έχει εμπνευσθεί από τη λατρεία του αγίου και έχει σκοπό να την προωθήσει. Ο χαρακτήρας των κειμένων αυτών είναι θρησκευτικός και εποικοδομητικός.⁵ Μπορούν δε να ταξινομηθούν σε τρεις ομάδες: Μαρτύρια (τα κείμενα δηλαδή που περιέχουν τα πρακτικά ή την περίληψη των πρακτικών μίας ή περισσότερων συνεδριάσεων του δικαστηρίου, την σύλληψη, κράτηση και εκτέλεση των κατηγορουμένων ως χριστιανών την εποχή των διωγμών), Πράξεις των Αποστόλων, Βίοι Αγίων. Ως προς τον φιλολογικό τύπο μπορούν να διακριθούν σε: απλές διηγήσεις, εγκώμια ή πανηγυρικούς, διαλόγους, επιστολές. Η εικονομαχική πολι-

---

3. Βλ. Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ: Το Βυζαντινό Κράτος, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 106-107: «Ασφαλώς οι αντιμοναχικές τάσεις είναι δευτερογενές φαινόμενο στο εικονομαχικό κίνημα, αλλά και η πνευματική αντίθεση ανατολικών και δυτικών επαρχιών παρίσταται πολύ περισσότερο από ότι επιτρέπεται τονισμένη, σχηματική και άπλοποιημένη. Η διερεύνηση του εικονομαχικού κινήματος παρουσιάζει μέγала άκρη κενά που πρέπει να εξεταστούν, για να μπορέσουμε να καταλήξουμε σε συναγωγή ασφαλών συμπερασμάτων.» - Βλ. όμως και ST. MAXFIELD: The causes of Iconoclasm. *Hermeneia* (Juli 2000), σ. 7-18.

4. Οι L. BRUBAKER και J. HALDON στο έργο τους *Byzantium in the Iconoclast era. The Sources*. Ashgate 2001, σ. 200-201 διευκρινίζουν ότι ο όρος αγιολογία «hagiography» embraces several sub-categories of writing, including as well as the standard saint's Life related writings such as panegyric and homilies about particular saints, miracle collections, stories about relics and their movement. In this section we will confine ourselves to the first category, namely the saint's Life (the bios and politeia, or vita). Hagiographies were a widely used type of literature, both read by individual and groups, as well as listened to by even larger numbers of people -in churches or monasteries for ex. A major watershed was reached in the middle of the tenth century, when large numbers of earlier lives were restyled and in part rewritten by Symeon Metaphrastes...But similar work was done, albeit on a smaller and more piecemeal basis, by other writers during the ninth century and in the aftermath of iconoclasm, so that establishing an «original» for many of the hagiographies preserved in these collections is almost impossible».

5. Βλ. Κ. ΜΕΝΤΖΟΥ-ΜΕΪΜΑΡΗ: Τα αγιολογικά κείμενα ως παιδευτικό μέσο των Βυζαντινών, εν Β' Συνάντηση Βυζαντινολόγων Ελλάδος και Κύπρου. Πανεπιστήμιο Αθηνών, 24-26 Σεπτεμβρίου 1999. Αθήνα 2000, σ. 29-45.

τική, η δίωξη κληρικών, μοναχών και λαϊκών δημιούργησε ομολογητές και μάρτυρες. Τα κείμενα των βίων τους δίνουν πολλές πληροφορίες για την κοινωνία, την οικονομία, την πολιτική κατάσταση, αλλά και ενδιαφέρουσες νομικές. Για τον όγδοο και ένατο αιώνα ειδικά τα κείμενα αυτά αποτελούν ιδιαίτερα σημαντική πηγή, διότι αντικατοπτρίζουν ανεπίσημες και λαϊκές απόψεις και θέσεις που δεν βρίσκονται στις χρονογραφίες και σε άλλες ιστορικές πηγές. Υπήρχε νομοθεσία ειδική για την απαγόρευση της λατρείας των εικόνων ή όχι; Οι εικονολάτρες διέπρατταν αδικήματα και ποια ήταν αυτά; Προέβλεπε η νομοθεσία ειδικές ποινές ή όχι; Πως εφαρμοζόταν η νομοθεσία στην καθημερινή πρακτική; Αυτά είναι μερικά ερωτήματα στα οποία οι αγιολογικές πηγές δίνουν απαντήσεις.

Είναι γνωστό ότι μεταξύ αγιολογίας και ιστορίας υπάρχει διαφορά. Τα αγιολογικά κείμενα μπορεί να είναι ιστορικά, δεν είναι, όμως, απαραίτητα ιστορικά. Οι συγγραφείς τους δεν υπόκεινται παντού και πάντοτε στο νόμο της ιστορίας.⁶ Στόχος τους δεν είναι η καταγραφή γεγονότων, όπως των χρονογράφων, αλλά η παρουσίαση των ηρώων τους, και πολλές φορές η προπαγάνδα υπέρ ή εναντίον κάποιων. Η ιστορική αλήθεια και η αληθής καταγραφή και ερμηνεία γεγονότων δεν είναι στους άμεσους στόχους τους. Γι' αυτό το λόγο τα κείμενα αυτά παρουσιάζουν για τον ερευνητή πολλά προβλήματα.⁷ Ο ερευνητής για

---

6. Βλ. H. DELEHAYE: *Les légendes hagiographiques*. [Subsidia Hagiographica 18]. Bruxelles 1955.

7. Για τα προβλήματα που παρουσιάζουν τα αγιολογικά κείμενα βλ. R. AIGRAIN: *L'hagiographie, ses sources, ses méthodes, son histoire*. Poitiers 1953- S. PEZZELLA: *Gli atti dei martiri. Introduzione a una storia dell' antica agiografia*. Roma 1965. Στα προβλήματα που παρουσιάζουν τα αγιολογικά κείμενα αναφέρονται στα εισαγωγικά σημειώματα οι εκδότες κειμένων Μαρτυριών, Βίων και λοιπών αγιολογικών κειμένων - Για τους Βίους Αγίων της Εικονομαχίας και σχετικά με την αξιοπιστία τους είναι σημαντική η μελέτη του I. ŠEVČENKO: *Hagiography of the Iconoclast Period*, εν *Iconoclasm*, έκδ. Bryer-Herrin, Birmingham 1977, σ. 113-131. Ο συγγραφέας π.χ. θεωρεί ως ανακριβή τη διήγηση του Βίου Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου, ενώ χαρακτηρίζει ως «κόσμημα» της Αγιολογίας τον Βίο Στεφάνου του νέου. - Βασικό έργο για τα αγιολογικά κείμενα είναι το βιβλίο της K. ΜΕΝΤΖΟΥ-ΜΕΙΜΑΡΗ: *Βυζαντινή αγιολογική βιογραφία*. Η αγιολογική βιογραφία στο Βυζάντιο και η σημασία της στην πολιτιστική ιστορία της Ν.Α. Ευρώπης. Αθήνα 2002. Για τα προβλήματα που παρουσιάζουν τα κείμενα αυτά βλ. ίδια σ. 23-50 (Συνθήκες συγγραφής, περιεχόμενο και αξιοπιστία) και για τους δημιουργούς των κειμένων αυτών σ. 51-108. Περιλαμβάνει, επίσης, την βιβλιογραφία την σχετική με την αγιολογία μέχρι και το 2001.

να οδηγηθεί σε ασφαλή συμπεράσματα οφείλει να συνδυάσει τις πληροφορίες που αντλεί από αυτά με τις πληροφορίες που δίνουν οι άλλες αφηγηματικές πηγές, οι επιγραφές, η νομοθεσία κ.λ.π. Παρ' όλα αυτά αποτελούν ιδιαίτερα σημαντική πηγή για τη γνώση του λαϊκού βίου, των κοινωνικών σχέσεων και γενικά του πολιτισμού. Δίνουν πληροφορίες ενδιαφέρουσες για την κρατική οργάνωση, το δίκαιο, την αγροτική οικονομία, τις εμπορικές σχέσεις, το κοινωνικό έργο της Εκκλησίας, τις πολιτιστικές εκδηλώσεις, την καθημερινή πρακτική.

Με την μελέτη και έκδοση των πηγών αυτών έχουν ασχοληθεί επί αιώνες (από τον δέκατο έβδομο αιώνα συστηματικά) Ευρωπαίοι ερευνητές και ιδιαίτερα οι Βολλανδιστές, οι οποίοι έκαναν την μνημειώδη έκδοση των *Acta Sanctorum*. Συνεχίζουν δε το έργο αυτό με το επίσημο περιοδικό τους *Analecta Bollandiana*.⁸ Πρόσφατα εκδόθηκε το έργο των L. Brubaker-J. Haldon για τις πηγές της εικονομαχικής περιόδου: *Byzantium in the Iconoclast Era (ca. 680-850). The Sources. B.B.O.M.7*, Ashgate 2001. Στο κεφάλαιο 13, σ. 199-222 με τίτλο «*Hagiography and Related Writing*», καταγράφονται εκδόσεις των Βίων Αγίων του όγδοου και ένατου αιώνα, και οι πλέον πρόσφατες.

Η παρούσα εργασία, καρπός μακροχρόνιας έρευνας και μελέτης των αγιολογικών κειμένων σε συνδυασμό με τα νομοθετικά κείμενα, αλλά και την φιλολογική παραγωγή της εποχής (χρονογραφίες, επιστολές κ.λ.π.), ασχολείται κυρίως με την απάντηση στα ερωτήματα που τίθενται πιο πάνω. Μελέτησα τα κείμενα των Βίων των Αγίων της Εικονομαχίας με βάση την *Bibliotheca Hagiographica Graeca (B.H.G.)*, τα οποία είναι δημοσιευμένα. Μνημονεύονται στην παρούσα μελέτη μόνον εκείνα από τα οποία αντλώ πληροφορίες. Ως προς την Βιβλιογραφία, η οποία είναι μεγάλη, αναφέρονται ως επί το πλείστον οι πιο σύγχρονες μελέτες στις οποίες υπάρχει η παλαιότερη βιβλιογραφία και εκεί παραπέμπω.

Η έρευνα των Βίων των Αγίων για την άντληση νομικών πληροφοριών είναι μια πρωτοβουλία του Καθηγητή Σπύρου Τρωιάνου, ο οποίος με καθοδήγηση στην ανίχνευση και συστηματοποίηση νομικών πληροφοριών του ύστερου ρωμαϊκού δικαίου και του βυζαντινού δικαίου με βάση τα αγιολογικά κείμενα. Αποτέλεσμα της έρευνας αυτής ήταν μια μονογραφία που εκδόθηκε το 1987 με τίτλο «*Το δίκαιο στα*

---

8. Για το έργο των Βολλανδιστών που έχουν ασχοληθεί ειδικά με τα κείμενα αυτά επί αιώνες βλ. H. DELEHAYE: *L'oeuvre des Bollandistes à travers trois siècles*. Bruxelles 1959 - P. PEETERS: *L'oeuvre des Bollandistes*. Bruxelles 1961.

αγιολογικά κείμενα» και μικρότερες μελέτες που έχουν δημοσιευθεί σε επιστημονικά περιοδικά και τιμητικούς τόμους. Τον ευχαριστώ θερμά για τις πολύτιμες παρατηρήσεις και υποδείξεις του κατά την διάρκεια της έρευνας και συγγραφής της παρούσας μελέτης. Ιδιαίτερα δε τον ευχαριστώ για την τιμή που μου έκανε να δημοσιευθεί και αυτή η εργασία - η πρώτη ήταν «Το Δίκαιο στα αγιολογικά κείμενα» - στη σειρά «Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte» που εκδίδει.

Θα ήθελα από την θέση αυτή να ευχαριστήσω τον Καθηγητή Ιωάννη Τριανταφυλλόπουλο, ο οποίος με παρότρυνε συνεχώς να προχωρήσω και να ολοκληρώσω την παρούσα μελέτη. Θα ήθελα, επίσης, να του εκφράσω την βαθύτατη ευγνωμοσύνη μου, γιατί από την εποχή που ήμουνα μαθήτριά του μέχρι και σήμερα συμπαρίσταται σε κάθε επιστημονική μου προσπάθεια.

Θερμές ευχαριστίες στον εκδότη Α. Σάκκουλα που συμφώνησε για την ένταξη αυτής της μελέτης στη σειρά «Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte» και για την βοήθειά του καθώς και τον συνεργατών του. Ευχαριστώ, επίσης, την Λίνα Πάζιου που βοήθησε στην δακτυλογράφηση και διόρθωση του κειμένου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑΣ

Η περίοδος της Εικονομαχίας διήρκεσε περίπου ενάμισυ αιώνα, από τις αρχές του όγδοου μέχρι τα μέσα του ένατου αιώνα (726-843). Έντεκα αυτοκράτορες, ανάμεσα στους οποίους μια γυναίκα, η Ειρήνη, διηύθυναν τις τύχες της Αυτοκρατορίας. Άλλοι ακολούθησαν σκληρή εικονομαχική πολιτική, άλλοι ηπιώτερη και κάποιοι υπήρξαν εικονολάτρεις. Η Εικονομαχία χωρίζεται σε δύο φάσεις: η πρώτη αρχίζει επί Λέοντος Γ', από το 726 και λήγει το 787, και η δεύτερη επί Λέοντος Ε', το 815 και λήγει το 843 οπότε γίνεται η αναστήλωση των εικόνων.

Οι αυτοκράτορες που διηύθυναν τις τύχες του Βυζαντινού Κράτους κατά την διάρκεια της εικονομαχικής έριδας ήταν:

Λέων Γ' (717-741)

Κωνσταντίνος Ε' (741-775)

Λέων Δ' (775-780)

Κωνσταντίνος ΣΤ' (780-797)

Ειρήνη (797-802)

Νικηφόρος Α' (802-811)

Σταυράκιος (811)

Μιχαήλ Α' Ραγκαβές (811-813)

Λέων Ε' (813-820)

Μιχαήλ Β' (820-829)

Θεόφιλος (829-842)

Ένα κείμενο του ένατου αιώνα καταγράφει πολύ συνοπτικά, αλλά περιεκτικά, τα πεπραγμένα των αυτοκρατόρων αυτής της περιόδου.

Συγγραφέας είναι ο Πέτρος Αλεξανδρεύς, ο οποίος έζησε επί Λέοντος Στ' (886-912).¹

«Λέων ὁ Ἰσαυρος ὁ ματαιόφρων αἰρετικὸς νέος ἔτη κε'. Κωνσταντῖνος ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔτος α' μῆναν α' ὁ Καβαλῖνος λεγόμενος, καὶ ἐξεληθόντος αὐτοῦ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, τυραννικῶς Ἀρτάβασδος ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ ἐβασίλευσεν ἔτη β'. Καὶ πάλιν Κωνσταντῖνος τὸ δευτερον ἐβασίλευσεν ἔτη λβ' μῆνας β' ἡμέρας σστ', συνεβασίλευσε τῷ πατρὶ ἔτη κζ' ὑπατείας δύο. Τούτου τὸ σῶμα ἔκανσε Μιχαήλ ὁ ὀρθόδοξος βασιλεὺς υἱὸς Θεοφίλου μετὰ ἔτη οζ' εἰς τὰ Μαγιστριανοῦ ἐν τῇ πόλει.

Λέων ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔτη ε', συνεβασίλευσε τῷ πατρὶ ἔτη κγ'.

Κωνσταντῖνος υἱὸς Λέοντος, ἕγγονος Κωνσταντίνου, δισέγγονος Λέοντος σὺν τῇ μητρὶ αὐτοῦ Εἰρήνη ἔτη ι'. Ὁ αὐτὸς Κωνσταντῖνος ἄνευ τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἔτη ζ', ἐτυφλώθη ὑπὸ τῆς ἰδίας μητρὸς.

Ἐπι Εἰρήνη ἡ μήτηρ αὐτοῦ μόνη ἢ καὶ ἀνορθωσαμένη τὰς ἀγίας καὶ σεπτὰς εἰκόνας ἔτη ε' ὑπατείας α'. Ἐπὶ ταύτης σύνοδος ζ' ὑπὸ πατέρων τν' ἐν Νικαίᾳ κατὰ εἰκονομάχων καὶ κεντουκλάδων καὶ κριθῆνων. Ἐξεβλήθη ὑπὸ Νικηφόρου. Νικηφόρος ἔτη θ' ἐσφάγη εἰς Βουλγαρίαν.

Σταυράκιος ὁ υἱὸς αὐτοῦ μῆνας β' ἐπεβουλευθὴ φόνῳ ὑπὸ Προκοπίας ἀδελφῆς αὐτοῦ ὑπὸ φαρμάκου πληγείς.

Μιχαήλ ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ σὺν Θεοφυλάκτῳ υἱῷ ὁ καὶ γεγωνῶς ἀββάς ἔτη β' καὶ ἐξεβλήθη ὑπὸ Λέοντος Ἀρμενίου.

Λέων Ἀρμένιος σὺν Κωνσταντίνῳ υἱῷ τοῦ Σαββατίου ἔτη ζ' μῆνας στ' ἐσφάγη ἐν παλατίῳ.

Μιχαήλ σὺν Θεοφίλῳ υἱῷ ἔτη ια' ὑπατείας τρεῖς.

Θεόφιλος καταμόνας ἔτη δώδεκα ὑπατείας β'.

Θεοδώρα ἡ ὀρθόδοξος σὺν Μιχαήλ τῷ υἱῷ αὐτῆς καὶ σὺν ταῖς θυγατρᾶσιν ἔτη ιβ' ὑπατείας β'.»

Πολλά ἀπὸ τα ἀγιολογικά κείμενα μνημονεύουν τους αυτοκράτορες τῆς εἰκονομαχικῆς περιόδου, τὴν ἀνοδὸν τους στὸν θρόνο, τὴν ἀνατροπὴν τους ἢ τὸν θάνατό τους. Εἶναι χαρακτηριστικὲς οἱ ἀφήγησεις που ἔχουν σχέση με τὴν μεταβολὴ στὸν θρόνο κυρίως τῶν σκληρῶν πολεμίων τῆς προσκύνησης τῶν εἰκόνων, καθὼς, ἐπίσης καὶ οἱ ὅροι με τους οποίους τους χαρακτηρίζουν. Οἱ ὅροι αὐτοὶ ἐμπεριέχουν στοιχεῖα πολιτικῆς ἰδεολογίας.

1. Πέτρου Χριστιανοῦ καὶ Ὁρθοδόξου Ἀλεξανδρέως, Ἐκθεσις χρόνων ἀπὸ Ἀδάμ ἕως νῦν, ἐκδ. Ζ.Γ. SAMODUROVA, V.V. 18 (1961), σ. 197.

Ο Λέων Γ², ιδρυτής της δυναστείας των Ισαύρων, ανέβηκε στον θρόνο το 717. Είχε επαναστατήσει εναντίον του αυτοκράτορος Θεοδοσίου Γ' (715-717). Κατάφερε να παραδώσει την εξουσία ο Θεοδόσιος με εγγυητές τον Πατριάρχη Γερμανό και την σύγκλητο και να εγκαταλείψει μαζί με τον γιό του τα εγκόσμια.³ Βίοι αγίων αναφέρονται στην άνοδο στον θρόνο του Λέοντος και στην απομάκρυνση του Θεοδοσίου Γ'.⁴ Ο Λέων Γ' υπήρξε ικανός αυτοκράτωρ και στον στρατιωτικό τομέα και στην διοίκηση. Η εικονομαχική πολιτική όμως, που εισήγαγε, έθιξε ευαίσθητες χορδές του θρησκευτικού αισθήματος των Βυζαντινών. Ξέσπασαν ταραχές, τις οποίες, όμως, κατέπνιξε αμέσως.

Βιογραφικά στοιχεία του Λέοντος Γ' από την παιδική του ηλικία μέχρι την άνοδό του στο θρόνο δίνει συνοπτικά ένα αγιολογικό κείμενο, ο Βίος των δέκα ή δεκατριών Μαρτύρων Κωνσταντινουπόλεως.⁵ «..... έβασίλευσε διά πλήθους άμαρτιών Λέων ό δυσσεβής, έκ μέν τής Γερμανικίων χώρας καταγόμενος, τή άληθεία έκ τής τών Ίσαύρων όρμώμενος δυσσεβεστάτης αίρέσεως. Ύπό Ίουστινιανού τοῦ Ρινοκοπημένου έν τή πρώτη αὐτοῦ βασιλεία μετοικίζεται σύν τοις γονεῦσι έν Μεσημβρία τής Θράκης. Όθεν έν τή δευτέρα αὐτοῦ βασιλεία, φημί δή τοῦ Ίουστινιανού, έρχομένου αὐτοῦ μετά τών Βουλγάρων, ύπήντησεν αὐτῶ μετά δώρων προβάτων φ'. Ύπεραγασθείς οὖν έν τούτοις Ίουστινιανός, πεποίηκεν αὐτόν σπαθάριον, καί έσχεν αὐτόν έκτοτε

---

2. Για τον Λέοντα Γ' βλ. K. SCHENK: Kaiser Leon III. Ein Beitrag zur Geschichte des Bilderstreits 1. Theil, Diss., Halle 1880 - P.BURY : Léon III l' Isaurien dit l'Iconomaque, Bruxelles 1976 - ST.GERO : Byzantine Iconoclasm during the reign of Leo III with particular attention to the oriental sources, Louvain 1973. - ΒΛ. ΦΕΙΔΑΣ: Βυζάντιο, σ. 83-87. - W. TREADGOLD: A History of the Byzantine State, σ. 346-356. - Κ.Π. ΧΡΗΣΤΟΥ : Προσωπογραφικά για τον αυτοκράτορα Λέοντα Γ' τον Ίσαυρο και το πρόβλημα των επιδράσεων επί της Εικονομαχίας. Επ. Επ. Θεολογικής Σχολής. Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας Α.Π.Θ. 5 (1998), σ. 199-223. - PMBZ 4242.

3. Βλ. ΑΙΚ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ: Ιστορία, σ. 90-93, και σ.99 επ. όπου και σχετική βιβλιογραφία.

4. Ο Βίος του Παύλου Καΐουμά, Αν. Ιεροσ. Σταχ.ΙV, σ. 247-248 αναφέρει ότι ο Λέων επαναστατεί κατά του Θεοδοσίου. Το ίδιο αναφέρει και ο Βίος Στεφάνου του Νέου, Ρ.Γ. 100, στ. 1084 - ΑΥΖΕΡΥ, σ. 98. Την εναλλαγή των αυτοκρατόρων στον θρόνο από τον Λέοντα Γ' μέχρι τον Λέοντα Ε' αναφέρει και ο Βίος Νικηφόρου, ηγουμένου Σεβαζή, σ. 21. - Για τον Παύλο Καΐουμά βλ. PMBZ Prolegomena σ. 97 και 5841 (λήμμα) και για τον Στέφανο PMBZ Prolegomena σ.100 επ. και 7012.

5. Βίος δέκα ή δεκατριών Μαρτύρων Κωνσταντινουπόλεως επί Λέοντος Ισαύρου, σ. 435. Για αυτούς τους μάρτυρες βλ. PMBZ Prolegomena, σ. 81 επ.

γνήσιον φίλον, καί σύν αὐτῷ ἀπάραι ἰπρός τήν βασιλίδα πόλιν ἐκέλευσεν πολλῶν τοίνυν μετά ταῦτα διαβαλλόντων αὐτόν, ὡς τῆς βασιλείας ὀρεγόμενον, προφανῶς βλάβαι αὐτόν Ἰουστινιανός οὐκ ἤθελεν, πρὸς δέ τι ἔθνος, Ἀλανούς λεγόμενον, μετά χρημάτων ἔστειλεν, ἵν' αὐτοὶ τοῦτον, εὐκαίρου προφάσεως εὐρισκομένης ἀνάλωσιν .

.....τά τῆς βασιλείας σκῆπτρα κατέχοντος, τά μέν πρῶτα αὐτοῦ ὑπουλός τις καί προσηγής ἐγεγόνει· μικροῦ χρόνου δι᾿ ἡπεύσαντος, τὰς τοῦ πονηροῦ αὐτοῦ καί κακογνώμου βουλῆς.....καί πρῶτον μέν πειθῶ, ὅτι μάλλον τούς πλείονας ἐξαπατᾶν ᾤετο.....».

Οἱ συγγραφεῖς τῶν Βίων τῶν Αγίων αναφέρονται στο πρόσωπο τοῦ Λέοντος Γ' με βαρεῖς χαρακτηρισμούς, ἐνῶ ἀντίθετα αναφέρονται με συμπάθεια στο πρόσωπο τοῦ Θεοδοσίου, ὁ ὁποῖος ἀπομακρύνθηκε ἀπό τὸν θρόνο. Τὸν Λέοντα Γ' ἀποκαλοῦν «τόν πάσης πλήρης κακίας καί δόλου», «τόν κατάρατον», «τόν ἀποστάτην», «τόν Ἀσσύριον καί πολέμιον», ἐκφράσεις που τὸν ταυτίζουν με τὸν διάβολο,⁶ «τόν ἐφευρέτην τῶν κακῶν»,⁷ «ὁ καί τήν ἀρχὴν ἀδικήσας τοῦ κράτους»,⁸ ἐγένε αυτοκράτωρ «ὡς μὴ ὄφειλε», τὴν δε εἰκονομαχικὴ πολιτικὴ τοῦ «πονηρόν δόγμα».⁹ Ὁ Θεοδοσίος εἶναι «ὁ καλὸς βασιλεὺς Θεοδόσιος», ὁ ὁποῖος γίνεται μοναχός,¹⁰ «Χριστιανούς πρὸς Χριστιανούς οὐκ ἄξιον εἶναι κρίνας πολεμεῖν, ἡσυχαστικωτάτην δίαιταν ἀναλαβῶν, τῆς ἐπιθυμίας καί τῆς ἀξίας ἀπολαύειν τὸν ἀσεβῆ πεποίηκεν.»¹¹

Τὸν Λέοντα Γ' διαδέχθηκε ὁ γιὸς τοῦ Κωνσταντίνου Ε' (741-775), ὁ ὁποῖος εἶχε στεφθεῖ βασιλεὺς ἀπὸ ἡλικίας δύο ἐτῶν, τὸ 720.¹² Συνέχισε

6. Βλ. Προσφωνητικὸν πρὸς Βασιλέα τῶν Πατέρων τῆς ἐν Τρούλλῳ Συνόδου.

7. Βίος Νικήτα Μεδικίου, σ. XXIX.

8. Βίος Νικηφόρου Σεβαζή, σ. 21.

9. Βίος Παύλου Καϊουμά, σ. 247-248.

10. Οπ.π., σ.247.

11. Βίος Στεφάνου, P.G. 100, στ. 1084 -AUZÉPY, σ.98.

12. ΑΙΚ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ: Ιστορία, σ. 103. Ὁ Λέων Γ' ἔστειπε βασιλέα τὸν μικρὸ τοῦ γιὸ τοῦ Κωνσταντίνου «διὰ νά τονίση τήν συνέχειαν τῆς δυναστικῆς διαδοχῆς κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν προκατόχων του.» Για τὸν Κωνσταντίνου Ε' καί τὴν βασιλεία του βλ. μεταξύ ἄλλων Α. LOMBARD: Constantin V, empereur des Romains. (Bibliothèque de la Faculté des Lettres de Paris 16). Paris 1902. -ST.GERO: Byzantine Iconoclasm during the reign of Constantine V with particular attention to the Orient Sources. Louvain 1977. - ST GERO: The Legend of Constantine Vth as Dragon-Slayer, GRBS 19 (1978), σ. 155-159, I. ROCHOW: Kaiser Konstantin V (741-775), Materialien zu seinem Leben und Nachleben (BBS 1). Frankfurt 1994. - M.FR. AUZÉPY: Constantin V, l' empereur isaurien et les Carolingiens, ἐν Les Assises du pouvoir. Temps médiévaux, territoires africains, textes réunis par O. Redon et

την πολιτική του πατέρα του σε όλους τους τομείς με την ίδια επιτυχία, αλλά με μεγαλύτερη συνέπεια, αυστηρότητα και επιμονή. Ως προς την Εικονομαχία θεώρησε ότι οι θρησκευτικές διαφορές δεν λύνονται με διατάγματα. Γι' αυτό επιδίωξε επίσημη εκκλησιαστική αντίκρουση των εικονολατρικών απόψεων και συγχρόνως συγκρότηση θεολογικής υποδομής για την εικονομαχική επιχειρηματολογία. Είχε αρχίσει, όμως, την εκστρατεία προπαγάνδας εναντίον των εικόνων και είχε γενικά θέσει σε κίνηση τον εικονομαχικό μηχανισμό από το 752. Την θέση αυτή επιβεβαιώνει ένα εικονολατρικό κείμενο, η «Νουθεσία γέροντος περί τών αγίων εικόνων».¹³ Οι Πεύσεις, επίσης, αποδίδονται κατά μεγάλο μέρος στον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ε'. Το 754 συνήλθε η Σύνοδος στην Ιέρεια, στο ανάκτορο που βρισκόταν στην ασιατική ακτή, από όπου πήρε την ονομασία της. Η Σύνοδος της Ιερείας καταδίκασε την προσκύνηση των εικόνων. Ο Όρος της Ιερείας αποσαφηνίζει τα επιχειρήματα (χριστολογικά και ευχαριστηριακά) των Πεύσεων και τα συνδέει πιο αυστηρά με το χριστιανικό δόγμα.¹⁴ Ο Κωνσταντίνος δεν παρέμεινε στο επίπεδο των θεολογικών συζητήσεων και διχογνωμιών. Στράφηκε εναντίον των μοναχών, οι οποίοι υπερασπιζόνταν την εικονολατρεία. Είναι αλήθεια ότι η εικονοκλαστική πολιτική δεν είχε την αναμενόμενη απήχηση στα λαϊκά στρώματα. Ο μοναχικός κόσμος, περισσότερο φανατικός και αδιάλλακτος, πρόβαλε την μεγαλύτερη αντίσταση. Για τους μοναχούς ήταν εύκολο, γιατί λόγω της διαβίωσής τους σε οργανωμένες κοινοβιακές κοινότητες συσπειρώνονταν γύρω από έναν αρχηγό, τον ηγούμενο. Ηγέτης, μάλιστα, της αντίστασης αυτής αναδείχθηκε ο ηγούμενος της μονής του Όρους Αυξεντίου, ο Στέφανος ο νέος. Γι' αυτό η πολιτική του Κωνσταντίνου είχε έντονο και σκληρό αντιμοναχικό χαρακτήρα. Ονομαστές μονές, όπως του Δαλμάτου, μεταβλήθηκαν σε στρατώνες ή δημόσιους καταυλισμούς. Άλλες ισοπεδώθηκαν, ερειπώθηκαν και οι μοναχοί υπέστησαν εξευτελισμούς, κακώσεις και εξορίες. Η παρουσία τους περιήλθε στο κράτος.¹⁵ Αντίθετα ο στρατός υπήρξε

B. Rosenberger pour J. Devisse, Paris 1995. -P. SPECK : Ich bin's nicht, Kaiser Konstantin ist es gewesen (ΠΒ 10). Bonn 1990. -ΒΛ. ΦΕΙΔΑΣ: Βυζάντιο, σ. 88-89, W. TREADGOLD: A History of the Byzantine State, σ. 356-366. - P. SPECK: Die Frauen und Söhne Konstantins V, B.Z. 93 (2000), σ. 568-586. - PMBZ 3703.

13. Νουθεσία γέροντος περί των αγίων εικόνων, έκδ. Μ. Melioransky, St. Petersburg 1901.

14. Βλ. ST. GERO: Constantine V, σ. 25, 39, 166, 167.

15. Για την αντιμοναχική πολιτική του Κωνσταντίνου Ε' και γενικά των εικονομάχων αυτοκρατόρων βλ. Ε.ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ: Ο βυζαντινός κλήρος και η

φορέας της εικονομαχικής πολιτικής. Η ανώτερη τάξη τάχθηκε περισσότερο υπέρ της αυτοκρατορικής πολιτικής, αν και πολλοί, και κάποιιοι μάλιστα στενοί συνεργάτες του αυτοκράτορος, εναντιώθηκαν. Παρά ταύτα ο Κωνσταντίνος υπήρξε ηγεμών με επιτυχή πολεμική δράση. Αγωνίσθηκε να περιφρουρήσει το κράτος και μάλιστα στον βαλκανικό χώρο.¹⁶ Πάντως το μίσος που γεννήθηκε εναντίον του λόγω της βίας

κοινωνία των «σκοτεινών αιώνων», Αθήνα 1996, σ. 77- 106, 163-184, η οποία καταλήγει σ. 230-231 «.....ο Κωνσταντίνος Ε΄ με την αρωγή του εικονομαχικού στρατού δεν στράφηκε τόσο εναντίον των μονών της επαρχίας, για την καταστροφή των οποίων διαθέτουμε ελάχιστες πληροφορίες, όσο εναντίον των μονών της βυζαντινής πρωτεύουσας. Και αυτό συμβαίνει, επειδή στην επαρχία οι Ίσαυροι ήταν ισχυροί, ενώ στην Κωνσταντινούπολη υπήρχαν πυρήνες αντιπολίτευσης της αριστοκρατίας μέσα από τα μοναστήρια. Συνεπώς ο Κωνσταντίνος Ε΄ δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως άμεσα αντιμοναχικός καθώς άλλωστε υπάρχουν κείμενα, στα οποία ο αυτοκράτορας εμφανίζεται ως «προαπιστής» του μοναχισμού. Ήδη μετά τα πρώτα εικονομαχικά μέτρα του Λέοντος Γ΄ αρχίζει να διαφαίνεται μια τάση φυγής των αριστοκρατών στη Βιθυνία, η οποία ολοκληρώνεται μετά την επίθεση του εικονομαχικού στρατού στα μοναστήρια της Κωνσταντινούπολης. Από το 780 και εξής ιδρύονται ή «μετακομίζονται» στη Βιθυνία μονές, οι ιδρυτές των οποίων είναι αριστοκράτες από την Κωνσταντινούπολη από τότε αρχίζει η νέα εποχή, η άνθηση του βυζαντινού μοναχισμού όχι στη Βασιλεύουσα, το μέχρι τότε κέντρο των μοναχών, αλλά στη Βιθυνία. Μετά τα ταραγμένα χρόνια της εικονομαχίας, διαπιστώνονται αντιθέσεις μέσα στις τάξεις του βυζαντινού κλήρου, μοναστικού και κοσμικού. Ο κοσμικός κλήρος υπό τον πατριάρχη Ταράσιο αποδύεται σε μια προσπάθεια να εξομαλυνθούν οι αντιθέσεις, που είχαν προέλθει από την εικονομαχία (από την άλλη πλευρά οι μοναχοί υπό τον Θεόδωρο Στουδίτη τηρούν αδιάλλακτη στάση στα προβλήματα της εποχής. Μέσα από τις αντιθέσεις που επισημαίνονται αυτή την εποχή, δημιουργείται με πρωτοβουλία του πατριάρχη Ταρασίου, μια νέα παράταξη στον κοσμικό κλήρο, που δεν είναι μεν αποκομμένη από το μοναχισμό, αλλά διατηρεί τις αποστάσεις από τους αυστηρούς Στουδίτες. Από αυτή τη νέα εκκλησιαστική παράταξη επανδρώνονται επισκοπικές έδρες, από τις οποίες θα προβάλλουν οι εκκλησιαστικές φυσιογνωμίες του ένατου αιώνα».

16. Βλ. σχετικά ΑΙΚ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ: Ιστορία, σ. 112-118, Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ: Το Βυζαντινό Κράτος, σ. 108-109- Βλ. επίσης Μ. WHITTON: The Making of Byzantium, 600-1025, Los Angeles 1996, σ. 142-144, ίδια σ. 143 «.....it is quite apparent that Leo III and his son Constantine V had long and successful reigns.... Yet the military successes of Leo and Constantine were recognized even by their enemies, and just discernable behind the silence is an important period of imperial revival which consciously looked back to the late Roman empire of Constantine.....in the fourth century and the great Justinian in the sixth.... The same years saw Leo and Constantine playing other traditional late Roman Imperial roles: the emperor as law-giver, the emperor as builder and the emperor, who as «equal to the Apostles».....summoned and presided over oecumenical councils which defined orthodoxy for the whole Chris-

που χρησιμοποίησε για την επιβολή της πολιτικής του φαίνεται στα προσωνύμια που του έδωσαν: Κοπρώνυμος, Καβαλλίνος.¹⁷

Οι βίοι των αγίων δίνουν πληροφορίες για την πολιτική του Κωνσταντίνου Ε΄, αλλά και για την προέλευση των προσωνυμιών. Ο συγγραφέας π.χ. του Βίου Νικηφόρου ηγουμένου Σεβαζή γράφει για το προσωνύμιο Κοπρώνυμος ότι «ἐκ βρέφους ἔτι τὰ τῆς καθάρσεως τελούμενος τό ἱερόν ἐμόλυνεν βάπτισμα, τήν μέλλουσαν ἐντεῦθεν παραγυμνώσας ἀσέβειαν καί ἐπωνυμίαν ἐσχηκώς τῇ ἀκαθαρσίᾳ κατάλληλον».¹⁸ Τον αποκαλεῖ «δυσσεβῆ», «ἀνθρώπιόν τι βδελυρόν καί κάθαγμα κακοδαιμονέστατον καί πάντα πλήν τῆς σαρκός τῷ πρῶτῳ ἀποστάντι Θεοῦ ἑοικός». Θεωρεῖ ότι ξεπέρασε τον πατέρα του, ο οποίος θα μπορούσε να θεωρηθεί «φιλόανθρωπος» σε σχέση με αυτά που ο Κωνσταντίνος από φρενοβλάβεια επινοούσε και έπραττε. Μέσα δε σε λίγες γραμμές περιγράφει την εικονομαχική πολιτική του αυτοκράτορος. «.....φιλοτιμότερον τὰ τῆς ἀσεβείας κρατύνων καί φιλονεικῶν παρελάσαι τόν φύσαντα καί φιλόανθρωπον αὐτόν ἀποδείξει οἷς ἐκ φρενοβλαβείας αὐτός ἐπενόει καί κατεπράττετο τὰς ἀνεστηλωμένας τό πρίν καθαιρῶν εἰκόνας καί βεβήλοις ποσί τὰ ἱερά ἐξορχούμενος, τῶν τε τῆς ἐκκλησίας προεστώτων ἀνδρῶν καί ἐκ τῆς ὑγιοῦς πίστεως ἀντεχομένων τούς μέν οἶα δὴ τούς ἐξ οἰκοτρίβων ἢ ἀργυρωνήτους τινάς χρονίους δεσμοῖς ἐγκαθειργνύς, τούς δέ ὑπό ξίφη ἄγων καί σφαγῆν ἄδικον ὅσοι θερμότεροι τοῦ καλοῦ ἐρασταί καί τῆς εὐσεβείας ἐκθύμως προκινδυνεύοντες, πολλοῦς δέ τοῦ θαλαττίου κλύδωνος ἔργον ποιούμενος,

---

tian world.....» Ἡ Ε. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ- ΓΑΛΑΚΗ: Ο βυζαντινός κληρικός, σ. 47 αναφέρεται στην οικοδομική πολιτική του Κωνσταντίνου Ε΄: «.....Ἡ αναγέννηση τῆς Κωνσταντινούπολης πρέπει να ἄρχισε ἀπό το δεύτερο Ἰσαυρο αυτοκράτορα. Παρόλες τις κατηγορίες που του προσάπτουν οι πηγές, ο αυτοκράτορας αὐτός εἶχε ἀναπτύξει ἐντονη οικοδομική δραστηριότητα, ἰδιαίτερα μετα τον καταστρεπτικό σεισμό του 740 διατάσσοντας τὴν ἄμεση ἀποκατάσταση τῶν τειχῶν, ἀλλὰ καί τῶν δημοσίων κτιρίων τῆς Βασιλεύουσας. Ὅπως φαίνεται ἐπιπλέον καί ἀπὸ ἐπιγραφή σὴν περιοχὴ τῆς Βιζύης, ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ε΄ εἶχε ἐπιδοθεῖ σὲ οικοδομικὰ ἔργα καί σὴν ἐπαρχία τῆς αυτοκρατορίας. Εἶχε ἀνακαινίσει γέφυρα τῆς περιοχῆς, πιθανότατα γύρω σὲ 774, κατὰ τὴν προετοιμασία τῆς δευτέρας ἐκστρατείας του σὴν Βουλγαρία».

17. Για τα προσωνύμια αὐτὰ βλ. ST. GERO: Constantine V, σ. 169-175.

18. Βίος Νικηφόρου Σεβαζή, σ. 21. Το ἀνέκδοτο αὐτὸ ἀναφέρεται σὴν Χρονογραφία του Θεοφάνους, σ. 400, χωρὶς να γίνεται μνεία τῆς ἐπωνυμίας «Κοπρώνυμος». Ο Α. LOMBARD: Constantin V, empereur des Romains. Paris 1902, θεωρεῖ ότι ο πρῶτος συγγραφέας που συνέδεσε τὸ περιστατικὸ αὐτὸ τῆς βάπτισης με τὸ προσωνύμιο ἦταν ο Ζωναράς.

ἄλλους δέ ὑπερορίαις καταδικάζων μακραῖς τό φιλάνθρωπον· .....καί κατά τινα κατά τῶν εὐσεβούντων ἐξεύρισκε κολαστήρια, οἷς καί λόγος ὀκνεῖ προσβαίνειν διά τό τῆς ἀπανθρωπίας ἄγαν ἐπιτεταμένον καί ἀπηνές καί χεῖρ ταῦτα γράφειν ναρκᾶ.....».¹⁹

«Ἀθλία ψυχή» τον αποκαλεῖ ο συγγραφέας του Βίου του Νικήτα ηγουμένου Μεδικίου.²⁰ Σύμφωνα με τον βίο του Παύλου Καίουμά καθώς μετά τον θάνατο του Λέοντος Γ΄ παίρνει τα σκήπτρα «...τό πονηρόν τῆς κακίας κύημα.....ὁ Κοπρώνυμος Κωνσταντίνος».²¹ Ο Θεόδωρος Στουδίτης γεννήθηκε όταν ήταν αυτοκράτωρ «ὁ δυσσεβῆς Κωνσταντίνος.....ὅς δὴ Κοπρώνυμος ἐπωνόμαστο, ἀξίαν τήν προσωνυμίαν τοῦ τρόπου λαβών, δι' ὃν ἐμελλεν, κόπρον τοῦ ἐναγοῦς αὐτοῦ στόματος ἀπερεῦξασθαι καί ρῆξαι φωνήν τῶν θείων εἰκόνων ἔξαρον. Παρά γάρ τοῦ δυσωνύμου Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου, ὅς ἦν τούτῳ πατήρ.....».²² Ο συγγραφέας του Βίου του Στουδίτου αποκαλεῖ τον Κωνσταντίνο «τύραννο», χαρακτηρισμός που επαναλαμβάνεται πολλές φορές μέσα στο κείμενο.

Τον Κωνσταντίνο Ε΄ διαδέχθηκε ο γιός του, Λέων Δ΄(775-780), ο οποίος δεν είχε κληρονομήσει τον ισχυρό χαρακτήρα των προγόνων του.²³ Εἶχε, ὅμως, αρκετές επιτυχίες εναντίον των Αράβων. Συνέχισε την εικονομαχική πολιτική του πατέρα του, αλλά σε πολύ ηπιότερους τόνους, ἔως ὅτου φαίνεται ὅτι σταμάτησε την δῶξη των εικονολατρῶν ὅπως μας πληροφορεῖ αγιολογικό κείμενο.²⁴ Ἐνα ἄλλο αγιολογικό κεί-

19. Βίος Νικηφόρου Σεβαζή, σ.22.

20. Βίος Νικήτα Μεδικίου, σ. XXVIII. - Για τον Νικήτα βλ. PMBZ 5443.

21. Βίος Παύλου Καίουμά, σ. 247.

22. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου, ἐκδ. V.Latýšev, V.V 21 (1914), σ. 260. - Για τον Θεόδωρο βλ. PMBZ 7574.

23. Για τον Λέοντα Δ΄ βλ. ΑΙΚ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ: Ιστορία, σ. 130-132, Ι. ΚΑΡΑΠΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ: Το Βυζαντινὸ Κράτος, σ. 109- ΒΛ. ΦΕΙΔΑΣ: Βυζάντιο, σ. 89- Μ. WHITTOW: The Making of Byzantium, σ.144 - Ι. ROCHOW: Byzanz im 8. Jahrhundert in der Sicht des Theophanes Quellenkritisch- historischen kommentar den Jahren 715-813 (BBA 57)- Berlin 1991- PMBZ 4243. - Αγιολογικό κείμενο τον αποκαλεῖ «Λέων ὁ χλιαρώτατος», Βίος Θεοφάνους του ομολογητοῦ, σ.7. Για τον Θεοφάνη βλ. PMBZ Prolegomena σ. 77 επ. και 8107.

24. Ο συγγραφέας του Βίου του Νικήτα, ηγουμένου Μεδικίου, σ. XXVII παρ. 30, βεβαιώνει ὅτι ο Λέων «ἀπονηρότερος ὢν...μικρόν ἐπὶ αὐτοῦ ἀνέθη τά τῆς Ἐκκλησίας». Σε αὐτό το συμπέρασμα καταλήγουν και νεώτεροι επιστήμονες π.χ. Ο Μ. WHITTOW: The Making of Byzantium, σ. 145 λέει ὅτι σύμφωνα με τις εικονολατρικές πηγές η Εικονομαχία δεν είχε ιδιαίτερη υποστήριξη και εθεωρεῖτο ως αυτοκρατορική αἵρεση. Η αναστήλωση των εικόνων μετά τον θάνατο του Κωνσταντίνου

μενο, ο Βίος Θεοδώρου Στουδίτου,²⁵ δίνει αντίθετη πληροφορία. Θεωρεί ότι ακολούθησε την πολιτική του πατέρα του, είναι οξύς απέναντί του και λέει χαρακτηριστικά ότι «τόν τύραννον» Κωνσταντίνο Ε΄ διαδέχθηκε ο γιός του Λέων ο Χάζαρος «τά πάντα πατρώζων καί μηδέ καθυφείς τοῦ γεννήτορος, τοῦτον δέ καί ὁ χρόνος καί ἡ ἔξουσία θάττον ἀπέλιπον, ἀμφοτέρων ἀθλίως στερηθέντα.»

Πάντως λίγοι είναι οι «μάρτυρες» της Εικονομαχίας πριν από τον θάνατο του Λέοντος Δ΄ το 780. Και είναι αλήθεια ότι την εποχή αυτή οι σκληρότερες κριτικές για την Εικονομαχία γίνονται έξω από τα όρια του Βυζαντινού Κράτους, όπως π.χ. στην Συρία, όπου ζούσε και έγραφε τα κείμενά του ο Ιωάννης Δαμασκηνός, ή στην Ρώμη, όπου ο παπισμός δεν δέχθηκε ποτέ τις θέσεις των βυζαντινών αυτοκρατόρων. Ο Λέων Δ΄ βασίλευσε μόλις πέντε χρόνια και πέθανε από άγχρακα. Ο θάνατός του διατάραξε πάνω από είκοσι χρόνια την ομαλή λειτουργία του πολιτεύματος, γιατί ο μεν γιός του, ο Κωνσταντίνος Στ΄, ήταν ανήλικος και δεν εδικαιούτο να ασκήσει αυτοπροσώπως την εξουσία πριν από την ενηλικίωσή του, η δε μητέρα του, η φίλαρχη Ειρήνη, υπήρξε αφορμή εσωτερικών αντιθέσεων στο στράτευμα. Από την κατάσταση αυτή επιδίωξαν να επωφεληθούν και τα αδέλφια του άνδρα της για να αποκτήσουν την βασιλεία.

Ο θρόνος, λοιπόν, περιήλθε στον ανήλικο Κωνσταντίνο, τον οποίο επιτόρευε η μητέρα του Ειρήνη. Η νομική θέση της ήταν του συμβασιλέως και όχι του απλού επιτρόπου, όπως ήταν ο επίσημος βυζαντινός όρος για τον αντιβασιλέα. Στην συνέχεια η Ειρήνη υπήρξε η πρώτη γυναίκα, η οποία άσκησε ιδίω ονόματι (15 Αυγούστου 797-30 Οκτωβρίου 802) την αρχή ως αυτοκράτωρ²⁶, αφού ανέτρεψε τον γιό της και τον τύφλωσε.

Ε΄ ήταν θέμα χρόνου. Γι' αυτό και κατά την βασιλεία του Λέοντος Δ΄ ακολούθηθηκε χαλαρή εικονομαχική πολιτική. -Ο W. TREADGOLD: A History of the Byzantine State, σ. 369 γράφει «Even though he kept the decrees of the Council of Hiercia in force, he abandoned Constantine's later measures against both monasticism and the invocation of the Virgin and saints».

25. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου, V.V. 21 (1914), σ. 261.

26. Βλ. ΑΙΚ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ: Η Αντιβασιλεία εις το Βυζάντιον, εν Σύμμεικτα Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών, τ. 2 (1970), σ. 20-29.- Για τον Κωνσταντίνο Στ΄ και την Ειρήνη βλ. P. SPECK: Kaiser Konstantin VI. Die Legitimation einer fremden und der Versuch einer eigener Herrschaft. Quellenkritische Darstellung von 25 Jahren byzantinischen Geschichte nach dem ersten Ikonoklasmus. München 1978- R.J. LILIE: Byzanz unter Eirene and Konstantin VI (780-802). Berliner Byzantinische Studien 2,

Κύριος σκοπός της Ειρήνης ήταν η αναστήλωση των εικόνων. Οι αντιδράσεις ήταν πολλές και βίαιες. Γι' αυτό η πρώτη προσπάθεια που έγινε στην Κωνσταντινούπολη, στο ναό των Αγίων Αποστόλων, απέτυχε. Ο Βίος της Ειρήνης δίνει σημαντικές πληροφορίες για τις προσπάθειες που έκανε η αυτοκράτειρα για την αποκατάσταση των εικόνων: «Καί προκαθίσαντες ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἐν τῇ βασιλίδι πόλει, ἤρξαντο τάς ἀγίας γραφάς ὑπαναγινώσκειν καί ἀντιβάλλειν πρὸς ἀλλήλους, τῶν βασιλέων ἐν τοῖς κατηγουμενίοις ὁρώντων. Ὁ δὲ λαὸς τῶν σχολαρίων τε καὶ ἐξκουβιτόρων καὶ τῶν λοιπῶν ταγμάτων, ὑποβληθεὶς ἐκ τῶν οἰκείων ἀρχόντων, ἔχοντες καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ πονηροῦ αὐτῶν διδασκάλου ἦτοι τοῦ διαβόλου, γυμνώσαντες τὰ ξίφη ἐπῆλθον αὐτοῖς, ἀπειλοῦντες θανατοῦν τὸν ἀρχιερέα καὶ τοὺς ὀρθοδόξους (ἐπισκόπους) τε καὶ ἡγουμένους. Τῆς δὲ βασιλίδος διὰ τῶν παρεστώτων αὐτῇ οἰκειακῶν ἀνθρώπων ἀναστέλλειν τούτους πειρωμένης, οὐκ ἐπέισθησαν, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ προσητίμασαν. Ἠγέρθη δὲ ὁ πατριάρχης καὶ εἰσῆλθεν ἐν τῷ βήματι μετὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκόπων τε καὶ μοναχῶν καὶ οὕτως διαλυθείσης τῆς συνόδου, ἀπῆλθεν ἕκαστος εἰς τα ἴδια.»²⁷ Η Ειρήνη, όμως, δεν σταμάτησε τις προσπάθειες της. Αφού

Berlin 1996. – J. HERRIN: Women in purple: three byzantine empresses. London 2001. – PMBZ 1439.

27. Βίος Ειρήνης, έκδ. F. Halkin, σ. 15 – Την πίστη στην εικονομαχία του στρατού και την αντίδραση σε κάθε τι που είχε σχέση με την εικονολατρεία αναφέρει και ο Βίος Ταρασίου «καὶ γὰρ πρὸς τὸ τῆς ὀρθῆς πίστεως τοῦτο κεφάλαιον βαρέως το στρατιωτικόν ἐφέρετο στίφος, μὴ συνευδοκοῦν εἰς τὴν τῶν σεπτῶν εἰκόνων ἀποδοχὴν καὶ προσκύνησιν». Βίος Ταρασίου, έκδ. ΕΡΤΗΜΙΑΔΙΣ, σ. 88. Ο ίδιος Βίος δίνει, επίσης πληροφορίες σημαντικές με γλαφυρό τρόπο για τις προσπάθειες αποκατάστασης των εικόνων και τις βίαιες αντιδράσεις των εικονομάχων, σ. 100, 101 παρ. 26 και 27. «Τοιγαροῦν νεύσει τῆς ἐξουσίας εἰσελαύνει πᾶς ὁ τῶν ἀρχιερέων ἐκ πάσης γῆς τε καὶ πόλεως πρὸς τὴν βασιλεύουσαν ὄμιλος καὶ κηρυχθείσης συνάξεως ἐν τῷ τῶν θείων ἀποστόλων περιωνύμω σηκῷ καὶ καθέδραις προτεθείσαις ἤδη τῶν ἐπισκόπων ἐνιδρυθέντων, ἰδοὺ τί σμῆνος σφηκῶν, ἀνδρῶν φημί θυμολεόντων καὶ τῆς Κωνσταντίνου στρατολογίας καὶ λέσχης, τοῦ πάλαι τὸ σκῆπτρον οὐκ εὐαγῶς ἰθύναντος θρόνματα, ὡς ἐκ τινων κακοδοξίας σύμβλων ἐπαναστάς πρὸς τὸ λεχθέν ἱερὸν ἐφίσταται τέμενος τοῖς κατὰ πόλεμον ἀμυντηρίοις ὄπλοις φραξάμενον. Καὶ δὴ τοῖς προαυλίοις τοῦ σεπτοῦ δώματος ἐμπελάσαντες ἀσῆμου βοῆς τὸν χώρον ἐπλήρωσαν, μὴ φορητὸν εἶναι λέγοντες παραβαθῆναι τὰ Κωνσταντίνω πάλαι δόξαντα. «Οὐ γὰρ προδώσομεν ἐκείνου παυθῆναι τα δόγματα καὶ κηρυχθῆναι τῆς τῶν εἰδώλων ἕνεκα λόγον ὑπάρξεως. Καὶ εἰ γε τούτου κατάρξειέ τις καὶ πρό τῶν ἡμῶν ὀφθαλμῶν ἀθετομένην τὴν ὑπ' αὐτοῦ κροτηθείσαν κατίδομεν σύνοδον, τὴν γῆν τοῖς τῶν ἱερέων φοινίξομεν αἵμασι». Ταῦτι ἔλεγον καὶ τὰς πύλας ἀράσσοντες ἐζήτουν τοὺς ἔνδον διαχειρίσασθαι. Τότε δὴ νεύσει τῆς ἐξουσίας οἱ Ἱεράρχαι τὴν

τιμώρησε όσους προκάλεσαν τις ταραχές και άφησε να περάσει ένα χρονικό διάστημα αποφάσισε να συγκληθεί Σύνοδος εκτός Κωνσταντινουπόλεως, στη Νίκαια, όπου οι ένοπλες επιθέσεις και οι βιαιότητες γενικά δεν ήταν εύκολο να γίνουν. Με την Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο στη Νίκαια ο σκοπός της επιτεύχθηκε.²⁸ Υπήρξε, όμως, μεγάλη αντίδραση από την πλευρά της ισχυρής εικονομαχικής μερίδας. Η Ειρήνη αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την εξουσία. Έγινε μονοκράτωρ ο γιός της, Κωνσταντίνος Στ΄ (780-797). Ο αδύνατος, όμως, χαρακτήρας του και τα προβλήματα της ιδιωτικής του ζωής έδωσαν την δυνατότητα στην Ειρήνη να τον ανατρέψει, όπως ανέφερα πιο πάνω, και να βασιλεύσει μόνη της, η πρώτη γυναίκα αυτοκράτωρ, από το 797-802, οπότε και ανατράπηκε από τον Λογοθέτη του Γενικού Νικηφόρο.²⁹

Η Ειρήνη έκανε το θαύμα, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο χρονόγράφος της εποχής, ο Θεοφάνης, και αποκατάστησε τις εικόνες. Σε τι οφείλεται αυτό; Είχε σχέση με τις θρησκευτικές της αντιλήψεις; Η Ειρήνη, όπως αποδεικνύεται από την συνολική δραστηριότητά της, ήταν μια αποφασιστική, σκληρή και αποτελεσματική πολιτικός. Τα ελατήρια των πράξεών της ήταν πολιτικά και ποτέ συναισθηματικά.³⁰ Κάποιοι ερευνητές έχουν διατυπώσει την άποψη ότι το γεγονός που ώθησε την Ειρήνη σ' αυτήν την απόφαση ήταν ότι οι περισσότερες γυναίκες στην Ανατολή ήταν Εικονολάτρες και ίσως άνηκε και αυτή σε αυτές.³¹ Η

καθέδραν λιμπάνουσι· βασιλείς δέ τοίς νεωτερίσασι μετ' όργης έμβριμώμενοι θάπτον πρός τά άνάκτορα ήκον.....».

28. Για την Σύνοδο αυτή δίνει σημαντικές πληροφορίες ο Βίος Ταρασίου, έκδ. ΕΓΓΗΥΜΙΑΔΙΣ, παρ. 28,29, 30, σ. 102-107. - Για τον Ταράσιο βλ. PMBZ 7235.

29. Όπως λέει χαρακτηριστικά ο Μ. WHITTOV: *The Making of Byzantium*, σ. 150 «With her son murdered, her grandson dead, and her brothers-in-law blinded or mutilated, her supporters fought amongst themselves for succession. Finally in 802, one of them Nikephoros, patrikeios and logothete of the genikon, carried out a successful coup and Irene died in exile in the following August».- Για την βασιλεία Κωνσταντίνου Στ΄ και της Ειρήνης βλ. και W. TREADGOLD: *A History of the Byzantine State*, σ. 417- 424. - Για τον Νικηφόρο βλ. PMBZ 5252.

30. Ο Βίος της, ο οποίος έχει εκδοθεί από τον F. HALKIN: *Deux impératrices de Byzance*, An. Boll. 106 (1988), σ. 5-27, αναφέρει περιέργως κάποιες πληροφορίες που δεν είναι ευνοϊκές για την εικόνα της Ειρήνης. - Για την Ειρήνη βλ. PMBZ 1439.

31. Βλ. J. HERRIN: *Women and the Faith in Icons in Early Christianity*, εν R. Samuel/ G. Stedman Jones, *Culture, Ideology and Politics* (London 1983) σ. 56-83, Μ. WHITTOV: *The Making of Byzantium*, σ. 144 - Για τις γυναίκες την εποχή της Εικονομαχίας, εάν και κατά πόσον οι γυναίκες ήταν κατά πλειοψηφία εικονολάτρες, βλ. την μελέτη των Α.Ρ. KAZHDAN- Α.Μ. TALBOT: *Women and Iconoclasm*, B.Z. 84/85 (1991/1992), σ. 391- 408.

διατύπωση αυτής της άποψης οδηγεί σε κάποιες περαιτέρω σκέψεις. Είναι δυνατόν ο Κωνσταντίνος Ε΄ να επέτρεπε να νυμφευθεί ο γιός του με μία γυναίκα, η οποία, ψυχικά έστω, βρισκόταν κοντά στους εικονολάτρες; Είναι δυνατόν η πολιτικός Ειρήνη γι' αυτόν και μόνον τον λόγο να έθεσε τέλος στην Εικονομαχία; Ήθελε δηλαδή να έχει την αγάπη και την στήριξη των γυναικών της Αυτοκρατορίας ή ήθελε κατ'έξοχήν την στήριξη των αξιωματούχων; Ας εξετάσωμε τα πραγματικά γεγονότα. Τα πέντε αδέρφια του αυτοκράτορος και συζύγου της Ειρήνης, του Λέοντος Δ΄, πού είχε πεθάνει, ήταν πολύ ισχυροί παράγοντες. Σύμφωνα με τις πηγές τα τάγματα επιδίωκαν να είναι στον θρόνο ένας δραστήριος αυτοκράτωρ, γιατί σιγά-σιγά ο αραβικός κίνδυνος μεγάλωνε. Η υφιστάμενη ιεραρχία στην Εκκλησία, στο στράτευμα, στην διοίκηση, στην αυλή είχε δημιουργηθεί από τους προηγούμενους εικονομάχους αυτοκράτορες. Επομένως στην Ειρήνη δεν όφειλαν τίποτε. Κάτω από αυτές τις συνθήκες μόνον μία δυνατή κίνηση θα μπορούσε να σταθεροποιήσει και να ισχυροποιήσει την θέση της αυτοκρατορίας. Και αυτή ήταν η ανατροπή της εικονομαχικής τάξης. Με τον τρόπο αυτό η Ειρήνη θα έδινε αξιώματα και διοίκηση σε μία άλλη ομάδα ανθρώπων που ήταν στο περιθώριο, στους Εικονολάτρες, και θα δημιουργούσε τους δικούς της πλέον ανθρώπους. Η αφοσίωσή τους σε αυτήν θα ήταν εξασφαλισμένη, γιατί θα είχαν τον φόβο της επιστροφής των εικονομάχων και άρα της δικής τους αποπομπής από την εξουσία. Συγχρόνως θα άφηνε στην διοίκηση κάποιους από τους πιο ήπιους εικονομάχους. Βέβαια οι φανατικοί θα ζητούσαν την αποπομπή των εναπομεινάντων εικονομάχων. Η πολιτική της, όμως, να τους διατηρήσει στα αξιώματά τους και να τους προστατεύει από τους εικονολάτρες εχθρούς τους, θα τους καθιστούσε αφοσιωμένους σ' αυτήν. Θα είχε, έτσι, την ανοχή ενός μέρους των εικονομάχων. Αυτή είναι μία άλλη θεώρηση, πολιτική καθαρά, της πολιτικής που ακολούθησε η Ειρήνη για την αποκατάσταση των εικόνων.

Τα αγιολογικά κείμενα δίνουν πληροφορίες για την εναλλαγή των αυτοκρατόρων στο θρόνο την κρίσιμη αυτή εικοσαετία (780-802). Με κολακευτικά λόγια αναφέρονται στην Ειρήνη παρά τα όσα έπραξε εναντίον του γιού της. Αυτό οφείλεται στην πολιτική της υπέρ των εικόνων, π.χ. «Ειρήνην τήν ὄντως τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης φερώνυμον».³² Για να δικαιολογήσουν την ανατροπή του γιού της και την τύφλωση του περιγράφουν με τα πιο μελανά χρώματα τον βίο του. Ήταν

32. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου, VV. 21 (1914), σ. 261.

μοιχός, άρα καλώς εκδιώχθηκε από τον θρόνο και τυφλώθηκε και ανέλαβε η μητέρα του, η Ειρήνη. Η απομάκρυνσή του δηλ. και η τύφλωσή του ήταν ένα είδος κάθαρσης.³³

Ο Νικηφόρος (802-811) προσπάθησε, αφ' ενός μεν να αποκαταστήσει τα οικονομικά του κράτους, αφ' ετέρου δε να ανασυγκροτήσει τις στρατιωτικές δυνάμεις. Ο νέος αυτοκράτωρ ήταν πιστός ορθόδοξος και προσπάθησε να κρατήσει ισορροπίες στην Εκκλησία. Δεν ήθελε, όμως, με κανένα τρόπο να εφαρμόσει η Εκκλησία δική της γραμμή όπως προσπαθούσαν να κάνουν εκείνοι που ανήκαν στην αδιάλλακτη μερίδα, και κυρίως οι μοναχικοί κύκλοι.³⁴ Οι βίοι των αγίων αναφέρονται με κολακευτικά λόγια σ' αυτόν «ό εὐσεβέστατος, ό φιλόπτωχος, ό φιλομόναχος,»³⁵ άλλοι απλά μνημονεύουν την άνοδό του στο θρόνο ή τον θάνατό του χωρίς σχόλια ή χαρακτηρισμούς κολακευτικούς ή υβριστικούς.³⁶

Ο γιός του Σταυράκιος (811) αναγορεύθηκε βασιλεύς για λίγους μήνες. Οι ενδοοικογενειακές αυτοκρατορικές έριδες έδωσαν την δυνατότητα να αναγορευθεί αυτοκράτωρ ο κουροπαλάτης Μιχαήλ, γαμβρός από θυγατέρα του αυτοκράτορος Νικηφόρου. Ο Σταυράκιος έγινε μοναχός και πολύ γρήγορα πέθανε. Ο Μιχαήλ Α΄ Ραγκαβές (811-813) βασίλευσε δύο χρόνια, και η βασιλεία του ήταν ασήμαντη.³⁷

33. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου, Propyl. Nov. σ. 214: «..... Οὐ πολὺ τό ἐν μέσῳ καί ὁ μοιχός οὗτος ἐπανάστασιν ὑποστάς παρά τῶν ἰδίων στρατιωτῶν, ἀμφοτέρων τῶν ὀφθαλμῶν στερεΐται καί τῆς βασιλείας ἐκρίπτεται». Ο Βίος Θεοδώρου Στουδίτου στην έκδοση Latyšev, V.V. 21 (1914), σ. 267 αναφέρει τους λόγους για τους οποίους η Ειρήνη στράφηκε εναντίον του γιού της.

34. Βλ. ΑΙΚ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ: Ιστορία, σ. 165 επ.- Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ: Το Βυζαντινό Κράτος, σ. 110-11, ΒΛ. ΦΕΙΔΑΣ: Βυζάντιο, σ. 91-92, Μ. WHITTON: The Making of Byzantium, σ. 150. - W. TREADGOLD: The Byzantine Revival, σ. 189-195.

35. Βίος Νικήτα Μεδικίου, σ. XXIX- Βίος Ιγνατίου, P.G. 105, στ. 489.

36. «.....Ειρήνης δέ τῆς βασιλίσεως μεταστάσης τόν βίον Νικηφόρος τῶν σκήπτρων ἐγκρατῆς γίνεται...», Βίος Θεοφυλάκτου επ. Νικομηδείας επί Λέοντος του Αρμενίου, An. Boll. 50 (1932), σ. 76. Η πληροφορία δεν είναι σωστή γιατί ο Νικηφόρος ανέτρεψε την Ειρήνη και κατέλαβε τον θρόνο. Ίσως να είναι ηθελημένη η παραπληροφόρηση για να μην μειωθεί η Ειρήνη που αποκατέστησε τις εικόνες. - Ο βίος Θεοδώρου Στουδίτου, Prop.Nov., σ. 215, απλά μνημονεύει το περιστατικό του θανάτου του Νικηφόρου στην Βουλγαρία. Ο Θεόδωρος θα μπορούσε να γράφει εναντίον του Νικηφόρου, ο οποίος δεν ακολουθούσε την σκληρή γραμμή των Στουδιτών. Παρά ταύτα δεν υπάρχουν στο κείμενο αναφορές εναντίον του.

37. Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ: Το Βυζαντινό Κράτος, σ. 111- ΑΙΚ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ: Ιστορία, Β1, σ. 177 επ. -ΒΛ. ΦΕΙΔΑΣ: Βυζάντιο, σ. 92 - PMBZ 4989 και για τον Σταυράκιο PMBZ 6866.

Οι συγγραφείς των Βίων των Αγίων για τον Σταυράκιο και τον Μιχαήλ ή είναι αδιάφοροι (ουδέτεροι) ή διατυπώνουν κάποιες καλές κρίσεις. Ο Βίος Νικηφόρου Σεβαζή³⁸ π.χ. λέει χαρακτηριστικά ότι μετά την Ειρήνη ανέβηκαν στο θρόνο ευσεβείς άνδρες «ειρήνη καθαρά κατέσχε τās ἐκκλησίας.....ιεραὶ δέ εἰκόνες πανταχοῦ γῆς ἀνεστηλοῦντο .....». Όλα αυτά συνέβησαν μέχρι και το τέλος της βασιλείας του Μιχαήλ Ραγκαβέ και την άνοδο στο θρόνο του Λεόντος Ε΄. Πάντως οι περισσότεροι συγγραφείς συγκρίνουν τον Μιχαήλ με τον διάδοχό του Λέοντα Ε΄ και τον αποκαλούν «γαληνότατο»,³⁹ «τῶν ἄλλων βασιλέων φιλόχριστος»,⁴⁰ «ἐν ὀρθοῖς δόγμασι καὶ εὐσεβείᾳ διέπρεψεν»,⁴¹ «εὐσεβέστατος»,⁴² «εἰρήναρχος»,⁴³ «Χριστιανικώτατος».⁴⁴ Ο βιογράφος του Πατριάρχη Ιγνατίου λέει χαρακτηριστικά για τον Μιχαήλ «ἡμῖν δέ ἀρκέσει πρὸς ἔπαινον ἢ τοῦ ἤθους πρᾶυτης τε καὶ ἐπιείκεια ἢν ἔργοις ἐκεῖνος, καὶ οὐ πλάσματι μόνον ἐπεδείξατο».⁴⁵ Και αυτό αποδεικνύεται, σύμφωνα με τον βιογράφο, με τον τρόπο πού χειρίσθηκε την κρίσιμη κατάσταση όταν ο Λέων ο Αρμένιος θέλησε να τον ανατρέψει. Ενώ ήταν μόλις δύο χρόνια στον θρόνο προτίμησε να απομακρυνθεί εκούσια: «ὑποχωρεῖ τῆς ἀρχῆς ὁ μακάριος ἐκῶν, καὶ τῆς κοσμικῆς ἀλαζονείας, καὶ τῶν ἐμφυλίων πολέμων καὶ φθόνων· πολλῶ κρείττω καὶ λυσιτελεστέραν ἑαυτῷ τε καὶ τῷ κοινῷ τὴν ἐκούσιον ὑποχώρησιν καὶ τὴν εἰρήνην, ὡς

---

38. Νικηφόρος ηγούμενος της Σεβαζή, Byz. 23 (1953) σ. 22 επ.- Και άλλα αγιολογικά κείμενα αναφέρουν τις αλληπάληλες διαδοχές στον θρόνο την περίοδο αυτή χωρίς κανένα χαρακτηρισμό, π.χ. Βίος Ιγνατίου, P.G. 105, στ. 489: «Τούτου (εννοεῖ τον Νικηφόρο) δέ πρὸς τὰ ἄνωθεν χωρήσαντος βασιλεία, καὶ τοῦ υἱοῦ δέ Σταυρακίου, ὀλίγιστον χρόνον ἐπιβιώσαντος τῇ βασιλείᾳ, καὶ αὐτοῦ μεταναστάντος, Μιχαήλ.....ἅτε γαμβρός ὢν ἐπὶ θυγατρὶ του τετελευτηκότος Νικηφόρου.....». Για τον Ιγνάτιο βλ. PMBZ 2666.

39. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου, Propryl. Nov. σ. 216 – Βίος Θεοφυλάκτου επ. Νικομηδείας, An. Boll.50 (1932), σ. 77.

40. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου, Propryl. Nov., σ. 216.

41. Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας, σ. 76. – Για τον Θεοφύλακτο Νικομηδείας βλ. PMBZ 8295.

42. Βίος Θεοφυλάκτου, σ. 76- Βίος Νικολάου Στουδίτου, P.G. 105, στ. 877- Βίος Θεοδώρου γραπτού, An. Boll. 98 (1980), σ. 123. – Για τον Θεόδωρο γραπτό βλ. PMBZ 7526 και για τον Νικόλαο Στουδίτη PMBZ Prolegomena σ. 96 επ. και 5576.

43. Βίος Πέτρου Ατρῶας, σ. 97-98. – Για τον Πέτρο Ατρῶας βλ. PMBZ Prolegomena σ. 97 επ. και 6022.

44. Βίος Ευστρατίου, ηγουμ. μονής Αγαύρων, Av. Ιεροσολ. Σταχ. IV, σ. 368. Για τον Ευστράτιο βλ. PMBZ 1824.

45. Βίος Ιγνατίου, P.G. 105, στ. 489-492.

υἱός τῆς ἀληθοῦς εἰρήνης ἡγησάμενος».⁴⁶ Δεν ἤθελε να χυθεῖ ἐμφύλιο αἷμα καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ γνώρισμα «ἀληθοῦς, ἀλλ' οὐ μισθωτοῦ ποιμένους».⁴⁷ Γι' αὐτὸ τὴν ἐπίγειο βασιλεία ἀντάλλαξε με τὴν οὐράνια.⁴⁸

Ὁ Λέων ὁ Ἀρμένιος (813–820) ἀνέτρεψε τὸν Μιχαὴλ Α΄. Ἦταν σημαντικὴ προσωπικότητα με διοικητικὲς ικανότητες, υψηλὸ αἶσθημα δικαιοσύνης καὶ ἦθος, χαρίσματα δηλ. ἀληθινοῦ ἀρχηγοῦ κράτους. Ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴν ετοιμότητα τοῦ στρατοῦ καὶ τὴν ἀνοικοδόμησι τῶν πόλεων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ πατριαρχικὸ σχόλιο ὅταν δολοφονήθηκε, «ἡ πολιτεία Ῥωμαίων ἄρα εἰ καὶ δυσσεβῆ, ἀλλὰ γε μέγαν προστάτην ἀπώλεσεν.»⁴⁹

Ἐπὶ Λέοντος Ε΄ ἀρχίζει ἡ δευτέρη φάση τῆς Εἰκονομαχίας. Οἱ λόγοι ἦταν κυρίως πολιτικοὶ καὶ ὅλες οἱ πληροφορίες συγκλίνουν στο πενιχρὸ θεολογικὸ ὑπόβαθρο τῆς δευτέρας εἰκονομαχικῆς συνόδου καθὼς, ἐπίσης, καὶ στὴν ἔλλειψη γενικώτερου θεωρητικοῦ ενδιαφέροντος ἀπὸ πλευρᾶς εἰκονομάχων.⁵⁰ Οὔτε νέοι δογματικοὶ τῆς Εἰκονομαχίας ἐμφανίσθησαν οὔτε ζωηρὲς θεολογικὲς συζητήσεις υπῆρξαν. Ἡ Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου υποστηρίζει ὅτι «Ἡ σύνδεσις τοῦ αἰσθήματος πολιτικῆς ἀνασφάλειας τοῦ Λέοντος Ε΄ πρὸς τὴν πασιφανῆ ὑποτονικότητα τῆς πολεμικῆς ἐπὶ τοῦ θεολογικοῦ πεδίου καθιστᾶ λίαν πιθανήν τὴν ἄποψίν μου, καθ' ἣν λόγοι προεχόντως πολιτικοὶ ὤθησαν τὸν αὐτοκράτορα εἰς ἀναμόχλευσιν τῆς εἰκονομαχίας μετὰ τὴν ἐλπίδα νὰ εὔρη εἰς τὴν εἰκονομαχικὴν παράταξιν τὸ ἀναγκαῖον ἔρεισμα διὰ νὰ ἐδραιωθῆ εἰς τὴν ἔξουσίαν. Φρονῶ ἐξ ἄλλου ὅτι πολιτικά αἵτια ὑπηγόρευσαν καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος στάσιν τοῦ διαδόχου τοῦ Μιχαὴλ Β΄, δηλονότι

---

46. Ὁ Μιχαὴλ ἔφυγε με ὅλη τὴν οἰκογένειά του καὶ πῆγε στα Πριγκηπόννησα, ὅπου ὁ ἴδιος, ἡ σύζυγός του καὶ τὰ παιδιά του (ὁ ἓνας ἀπὸ αὐτὰ ἦταν ὁ μετέπειτα Πατριάρχης Ἰγνάτιος) ἐγίναν μοναχοὶ «οὗ τῷ σχήματι μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ πράγματι καταδεξάμενος, τῷ παμβασιλεῖ Θεῷ τὴν αὐτοῦ κρίσιν καὶ δίκην ἀνέθετο».

47. Βίος Θεοδώρου γραπτοῦ, *An. Boll* 98 (1980), σ. 123 – Λόγος Θεοφάνους τοῦ Πρεσβυτέρου εἰς τὴν ἔξορίαν τοῦ ἐν ἁγίοις Νικηφόρου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως καὶ εἰς τὴν μετακομιδὴν τοῦ τιμίου λειψάνου αὐτοῦ, ἐκδ. Ἰωάννου: Μνήμεια Ἀγιολογικά, Βενετία 1884, ἀνατ. 1973 σ. 118, 26 – Βίος Πέτρου, σ. 98– Βίος Θεοδώρου γραπτοῦ, *An. Boll.* 98 (1980) σ. 123.

48. Βίος Εὐστρατίου ἡγουμ. Μονῆς Ἀγαύρων στὸν Ὀλυμπο, *Αν. Ἱεροσουλ Σταχ.* IV, σ. 368.

49. Γιὰ τὰ προσωπογραφικά τοῦ Λέοντος Ε΄ βλ. Αἰκ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ: Ἱστορία, Β1, σ. 186–187. Βλ. ἐπίσης Βλ. ΦΕΙΔΑΣ: Βυζάντιο, σ. 92–93, PMBZ 4244.

50. Βλ. G. OSTROGORSKY: *Studien zur Geschichte des byzantinischen Bilderstreites*. Breslau 1929.

την ἐμφάνισίν του ὡς υπερμάχου τῆς ἐλευθερίας τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως». ⁵¹

Τα αγιολογικά κείμενα περιλαμβάνουν βαρείς χαρακτηρισμούς για τον Λέοντα Ε΄. Την ἀνοδό του στον θρόνο την χαρακτηρίζουν ως πράξη «δολία» και «τυραννική» ⁵² και τον ἴδιο «τύραννο». Τον χαρακτηρίζουν ἐπίσης ως ἐξῆς «ἀνὴρ ἀλιτῆμων καὶ πονηρότατος ...», «ἀλιτῆριος» ⁵³ «μιαρό», ⁵⁴ «δυνάστη». Οἱ συγγραφεῖς πολλές φορές παίζουν με τὸ ὄνομά του και τὸν παρομοιάζουν με τὸ λιοντάρι: «θηριώνυμος τὴν κλήσιν καὶ τὴν προαίρεσιν», «θηριότροπος», «ὁ καὶ θηρίων ἀπανθρωπότερος καὶ ἀγριώτερος θηριώνυμος», «ὁ δυσώνυμος θῆρ», «τὴν ἀπηνῆ καὶ θηριώδη ψυχὴν», «ὁ ἄγριος Λέων» ⁵⁵. Μια ἄλλη κατηγορία χαρακτηρισμῶν εἶναι θρησκευτικῆς φύσεως. «Ἀσεβής» εἶναι ἓνας χαρακτηρισμὸς που βρίσκεται στα περισσότερα αγιολογικά κείμενα. Ὑπάρχουν, ὅμως, και πιο ἐξειδικευμένοι, π.χ. «τοῦ ἀθεωτάτου Λέοντος τοῦ νέου Δωήκ» ⁵⁶ «τίς ἐκ τῶν Ἰδου πυλῶν πρόδρομος τοῦ Ἀντιχρίστου Λέων τῆ προσηγορία» ⁵⁷, «τῆς ἀσεβείας πρόμαχος» ⁵⁸.

Τὸν παρομοιάζουν με τὸν Λέοντα Γ΄, ⁵⁹ ὅχι μόνον διότι φέρει τὸ ἴδιο ὄνομα, ἀλλὰ και διότι ἡ πρώτη φάση τῆς Εἰκονομαχίας ξεκίνησε ἀπὸ τὸν Λέοντα Γ΄ και ἡ δευτέρη φάση ἀπὸ τὸν Λέοντα Ε΄ ⁶⁰.

51. Βλ. ΑΙΚ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ: Βυζαντινὴ Ἱστορία, Β1, σ. 190.

52. Βίος Θεοφυλάκτου ἐπ. Νικομηδείας, An. Boll. 50 (1932), σ. 76-77, «δολίως ἐπανεστάτησε», «τῆς βασιλείας τυραννικῶς καὶ ἀθεῶς ἐν κατασχέσει γενόμενος» – Βίος Ἰγνατίου, P.G. 105, στ. 489-492 «τυραννικῶς ἐπιθεμένω». Βίος Νικήτα ηγουμ. Μεδικίου, σ. XXIX- Βίος Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου, ὁμολογητῶν Μυτιλήνης, σ. 229- Βίος Ευαρέστου, σ. 297- Βίος Θεοδώρου γραπτοῦ, P.G. 116, στ. 661 και An. Boll. 98 (1980), σ.123 – Βίος Πέτρου, σ.99.

53. Βίος Νικολάου Στουδίτου, P.G. 105, στ. 877- Βίος Νικήτα ηγουμ. Μεδικίου, ASS. April. I, σ. XXIX- Βίος Ἰωάννου ηγουμ. Μονῆς Καθαρῶν, Synax Eccl. C.P., στ. 634. – Για τὸν Ἰωάννη βλ. PMBZ 3139.

54. Βίος Νικολάου Στουδίτου, P.G. 105, στ. 877.

55. Βίος Νικολάου Στουδίτου, P.G. 105, στ. 877- Βίος Νικήτα ηγουμ. Μεδικίου, ASS. April. I, σ. XXIX- Βίος Θεοφυλάκτου ἐπ. Νικομηδείας, σ. 76- Βίος Ἰγνατίου, στ. 489.

56. Βίος Ευστρατίου Αγαύρων, σ. 368.

57. Βίος Πέτρου, σ. 97-98. Στον Βίο Ἰωαννικίου σ. 347 ἀποκαλεῖται «νιός τοῦ διαβόλου, Ἀντίχριστος, Ἐπιφανίδης» κ.λ.π. Για τὸν Ἰωαννίκιο βλ. PMBZ Prolegomena σ. 66 ἐπ. και 3389.

58. Βίος Θεοδώρου γραπτοῦ, An. Boll. 98 (1980), σ. 123.

59. Βίος σαράντα δύο Μαρτύρων ἐξ Ἀμορίου, ASS. Mart. I σ. 888 «.....ὑπερορῖζει μὲν τούς ὀρθοδόξους ἅπαντας ἱεράρχας, ἀποτεφροῖ θεῖα κειμήλια καὶ ἱεράς ἐσθήτας κατὰ τὰς λεωφόρους».

60. Βίος Νικολάου Στουδίτου, στ. 880 «κρυφιογνωμῶν τό τέ τῆς καρδίας ἐνδόμυχον καὶ τὴν τοῦ πατρὸς Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου, Λέοντος καὶ αὐτοῦ, καὶ

Κάποιοι Βίοι Αγίων δεν κάνουν καν μνεία του ονόματος του⁶¹. Μόνον από την περιγραφή και την αναγωγή στον Λέοντα Γ' ο αναγνώστης καταλαβαίνει ότι πρόκειται για τον αυτοκράτορα Λέοντα Ε' τον Αρμένιο.

Πότε άρχισε την εικονομαχική πολιτική ο Λέων Ε'; Είναι αλήθεια και προκύπτει από τις πηγές ότι ο αυτοκράτωρ αρχικά δεν ήταν εικονομάχος. Πριν από την αναγόρευσή του είχε διαβεβαιώσει εγγράφως τον Πατριάρχη για την αφοσίωσή του στην ορθοδοξία. Προφανώς λόγοι πολιτικοί και γενικά πολιτικός υπολογισμός τον ώθησαν να υιοθετήσει εικονομαχική πολιτική. Για να πραγματοποιήσει την πολιτική του αντικατέστησε το 815 τον ασκητικό Πατριάρχη Νικηφόρο⁶² με τον Θεόδωρο Μελισσηνό (815-821), τον επωνομαζόμενο Κασσιτερά, ο οποίος είχε εικονομαχική οικογενειακή παράδοση.⁶³ Το 815 έγινε και η Σύνοδος στην Αγία Σοφία. Το έτος 815 είναι χρονολογία-ορόσημο. Άρα ο Λέων Ε' δεν άρχισε την εικονομαχική πολιτική του μόλις ανέβηκε στον θρόνο, αλλά αργότερα. Η πολιτική ανασφάλεια που προφανώς τον διακατείχε τον οδήγησε να βρει ερείσματα για να εδραιωθεί στην εξουσία του. Ένα από αυτά, το πιο σημαντικό, ήταν η εικονομαχική παράταξη. Το πενιχρό θεολογικό υπόβαθρο της Συνόδου του 815 συνηγορεί υπέρ της άποψης αυτής.

Λεοντίδου τοῦ τούτου υἱοῦ τὴν αἵρεσιν κατέχων ....». - Βίος Νικηῖτα Μεδικίου, σ. XXIX: «.....μμεῖται καὶ οὗτος τὸν ὁμώνυμον καὶ ὁμότροπον, τὸν ἀποστάτην, τὸν Ἀσσύριον καὶ πολέμιον, τὸν ἐφευρέτην τῶν κακῶν, Λέοντα τὸν Ἰσαυρον καὶ ἄρχεται διώκειν τα ἅγια τῶν ἁγίων ὄν τρόπον κακέινος».

61. Π.χ. Ο Βίος των Μαρτύρων του Αμορίου, σ. 888, αναφέρει ότι ανέβηκε στον θρόνο ομώνυμος και ομότροπος με εκείνον τον δυσσεβή - εννοεί τον Λέοντα Γ'- «εις τὸν ἐκείνου ἕμετον ἐπιστρέψας καὶ τῷ βορβόρῳ τῆς αὐτῆς αἰρέσεως κοινωρησάμενος, ὑπερορίζει μὲν τοὺς ὀρθοδόξους .....».

62. Για τον πατριάρχη Νικηφόρο βλ. P.J. ALEXANDER: The patriarch Nicephorus of Constantinople. Oxford 1958, καθώς επίσης PMBZ 5301- Ο βίος Θεοδώρου γραπτού, An. Boll 1980, σ. 123 αποκαλεί τον Νικηφόρο «ἀρχιερεὺς ὁ μέγας» και περιγράφει τον βίαιο τρόπο της απομάκρυνσής του. Βλ. επίσης: Λόγος εἰς τὴν ἐξορίαν τοῦ ἐν ἁγίοις Νικηφόρου Πατριάρχου .....» ἐκδ. Ιωάννου, Ἀγιολογικά Μνημεῖα - Βίος Ἰγνατίου, στ. 493. - Για τους Πατριάρχες κατά την περίοδο της Εικονομαχίας, βλ. R.J. LILIE: Die Patriarchen der ikonoklastischen Zeit. Germanos I- Methodios I (715-847). Berliner Byzantinischen Studien 5. Frankfurt a. M.1999.

63. Η μητέρα του ήταν αδελφή της αυτοκράτειρας Ευδοκίας, τρίτης συζύγου του Κωνσταντίνου Ε' και ο πατέρας του, διοικητής του θέματος των Ανατολικών (765/766), ανήκε στους ηγέτες της εικονομαχικής μερίδας.

Η ρευστότητα του πολιτικού κλίματος, οι αυλικές αντιθέσεις και ραδιουργίες είχαν ως αποτέλεσμα την δολοφονία του αυτοκράτορος μέσα στο αυτοκρατορικό παρεκκλήσιο στον όρθρο των Χριστουγέννων. Οι συνωμότες ενεργούσαν για λογαριασμό του παληού φίλου και συνεργάτη του Λέοντος, Μιχαήλ, ο οποίος είχε καταδικασθεί για έγκλημα καθοσιώσεως και επρόκειτο να εκτελεσθεί.⁶⁴

Τα αγιολογικά κείμενα αποδίδουν το τραγικό τέλος του Λέοντος στη θεία δίκη για την ειconoμαχική πολιτική του. Ο συγγραφέας του Βίου του Νικήτα ηγουμένου Μεδικίου φθάνει στο σημείο να θεωρεί ότι οι συνωμότες «ὡς ὑπ' Ἀγγέλου ὀδηγηθέντες εἰσέεισαν ἀκωλύτως εἰς τὰ βασίλεια, καὶ ἐπάταξαν αὐτόν εἰσω τοῦ εὐκτηρίου μαχαίραις .....»⁶⁵ Και σε άλλους Βίους διατυπώνεται η άποψη ότι πρόκειται για θεία δίκη και μάλιστα ότι η «δίκη» δόθηκε στον «ἄδικο» στον χώρο που διέπραξε παρανομίες, δηλ. μέσα στην Εκκλησία. Εκεί υπέστη την άξια τιμωρία, το τέλος που του άξιζε, τέλος πικρό.⁶⁶

---

64. Για την δολοφονία του Λέοντος Ε' εκτός από τους χρονογράφους και οι Βίοι Αγίων δίνουν αρκετά στοιχεία, όπως π.χ. Βίος Θεοδώρου και Θεοφάνους των γραπτών, Αν. Ιερ. Σταχ.ΙV, σ. 205- Βίος Νικήτα Μεδικίου, σ. XXIX- Βίος Νικηφόρου Σεβαζή, σ. 27- Βίος Θεοδώρου γραπτού, P.G. 116, στ. 665- Βίος Ιγνατίου, στ. 493. - Ο συντάκτης του Βίου του πατριάρχου Ταρασίου αφηγείται πως ο νεκρός ειconoλάτρης πατριάρχης εμφανίζεται στον Λέοντα Ε' στον ύπνο του και του προαναγγέλει την δολοφονία του: «Ἦδη δέ καί πρός αἰρετικούς τόν θεῖον ζήλον καί μεταστάς τῶν τῆδε θερμῶς ἐπεδείκνυτο· Λέων γάρ ἔτι τὰ σκήπτρα τῆς βασιλείου δόξης διέπων καί τῆς αἰρέσεως τῶν ειconoμάχων οὐκ εὐαγῶς ἀντεχόμενος, ἐγγίζοντος αὐτῷ τοῦ διά ξίφους τῆς ζωῆς τέλους, ὡς αὐτός ἔτι περιῶν οἰκειοφώνως ἐτράνωσεν, ἐπιστάντα τόν μακάριον αὐτῷ κατ' ὄναρ θεάεται καί μετ' ὀργῆς ἐμβριθοῦς προστάττοντά τινι, Μιχαήλ τοῦνομα, ξίφος ὠθεῖν κατ' αὐτοῦ· ὁ δέ τῆ κελεύσει δουλεύων κατά τοῦ βασιλέως το ξίφος παρήλασε. Καί πολὺς ἐκ τούτου Λέων ἐγένετο τόν τρώσαντα κατ' ὄναρ Μιχαήλ ἐν τῆ τοῦ ὀσιου μονῆ πάντως εὐρέσθαι πειρώμενος.....». Βίος Ταρασίου, έκδ. ΕFTHYMIADIS, παρ. 67, σ. 163-164.

65. Βίος Νικήτα Μεδικίου, σ. XXIX.

66. Βίος Μακαρίου ηγουμ. Πελεκητής, σ. 156- Βίος Μεθοδίου, P.G.100, στ. 1248 «.....καί ἀναιρεῖται ὁ ἄγιος Λέων ὑπό τοῦ θυσιαστηρίου καθ' οὗ ἔδυσφημήσεν .....»- Βίος Ιγνατίου, στ. 492-493, Βίος Θεοδώρου γραπτού, Αν. Boll. 98 (1980), σ. 129-130, P.G. 116, στ. 665- Βίος Ευαρέστου, σ. 297: «Ἄλλ' ἐκεῖνος τήν θείαν δίκην οὐκ ἔφυγεν ἄξιον τῆς ἑαυτοῦ δυσσεβείας καί τό τέλος ἀπενεγκάμενος, ὑπό τῶν ἰδίων ταξιαρχῶν ξίφει ἀναιρεθεῖς καί τῷ ἐκεῖσε παραπεμθεῖς δίκας τῆς οἰκείας παρανομίας εἰσπραχθησόμενος.»- Βίος Νικηφόρου Σεβαζή, σ. 27- Βίος Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου, σ. 229- Βίος Ματθίωρων Αμορίου, σ. 888. - Για τον Μακάριο Πελεκητής βλ. PMBZ 4672 και για τον Μεθόδιο PMBZ 4977. Για δε τους τρεις αδελφούς Δαυίδ, Συμεών και Γεώργιο βλ. PMBZ 1248, 7178 και 2161 αντίστοιχα. Για τον Ευάρεστο βλ. PMBZ Prolegomena σ. 60 και 1618.

Η αιτιολογία της δολοφονίας ως μια δίκαιη λύση είναι πρωτοφανής. Η νομοθεσία της εποχής, η Εκλογή, περιλαμβάνει ρητή διάταξη για την ανθρωποκτονία εκ προθέσεως. «Ὁ φονεύων ἔκουσίως, οἰασδήποτε ἡλικίας ἔστί, ξίφει τιμωρεῖσθω».⁶⁷ Και για όσους διαπράττουν ἔγκλημα καθοσίωσης προβλέπει μὲν θανατική ποινή, αφήνει, ὅμως, στον αυτοκράτορα την ευχέρεια να επιβάλλει τις ποινές που θέλει.⁶⁸ Τα αγιολογικά κείμενα, ὄχι μόνον αιτιολογούν, ἀλλά επιβραβεύουν δύο εγκληματικές πράξεις: καθοσίωση και ανθρωποκτονία. Η σκέψη τους, βέβαια, εἶναι ὅτι ὁ Λέων Ε΄ διέπραξε εγκλήματα ἐναντίον της Εκκλησίας, εκκλησιαστικῶν, μοναχῶν και λαϊκῶν. Τα εγκλήματα αυτά μόνον ὁ Θεός εἶχε την δυνατότητα να τιμωρήσει και το ἔκανε μέσω των συνωμοτῶν του Μιχαήλ. Η συνωμοσία ἐγινε «χάριν ἀγαθοῦ τινός». Εἶναι ἡ θεωρία του Βαλασαμῶνος, ὁ ὁποῖος διακρίνει την συνωμοσία «χάριν ἀγαθοῦ τινός» και την «ἐπί κακῶ γενομένην».⁶⁹ Δεν αιτιολογείται, ὅμως, πούθενά και δεν αναγνωρίζεται για ὁποιοδήποτε λόγο ἡ ἐκούσια ἀφαίρεση της ἀνθρώπινης ζωής.

Μετά την δολοφονία του Λέοντος Ε΄ ὁι συνωμότες με ταχύτητα μετέφεραν τον Μιχαήλ⁷⁰, τον ὁργανωτή της συνωμοσίας, ἀπό την φυλακή ὅπου ἦταν σιδηροδέσμιος στα ἀνάκτορα και ἀναγορεύθηκε αυτοκράτωρ. Την βασιλεία του Μιχαήλ Β΄ του Τραυλοῦ (820-829) χαρακτηρίζουν δύο συγκλονιστικά γεγονότα: ἡ ἐπανάσταση του Θωμά⁷¹ στο

67. Εκλογή, 17.45, ἐκδ. Burgmann, σ. 242.

68. Εκλογή, 17.3, ο.π. σ. 226.

69. ΡΑΛΛΗΣ-ΠΟΤΛΗΣ: Σύνταγμα, 2, σχόλιον Βαλασαμῶνος κάτωθι ΛΔ΄κανόνος της ἐν Τρούλλῳ Συνόδου, σ. 382-383- Βλ. Κ.Α. ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ: Καθοσίωσις και Τυραννίς (867-1056), σ. 138-139: Η πολιτική θεωρία των Βυζαντινῶν ἦταν ὅτι ὁ αυτοκράτωρ ἦταν ὁ ἀντιπρόσωπος του Θεοῦ στη γη, υποδεικνυόταν ἀπό την θεία βούληση για το ὑπάτο αξίωμα, γι΄ αὐτό ὁι πράξεις του υπαγορευόνταν ἀπό τον Θεό. Κανένας ἀπό τους υπήκοους δεν μπορούσε να πράττει ἐναντίον του αυτοκράτορος, γιατί ἔτσι προσέβαλε τον ἐκλεκτό του Θεοῦ. Εφ΄ ὅσον, λοιπόν, ὁ αυτοκράτωρ κυβερνοῦσε με την θεία βούληση, μόνον ἀπό την θεία βούληση μπορούσε να ἀνατραπεί. Εἴν δηλαδή ἡ «οἰκονομία» του αυτοκράτορος δεν λειτουργοῦσε ικανοποιητικά ὁ Θεός μπορούσε να ἀποφασίσει την ἀνατροπή του. Η μεταβολή αὐτή δικαιολογοῦσε την βίαιη ἀνατροπή ἐνός αυτοκράτορος. Μόνον με βάση αὐτή τη θεωρία μπορεί να δικαιολογηθεῖ ἡ βίαιη ἀνατροπή του Λέοντος Ε΄.

70. Για τα προσωπογραφικά του Μιχαήλ βλ. ΑΙΚ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ: Ἱστορία, Β1 σ. 193-194, ὅπου και σχετική βιβλιογραφία, καθώς ἐπίσης ΒΛ. ΦΕΙΔΑΣ: Βυζάντιο, σ. 93-94 και ΡΜΒΖ 4990.

71. ΑΙΚ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ: Ἱστορία, Β1 σ. 193-194, ὅπου και σχετική βιβλιογραφία.

εσωτερικό και στο εξωτερικό η αποκοπή της ανατολικής από την δυτική Μεσόγειο μετά την άλωση της Κρήτης από τους Άραβες. Ως προς την θρησκευτική πολιτική ο Μιχαήλ εμφανίσθηκε ως υπέρμαχος της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης. Είναι προφανές ότι λόγοι πολιτικοί- ήθελε ερείσματα για να εδραιώσει την εξουσία του- τον ώθησαν να ακολουθήσει την πολιτική αυτή, παρ'όλο ότι ο ίδιος συμπαθούσε την εικονομαχική κίνηση όπως δείχνουν κάποιες μομφές κατά της συμπεριφοράς των εικονολατρών και η επιλογή στον πατριαρχικό θρόνο του επισκόπου Συλαίου Αντωνίου του Κασσυματά, ο οποίος υπήρξε μέλος της επιτροπής που είχε προετοιμάσει τις εργασίες της δεύτερης εικονομαχικής συνόδου. Ένα από τα μέτρα που πήρε όταν ανέβηκε στον θρόνο ήταν να επαναφέρει από την εξορία τους εικονολάτρες.⁷² Βίοι Αγίων αποδίδουν την πράξη αυτή σε φιλανθρωπία.⁷³ Φρονώ ότι ήταν καθαρά πράξη πολιτική αφ' ενός μεν για να δείξει την διαφορά με τον δολοφονηθέντα και να δικαιολογήσει εν μέρει την πράξη του, αφ' έτερου δε για να πάρει με το μέρος του εικονολάτρες, οι οποίοι στο μέλλον θα τον στήριζαν.⁷⁴ Εξ' άλλου οι Βίοι των Αγίων δεν αναφέρουν ότι άλλαξε η θρησκευτική πολιτική. Εάν είχε συμβεί κάτι τέτοιο θα υπήρχαν διθυραμβικά σχόλια στις πηγές και θα δικαιολογούσαν ακόμη και τα δυσάρεστα και κακά της βασιλείας του Μιχαήλ, όπως συνέβη με την αυτοκράτειρα Ειρήνη. Δεν αναφέρεται, επίσης ως ευσε-

---

72. Βίος Θεοδώρου και Θεοφάνους των γραπτών, Αν. Ιερ. Σταχ. IV, σ. 205- Βίος Ιωάννου ηγουμ. Καθαρών, στ. 634-Βίος Θεοδώρου γραπτού, P.G. 116, στ. 665.

73. «.....τοῦ νέου βασιλέως τό δοκεῖν ἐκ φιλανθρωπίας ἐπιτρέψαντος τήν ἀνάκλησιν», Βίος Θεοδώρου γραπτού, P.G. 116, στ. 665.

74. Ο Μιχαήλ γνώριζε ότι στην αρχή τουλάχιστον δεν ήταν δυνατόν να έχει την πολιτική υποστήριξη των εικονομαχικών κύκλων του στρατεύματος, οι οποίοι στήριζαν τον δολοφονηθέντα προκάτοχό του. Δεν ήθελε, όμως, να τους δυσαρεστήσει ασκώντας μια καθαρή εικονολατρική πολιτική. Γι' αυτό διακήρυξε ότι δεν θα έκανε νεωτεριστικά πράγματα και δεν θα καταργούσε όσα είχαν παραδοθεί και ομολογηθεί «ἐκαστος οὖν τό δοκοῦν αὐτῷ ποιεῖτω καί ἐφετόν, ἄμαθής πόνων καί ἄγευστος λύπης διατελών», όπως παραδίδει ο Συνεχιστής του Θεοφάνους, σ. 47-48 και ο Σκυλίτζης, σ. 27. Για την θρησκευτική πολιτική του Μιχαήλ Β' η ΑΙΚ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ: Ιστορία, Β1, σ. 190-191 γράφει: «Ἐλπίζων, νά προσεταιρισθῆ κατ' αὐτόν τόν τρόπον τοῦς εἰκονολάτρας, χωρίς νά ἀποξενωθῆ τῶν εἰκονομάχων, ὁ ἀπαίδευτος καί ἀγροίκος, αὐτοδίδακτος εἰς ὅλα Μιχαήλ Β' δεικνύει τήν ἔμφυτον πολιτικὴν του ὀξύνοϊαν, μὴ διστάζων εἰς ἐποχὴν κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ εἰς τήν θρησκευτικὴν ζωὴν, νά ἐμφανισθῆ, κῆρυξ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας».

βής, ούτε ότι ήταν λιγότερο δυσσεβής από τον Λέοντα Ε΄.⁷⁵ Αντίθετα θεωρείται ομόφρων του προκατόχου του,⁷⁶ πιο ήπιος όμως, και ο διωγμός ήταν μικρότερος.⁷⁷ Και ήταν, επόμενο, να είναι ηπιότερος λόγω της πολιτικής του ανασφάλειας, όπως ήδη αναφέρεται πιο πάνω, και των δύσκολων εσωτερικών και εξωτερικών καταστάσεων που αντιμετώπιζε η Αυτοκρατορία.

Τον Μιχαήλ Β΄ διαδέχθηκε ο γιός του Θεόφιλος⁷⁸ (829-842), μέτριος στρατηγός και κυβερνήτης, αλλά άψογος στην απονομή της δικαιοσύνης, στην πιστή εφαρμογή των νόμων και προστάτης των τεχνών. Η συνέχιση της εικονομαχικής πολιτικής κατά σφοδρό τρόπο, ενώ δεν ανταποκρινόταν πια στις θρησκευτικές και πνευματικές ροπές της κοινής γνώμης, δείχνει ότι δεν διέθετε πολιτικό αισθητήριο. Πίστεψε ότι οι στρατιωτικές του επιτυχίες εναντίον των Αράβων στα ανατολικά σύνορα ήταν μια επιστροφή στην εποχή των μεγάλων επιτυχιών των εικονομάχων αυτοκρατόρων του όγδοου αιώνα. Με γνώμονα το ιδεολογικό και πολιτικό όφελος έκανε στην Κωνσταντινούπολη δύο θριάμβους, το 831 και το 837, τακτική την οποία είχε ακολουθήσει ο Κωνσταντίνος Ε΄. Συγχρόνως έκοψε χάλκινα νομίσματα, τα οποία έφεραν παράσταση που θύμιζε τις νίκες του.⁷⁹ Η εν γένει πολιτική του αντικατοπτρίζει την επιθυμία του να συνδέσει την βασιλεία του με την παραδοσιακή εικόνα του επιτυχημένου αυτοκράτορος, εικόνα που είχαν επιτύχει να δημιουργήσουν οι προκατόχοί του εικονομάχοι αυτοκράτορες του όγδοου αιώνα. Στην πολιτική αυτή οφείλεται και το πρόγραμμα ανοικοδόμησης των τειχών της Κωνσταντινούπολης⁸⁰ και των ανακτόρων στην ασιατική πλευρά του Βοσπόρου.

75. Στον Βίο του Θεοδώρου γραπτού, P.G.116, στ.668 χαρακτηρίζεται ως «δυσσεβής».

76. Βίος Ευαρέστου, σ. 297- Βίος Θεοφάνους γραπτού, An. Boll. 98 (1980), σ.130. Για τον Θεοφάνη βλ. PMBZ Prolegomena σ. 106 επ. και 8093.

77. Βίος Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου, σ. 230 - Βίος Θεοφάνους γραπτού, An. Boll. 98 (1980), σ. 130-Βίος Θεοδώρου γραπτού, P.G. 116, στ. 665.

78. Για τον Θεόφιλο βλ. J. ROSSER: Theophilus «the Unlucky» (829-842): A study of the tragic and brilliant Reign of Byzantium's last Iconoclastic Emperor, Rutgers University 1972. - W. TREADGOLD: The Byzantine Revival, σ. 327-329. - PMBZ 8167.

79. PH. GRIERSON: Byzantine coins, σ. 182-183, εκ. 45 αρ. 810.

80. Στο παραθαλάσσιο τείχος υπάρχουν και σήμερα οι επίσημες επιγραφές που διαιωνίζουν την πρωτοβουλία του αυτοκράτορος Θεοφίλου. Όποιος πηγαίνει με πλοίο στην Κωνσταντινούπολη διαβάζει την επιγραφή: «Πύργος Θεοφίλου πιστού ἔν Χ(ριστῶ) μεγάλου βασιλέως Θεόφιλος ἔν Χριστῶ τῷ Θεῷ πιστός βασιλεύς

Τα αγιολογικά κείμενα περιέχουν βαρείς χαρακτηρισμούς για τον Θεόφιλο όπως π.χ. «σπέρμα άσεβείας.....ώμόν και θεομισή»,⁸¹ «δυσσεβέστερος του πατρός»⁸², «.....τήν άθέτησιν των ιερών, και των όρθοδόξων διωγμόν ούδενός, ως είπειν, των πρό αύτου διωκτών ένομίζετο κουφότερος .....».⁸³ Ονομάστηκε Θεόφιλος ψευδωνύμως, ενώ εξήλωσε την μαρία του Λέοντος Ε΄, την οποία και υπερέβη.⁸⁴ Αποδίδουν τις όποιες ήττες υπέστη από τους Ισμαηλίτες στην εικονομαχική πολιτική του. Περιοχές ολόκληρες και πόλεις και νησιά ερημώθηκαν «διά τήν εις τήν του Χριστού εικόνα ύβριν». Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρεται η άλωση από τους Άραβες του Αμορίου, που ήταν ο τόπος καταγωγής της οικογένειας του Θεοφίλου, σημαντική στρατιωτική βάση και πρωτεύουσα του θέματος των Ανατολικών.

Στα αγιολογικά κείμενα βρίσκομε και χαρακτηρισμούς των συνολικών πεπραγμένων, του συνόλου δηλαδή της βασιλείας των αυτοκρατόρων της δεύτερης φάσης της εικονομαχίας και είναι σχετικοί με την θρησκευτική πολιτική που ακολούθησαν. Η βασιλεία του Λέοντος Ε΄ χαρακτηρίζεται ως «δυσσέβεια», του Μιχαήλ Β΄ ως «χλιαρότης», του Θεοφίλου ως «στιβαρότης».⁸⁵

Με τον θάνατο του Θεοφίλου τελείωσε η εικονομαχική έρις που ταλάνισε την Βυζαντινή Αυτοκρατορία επί ενάμισυ περίπου αιώνα. Τον διαδέχθηκε ο ανήλικος γιός του Μιχαήλ Γ΄(842-867). Συμβασιλείς

καί αυτοκράτωρ Ρωμαίων. Πύργος Θεοφίλου και Μιχαήλ πιστών εν Χ(ριστ)ώ αυτοκρατόρων ....».

81. Βίος Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου, σ. 237.

82. Βίος Θεοδώρου γραπτού, P.G. 116, στ. 668 «.....ός ούτως άντεποιήθη του πονηροϋ δόγματος, και ούτως ώφθη βαρύς τοίς τήν άσεβειαν διηκριβωμένοις, ως μικροϋ πάντας τούς φθάσαντας κακοδόξους ψυχρούς άποδείξει και μαλακούς περι τήν δυσσέβειαν .....».

83. Βίος Ιγνατίου, στ. 493 - Ο βιογράφος του Ιγνατίου αναφέρει συγχρόνως και τις ικανότητες του Θεοφίλου: «.....Καί ήν τάλλα μέν, ως φασιν, οϋ κακός, και δικαιοκρισίας άντεχόμενος .....». Θεωρεί ότι η σκληρή εικονομαχική πολιτική που ακολούθησε οφείλεται στην επιρροή του δασκάλου και ευγενούς Κωνσταντινουπολίτη, Ιωάννη του Γραμματικού, τον οποίο έκανε και Πατριάρχη από το 837 και παρέμεινε μέχρι το 843 «.....και τουτο έπιστεύετο είναι και γίνεσθαι έξ ύποβολής μάλιστα του Ιωάννου, όν μετά τον Άντώνιον εκείνον επί τον πατριαρχικόν ύψωσε θρόνον.» Και καταλήγει ότι αυτή δεν είναι μόνον δική του άποψη, αλλά ήταν κοινή πεποίθηση ότι η επιρροή του Ιωάννη Γραμματικού στον Θεόφιλο ήταν καταλυτική.

84. Βίοι Μαρτύρων Αμορίου, σ. 888- Βίος Νικολάου Στουδίτου, στ. 901- Βίος Θεοδώρου γραπτού, P.G. . 116, στ.668.

85. Βίος Ιωαννικίου, σ. 372.

ήταν η μητέρα του Θεοδώρα και η αδελφή του Θέκλα. Ένα ολιγομελές συμβούλιο ασκούσε την επιτροπεία και την διοίκηση των κοινών.⁸⁶ Η Θεοδώρα, πολιτειακά κατοχυρωμένη ως συμβασιλεύς, έθεσε πρωταρχικό στόχο την λύση του εικονομαχικού θέματος. Όπως ήδη ανέφερα πιο πάνω η εικονομαχική πολιτική δεν ανταποκρινόταν πλέον στις πνευματικές ροπές (τάσεις) της κοινής γνώμης. Γι' αυτό η αλλαγή πολιτικής, η αποκατάσταση των εικόνων έγινε και γρήγορα και ομαλά και απρόσκοπτα. Δεν προηγήθηκε καμμία θεολογική προετοιμασία. Δεν συγκλήθηκε Οικουμενική Σύνοδος όπως χρειάστηκε να γίνει όταν η αυτοκράτειρα Ειρήνη θέλησε να θέσει τέρμα στην εικονομαχία και έτσι είχε λήξει η πρώτη φάση της. Το 843 μία τοπική σύνοδος περιορισμένης σύνθεσης υπήρξε αρκετή.⁸⁷ Ο κλήρος δεν κινητοποιήθηκε. Απλά αντικαταστάθηκε ο Πατριάρχης Ιωάννης ο Γραμματικός από τον πιστό εικονολάτρη μοναχό Μεθόδιο. Ο Μάρτιος του 843 αποτελεί ορόσημο για το Βυζάντιο: είναι το τέλος της κρίσης και η έναρξη της μεγάλης ακμής.

Οι συγγραφείς των Βίων των Αγίων είναι μεροληπτικοί ως προς τους αυτοκράτορες της εικονομαχικής περιόδου. Με λόγια κολακευτικά που φθάνουν στην υπερβολή αναφέρονται στους εικονολάτρες αυτοκράτορες. Καλύπτουν και δικαιολογούν πολλές φορές την ανικανότητά τους ή κακές πολιτικές που ακολούθησαν ή και ακόμη τον ιδιωτικό τους βίο. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα της Ειρήνης: δικαιολογούν απόλυτα την αποτρόπαιη πράξη που έκανε, την τύφλωση δηλαδή του ίδιου της του γιού, του επιρρίπτουν όλες τις ευθύνες, ότι δηλαδή με τις πράξεις του ώθησε την μητέρα του σ' αυτή την ενέργεια και αναδεικνύουν, ίσως με κάποια στοιχεία υπερβολής, τα μελανά σημεία της προσωπικής του ζωής.⁸⁸

86. Για την επιτροπεία του Μιχαήλ και την διοίκηση των κοινών κατά την διάρκεια της ανηλικότητας του βλ. ΑΙΚ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ: Αντιβασιλεία, σ. 35-40.- Για τον Μιχαήλ Γ' και την Θεοδώρα βλ. PMBZ 4991, 7286.

87. Βλ. C. MANGO: The liquidation of Iconoclasm and the Patriarch Photius, εν Iconoclasm, σ. 133-40 - Ο W. TREADGOLD: The Byzantine Revival, σ. 327 γράφει: «When Irene restored the icons, she had needed to prepare for years and to overcome armed opposition, and even so the restoration proved impermanent; When Theodora speedily abandoned Iconoclasm, she freed the Byzantine Government from a political incubus and met with little opposition from anyone but the patriarch John the Grammarian».

88. Ο Βίος Θεοφάνους του Ομολογητού, σ. 14-15 εκθειάζει την Ειρήνη και συνδράζει το όνομά της με την «ειρήνη» και την εξυμνεί δημιουργώντας ένα ενδιαφέρον και σημαντικό λογοπαίγνιο. - Βλ. επίσης Βίος Νικηφόρου Πατριάρχου, σ. 147.

Ως εξαιρετική περιγράφεται η κατάσταση που επικρατούσε στην Αυτοκρατορία πριν από την άνοδο στο θρόνο του Λέοντος Ε'.⁸⁹ Με παρόνομα και ανήθικα μέσα κατώρθωσε να προσεταιρισθεί μέρος του στρατεύματος και να ανατρέψει τον «φιλόχριστον» άνακτα Μιχαήλ.⁹⁰ Αντίθετα κατά την διάρκεια της βασιλείας του και με την οικονομιαχική πολιτική που άσκησε «ή τής έκκλησίας φαιδρότης εις τό στυγνόν έσαυθις μετέπιπτε και ό τής εύφροσύνης ταύτη χιτών εις πένθιμον ίματισμόν μετεβάλλετο.» Ο φόβος είχε κυριεύσει τους πάντες «οί μέν θυμόν ύπονοούντες βασιλικόν, οί δέ άνελευθέρωσ ώσ βασιλεϊ χαριζόμενοι, οί δέ ώσ τά όμοια φρονούντες και τής αυτής εκείνω κεραμίας τυγχάνοντα.» Θηριώδης, δόλιος και γενικά ως ένας άνθρωπος με πολλά ελαττώματα παρουσιάζεται ο Λέων Ε' από τους συγγραφείς των αγιολογικών κειμένων.⁹¹ Τα παραδείγματα είναι πολλά για όλους τους οικονομάρχους αυτοκράτορες. Ο Μιχαήλ Β' παρουσιάζεται ως «άνηρ δέ τά πάντα γαστρί και ήδονη χαριζόμενος και σχεδόν έν άνθρωπειώ σώματι κτηνώδη άναστροφήν και δίαιταν έπιδειξάμενος». Τα αγιολογικά, επομένως, κείμενα εμφανίζουν τους οικονομάρχους αυτοκράτορες ως πρόσωπα χωρίς ικανότητες, αναδεικνύουν τα χειρότερα σημεία της προσωπικότητάς τους και τις αποτυχίες της βασιλείας τους. Και για τους πλέον μετριοπαθείς, όπως ο Μιχαήλ Β', χρησιμοποιούν μειωτικούς

---

89. Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας, σ. 176-177. «Είχε μέν ούτω τά τε τής έκκλησίας τα τε τής πολιτείας και λίαν καλώσ, τής μέν όρθοδοξίας ίθυνομένης, τής δέ γέ εύνομία, κρατυνομένης. Καί ειρήνης ήν βαθείας και γαλήνης πάντα μεστά· και ή τοϋ θεοϋ όλκάς οϋριοδρομοϋσα έφερετο πνεύματος έμφρουμένη ζωαρχικώς».

90. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου, P.G. 99, στ. 276 Β: «.....τόν υπό χείρα αυτοϋ δωροδοκήσας στρατόν και τούσ τούτων άρχηγούσ ταίς ύποσχέσει τών μειζόνων σύμφρονας έαυτοϋ καταστησάμενος άξιωματών, άνταρσίαν ώδίει κατά τοϋ φιλοχρίστου άνακτος Μιχαήλ.»

91. Βίος Θεοφυλάκτου σ. 177. Την εναλλαγή των αυτοκρατόρων περιγράφει πολύ χαρακτηριστικά: «Άλλ' αίφνης νέφος τετριγός φανέν και όλέθριον σκότους και χαλάζης πληρης άντέπνευσε τι δεινόν εκραγέν και τό πάν άναυκησαν άνέτρεψε.» Για την προσωπικότητα δε του Λέοντος Ε' γράφει: «ό έξ Άρμενίων Λέων ό λανθάνων θήρ και κρύπτειν έαυτόν μηχανώμενος· και οϋ τοϋτ' αυτό τήν γνώμην θηριώδης φαινόμενος, άλλ' ήμερότητι χρωννύμενος τά έκτός και σαίνων έπιπλάστω χρηστότητι. Έπει και τοϋτο Άρμενίοις διά σπουδής είτε φύσει είτε μελέτη κρύπτειν τήν πονηρίαν ώσ τά πολλά και έτερα φρονούσιν, έτερα τών χιλίων προφέρειν και κάμοί άν άπασ σχεδόν σκέμμα τούτων γνώναι και βούλημα εις βάθος ένδομυχούν και χρηστολογία πολλάκις σκεπόμενον· οϋ τοιοϋτον όν, αλλά σκαιόν και έχθρόν και εις τήν τοϋ φιλοϋντος κάκωσιν τυρευόμενον, ώσ έντεϋθεν συμβαίνειν ώσ γαληνῶ λμείνι τούτοις προστρέχοντας, ύφάλω τή σπιλάδι προσρήγνυσθαι και δεινόν ύφίστασθαι κίνδυνον.»

όρους και προσπαθούν να δημιουργήσουν όχι μόνον κακή εικόνα, αλλά και απέχθεια. Η αμαύρωση της εικόνας των εικονομάχων αυτοκρατόρων είναι ένας από τους στόχους των συγγραφέων των Βίων των Αγίων. Πρόκειται για ένα είδος καταδίκης της μνήμης, της *damnatio memoriae*. Η *damnatio memoriae* ήταν θεσμός ρωμαϊκός. Μετά τον θάνατο του Ηγεμόνος η Σύγκλητος είχε την δυνατότητα να τον κρίνει. Έτσι, εκείνος που κρινόταν ότι υπήρξε κακός ηγεμών υφίστατο καταδίκη της μνήμης. Ως αποτέλεσμα είχε την καταστροφή των αγαλμάτων του, την απάλειψη του ονόματός του από τις επιγραφές και κυρίως την αναδρομική ακύρωση των πράξεών του και των νομοθετικών διατάξεων που είχε εκδώσει. Στο Βυζάντιο τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Η Σύγκλητος είχε χάσει τις αρμοδιότητές της και την ισχύ της γενικά και τα πάντα εκπορεύονταν από την αυτοκρατορική βούληση. Η *damnatio memoriae* δεν υπήρχε πλέον ως θεσμός. Στην πράξη, όμως, είχε επιβιώσει έστω και υποτονικά.⁹² Καταδίκη της μνήμης των εικονομάχων αυτοκρατόρων είναι η παρουσίαση της προσωπικότητάς τους και της πολιτείας τους με μελανά χρώματα, ενώ, όπως ήδη αναφέρεται πιο πάνω, κάποιιοι από αυτούς είχαν επιτυχίες σε πολλούς τομείς- στρατιωτικό, διοίκηση, πολιτισμό- ή μη αναφορά του ονόματός τους στα κείμενα, η κατάργηση της νομοθεσίας τους, της Εκλογής, από τους Μακεδόνες αυτοκράτορες, το κάψιμο των λειψάνων του Κωνσταντίνου Ε΄⁹³ κ.α.

Η *damnatio memoriae* των Εικονομάχων αυτοκρατόρων αποτελεί το θεμέλιο πάνω στο οποίο στηρίχθηκε η τελική διαμόρφωση των σχέσεων Εκκλησίας-Πολιτείας. Ο Όρος της Ιερείας επέτασε οι μοναχοί και οι λαϊκοί, οι οποίοι δεν εφάρμοζαν τις διατάξεις της Ιερείας, να υπάγονται στην αυτοκρατορική νομοθεσία «ὡς ἑναντίοι τῶν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων». Η διάταξη αυτή είναι ενδεικτική της βούλησης των Ισαύρων να αναμειγνύονται στις θρησκευτικές υποθέσεις. Αλλά και πιο νωρίς ακόμη είχαν εκδηλωθεί οι τάσεις αυτές των Ισαύρων και μάλιστα του Λέοντος Γ΄. Το προοίμιο της Εκλογής δίνει την δυνατότητα να συμπεράνει κανείς τις τάσεις αυτές.⁹⁴ Η μεγάλη αντίδραση της Εκ-

92. Βλ. CALLIOPE A. BOURDARA: Quelques cas de *damnatio memoriae* à l'époque de la dynastie macédonienne, J.Ö.B. 32 (1982), σ. 337-346. Πρβλ. Σ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ: Οι ποινές στο βυζαντινό δίκαιο, εν «Έγκλημα και τιμωρία στο Βυζάντιο» (Αθήνα 1997), σ. 47 επ.

93. Βλ. M.F. AUZÉPY: L' Hagiographie et l' Iconoclasme byzantin. Birmingham 1999, σ. 207 επ.

94. Βλ. ST. GERO: The reign of Leo III, σ. 128 «The preface to the Ecloga, ... is informative for gauging Leo's character and intentions. Though icons are not men-

κλησίας στην αυτοκρατορική εικονομαχική πολιτική οφείλεται πιθανώς κατά μεγάλο μέρος στην επιθυμία της Εκκλησίας να μην αναμειγνύεται η κρατική εξουσία στα εκκλησιαστικά πράγματα. Η πνευματική και διοικητική ανεξαρτησία της Εκκλησίας βρήκε στο πρόσωπο του Πατριάρχη Ταρασίου έναν λαμπρό υπερασπιστή. Η νοοτροπία αυτή επέζησε και είναι χαρακτηριστική η απάντηση του αυτοκράτορος Μιχαήλ Β΄ το 821 ότι δεν αναμειγνύεται στα θρησκευτικά ζητήματα και διακήρυξε με αυτό τον τρόπο ένα είδος θρησκευτικής ελευθερίας.

Το έτος 815, όταν άρχισε η δεύτερη φάση της Εικονομαχίας, οι επίσκοποι είχαν μίαν αντίληψη των πραγμάτων που δεν υπήρχε το 730 ή το 754: η αντίληψη αυτή βάσει της οποίας θεωρούσαν «φυσιολογικό» να αντιδρούν όταν ο αυτοκράτωρ επιχειρούσε να επέμβει στις υποθέσεις της Εκκλησίας. Για τον λόγο αυτό εναντιώθηκαν αμέσως στον Λέοντα Ε΄, εκτός από τον Πατριάρχη Νικηφόρο και τον Θεόδωρο Στουδίτη, οι επίσκοποι οι πιστοί στον Ταράσιο, όπως ο Ευθύμιος Σάρδεων ή είχαν μαθητεύσει κοντά του, όπως ο Μιχαήλ Συνάδων. Συγχρόνως αντέδρασαν και μοναχοί, οι οποίοι δεν άνηκαν στον κύκλο των Στουδιτών, όπως ο Μακάριος Πελεκητής. Το κύριο επιχείρημά τους, σύμφωνα με τον Βίο του Νικήτα Μεδικίου, ήταν ότι ο αυτοκράτωρ δεν έπρεπε να αναμειγνύεται στις εκκλησιαστικές υποθέσεις. Ο Θεόδωρος Στουδίτης σε συζήτηση με τον αυτοκράτορα με ευθύτητα και σαφήνεια του λέει ότι ο θεός έθεσε στην εκκλησία πρώτα τους αποστόλους, δεύτερον τους προφήτας και τρίτον τους διδασκάλους και συνεχίζει «ούτοι οί τά ύπερ

---

tioned, this programmatic statement makes it quite plausible that Leo would indeed have taken a leading and decisive role in the first phase of the iconoclastic struggle. The document's emphasis on the absolute imperative of conforming the divine will (of which the emperors are the sole authorized interpreters and executors) does not yet spell out the breaking of images; but the emperor's appeal to Old Testament standards of prophetic righteousness, the assertion of the unqualified necessity of fulfilling the divine law, with no concession to human weakness, make most plausible the events that did follow. The author of the Ecloga prologue can be easily pictured in the role of breaking «idols» armed with the warrant of the Second Commandment». Και σ. 55: «The Ecloga, by contrast to the Epanagoge, has no complicated arguments about the diverse sources of authority. It simply does not envisage two powers on earth; if there are «two swords», the emperor carries them both. Unfortunately, the specialized nature of the eighteen τίτλοι does not permit one to see how this view of imperial authority would have been applied to matters involving purely questions of doctrine. But the general tone and explicit declarations of the preface to the Ecloga make it entirely credible that the promulgator of this code would have had no hesitation to decree the destruction of images, with or without patriarchal consent».

πίστεως διατιθέντες καί άνερευνώμενοι κατά τό τῷ θεῷ δοκοῦν καί οὐ βασιλεύς· οὐδέ γάρ ἀπεμνημόνευσεν ὁ ἱερός ἀπόστολος βασιλέα διοικεῖν τά τῆς ἐκκλησίας». ⁹⁵ Ἡ θέση του Πατριάρχη ἀπό το 842, καί ἴσως ἀπό το 815, εἶχε ενισχυθεῖ καί δεν συγκρίνεται με αὐτή που εἶχε τον ἑβδομο καί τον ὄγδοο αἰώνα. Ἐνα κείμενο νομοθετικό, ὅπως ἡ Εἰσαγωγή (885/886), που διέκρινε καί καθιέρωνε δυο διακεκριμένες ἐξουσίες, του Αυτοκράτορος καί του Πατριάρχη, δεν ἔχει σχέση μόνον με τὴν προσωπικότητα του Πατριάρχη Φωτίου. Θεμελιώνεται κυρίως πάνω στις κατακτήσεις τῆς περιόδου μετὰ τὴν Σύνοδο τῆς Νικαίας, τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, το 787, καί στις προσπάθειες που ἔκανε ο συγγενῆς του Φωτίου, Ταράσιος, οὕτως ὥστε ἡ Ἐκκλησία νὰ γίνεῖ μὴ ἀνεξάρτητη οντότητα, τὴν ὁποία διοικεῖ ὁ Πατριάρχης.

Ἡ τελικὴ διαμόρφωση τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας-Πολιτείας, ἡ νέα θεώρηση τῶν θέσεων Πατριάρχη-Αυτοκράτορος οἰκοδομήθηκαν ἐπάνω στὴν *damnatio memoγiae* τῆς δυναστείας τῶν Ἰσαύρων. Το ἀποδεικνύουν οἱ χαρακτηρισμοὶ τῶν δύο αυτοκρατόρων, Λέοντος Γ΄ καί Κωνσταντίνου Ε΄, ἀπὸ τους συγγραφεῖς τῶν πηγῶν που ἔχουν διασωθεῖ καί ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ εἰκονολάτρες ἢ μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν εἰκόνων, καθὼς, ἐπίσης, τὰ ἀναθέματα στὴν μνήμη τους. Ἡ καταδίκη τῆς μνήμης (*damnatio memoγiae*) υπῆρξε καθοριστικὸς ἀποτρεπτικὸς παράγοντας γιὰ τους ἐπόμενους αυτοκράτορες νὰ παρεμβαίνουν στις υποθέσεις τῆς Ἐκκλησίας, ἐφ' ὅσον θὰ πλήρωναν τὴν παρέμβαση αὐτὴ με ἀποκλεισμό ἀπὸ τὴν Ἱστορία καί τον Χριστιανισμό. Ἡ *damnatio memoγiae* τῶν Ἰσαύρων ἐπιτεύχθηκε με κείμενα πολεμικῆς ἐναντίον τους με ἀποκορύφωμα τὸν Βίος του Στεφάνου του νέου, που εἶχε ἀπήχηση στις μάξες. Το ἀνάθεμα του Κωνσταντίνου Ε΄ το 787 ἦταν ἀναγκαῖο γιὰ νὰ ἐπιβληθεῖ ἡ ὀρθοδοξία τῆς Νικαίας καί συμπληρώθηκε ὅταν αὐτὴ ὀλοκληρώθηκε το 843. Τι συνέβη τότε; Ἐβγαλαν ἀπὸ τὸν τάφο τὰ λείψανα του Κωνσταντίνου Ε΄ καί τὰ ἔκαψαν. Ἡ κίνηση αὐτὴ ἦταν συμβολικὴ: ὁ Κωνσταντίνος δεν θὰ μπορούσε πλέον νὰ παρουσιασθεῖ στὸν Κριτὴ τὴν ἡμέρα τῆς Ἀνάστασης (τῆς Δευτέρας Παρουσίας).

Οἱ συγγραφεῖς τῶν Βίων τῶν αγίων, κειμένων ἐξαιρετικῆς προπαγάνδας τῆς εποχῆς, ⁹⁶ χρησιμοποιοῦν πολλές φορές τὸν ὄρο «τύραννος», «τυραννικὸς τρόπος» κ.λ.π. Τίθεται τὸ ἐρώτημα εἰάν οἱ ὄροι αὐτοὶ χρη-

95. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου, P.G. 99, στ. 284 Α.

96. Γιὰ τὴν αυτοκρατορικὴ προπαγάνδα γενικὰ βλ. NIKE-CATHERINE KOUTRAKOU: *La propagande impériale byzantine (VIIIe -Xe s.)*. Bibliothèque «Sophie N. Saripolos» 93, Athènes 1994.

σιμοποιούνται με την πολιτική τους έννοια ή όχι. Τι είναι τύραννος ή τυραννίς; Τυραννίς είναι η αντιποίηση της ιδιότητας, του αξιώματος του αυτοκράτορος και τύραννος είναι ο παράνομος βασιλεύς.⁹⁷ Σύμφωνα με την πολιτική θεωρία των Βυζαντινών ο βασιλεύς κυβερνά με γνώμονα το νόμο, ενώ ο τύραννος με την βούλησή του αγνοώντας τους νόμους. Ο Κωνσταντίνος Θ΄ Μονομάχος στην περιφημη Νεαρά του του έτους 1044 «ἐπί τῇ ἀναδείξει καί προβολῇ τοῦ διδασκάλου τῶν νόμων» διακρίνει τον τύραννο από τον βασιλέα: «Διαφέρειν γάρ τύραννον ἐν τούτῳ καί βασιλέα, ὅτι ὁ μὲν (ὡς ὁ λόγος) νόμον ἔχει τόν τρόπον, βασιλεύς δέ τό ἔμπαλιν τρόπον ἔχει τόν νόμον, ἐπιστάσιαν μὲν ἔννομον τήν ἀρχήν ἐπιστάμενος, τῆς δ' ἀρχῆς σοφόν κυβερνήτην τόν νόμον ἀσπασίως παραλαμβάνων, ὅστις εὖρημα μὲν ἐστίν καί δῶρον Θεοῦ...»⁹⁸. Αποδέχεται ο Κωνσταντίνος Θ΄ και μεταφέρει στην εποχή του τις αντιλήψεις που ξεκινούν από τον Συνέσιο για την στάση του νόμιμου βασιλέως και του τυράννου απέναντι στο νόμο και έτσι οριοθετεί την διαφορά.⁹⁹ Οι συγγραφείς των αγιολογικών κειμένων όταν αποκαλούν τύραννο τον Κωνσταντίνο Ε΄ ή τον Λέοντα Ε΄ εννοούν ότι οι πράξεις τους ήταν αντίθετες προς το δίκαιο, επέβαλαν την δική τους βούληση, έχοντας «νόμον τόν τρόπον». Χρησιμοποιούν, επομένως, τους όρους αυτούς σύμφωνα με την πολιτική θεωρία των Βυζαντινών.

Ενδιαφέρουσες είναι οι πληροφορίες των αγιολογικών κειμένων οι σχετικές με προφητείες μοναχών που προβλέπουν την ανάδειξη και την πτώση των αυτοκρατόρων της εποχής αυτής. Οι προρρήσεις των μοναχών δεν εμφανίζονται την περίοδο της Εικονομαχίας για πρώτη φορά. Ήδη από την πρωτοβυζαντινή εποχή ήταν συνηθισμένο φαινόμενο στην διαδικασία ανάδειξης των αυτοκρατόρων.¹⁰⁰ Οι προρρήσεις αυτές επαναλαμβάνονται στα αγιολογικά κείμενα, δεν λέγονται τυχαία, αλλά συνήθως συμπίπτουν με γεγονότα εξαιρετικής σημασίας. Είναι εύκολο

97. Βλ. Κ.Α. ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ: Καθοσίωσις και Τυραννίς (867-1056), σ. 137-141.

98. J.G.I, σ.619- Βλ. και επιστολή Φωτίου «Πρός Μιχαήλ τόν ἄρχοντα Βουλγαρίας», P.G. 102, στ. 672, μβ΄.

99. Βλ. σχετικά Η. AHRWEILER: *L'Idéologie politique de l' empire byzantin*. Paris 1975, σ. 53,59 - Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ: Η πολιτική θεωρία των Βυζαντινών. Θεσσαλονίκη, 1992, σ. 34-35, C.A. BOURDARA: *Le modèle du bon souverain à l' époque de Léon VI*, εν Ευψυχία, *Mélanges offerts à H. Ahrweiler*, I, Paris 1998, σ. 114-115.

100. Βλ. την μελέτη της Ε. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ: Προρρήσεις μοναχών και ανάδειξη αυτοκρατόρων στη διάρκεια των «σκοτεινών αιώνων», εν *Οι σκοτεινοί αιώνες του Βυζαντίου (7^{ος} -9^{ος} αι.)*, Αθήνα 2001, σ. 420-441, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

να αντιληφθεί κανείς ότι οι σκοπιμότητες είναι πολιτικές, συνεισφέρουν στις πολιτικές ζυμώσεις και εξελίξεις και βοηθούν στην διάδοση της είδησης. Ειδικά για την ανάδειξη ή την πτώση του αυτοκράτορος η πολιτική θεωρία των Βυζαντινών τη συνέδεε με το θείο. Η αυτοκρατορική εξουσία είχε θεϊκή προέλευση. Ο αυτοκράτωρ ήταν ο αντιπρόσωπος του Θεού στη γη. Η θεία βούληση τον υποδείκνυε για το ύπατο αυτό αξίωμα και ως εκ τούτου οι πράξεις του υπαγορεύονταν από τον Θεό.¹⁰¹ Οι μοναχοί, οι οποίοι ήταν πιο κοντά στο Θεό ήταν οι πιο κατάλληλοι να προβλέψουν τη θεϊκή βούληση. Αυτή η εκ θεού πρόρρηση περιέβαλλε με τον μανδύα της νομιμότητας την άνοδο στην εξουσία ή και την πτώση ενός αυτοκράτορος. Η είδηση δε της ανάδειξης ή της μελλοντικής ανάδειξης ενός αυτοκράτορος μπορούσε να διαδοθεί μέσω των μοναχών, καθώς οι μοναχοί έρχονταν σε επαφή με τον κόσμο και αποτελούσαν έναν, τρόπον τινά, ενδιάμεσο κρίκο ανάμεσα στην κεντρική εξουσία και την κοινωνία. Πάντως χρήση των προρρήσεων γίνεται «σε εποχές αστάθειας, πολιτικής αβεβαιότητας και ανακατατάξεων...ή ευνοείται η μεσολάβηση στις πολιτικές εξελίξεις διορατικών μοναχών, που προέρχονται από το περιβάλλον του επίδοξου αυτοκράτορα και είναι σαφώς ενήμεροι της πολιτικής κατάστασης. Η πρόρρηση των μοναχών με έμμεση αναφορά στη θεϊκή βούληση φαίνεται ότι καθιστούσε νόμιμη την άνοδό τους στο θρόνο αυτοκρατόρων που αναδεικνύονταν ύστερα από ένα πραξικόπημα. Από την άλλη πλευρά η ανάμειξη των μοναχών στην πολιτική αντικατοπτρίζει τη μεσαιωνική κοινωνία...όπου κυριαρχεί η έμφαση στο υπερφυσικό.»¹⁰²

Προρρήσεις, τις οποίες μπορούμε να χαρακτηρίσουμε ως προπαγανδιστικού χαρακτήρα για την περίοδο της Εικονομαχίας, περιλαμβάνουν τα αγιολογικά κείμενα. Θα αναφέρω μερικά παραδείγματα. Ο στυλίτης μοναχός Συμεών προλέγει την δολοφονία του Λέοντος Ε΄.¹⁰³ Ο

---

101. Βλ. C. A. BOURDARA : Le modèle du bon souverain a l' époque de Léon VI le sage, σ. 111-112- ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ: Les Crimes contre l' État selon le droit byzantin, εν Proceedings of the International Symposium of Jurists. Thessaloniki 2001, σ. 220-221.

102. E. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ: Προρρήσεις μοναχών, σ. 435. Στη σ. 437 κάνει τη διάκριση μεταξύ προφητείας και πρόρρησης.

103. Βίος Δανίδ, Συμεών και Γεωργίου, σ. 229- Θα ήθελα εδώ να σημειώσω ότι η αγιολογική διήγηση του Βίου των τριών αδελφών έχει χαρακτηριστεί ως ανακριβής. Βλ. I. ŠEVČENKO: Hagiography of the Iconoclast Period, εν Iconoclasm έκδ. Bryer-Herrin, Birmingham 1977, σ. 117-118. Ο A. KAZHDAN: An unnoticed mention of a chrysobull ascribed to Constantine the great, εν Αφιέρωμα στο Ν. Σβορώνο, Ρέθυμνο,

Θεόδωρος Στουδίτης είχε προβλέψει τον «οΐκτιστον» θάνατον του Νικηφόρου Α¹⁰⁴. Ο Ιωαννίκιος προέβλεψε το τέλος του Νικηφόρου Α', την βραχύχρονη βασιλεία του Σταυρακίου, την άνοδο και την δολοφονία του Λέοντος Ε¹⁰⁵ και τον θάνατο του Θεοφίλου. Οι λίβελλοι (μηνυτικάί γραφαί) που προέβλεπαν τον θάνατο του Λέοντος Ε', Μιχαήλ Β' και Θεοφίλου ήταν προρρήσεις που έκαναν παρέμβαση στην πολιτική ζωή του Βυζαντίου, εφ' όσον μάλιστα είχαν αποδειχθεί αληθινές. Η υπόνοια ότι συγγραφέας του τελευταίου ήταν ο Ευθύμιος Σάρδεων είχε ως αποτέλεσμα την δίωξη, φυλάκιση, ανάκριση εμβάσανη με αποτέλεσμα τον θάνατό του.¹⁰⁶

1986, τ. Α', σ. 136 διατυπώνει την άποψη ότι ο Βίος είχε συμπληρωθεί ανάμεσα στα χρόνια 863 και 865.

104. Βίος Νικολάου Στουδίτου, στ. 892 C. Η πρόρρηση αυτή ίσως αποτελεί μεταγενέστερη επινόηση και απηχεί τις απόψεις των Στουδιτών για θεική, άρα δίκαιη τιμωρία του αυτοκράτορος που είχε περιορίσει δραστικά την δύναμη των Στουδιτών.

105. Βίος Ιωαννικίου, σ. 346, 347, 355, 371, 391-392.

106. Βίος Ευθυμίου Σάρδεων, T.M. 10 (1987), σ. 38-51.- Για τον Ευθύμιο Σάρδεων βλ. PMBZ 1838.

Η ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΛΑΤΡΕΙΑΣ

α. Διώξεις Εικονολατρών

Πληροφορίες για διώξεις εικονολατρών, αλλά και για μεμονωμένες συλλήψεις, δίνουν τα αγιολογικά κείμενα. Όταν στον θρόνο ήταν αυτοκράτορες που ασκούσαν αυστηρή οικονομολογική πολιτική ο φόβος που επικρατούσε ήταν μεγάλος, με αποτέλεσμα πολλοί να κρύβονται. Τα παραδείγματα είναι πολλά. Ο Βίος Προκοπίου του Δεκαπολίτου αναφέρει το παράδειγμα επισκόπου, ο οποίος είχε εγκαταλείψει την επισκοπή του «έν ὄρεσι δέ διαιτώμενος διά τήν ἐπικρατούσαν τῶν εἰκονομάχων ἐπίτασιν καί μανίαν γενόμενος».¹ Ο ηγούμενος Γαλγάλων είχε κρυφθεί σε έναν αγρό «διά τόν ἐπικείμενον φόβον τοῦ διωγμοῦ τῶν τῆς εἰκονομάχων αἰρέσεως». Αυτά συνέβαιναν επί Κωνσταντίνου Ε΄ «τῆς βασιλείας ἔτος εἰκοστόν δεύτερον,» δηλαδή το 763.² Και δεν ήταν μόνον οι ηγέτες, οι επικεφαλής, επίσκοποι και ηγούμενοι, που διώκονταν, αλλά και ιερείς και μοναχοί και λαϊκοί. Τα μοναστήρια ερημώνονταν,³ οι εικονολάτρες «μετανάσται καί φυγάδες καί ἀλήται γε-

---

1. Βίος Προκοπίου Δεκαπολίτου, σ. 498. – Για τον Προκόπιο βλ. PMBZ Prolegomena σ. 99 και 6368.

2. Βίος Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου, σ. 216.

3. Βίος Ειρήνης, ηγουμένης Χρυσοβαλάντου, σ. 605: «Ἡ γάρ τῶν εἰκονομάχων τυραννίς, τό ἱερόν σχῆμα τῶν μοναζόντων διά τό μέλαν ὡς ἄγος τι τῆς πόλεως ἀπελαύνουσα, πολλά τῶν μοναστηρίων ἔρημα τῶν ἐνοικούντων καταλέλοιπε, μοναχῶν ἄλλων ἀλλαχοῦ δισεκεδασμένων, καί τῶν μέν τῶ μήκει τοῦ χρόνου τήν παροῦσαν ζωὴν μετηλλαχότων, τῶν δέ μακρυνόντων, φυγαδευόντων τήν ἐπάνοδον ἀπηγορευκότων». Για την Ειρήνη Χρυσοβαλάντου βλ. PMBZ 1452. – Βίος Αντωνίου του νέου του αναχωρητοῦ, σ. 211. Για τον Αντώνιο τον νέο βλ. PMBZ Prolegomena σ. 57 επ. και 534. -Βλ. επίσης Ε. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ- ΓΑΛΑΚΗ: Ο βυζαντινός κληρικός, σ. 33 επ. και ιδίως σ. 164, 173-184, 230-231.

γένηνται, ἐν ὄρεσι καί σπηλαίοις καί ταῖς ὄπαῖς τῆς γῆς συγκλειόμενοι»,⁴ πόλεις ολόκληρες ερημώνονταν,⁵ οι διωγμοί επαναλαμβάνονταν,⁶ η έρευνα για την σύλληψη των εικονολατρών ήταν συστηματική.⁷

Δεν ήταν πάντα εύκολη η σύλληψη των σημαντικών ηγετών της Εικονολατρείας. Πολλές φορές οι αυτοκράτορες κατέφευγαν σε διάφορους τρόπους και τεχνάσματα για να κάνουν συλλήψεις. Τα κείμενα των Βίων των Αγίων δίνουν σχετικές πληροφορίες και παραδείγματα. Είναι χαρακτηριστικές οι μεθοδεύσεις του Κωνσταντίνου Ε΄ για να συλλάβει τον Στέφανο τον νέο, ο οποίος θεωρείτο ο ηγέτης των Εικονολατρών.

Ο αυτοκράτωρ έστειλε στο ὄρος Αυξεντίου⁸, όπου ήταν έγκλειστος ο Στέφανος, τον Γεώργιο Συγκλητούν,⁹ πρόσωπο του περιβάλλοντος και της εμπιστοσύνης του, με εντολή να προσποιηθεί τον εικονολάτρη και να εκφράσει την επιθυμία να γίνει μοναχός. Πράγματι ο Γεώργιος με διάφορα τεχνάσματα έκαμψε τις υποψίες και την δυσπιστία του Στεφάνου, τον έπεισε να τον κρατήσει κοντά του και να τον κάνει μοναχό. Τρεις ημέρες μετά την κουρά του εγκαταλείπει την μονή και επιστρέφει στην Βασιλεύουσα. Αμέσως ο αυτοκράτωρ διέταξε «ἔωθεν πᾶσαν ἡλικίαν, ἀπό τέ γηραιοῦ, πρεσβύτου, καί νεωτέρου, ἐφήβου τε καί ἀρτιγενῶν βρεφῶν, ἄνδρας ὁμοῦ καί γυναῖκας, σελεντίου ἀγομένου, ἐν τῷ θεάτρῳ τοῦ ἵπποδρομίου συναθροῖζεσθαι». Πράγματι συγκεντρώθηκε μεγάλο πλήθος, ο αυτοκράτωρ μίλησε εναντίον των εικονοφίλων και ισχυρίσθηκε ότι έχουν φθάσει στο σημείο να προσπαθούν να παρασύρουν ακόμη και ανθρώπους του περιβάλλοντός του. Ανέφερε ως

4. Βίος πατριάρχου Μεθοδίου, στ. 1248.

5. Βίος Ανδρέου εν Κρίσει, σ. 144: «.....Διά ταῦτα γοῦν τὰς ἀποτόμους καί χαλεπὰς ἀπειλὰς, ἐρήμους ἦν τότε τὰς πόλεις ὄραν· πόλεις δέ τὰς ἐρήμους, τῷ πλήθει τῶν εἰς αὐτάς φοιτῶντων γινομένης .....». Για τον Ανδρέα εν Κρίσει βλ. PMBZ Prolegomena σ. 82 και 399.

6. Βίος Θεοδώρου γραπτού, P.G. 116, στ. 668: «.....Ἐντεῦθεν (ἐπί Θεοφίλου) διωγμοί πάλιν κατὰ τῶν εὐσεβούντων· καί πάλιν ἱερῶν εἰκόνων καταστροφαί, καί βάσανα πάλιν, καί δικαστήρια καί φρουραί, καί πᾶς ἀδικίας τρόπος κατὰ τῆς εὐσεβείας κινούμενος».

7. Βίος Πέτρου, σ.99: «.....πρὸς ἔρευναν τῶν τοιούτων ἀπέστειλεν (ὁ Λέων Ε΄) ἄνδρῶν».

8. Το ὄρος Αυξεντίου, σημερινό Kaishdag, βρίσκεται στην ασιατική ακτή, στην Βιθυνία. Είναι ψηλό βουνό, φαίνεται από την Κωνσταντινούπολη και από τον 5^ο αἰώνα θεωρείτο το Ιερόν ὄρος της Βασιλεύουσας. Βλ. ΑΥΖΕΡΥ: Βίος Στεφάνου, σ. 10-15, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

9. Για τον Γεώργιο Συγκλητούν βλ. PMBZ 2159.

παράδειγμα τον Γεώργιο, ο οποίος κατά πληροφορίες του είχε γίνει μοναχός στο Όρος Αυξεντίου. Με την ομιλία αυτή φανάτισε το πλήθος εναντίον των εικονολατρών. Στη συνέχεια εμφάνισε τον Γεώργιο ντυμένο μοναχό. Τον αποδοκιμάζουν και αμέσως ο αυτοκράτωρ διατάσσει να τον γδύσουν. Το πλήθος καταπατά την επωμίδα και το κουκούλιο. Ο Γεώργιος στέκει γυμνός και φέρουν στάμνα γεμάτη νερό και «από τῆς κεφαλῆς κατέχεαν ἐπ' αὐτόν, ἴν' εἴπω, εἰς ἀποτροπὴν τοῦ βαπτίσματος». Μετά από αυτή την συμβολική πράξη τον ντύνουν με στρατιωτικό ένδυμα και περικεφαλαία και ο αυτοκράτωρ με τὰ ἴδια του τα χέρια κρεμά το σπαθί στους ώμους του. Συγχρόνως του απονέμει μεγαλύτερο βαθμό από αυτόν πού είχε, «τῆ τοῦ στρατωρικοῦ ἄξια τοῦτον ἐντάξας». Ἦταν η αμοιβή για την καλή εκτέλεση της αποστολής του.

Μετά από αυτή την «παράσταση» στον ιππόδρομο ο αυτοκράτωρ έστειλε πολλούς οπλισμένους με ξίφη στο όρος Αυξεντίου. Έφθασαν εκεί και «τούς τοῦ ἁγίου μαθητῆς περισκορπίσαντες, τό τέ μοναστήριον καί τήν ἐκκλησίαν ἐνέπρησαν, ἕως ἐδάφους κονιάσαντες. Τόν δέ ἅγιον λαβόμενοι τοῦ σπηλαίου, πρὸς τό κατωφερές τῆς θαλάσσης ἐπένευσαν». Ὡσπου να φθάσει ο Στέφανος στη θάλασσα υπέστη μύρια βασανιστήρια και εξευτελισμούς από το πλήθος. Εκεί τον βάζουν σε πλοίο «τὴν παραλίαν διαπλεύσαντες διὰ τό μή δύνασθαι αὐτόν περιπατεῖν ἐκ τῆς ἄγαν στενομανίας καί ἐγκρατείας» και τον μεταφέρουν στο μοναστήρι του Φιλιππικού.¹⁰ Με τέχνασμα, λοιπόν, ότι ο Στέφανος τολμά και διεισδύει ακόμη και στο αυτοκρατορικό περιβάλλον, προσηλυτίζει στην εικονολατρεία και κάνει μοναχούς ανθρώπους του αυτοκράτορος, παρά τις αυτοκρατορικές εντολές, γίνεται δυνατή η σύλληψή του.

Για την σύλληψή του Ιωάννη, ηγουμένου της μονῆς Καθαρών, ο αυτοκράτωρ έστειλε ένα πλήθος ανθρώπων φανατικών, οι οποίοι έδιωξαν τους μοναχούς από τη μονή και την λεηλάτησαν. Αφού λοιπόν, απογύμνωσαν τον Ιωάννη και από το έμψυχο και από το άψυχο υλικό της μονῆς «σιδηροδέσμιοι λαβόντες πρὸς τό Βυζάντιον εἶλκον».¹¹

Ο Ανδρέας από την Κρήτη πήγε στην Κωνσταντινούπολη και πληροφορήθηκε ότι ο αυτοκράτωρ Κωνσταντίνος Ε΄ βρισκόταν στα ανάκτορα του αγίου Μάμαντος.¹² Έσπευσε εκεί, την ώρα μάλιστα που

10. Βίος Στεφάνου του νέου, P.G. 100, στ. 1132-1140, ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 41, σ. 1411.

11. Βίος Ιωάννου Καθαρών, σ. 632.

12. Τα ανάκτορα αυτά βρισκόνταν στην περιοχή του Αγίου Μάμαντος, στον Βόσπορο, σημερινό Besiktas, βλ. R. JANIN: Constantinople Byzantine, σ. 141, 473-474. Φαίνεται ότι κατά την διάρκεια της βασιλείας του Κωνσταντίνου Ε΄ ήταν τό-

ο ίδιος ο αυτοκράτωρ ανέκρινε «τούς ὀρθοδόξους τοῦ Χριστοῦ φίλους» και απειλούσε «βαρέα κατά τούτων καί φονικά.» Είδε τα βασανιστήρια μέχρι θανάτου στα οποία υποβάλλονταν οι εικονολάτρες κατά την διάρκεια της ανάκρισης, υφίσταντο δηλαδή εμβάσανη ανάκριση, ετασμό, και απευθυνόμενος στον αυτοκράτορα του φώναξε εάν είναι χριστιανός.¹³ Αμέσως ο Κωνσταντίνος στράφηκε προς την πλευρά του πλήθους που παρακολουθούσε την ανάκριση να δει ποιος φώναξε. Και ὅπως «ἦν αὐτῷ ἔθος πρὸς τούς τά τοιαῦτα φθεγγομένους ποιεῖν, δρακοντῶδες καί φονίῳ τῷ ὄμματι πρὸς αὐτόν ἀποβλεψάμενος καί τήν κάραν πῶς νευσιάσας, τοῖς παρεστῶσιν ἐδήλου τήν αὐτοῦ σύλληψιν καί πρὸς αὐτόν ἐγγύτητα.» Μετά την αυτοκρατορική διαταγή τον σύνελαβαν και τον ἔφεραν στον αυτοκράτορα.¹⁴ Από το απόσπασμα αυτό του Βίου του Ανδρέου προκύπτει ότι 1) η ανάκριση γινόταν δημόσια, 2) κατά την διάρκεια της εμβάσανης ανάκρισης υπήρχαν αντιδράσεις από αυτούς που παρακολουθούσαν ανάλογες με αυτές που αναφέρει ο Βίος Ανδρέου εν Κρίσει.

Ο τρόπος σύλληψης του Ανδρέου θυμίζει τους εθελοντές μάρτυρες των πρώτων χριστιανικών αιώνων. Οι ρωμαϊκές αρχές συλλάμβαναν τους χριστιανούς μετά από δημόσια παραδοχή τους ότι πρεσβεύουν τη νέα θρησκεία και παράδοσή τους στις αρχές (εθελοντικό μαρτύριο). Πώς γινόταν η δημόσια παραδοχή; Οι χριστιανοί παρακολουθούσαν την διεξαγωγή των δικών και τα βασανιστήρια των ομοθρήσκων τους. Με εκδηλώσεις συμπάθειας προς αυτούς ή αγανάκτησης για τα δραματιζόμενα αποκάλυπταν την χριστιανική τους ιδιότητα με αποτέ-

---

πος ανακρίσεων και μάλιστα εμβάσανων ανακρίσεων, ὅπως προκύπτει από τα αγιολογικά κείμενα. Ο Θεοφάνης, Χρονογραφία, Ι, σ. 478 μας πληροφορεί ότι το 785 οι γιοί του Κωνσταντίνου, μετά την απόπειρα να επαναστάτησουν εναντίον του πατέρα τους, υπέστησαν φρικτά βασανιστήρια στα ανάκτορα του αγίου Μάμαντος.

13. Βίος Ανδρέου εν Κρίσει, σ. 137: «Ὁρῶν δέ ὁ θεσπέσιος αὐτός Ἄνδρέας τούς μέν βουνεύροις τās σάρκας καταξομένους, καί ἀφειδῶς τοῦ ζῆν στερουμένους ἄλλους δέ πυρί καταφλεγομένους ἐτέρους δέ τῆ ἀφαιρέσει τῶν ὀφθαλμῶν ἐγκαρτεροῦντες ἄλλους δέ τῆς γλώσσης καί τῶν χειρῶν ἐκτομῆς τούς πόρους γενναίως ὑπομένοντας.....».

14. Είναι χαρακτηριστική η περιγραφή του τρόπου σύλληψης: «Οἱ δέ συνεργοί τοῦ φόνου, καί τοῦ βασιλέως ὁμόγνωμοι, τήν αἰτίαν καί τόν θυμόν τοῦ ἄνακτος, ἐκ τῆς προσόψεως τεκμηράμενοι, θάττον ὡς ἕκ τινος λόχμης λέοντες ἐκπηδήσαντες τοῦτον, οἱ μέν ἐκ τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς, τοῦ τέ ταῖνοντος καί τοῦ μετώπου, ἔσυρον ἀνηλεῶς καί ἀπανθρώπως. Ἔτεροι δέ ἐκ τοῦ νώτου τόν χιτῶνα διαρρηγνύντες, σκληρῶς καί ἀπεινῶς τόν δίκαιον ἄθουν.....ἕως οὗ προσήγγισαν αὐτόν τῷ βασιλεῖ». Βίος Ανδρέου εν Κρίσει, σ.138.

λεσμα να συλλαμβάνονται. Πρόκειται για τους «εθελοντές μάρτυρες».¹⁵ Και ο Ανδρέας παρακολούθησε την ανάκριση εικονολατρών και αντέδρασε ως εικονολάτρης με άμεση συνέπεια την σύλληψή του. Πρόκειται δηλαδή για έναν «εθελοντή μάρτυρα εικονολάτρη».

Συλλήψεις πολλές, ανακρίσεις, δίκες και καταδίκες, διώξεις γενικά έγιναν και επί Λέοντος Ε΄, ο οποίος διασπούσε την Εκκλησία «τό μὲν τῷ φόβῳ, τό δέ τῇ ἀπάτῃ». Τότε «πολύς ὁ τῶν ἁγίων ὄμιλος ἀνεδείκνυτο καί πολλαῖς αἰκίαις καί μᾶστιξι καί ὑπαρχόντων στερησεις καί αὐτῆς πολλάκις ζωῆς, τά κατά τῆς ἐκείνου λύττης δεχόμενος νικητήρια.... Ἡρευνῶντο ναοί, πύλαι οἰκιῶν συνετριβοντο, οἱ τῆς ὀρθοδοξίας ἠτάζοντο πρόμαχοι.... Πᾶσα μεστή ταραχῆς ἦν ἡ πόλις, τῶν μὲν ἐλεούντων, τῶν δ' ὀργιζομένων· το γάρ θηριῶδες τοῦ Λέοντος τοῖς μὲν ὄργανον ἠλυπίζετο τοῦ θυμοῦ, τοῦ δέ οἶκτον ἐδίδου τῶν τοῦ ζητουμένου ἀνυποίστων ποιῶν».¹⁶ Ο Βίος Πέτρου Ατρῴας δίνει σημαντικές πληροφορίες για τις διώξεις επί Λέοντος Ε΄ και Θεοφίλου. Ο Λέων «κατά τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας διωγμὸν μέγα κινεῖ» καί δῖωκε μέ συστηματικό τρόπο τοὺς εἰκονολάτρεις «ποιμένας καί διδασκάλους». Γι' αὐτὸ «πρὸς ἔρευναν τῶν τοιούτων ἀπέστειλεν ἀνδρῶν».¹⁷ Μόλις πληροφορήθηκε αὐτὰ ὁ Πέτρος συγκέντρωσε ὅλη την ἀδελφότητα των μοναχῶν και τους ζήτησε να φύγουν ἀπὸ την μονή¹⁸ χωρισμένοι σε μικρὲς ομάδες αποτελούμενες ἀπὸ δύο ἢ τρεῖς μοναχοὺς ὥστε «καί τήν πίστιν ἡμῶν ἀμόλυντον τηρήσωμεν καί τῇ κοινοβιακῇ ἡμῶν καί ἀγγελοπρεπεῖ καταστάσει μὴ ἐλλείψωμεν». Και ὁ ἴδιος φεύγει συνοδευόμενος ἀπὸ ἕναν μοναχὸ «σπουδαῖον καί ἐνάρετον». Πηγαίνει στην Ἐφεσο, στις Χῶνες και καταλήγει στην Κύπρο που ἦταν μέρος ὅπου κατέφευγαν οἱ εἰκονολάτρεις ἀπὸ την πρώτη φάση της Εἰκονομαχίας¹⁹ και ἐκεῖ μένει δέκα

15. Βλ. Κ. Α. ΜΠΟΥΡΑΡΑ: Το δίκαιο στα αγιολογικά κείμενα, σ. 56-58 όπου πολλά παραδείγματα και βιβλιογραφία.

16. Βίος Θεοδώρου γραπτού, P.G. 116, στ. 668, An. Boll. 98 (1980), σ. 126.

17. Βίος Πέτρου Ατρῴας, σ. 99.

18. Η μονή βρισκόταν στους πρόποδες του Ολύμπου της Βιθυνίας στην πεδιάδα της Ατρῴας. Ο Πέτρος είχε γίνει ηγούμενος της μονής σε ηλικία 32 ετών το 805/806. Βλ. V. LAURENT: La vie merveilleuse de S. Pierre d' Atroa, σ. 31. - Για τις μονές του Ολύμπου βλ. Β. MENTHON: Μοναστήρια και ἅγιοι του Ολύμπου της Βιθυνίας (μεταφρ. Ναταλία Βασιλοπούλου), Θεσσαλονίκη 1980.

19. Οι μοναχοί είχαν την προδιάθεση να επισκέπτονται την Κύπρο κυρίως μετά το 754, όταν μοναχοί από το θέμα των Θρακησιῶν κατέφευγαν ἐκεῖ για να γλυτώσουν ἀπὸ τις διώξεις. Τα προσκυνήματα ἦταν πολλά και φημισμένα τον ἕνατο αἰῶνα. Βλ. Βίος Πέτρου Ατρῴας, ἐκδ. V. LAURENT, σ. 100-101 υποσ. 3 ὅπου και σχετική βιβλιογραφία.

μήνες. Επιστρέφει στον Όλυμπο όπου γίνεται συντονισμένη προσπάθεια από τους εικονομάχους να τον συλλάβουν μέσα στην μονή κατά την διάρκεια της θείας λειτουργίας.²⁰

Οι διώξεις άλλοτε ήταν πιο χαλαρές άλλοτε πιο συστηματικές και σκληρές. Σε μια σκληρή περίοδο δίωξης, «τοῦ οὖν κατὰ τῶν εὐσεβῶν διωγμοῦ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ ἐνισχύοντος καὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων ἐκπορθουμένων καὶ τῶν τοῦ διαβόλου ὑπασπιστῶν ἀγωνιζομένων ἐν τούτῳ, ἄλλοθὲν τε καὶ ἀλλαχοῦ περιηγόντων καὶ ἐκλυμαιομένων τοῦ Κυρίου τό ποιμνιον.....»,²¹ ένας από τους εντεταλμένους για την δίωξη των εικονολατρῶν σταματά στον δρόμο τον Πέτρο και τον αδελφό του και τους υποβάλλει ερωτήσεις: «Πόθεν ἐστέ καὶ ἔως τίνος ὁδοιπορίαν ποιεῖσθε; Μὴ τὴν ἀποσχιστῶν εἰκονοσεβαστῶν ἔστε ὑμεῖς;» Στην θετική απάντηση του Πέτρου τους κακοποιεί, τους οδηγεί στον επικεφαλῆς των διώξεων, ο οποίος τους περιόρισε μέσα σε μια εκκλησία.

Ο Θεόφιλος εξαπέλυσε περί το 832/33 διωγμούς κατά των εικονολατρῶν. Ο εικονομάχος επίσκοπος Προυσαέων Λέων ανέλαβε την δίωξη του Πέτρου και του ποιμνίου του. Ο Πέτρος για δεύτερη φορά κάλεσε τους μοναχούς και τους υπέδειξε, όπως και παλιότερα, να εγκαταλείψουν τη μονή και κατά ομάδες, αποτελούμενες από δύο ή τρεις μοναχούς να καταφύγουν «ἐν ἡσυχαστικοῖς τόποις, ὅπως ἀντὶ ἐνός εἰς πολλά διαιρεθέντες συστήματα πολυπλασίας πλήξωμεν τὸν ἐχθρὸν ἡμῶν». ²² Όταν ο Λέων, «ὁ διώκτης», πήγε στη μονή για να συλλάβει τον Πέτρο και να διαλύσει τη μονή δεν βρήκε κανένα. Ο Πέτρος περιπλανήθηκε για αρκετό καιρό και τελικά καταφεύγει στον Όλυμπο. Εν τω μεταξύ τον έβδομο χρόνο της βασιλείας του, δηλαδή το 835/6, ο Θεόφι-

20. Βίος Πέτρου Αιτρώας, σ. 103: «Ὅθεν αὐτῷ μία τῶν ἡμερῶν ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου προφήτου Ζαχαρίου λειτουργοῦντι καὶ τὴν ἀναίμακτον θυσίαν ἐπιτελοῦντι ἐπέστη τις τῶν αἰμοβόρων αἰρετικῶν μετὰ πλήθους πιᾶσαι αὐτόν θέλων καὶ τὸν ναὸν περικυκλώσας αὐτὸς τέ ἐκεῖνος τῆς εἰσόδου τὰς θύρας περικρατήσας τὸ τέλος τῆς θείας μυσταγωγίας προσανέμενε.....ἐπὶ πολὺ δέ ἐκδεξάμενος ὁ ἀλιτήριος καὶ μὴ ὀρθὸν τὸν ὄσιον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εἰσεπήδησεν ἔνδοθεν βρῦχων, καὶ τὸν ζητούμενον ὄσιον μὴ εὐρῶν ἀμηχανία κατείχετο καὶ περιέβλεπεν πάντοθεν ψηλαφῶν μὴ ἔστιν ἄλλη ἔξοδος διερευνήσας δέ καὶ μὴ εὐρηκῶς ἄλλην θύραν εἰ μὴ ἦν αὐτὸς διεφύλαττεν ὑπεχώρησεν ἀπὸ τῆς ποιμνῆς ἄπρακτος, κατησχυμμένος καὶ καταπεπληγμένος».- Βλ. ἐπίσης Βίος Αντωνίου του νέου, σ. 206.

21. Οπ.π. σ. 125.

22. Οπ.π. σ. 187-189. Συγχρόνως τους ἔδωσε συμβουλές να αποφεύγουν «τάς φιλίας καὶ συντυχίας τῶν ἀκαθάρτων αἰρετικῶν, καὶ τὰς κοσμικὰς συννεστίας καὶ καλοκαγαθίας σὺν ταῖς παροικίαις.....Ταῦτα καὶ πλείονα τούτων νουθετήσας καὶ στηριξας τὴν ἀδελφότητα ὁ πατὴρ καὶ ἐπευξάμενος πρὸς τὴν ἡσυχίαν ἀπέλυσεν.....».

λος, σύμφωνα με τον Βίο του Πέτρου, επιτείνει τις διώξεις των εικονολατρών και ο Πέτρος εγκαταλείπει την περιοχή της Λυδίας όπου βρισκόταν.

Από τις πηγές, και ειδικά από τις αγιολογικές πηγές, προκύπτει ότι συστηματικές διώξεις και συλλήψεις εικονολατρών έγιναν κατά την πρώτη φάση της Εικονομαχίας επί Λέοντος Γ΄ και κυρίως επί Κωνσταντίνου Ε΄, και κατά την δεύτερη φάση επί Λεόντος Ε΄ και Θεοφίλου.

Οι διωκόμενοι εγκατέλειπαν τις μονές τους, χωρίζονταν σε μικρές ομάδες και κατέφευγαν σε απομακρυσμένες περιοχές όπου ίδρυσαν νέες μονές ή ησυχαστήρια. Ο Όλυμπος και οι γύρω επαρχίες (Ασία, Λυδία, Φρυγία, Ελλήσποντος) φιλοξένησαν όλους όσους έφευγαν από την Βασιλεύουσα. Σιγά-σιγά δημιουργήθηκαν νέα μοναστικά κέντρα. Οι μοναχοί, για λόγους ασφαλείας, μετακινούνταν από μονή σε μονή, από περιοχή σε περιοχή. Ο Βίος Αντωνίου του νέου μας πληροφορεί ότι ο Αντώνιος για να αποφύγει την σύλληψη βρήκε ασφαλές καταφύγιο στη μονή των Ευνούχων. Υπήρχαν, επομένως, εικονολατρικές μονές που παρείχαν ασφάλεια στους διωκόμενους.

Στα τέλη του όγδου αιώνα και στο πρώτο ήμισυ του ένατου καταφύγιο των διωκομένων ήταν και ο οίκος του Ιγνατίου, του μετέπειτα Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Ο Ιγνάτιος, αλλά και όλη η οικογένειά του, ήταν ο «εὔδιος πᾶσι καὶ γαλήνιος ὄρμος τοῖς χειμαζομένοις»²³.

Το ερώτημα που τίθεται είναι βάσει ποιών νομοθετικών διατάξεων γίνονταν οι διώξεις και συλλήψεις των εικονολατρών. Υπήρχε ειδική νομοθεσία ή ίσχυαν οι γενικές διατάξεις; Το θέμα αυτό ερευνάται στη συνέχεια.

---

23. Βίος Ιγνατίου, στ. 497-500: «Τίς τῶν ὑπὲρ εὐσεβείας θλιβομένων οὐχ εὕρισκεν ἐκείθεν αὐτάρκη τῶν θλίψεων ἀναψυχήν; Τίς τῶν ἐν ὑπεροχαῖς καὶ δεμοῖς κατεχομένων, καὶ λιμοῖς καταγχομένων, οὐ τῆς δεούσης ἐτύγχανε παρηγορίας, καὶ ἄφθονον εἶχε τῶν ἀναγκαίων τὴν ἐπιχορηγίαν παρ' αὐτοῦ; Οἱ δὲ τὰς τῶν τυράννων φέροντες χεῖρας, καὶ τῶν ἰδίων ὑπάρξεων στερούμενοι καὶ ἐκπίπτοντες, καὶ ἐσχάτην πενίαν περιπίπτοντες· ὅσοι δὲ τῆς ἱερατικῆς μάλιστα, καὶ ὅσοι τῆς μοναδικῆς ἐτύγχανον ὄντες τάξεως, οὐδὲν ἄλλο τοῦ βίου παραμύθιον καὶ τῶν λυπηρῶν εἶχον ἀπαλλαγὴν, ἢ τὸν μέγαν Ἰγνάτιον καὶ Προκοπίαν, τὴν αὐτοῦ λέγω μητέρα, καὶ τὴν ἀδελφὴν.....ἀφειδῶς καὶ ἰλαρῶς τὸν πλοῦτον ἐκκενούσας, καὶ τὸν ἔλεον μιμουμένης τοῦ Θεοῦ....."Ὅλην γάρ τὴν ἡμέραν ἠλέουν καὶ ἐδάνειζον, καὶ τό σπέρμα αὐτῶν εἰς εὐλογίαν ἦν. Ὁ μὲν οὖν οὕτω τοῖς ἀγωνισταῖς συνηγωνίζετο, τοῖς κακοπαθοῦσι συνεπάθει, τοῖς δεομένοις ἐπήρκει, καὶ τῇ θλίψει μὲν τοῖς θλιβομένοις ὑπέμενε συλλυπούμενος.....».

β. Οι νομοθετικές ρυθμίσεις οι σχετικές με την Εικονομαχία

Νόμοι για την απαγόρευση της λατρείας των εικόνων δεν έχουν σωθεί. Σε κανένα νομοθετικό κείμενο δεν συναντούμε διατάξεις για το θέμα αυτό. Είναι λογικό μετά την αποκατάσταση των εικόνων το 843 να εξαφανισθούν όλα όσα είχαν σχέση και αποτελούσαν τη νομική βάση της Εικονομαχίας. Η εξαφάνιση των διατάξεων είναι συνέπεια της *damnatio memoriae* που υπέστησαν οι εικονομάχοι αυτοκράτορες. Η εικονολατρική προπαγάνδα ανυψώνει κατά τρόπο σκανδαλώδη όλους όσους είχαν θετική πολιτική ως προς την προσκύνηση των εικόνων, ενώ αντίθετα αμαυρώνει όποιον είχε αντίθετη πολιτική όπως αναλύεται σε προηγούμενο κεφάλαιο. Προσπάθησαν με κάθε τρόπο να αποκρύψουν και να ανατρέψουν τα επιτεύγματα των εικονομάχων αυτοκρατόρων και να εξαφανίσουν ό,τι καλό δημιούργησαν. Επόμενο ήταν να εξαφανισθεί κυρίως η νομοθετική παραγωγή ή σχετική με την απαγόρευση της λατρείας των εικόνων. Αναφορές στα νομοθετήματα της Εικονομαχίας κάνουν οι φιλολογικές πηγές.¹

Τα αγιολογικά κείμενα δίνουν σημαντικές πληροφορίες για το θέμα αυτό. Σύμφωνα με τον Βίο του Στεφάνου ο Λέων Γ΄ έδωσε εντολή στον λαό «ειδωλικής τεχνουργίας ύπαρχούσης τῆς τῶν εικόνων ἀνατυπώσεως, οὐ δεῖ ταύτας προσκυνεῖν».² Η πρώτη επίσημη πράξη της εικονομαχικής πολιτικής του Λέοντος είναι η αφαίρεση της εικόνας του Χριστού από την Χαλκή Πύλη, την κύρια είσοδο των ανακτόρων, και η τοποθέτηση στην θέση της ενός σταυρού το 726 κατά την επικρατέστερη άποψη.³ Ιστορικούς του εικοστού αιώνα απασχόλησε το θέμα, εάν η εντολή αυτή του Λέοντος ήταν πράγματι ένα νομοθετικό διάταγμα ή όχι. Κατά την κρατούσα άποψη ο αυτοκράτωρ δεν εξέδωσε απαγορευτική διάταξη για την λατρεία των εικόνων. Απλά είχε θέσει σε κίνηση έναν προπαγανδιστικό μηχανισμό. Ο λαός αντέδρασε και μάλιστα βίαια στην πρώτη ενέργεια εναντίον των εικόνων στην Χαλκή

1. DÖLGER: Regesten. I, υπ' αριθμ. 289, 294, 324, 327, 332,333, 337, 386, 394, 395, 396,402,416, 417, 418, 444.

2. Βίος Στεφάνου του νέου, P.G. 100, στ. 1084 B- ΑΥΖΕΡΥ, παρ.9, σ. 98-99.

3. Βλ. Κ.Α. ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ: Η λαϊκή αντίδραση στην έναρξη της εικονομαχικής πολιτικής του Λέοντος Γ΄. Νομική θεώρηση των αγιολογικών κειμένων, Βυζαντινά 21 (2000) σ. 459 επ. όπου και η σχετική βιβλιογραφία. -Βλ. επίσης για τις πρώτες αντιδράσεις P. SCHREINER: Der byzantinische Bilderstreit: kritische Analyse der zeitgenössischen Meinungen und das Urteil der Nachwelt bis heute, in Bisanzio e l' Italia nell' Alto Medioevo (Settimana 34), Spoleto 1988, σ. 139-407.

Πύλη.⁴ Η σύγχυση ως προς την ύπαρξη ή μη νομοθετήματος ίσως προέρχεται από το γεγονός ότι την ίδια εποχή ο σύγχρονος του Λέοντος Χαλίφης Ιζίδ Β΄ (Yazid 720-740) είχε εκδώσει διάταγμα πού απαγόρευε την ανάρτηση εικόνων στις χριστιανικές εκκλησίες του κράτους του.⁵ Κατά μία άλλη εκδοχή το διάταγμα του χαλίφη αφορούσε σε επίταση μίας απαγόρευσης πού ίσχυε από μακρού, ότι δηλαδή δεν επιτρεπόταν οι χριστιανοί να κρατούν εικόνες και κεριά σε δημόσιους χώρους.⁶

Λίγα χρόνια μετά, το 730, ο Λέων Γ΄ εκδίδει το πρώτο διάταγμα με το οποίο διατάσσει την καταστροφή των εικόνων και την διώξη των εικονολατρών. Οι τοίχοι στις εκκλησίες, όπου υπήρχαν απεικονίσεις, έπρεπε να γίνουν λευκοί.⁷ Του διατάγματος αυτού προηγήθηκε «σελέντιον», δηλαδή άτυπη ευρεία σχετικά σύσκεψη, κατά των εικόνων, το οποίο συγκλήθηκε στο τριβουνάλιο ή Τρίκλινο των ιθ΄ ακουβίτων στα ανάκτορα.⁸ Στο σιλέντιο προσκλήθηκαν κρατικοί λειτουργοί, αυλικοί, ο πατριάρχης, η σύγκλητος. Ο αυτοκράτωρ προσπάθησε να εξαναγκάσει τον πατριάρχη Γερμανό να υπογράψει τις αυτοκρατορικές προτάσεις. Αυτός με σθένος αρνήθηκε, διότι, όπως αντέτεινε, «άνευ οικουμενικής συνόδου έγγραφον πίστην ούκ έκτίθεμαι». Αξίωσε δηλαδή την σύγκληση οικουμενικής συνόδου για έγκριση δογματικής καινοτομίας. Γνώριζε, όμως, πολύ καλά ο Λέων Γ΄ ότι δεν ήταν δυνατόν να συγκληθεί οικουμενική σύνοδος για την υιοθέτηση των εικονομαχικών του

4. Βλ. ΑΙΚ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ: Ιστορία, σ. 108. Την αντίθετη άποψη, ότι δηλ. υπήρχε διάταγμα υποστήριξε ο Μ.Α. ΑΝΑΣΤΟΣ: Leo's edict against the images in the year 726-727 and its italobyzantine relations between 726 and 730, *Byzantinische Forschungen* 3 (1968/71)=Polychordia, τ. III, σ. 5-41. Η άποψη αυτή δεν βρήκε απήχηση.

5. Βλ. Α.Α. VASILIEV: The iconoclastic edict of the Caliph Jazid II a. D. 721, *D.O.P.* 9/10 (1956), σ. 23-47, ST. GERO: Byzantine Iconoclasm during the reign of Leo III, σ. 59-84.

6. Βλ. H.G. BECK: Von der Fragwürdigkeit der Ikone. *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philos. Hist. Kl.* 1975,7, München 1975, σ. 13 σμ. 23.

7. DÖLGER, υπ' αριθμ. 294 - *Liber pontificalis* I, σ. 409, - Νικηφόρου πατριάρχου, Ιστορία σύντομος, σ. 58-Θεοφάνης, σ. 409.

8. Το τριβουνάλιο ή τρίκλινο των ιθ΄ ακουβίτων βρισκόταν στα ανάκτορα στην πλευρά πού οδηγούσε από την Χαλκή Πύλη στο ανάκτορο της Δάφνης. Επρόκειτο για μια μεγάλη αίθουσα υποδοχής εκκλησιαστικής μεγαλοπρέπειας. Είχε ανάκλιντρα όπου, κατά την αρχαία ελληνική συνήθεια, ξάπλωναν οι συνδαιτημόνες του αυτοκράτορος σε επίσημα γεύματα. Σε κάθε ανάκλιντρο κάθονταν περίπου δώδεκα άτομα. Το αυτοκρατορικό τραπέζι ήταν χρυσό και τα αυτοκρατορικά σερβίτσια ήταν χρυσά. Βλ. R. JANIN: *Constantinople byzantine*, σ. 112.

απόψεων, γιατί ήταν γνωστές οι εικονόφιλες διαθέσεις του μεγαλύτερου μέρους του κλήρου του Πατριαρχείου και η αντίδραση του Πάπα της Ρώμης. Για τον λόγο αυτό συγκάλεσε σιλέντιον, ούτως ώστε η οικονομομαχική του πολιτική να επιδοκιμασθεί και αποφασισθεί από μία υψηλού κύρους συνέλευση. Η σθεναρή αντίδραση του Πατριάρχη Γερμανού είχε ως αποτέλεσμα την απομάκρυνσή του από τον πατριαρχικό θρόνο. Ο αυτοκράτωρ⁹ βγήκε ενισχυμένος από το σιλέντιο, προχώρησε στην επιβολή της οικονομομαχικής του πολιτικής με την έκδοση του διατάγματος του 730. Το διάταγμα απευθυνόταν σε όλους τους κατοίκους της Κωνσταντινούπολης και διέτασσε την αφαίρεση των εικόνων του Χριστού, της Παναγίας και όλων των αγίων από τις εκκλησίες, την μεταφορά τους και καταστροφή τους (την καύση τους) στο μέσον της πόλης και οι απεικονίσεις στους τοίχους των εκκλησιών (τα φρέσκα), οι τοιχογραφίες δηλαδή, να καλυφθούν με άσπρο χρώμα. Οι φιλολογικές πηγές δεν αναφέρουν εάν το διάταγμα προέβλεπε κυρώσεις και ποίες για τους παραβάτες.

Ο Κωνσταντίνος Ε΄ θέλησε να θωρακίσει την οικονομομαχική πολιτική του όχι με νομοθετήματα, αλλά θεωρητικά και δογματικά. Γι' αυτό το 754 (10 Φεβρουαρίου- 8 Αυγούστου) συγκάλεσε Σύνοδο στα ανάκτορα της Ιερείας. Η τελευταία συνεδρίαση έλαβε χώρα στον ναό της Παναγίας των Βλαχερνών. Οι αποφάσεις της Συνόδου αυτής έχουν διασωθεί και φέρουν τον τίτλο «Όρος τῆς ἁγίας μεγάλης καὶ οἰκουμενικῆς συνόδου».¹⁰ Ιδιαίτερα ενδιαφέρει την παρούσα μελέτη η παράγραφος

---

9. Πληροφορίες για το σιλέντιο, την στάση του Γερμανού, την αντικατάστασή του από τον πατριαρχικό σύγκελλο Αναστάσιο, την επισημοποίηση της οικονομομαχίας ως δόγματος του Κράτους και της Εκκλησίας, την δίωξη εικονοφίλων δίνουν οι φιλολογικές πηγές. Π.χ. Νικηφόρου Πατριάρχου: Ιστορία Σύντομος, σ. 58 «Μετά δὴ ταῦτα ὁ βασιλεὺς ἄθροίζει πλεῖστον λαόν τῆς πόλεως περὶ τὰ βασίλεια, καὶ συγκαλεῖ τὸν τότε τῆς πόλεως ἀρχιερέα Γερμανόν, καὶ συγγράφειν κατὰ τῆς καθαιρέσεως τῶν εἰκόνων τῶν ἁγίων ἠνάγκαζεν. Ὁ δὲ παρητεῖτο καὶ τὴν Ἰερωσύνην ἀπέβαλεν, λέγων ὡς «ἄνευ οἰκουμενικῆς συνόδου ἔγγραφον πίστιν οὐκ ἐκτίθειμαι». – Θεοφάνης, σ. 409: «Λέων.....σιλέντιον κατὰ τῶν εἰκόνων ἐκρότησεν ἐν τῷ τριβουναλίῳ τῶν ἰθ' ἀκουβίτων, προσκαλεσάμενος καὶ Γερμανόν.....Γρηγόριος δέ, ὁ ἱερός πρόεδρος τῆς Ρώμης..... Ἀναστάσιον ἕμα τοῖς λιβελλοῖς ἀπεκήρυξεν ἐλέγξας τὸν Λέοντα δι' ἐπιστολῶν ὡς ἀσεβοῦντα, καὶ τὴν Ρώμην σὺν πάσῃ τῇ Ἰταλίᾳ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἀπέστησεν. Ἐκμανεῖς οὖν ὁ τύραννος ἐπέτεινε τὸν κατὰ τῶν εἰκόνων διωγμόν, πολλοὶ τε κληρικοὶ καὶ μονασταὶ καὶ εὐλαβεῖς λαϊκοὶ ὑπερεκινδύνευσαν τοῦ ὀρθοῦ τῆς πίστεως λόγου τὸν μαρτυρικὸν ἀναδησάμενοι στέφανον».- Για τον Πατριάρχη Γερμανό βλ. PMBZ 2298.

10. MANSI, XIII, σ. 208 επ.

γραφος (Mansi XIII, 328 B.C.): «Μηκέτι τολμᾶν ἄνθρωπον τόν οἰονδήποτε ἐπιτηδεύειν τό τοιοῦτον ἀσεβές καί ἀνόσιον ἐπιτήδευμα. Ὁ δέ τολμῶν ἀπό τοῦ παρόντος κατασκευάσαι εἰκόνα ἢ προσκυνῆσαι ἢ στήσαι ἐν ἐκκλησίᾳ ἢ ἐν ιδιωτικῷ οἴκῳ ἢ κρύψαι, εἰ μὲν ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος εἶεν καθαιρεῖσθω, εἰ δέ μονάζων ἢ λαϊκός, ἀναθεματιζέσθω καί τοῖς βασιλικοῖς νόμοις ὑπεύθυνος ἔστω ὡς ἐναντίος τῶν τοῦ θεοῦ προσταγμάτων καί ἐχθρός τῶν πατρικῶν δογμάτων». Ο μοναχικός κόσμος ἀντέδρασε στις ἀποφάσεις τῆς Συνόδου τῆς Ἱερείας, με ἀποτέλεσμα τὴν δίωξη πολλῶν μοναχῶν με ἡγέτη τὸν Στέφανο τοῦ Ὄρους Αὐξεντίου.

Ὅταν ὁ Στέφανος συνελήφθη καὶ κρατήθηκε στὴ μονὴ τοῦ Φιλιππικοῦ ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ ἐξέδωσε πρόσταγμα σύμφωνα με τὸ ὁποῖο «εἰ τίς φωραθῆ τῷ τοῦ Αὐξεντίου βουνῷ προσπελάζων, τὴν διὰ ξίφους ὑπομένειν τιμωρίαν».¹¹ Αποτελοῦσε, ἐπομένως, ἀξιόποινη πράξη ἡ ἐπίσκεψη στὸν συγκεκριμένο τόπο που ἦταν σύμβολο τῶν εἰκονολατρῶν μετὰ τὴν σύλληψη τοῦ Στεφάνου καὶ τὴν καταστροφὴ τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ (προφανῶς γιὰ νὰ μὴ μεταβληθεῖ σὲ προσκύνημα). Τίθεται τὸ ἐρώτημα τι ἐννοεῖ ἀκριβῶς τὸ διάταγμα. Μήπως ὅτι ἀπαγορευόταν ἡ ἐπίσκεψη γενικά στὸ ὄρος Αὐξεντίου ἢ μόνον στὴν κορυφὴ ὅπου βρισκόταν τὸ μοναστήρι τοῦ Στεφάνου; Προφανῶς ἐννοεῖ τὴν περιοχὴ που ὁ Στέφανος εἶχε κτίσει τὸ μοναστήρι τοῦ στὴν κορυφὴ τοῦ βουνοῦ καὶ που ὁ ἴδιος ὁ αυτοκράτωρ εἶχε ὀνομάσει «Αὐξεντίου τὸν βουνόν» μετὰ τὴν κατεδάφισή του.¹² Τὸ διάταγμα, ἐπομένως, ἀπαγόρευε τὴν ἐπίσκεψη στὴν κορυφὴ τοῦ βουνοῦ, ὅπου βρισκόταν ἡ κατεστραμμένη μονή. Τὴν ἐρμηνεῖα αὐτὴ ἐνισχύει τὸ γεγονός ὅτι ἡ γυναικεῖα μονὴ τῆς Τριχιναραίας που βρισκόταν στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ὄρους παρέμεινε ἀνέπαφη, ἦταν ἐπισκέψιμη καὶ ἀκμαζε τὸ 809, ὅταν δηλαδὴ γραφόταν ὁ Βίος Στεφάνου τοῦ νέου.¹³

11. Βίος Στεφάνου, P.G. 100, στ. 1140 – ΑΥΞΕΡΥ, παρ. 42, σ.142.

12. Βίος Στεφάνου, P.G. 100, στ. 1097-1100 – ΑΥΞΕΡΥ, παρ. 18, σ. 110-111: «.....Καὶ ἐν τούτοις ἐπολίσθη τό ὄρος καὶ κοινοβίου θαυμαστοῦ τύπον καὶ ἁγιαστίαν ἐδέξατο. Πάντων, ὡς εἰπεῖν, τῶν εἰς χρεῖαν Θεοῦ χορηγία καὶ ταῖς τοῦ ὀσίου εὐχαῖς ἀνελλιπῶς εὐτρεπισθέντων, κοιμητηρίου τε καὶ ἐτέρων χρειωδῶν οἰκῶν καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀναγκαίων, κοινόβιον τε πανευσεβῶς συνεστάθη τοῦ ὀσίου προπάτορος Αὐξεντίου φέρον τὴν κλησιν, ὅπερ ὁ μισάγιος τύραννος ἐχθροδῶς πρὸς τὸν ἅγιον διακαίμενος, τὴν μονὴν ἐκδαφίσας, Αὐξεντίου τὸν βουνόν ἐπωνόμασεν, ὃ καὶ λέγεται παρὰ τῶν αὐτοῦ συμμυστῶν ἕως τῆς σήμερον».

13. Βίος Στεφάνου, ΑΥΞΕΡΥ, παρ. 13, σ. 105. Ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄ εἶχε δώσει ἐντολὴ νὰ καταστραφούν μοναστήρια τοῦ ὄρους Αὐξεντίου, παρ. 14, σ. 106: «πολλά

Την διάταξη αυτή, περί απαγορεύσεως επί ποινή θανάτου της επισκέψεως στην κορυφή του όρους Αυξεντίου, δεν συναντούμε σε άλλες φιλολογικές πηγές. Δεν την αναφέρει ούτε ο Dölger. Ίσως θα έπρεπε να συμπληρωθεί στο σημείο αυτό.¹⁴

Παρ' όλο ότι η Εικονομαχία θεμελιώθηκε με την σύνοδο της Ιερείας με την απόλυτη αυτοκρατορική κάλυψη¹⁵ δεν είχε την αναμενόμενη απήχηση. Την μεγαλύτερη αντίθεση με φανατισμό μάλιστα και αδιαλλαξία πρόβαλλε ο μοναχικός κόσμος. Ο αυτοκράτωρ τότε επιβάλλει στο λαό όρκο ότι δεν θα προσκυνούν τις εικόνες.¹⁶ Δεν θα επεκταθώ στο θέμα του όρκου στο Βυζάντιο. Συνήθως ο όρκος ήταν όρκος πίστεως προς τον αυτοκράτορα ή γραπτή εγγύηση. Πολλές φορές οι αυτοκράτορες τον ζητούσαν από τον λαό γενικά με στόχο την δυναστική

γάρ ἦν τότε ἐν τοῖς ὄρεσιν ἐκείνοις μοναστήρια ἅπερ ὁ ἀσεβὴς καὶ νέος Βαβυλώνιος τυραννικῶς ἐξηδάφισε διὰ τὸ φιλοκύνηγον αὐτὸν εἶναι .....». Η μονή Τριχιναραϊάς ήταν μία από αυτές που δεν καταστράφηκε. Για ποιόν λόγο, όμως; Τρεις υποθέσεις μπορεί να κάνω: 1) Σύμφωνα με το κείμενο ο Κωνσταντίνος Ε΄ έδωσε εντολή να καταστραφούν μοναστήρια «διὰ τὸ φιλοκύνηγον αὐτὸν εἶναι». Ίσως η συγκεκριμένη μονή να μην τον εμπόδιζε. 2) Ίσως να σεβάσθηκε το ότι ήταν γυναικεία μονή. 3) Η πιο πιθανή υπόθεση είναι ότι η μονή- η ηγεσία της μονής-είχε αποδεχθεί την αυτοκρατορική πολιτική για τις εικόνες. Και αυτό γιατί δεν είναι δυνατόν να είχε εξαιρέσει από την καταστροφή ένα μοναστήρι, το οποίο δεν θα είχε δεχθεί επίσημα τις αποφάσεις της Συνόδου της Ιερείας.

14. Ο Βίος Στεφάνου του νέου θεωρείται αξιόπιστη πηγή της Εικονομαχίας. Ο G. OSTROGORSKY: *Le début de la querelle des images*, εν *Mélanges Ch. Diehl I*, Paris 1930, σ. 239 λέει χαρακτηριστικά «*La Vita Stephani, la source historique la plus sure et la plus riche sur l' époque des images.....*». Ο ΙΗΘΡ ΣΕΒΕΝΚΟ: *Hagiography of the Iconoclast Period*, εν *Iconoclasm. Papers given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies. University of Birmingham, March 1975*, ed. A. BRYER - HERRIN, Birmingham 1977, σ. 115 χαρακτηρίζει τον Βίο Στεφάνου «*a jewel of the hagiography of the iconoclastic period. The Vita was written in 806. There was hardly a Byzantine scholar in our century, from Father Pargoire to Professor Peter Brown, who has not drawn on Vita Stephani Junioris*». Βλ. *Greek Roman and Byzantine studies 18* (1977), σ. 97-100.

15. Η αυτοκρατορική κάλυψη έγινε εμφανής με τον τρόπο που γνωστοποιήθηκαν οι αποφάσεις της Ιερείας. Λίγες μέρες μετά το πέρας των εργασιών της Συνόδου κλήθηκε ο λαός της Βασιλεύουσας στον Φόρο του Κωνσταντίνου για να πληροφορηθεί τις αποφάσεις. Εκεί πήγε ο ίδιος ο αυτοκράτωρ συνοδευόμενος από τον Πατριάρχη Κωνσταντίνο και επισκόπους. Με αυτόν τον πανηγυρικό τρόπο «έξεφώνησαν τήν έαυτών κακόδοξον αίρεσιν ένώπιον παντός τοῦ λαοῦ άναθεματίσαντες Γερμανόν τόν άγιώτατον καί Γεώργιον τόν Κύπριον καί Ίωάννην τόν Χρυσορρόαν Δαμακηνόν». Θεοφάνης, σ. 428.

16. DÖLGER, υπ' αριθμ. 324.

προπαγάνδα ή για την εφαρμογή ενός συγκεκριμένου πολιτικού προγράμματος. Είναι η περίπτωση του όρκου που ζήτησε ο Κωνσταντίνος Ε΄ από τον λαό.¹⁷ Οι χρονογράφοι μνημονεύουν τον όρκο αυτό. Ο Θεο-

---

17. Για τον όρκο στο Βυζάντιο βλ. N.SVORONOS : Le serment de fidélité à l'empereur byzantin, R.E.B.9 (1951), σ. 106-142, Ν. ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ: Λ΄ hagiographie, σ. 251-253: «Le serment, soit en tant que serment de fidélité, soit en tant que garantie écrite, était souvent employé par la propagande impériale comme un procédé qui faisait appel à la fois au sentiment de l'appartenance à un groupe et à la religiosité du public byzantin. En tant que «serment de fidélité» il était surtout demandé à l'armée, et tout empereur- ou même usurpateur le cas échéant - l'employait afin de forger un lien indissoluble avec ses soldats. Il pouvait toutefois être demandé au peuple en général soit dans un but de propagande dynastique (C' est le cas de Léon IV demandant au peuple de Constantinople et à l'armée un serment de fidélité en faveur de son fils Constantin VI. Θεοφ. 695, Βίος Ειρήνης, HALKIN, An. Boll. (106, 1988), σ.8) soit dans un but d'application d' un programme politique précis. Ainsi Constantin V imposa a ses sujets (P. ALEXANDER, Nicephorus, σ. 13 préfère la version d'un serment demandé uniquement à l'armée. Toutefois la majorité des textes ne soutient pas cette opinion) le serment «όρκον καθολικόν» de ne pas accepter le culte des images. Ce serment a été exigé après la condamnation des images par le concile de Hiérelia et équivalait à une «profession de foi» demandée publiquement aux sujets de l'Empire. Le serment faisait ainsi d'eux des membres du même groupe, de ceux qui suivaient la politique iconoclaste, tout en étant en même temps un acte de loyauté officiellement proclamée envers l' autorité impériale. L'empereur le demanda après la crise de 766 et la conjuration (avec la participation probable d'éléments iconodoules) des Podopagouroi. La Vie de S. Étienne, par contre, lui attribue un caractère solennel - il devait être prêté sur les espèces consacrées et sur la relique de la vraie croix-et le place avant le Concile de Hiérelia. Ainsi le serment avait une double signification : il proclamait un ralliement à la fois politique et religieux. Léon V adopta le même procédé en demandant en automne 815 aux abbés qui acceptèrent de se soumettre à l'iconoclasme, un engagement écrit selon lequel ils n'allaient pas se mêler aux débats entre iconoclastes et iconodoules. (Θεοδ.Στουδ.Επ. P.G. 99c, 1120B. ALEXANDER Nicéphorus, p.145. Léon V imposait pareillement aux abbés arrêtés de signer une renonciation écrite a l' iconodoulie, cf.Vita Petri Atroa σ.130/ 9-11). C' était faire d'eux, malgré eux, des membres du groupe iconoclaste et se prévaloir de leur adhésion pour entraîner de nouvelles soumissions.....Le serment forgeait ainsi entre l' empereur et son peuple un lien qui opérait au niveau de l' inconscient : celui qui prêtait serment se trouvait avoir la même opinion que celui qui le recevait. Quand cette opinion était celle de tout un empire, comme c'était le cas pour le serment exigé par Constantin V, cette unanimité se trouvait renforcée par un autre sentiment, celui de professer l' opinion non seulement universellement acceptée, mais aussi victorieuse sur toute idée contraire, de faire partie du groupe des vainqueurs. Le serment jouait de cette façon sur les sentiments d' insécurité du public. Il lui donnait une garantie sur deux plans : par le message, lui-même (qui était souvent une sorte de garantie ou d'engagement que le pouvoir allait

φάνης γράφει χαρακτηριστικά: «.....Πολλῶν τέ ἀρχόντων καί στρατιωτῶν διαβληθέντων προσκυνεῖν εἰκόνας διαφόροις τιμωρίαις καί πικροτάταις αἰκίαις τούτους παρέδωκεν. Ὅρκον δέ καθολικόν πάντας τοὺς ὑπὸ τὴν αὐτοῦ βασιλείαν ἀπήτησεν εἰκόνι μὴ προσκυνῆσαι τινα, μεθ' ὃν καί Κωνσταντῖνον τόν ψευδώνυμον πατριάρχην ἐπὶ ἄμβωνος ἀνελθεῖν καί ὑψῶσαι τὰ τίμια καί ζωποιά ξύλα, καί ὁμόσαι πεποιῆκεν, ὡς οὐκ ἔστι τῶν προσκυνούντων τὰς εἰκόνας.....».¹⁸ Ο Βίος Στεφάνου του νέου¹⁹ αναφέρει, επίσης, τον ὄρκο του λαοῦ. Ο συντάκτης του Βίου θεωρεῖ και το υποστηρίζει με ἔμφαση ὅτι ο μοναχικός κόσμος ἦταν ἐκεῖνος πού ἀντέδρασε σφόδρα στην πολιτική αὐτή και για τον λόγο αὐτό ἐναντίον των μοναχῶν κυρίως ο αυτοκράτωρ «συγκροτεῖ τόν πόλεμον». Συγκέντρωσε ὅλον τον λαό «ὁμόσαι πάντας πεποιῆκεν-προτιθεμένων τοῦ τε ζωποιοῦ σώματος καί αἵματος τοῦ Χριστοῦ, τῶν τέ ἀχράντων ξύλων ἐν οἷς Χριστός ὑπέρ ἡμῶν χεῖρας ἐξέτεινε καί τῶν ἁγίων εὐαγγελίων δι' ὧν Χριστός παρακελεύεται ἡμᾶς μὴ ὁμόσαι ὄλως-ταῦτα δεδρακέναι καί κατὰ τῆς δυνάμεως αὐτῶν εἰπεῖν· μὴ προσκυνῆσαι εἰκόνα ἁγίαν ἀλλά ταύτην εἰδῶλον καλεῖν, μήτε κοινωνῆσαι ἐξ ἀββᾶ ἢ τό σύνολον «χαῖρε» δοῦναι αὐτῷ, ἀλλ' εἰ καί εὐροῖεν, πρό γε πάντων ἀμνημόνευτον καί σκοτένδυτον τοῦτον ὄνειδίσας λιθοβολήσιν». Το κείμενο του Βίου προσθέτει στον ὄρκο, ἐκτός ἀπό την ἀπαγόρευση τῆς προσκύνησης τῆς εικόνας, την ἀπαγόρευση ἀκόμη και χαιρετισμοῦ των μοναχῶν και τον ονειδισμό και λιθοβολισμό των μοναχῶν. Εἶναι προφανές ὅτι ο συγγραφέας θέλει να δώσει με τον τρόπο αὐτό ιδιαίτερη βαρύτητα στην ἀντιμοναχική πολιτική του Κωνσταντῖνου Ε'. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι δεν τους ἀποκαλεῖ μοναχοῦς ἀλλά «σκοτένδυτους» δηλαδή ἐνδεδυμένους στα μαύρα και «ἀμνημό-

---

adopter- ou s' abstenir d'adopter- telle ou telle mesure), et par le fait qu'en prêtant serment on entraînait dans une majorité qui entourait et protégeait. Ce n'est pas sans raison que le serment était demandé à de moments de crise, c'est- à-dire quand le public avait besoin d'une affirmation solennelle et engageante de la part du pouvoir. Le serment, qui donnait en plus satisfaction aux sentiments religieux, jouait précisément le rôle de cette affirmation destinée à rassurer le public».

18. Θεοφάνης, σ. 437- Κεδρηνός, ΙΙ, σ. 437- Νικηφόρου Πατριάρχου, Ιστορία Σύνομοις (ἐκδ. DE BOOR), σ. 72.

19. Βίος Στεφάνου, Ρ.Γ. 100, στ. 1112- ΑΥΖΕΡΥ παρ. 24, σ. 119-120 - Ο Κωνσταντῖνος Ε' ἔδινε διάφορους μειωτικούς χαρακτηρισμούς στους μοναχοῦς «Σκοτίας σχῆμα τοῦτο καλέσας, ὁ τῆ ψυχῆ ἔσκοτισμένος», «τοὺς ὑπ' αὐτό τό σχῆμα ἀμνημονεύτους ὠνόμασε καί εἰδωλολάτραις διὰ τὴν πρός τὰς σεπτὰς εἰκόνας προσκύνησιν».

νευτους». Ο όρος «ἀμνημόνευτος» για τους μοναχούς τι σημαίνει και γιατί χρησιμοποιείται; Ο όρος είναι νομικός και σημαίνει το τέκνο εκείνο πού οι γονείς, λόγω κακής συμπεριφοράς απέναντί τους, δεν μνημονεύουν στην διαθήκη τους και έτσι αποκληρώνεται.²⁰ Έτσι και οι μοναχοί, με την άρνησή τους να συμμορφωθούν στην αυτοκρατορική πολιτική, είναι τα τέκνα, τα οποία είχαν επιδείξει κακή συμπεριφορά στον πατέρα, δηλαδή στον αυτοκράτορα, υφίστανται την ίδια μεταχείριση με αυτά και νομιμοποιείται η δήμευση των αγαθών τους.

Υπάρχουν, λοιπόν, οι καλοί μοναχοί και οι κακοί μοναχοί. Οι καλοί μοναχοί επιτελούν τα πνευματικά τους καθήκοντα, προσεύχονται υπέρ της υγείας του αυτοκράτορος και της σωτηρίας του κράτους. Οι κακοί μοναχοί είναι αυτοί που δεν ασχολούνται με τα καθήκοντά τους, ή αντιτίθενται στον αυτοκράτορα και στην πολιτική του και θέτουν σε κίνδυνο την προσπάθεια για την σωτηρία του λαού των χριστιανών. Είναι χρέος (καθήκον) του αυτοκράτορος στον οποίο ο Θεός «τό κράτος τῆς βασιλείας ἔγχειρίσας»,²¹ να τους τιμωρήσει, γιατί αποδείχθηκαν ανάξιοι του έργου που τους είχε αναθέσει ο Θεός μέσα στην κοινωνία των χριστιανών. Πρέπει, λοιπόν, να παύσουν να είναι μέλη της μοναστικής κοινότητας και να έχουν πλέον μια κοινή θέση μέσα στην χριστιανική κοινωνία. Επιστρέφουν στην κοινωνία μαζί με τα περιουσιακά τους αγαθά και παύουν να είναι ζημιολογικοί στην διοίκηση αυτών που ο Θεός είχε εμπιστευθεί στον αυτοκράτορα και είναι χρήσιμοι «τῷ κοινῷ». Και πράγματι η διώξη των μοναχών είχε ωφέλιμα αποτελέσματα κυρίως στον στρατιωτικό τομέα. Οι δήμευσεις συνέβαλαν στη διανομή γαιών και αγαθών στους στρατιώτες. Βέβαια οι διώξεις των μοναχών δεν έγιναν γι' αυτόν τον σκοπό. Αυτό, όμως, ήταν το θετικό αποτέλεσμα. Οι διώξεις έγιναν γιατί κάποιοι μοναχοί, όπως οι συνωμότες, παρεξέκλιναν από τα καθήκοντά τους, και έβαζαν έτσι σε κίνδυνο, κατά την αυτοκρατορική αντίληψη, την ισορροπία της αυτοκρατορίας. Γι' αυτό τον λόγο ο Κωνσταντίνος Ε΄ χρησιμοποίησε τον νομικό όρο «ἀμνημόνευτος» για να τους χαρακτηρίσει. Ήταν τα κακά παιδιά και η κακή

---

20. Εκλογή 5.5 (έκδ. BURGMANN, σ. 190): «Τῆς δέ διαθήκης, καθά εἴρηται, ἔντελῶς γινομένης, ἔάν οἱ γονεῖς τὰ ἑαυτῶν γνήσια τέκνα ἢ καί ἕν αὐτῶν ἑάσωσιν ἀμνημόνευτον, τηρεῖτωσαν οἱ ἀκροαταί, καί εἰ πολλάκις εὔρεθῶσιν ἐνυβρίσαντα τοὺς γονεῖς ἢ καί ἕτερον τι πρὸς πλῆξιν αὐτῶν ἐνδειξάμενα, μενέτω ἀπαρασάλευτος τῶν γονέων ἢ διατύπωσις». – Ο ίδιος όρος ανευρίσκεται στα Βασιλικά 39. 2.1 (=D. 28.3.1) και SBD XVII. 1.

21. Εκλογή: Προοίμιον 21, έκδ. BURGMANN, σ. 160 στιχ. 21.

τους συμπεριφορά έναντι του «πατέρα» «νομιμοποιούσε» την περιφρόνηση και την δήμευση των περιουσιακών τους αγαθών.²²

Οι διώξεις δεν άγγιξαν το σύνολο του μοναχικού κόσμου, μόνον αυτούς που αντιδρούσαν στην αυτοκρατορική πολιτική. Άγγιξαν κυρίως τους ηγέτες, τα σύμβολα του μοναχισμού με αποτέλεσμα την ταπείνωση, τον εξευτελισμό του συνόλου των μοναχών. Η εικόνα, η υπερηφάνεια, ο σεβασμός των μοναχών καταρακώθηκε.²³

Ο Βίος Νικήτα Μεδικίου μας πληροφορεί ότι ο ίδιος αυτοκράτωρ, ο Κωνσταντίνος Ε΄, εξέδωκε άλλη διάταξη (θεσμός καθολικός) «μή λέγεσθαι Άγιον, αλλά εις τούς Άποστόλους, εις τούς Τεσσαράκοντα, εις Θεόδωρον, εις Γεώργιον, καί τά τοιαύτα· τά δέ τούτων λείψανα πάντη έξουδένωσεν, καί εις ούδέν έλογίζετο, καί άπλώς ειπέιν, σχήματι μέν χριστιανίζων, παραπλησίως δέ Ίουδαιίζων ήν τῷ φρονήματι. Ήν γάρ Χριστός έξελέξατο καί ήρετήσατο....., τήν υπερένδοξον αυτού λέγων μητέρα.....καί ταύτης τό σεβάσιμον όνομα κατά πολλούς τούς τρόπους έσπούδαζεν έξεώσαι τής Έκκλησίας· τάς δέ πρεσβείας αυτής, δι' άς ό κόσμος συνίσταται, ού δέ όνομάζεσθαι ήθελεν, λέγων μή δύνασθαι βοηθεΐν τινι αυτήν.....».²⁴ Την αυτοκρατορική αυτή διαταγή του 766 αναφέρουν κι οι χρονογράφοι.²⁵ Ο Θεοφάνης²⁶ έχει διασώσει και τις ποι-

22. Η Ν. ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ: *L' Hagiographie*, σ. 264, υποστηρίζει μια άλλη ερμηνεία του όρου. Με τον τρόπο αυτό, την αποσιώπηση δηλαδή του ονόματος, οι εικονομάχοι δήλωναν ότι επιθυμούσαν να σβήσουν, να απαλείψουν τελείως την μνήμη του εικονολάτρη μοναχού. Είναι, δηλαδή, ένα είδος *damnatio memoriae*.

23. Βλ. και ΑΥΖÉΡΥ, σ. 38. – Και ο Βίος Νικήτα Μεδικίου, σ. XXVIII εξηγεί ότι οι μοναχοί ονομάζονταν αμνημόνευτοι: «Τούς καθ' ήμās μονάζοντας ού εις έννοιαν φέρειν ήξιού, αλλά και άμνημόνευτοι (έπωνομάζοντο).....».

24. Βίος Νικήτα Μεδικίου, σ. XXXVIII.

25. DÖLGER: υπ' αριθμ. 327. – Βλ. επίσης ST. GERO: *Constantine V*, σ. 139- LOMBARD: σ. 118 – G. OSTROGORSKY: *Studien*, σ. 33-34: Ως προς την απαγόρευση της λατρείας των λειψάνων ο ST. GERO: *Constantine V*, σ. 106 παρατηρεί: «.....unlike the emphasis on the effectual intercession of the Theotokos and the saints no mention is made in the horos of their physical relics» και προσθέτει σ. 164: «Constantine did reject the worship of relics, as a corollary to his attack on the cult of saints, and he personally took measures to abolish the particularly popular cult relics of St. Euphemia in the capital. The hostility to relics is characteristic for the period of Constantine's reign; it is not attested as an official policy with any certainty for Leo's reign or for the iconoclastic period in the 9th century. In closing it should perhaps be noted that Constantine's own sepulcher became a place of pilgrimage of sorts for those devoted to his memory, and eventually his bones shared the fate (Κεδρ. ΙΙ, 24 8-9) he meted out to S. Euphemia's».

νές που απειλούνταν: θάνατος «καί τῶν τοιούτων ὡς ἀσεβούντων ἠπειλεῖτο», δήμευση, εξορία και βασανιστήρια.

Από την πιο πάνω διάταξη διαπιστώνομε ότι ο Κωνσταντίνος Ε΄ δεν αρκέσθηκε στην απαγόρευση της λατρείας των εικόνων από την Σύνοδο της Ιερείας, αλλά προχώρησε στην απαγόρευση της επίκλησης του ὄρου «ἅγιος» πριν από το ὄνομά τους, της Θεοτόκου, στην εξαφάνιση των λειψάνων.

Η εικονομαχία καθιερώθηκε ως το επίσημο δόγμα της αυτοκρατορίας το 754 στη Σύνοδο των 338 επισκόπων στην Ιερεία. Στην ίδια σύνοδο τακτοποιήθηκε και η νέα εκκλησιαστική ιεραρχία. Μετά από την επίσημη δογματική θεμελίωση της Εικονομαχίας άρχισε η εφαρμογή του εικονομαχικού προγράμματος του Κωνσταντίνου Ε΄. Το πρόγραμμα αυτό δεν απέβλεπε τόσο στην καταστροφή των εικόνων και των λειψάνων,²⁷ εφ' ὅσον έχει αποδειχθεί ότι οι μνείες για την εξάλειψη των αντικειμένων λατρείας είναι περιορισμένες, όσο στην καταδίωξη και εξόντωση των μοναχών και των μονών, ιδιαίτερα της Κωνσταντινούπολης, που δεν είχαν αποδεχθεί την Εικονομαχία.²⁸ Οι αγιολογικές πηγές χαρακτηρίζουν τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ε΄ ως «πικρόν διώ-

---

Για την απαγόρευση της λατρείας των λειψάνων βλ. και W. TREADGOLD: A History of the Byzantine State, σ. 364. -Κάποιοι φανατικοί προσπαθούσαν να καταστρέψουν τις ανθρωπόμορφες παραστάσεις που υπήρχαν στα λειτουργικά σκεύη ή στα υφάσματα της αγίας τράπεζας. Ο ST. GERO, οπ.π., σ. 107 γράφει: «Attempts at such alterations are sanctioned only under the strictest safeguards – the person must have the technical competence («a power from God») as well as both patriarchal and imperial approval».

26. Θεοφάνης σ. 439: «Ὁ δέ.....βασιλεύς...τοῖς ὑπὸ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ὀρθοδόξοις ἐπισκόποις καὶ μοναχοῖς καὶ λαϊκοῖς, ἄρχουσί τε καὶ ἀρχομένοις ἐπεδείξατο, πανταχοῦ μὲν τὰς πρεσβείας τῆς ἁγίας παρθένου καὶ θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων ἐγγράφως ὡς ἀνωφελεῖς καὶ ἀγράφως ἀποκηρύττων...καὶ τὰ ἅγια λείψανα αὐτῶν κατορούττων καὶ ἀφανῆ ποιῶν, εἴ που τινος ἐπισήμου ἠκούετο, πρὸς ὑγείαν ψυχῶν καὶ σωμάτων ἀνακείμενον καὶ ὡς ἔθος, ὑπὸ τῶν εὐσεβούντων τιμώμενον». – Γεώργιος Μοναχός, σ. 751: «.....Καὶ γάρ εἰς τοσαύτην ἀπόνοιαν καὶ παραπληξίαν ἐξώκειλεν, ὡς καὶ θεσμόν ἐπὶ λαοῦ καθολικόν ἐκθέσθαι, μὴ λέγεσθαι τινὰ τῶν θεραπόντων κυρίου τό παρὰπαν ἅγιον, ἀλλὰ καὶ τὰ λείψανα τούτων εὐρισκόμενα διαπτύεσθαι καὶ μηδὲ πρεσβεῖαν αὐτῶν ἐξαιτεῖν. Οὐδέν γάρ ἰσχύουσιν. Εἴτα προσθεῖς ὁ ἀνόσιος καὶ παμβέβηλος λέγει μηδὲ τῆς Μαρίας ἐπικαλεῖσθαι τις πρεσβεῖαν, οὐ γάρ δύναται βοηθεῖν τινι, μηδ' αὐτὸ πάλιν θεοτόκον αὐτὴν ὀνομαζέσθω».

27. Βλ. υποσ. 26 και DÖLGER, υπ'αριθμ. 333 του έτους 771.

28. Βλ. Ε. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ: Ο βυζαντινός κληρός, σ. 174, όπου και η σχετική βιβλιογραφία για την Σύνοδο της Ιερείας και την δίωξη μονών και μοναχών.

κτην»²⁹ και θεωρούν ότι ο σκοπός του ήταν η εξάλειψη του μοναχικού τάγματος.³⁰

Κύριος μοχλός για την εφαρμογή της εικονομαχικής πολιτικής και την καταδίωξη των μοναχών υπήρξε ο στρατός.³¹ Ο στρατηγός Θρακησίων Μιχαήλ Λαχανοδράκων ήταν εκείνος που κατ' εξοχήν πιστά και αποτελεσματικά εφάρμοσε την αυτοκρατορική πολιτική.³² Πληροφορίες δίνουν πολλές τα αγιολογικά κείμενα. Ο Στέφανος ο νέος είναι στην φυλακή μαζί με άλλους μοναχούς. Ένας από τους μοναχούς, ο Θεοστήρικτος, «πρεσβύτερος καί γηραλέος τοῦ εὐαγοῦς φροντιστηρίου Πελεκητῆς», αφηγείται πως ο Λαχανοδράκων επέδραμε στη μονή, συνέλαβε τριάντα οκτώ πατέρες, οι οποίοι υπέστησαν μαρτυρικό θάνατο στην Έφεσο, στο παληό και εγκαταλελειμμένο λουτρό. Τους υπόλοιπους μοναχούς έδειρε ανηλεώς, τους έκοψε την μύτη, έκαψε τῖς γενειάδες αφού τῖς άλειψε με πίσσα και τους εξεδίωξε από την μονή, την οποία κατέστρεψε ολοσχερώς.³³

29. Βίος Πλάτωνος, P.G. 99, στ. 820 B. – Για τον Πλάτωνα βλ. PMBZ 6285.

30. Βίος Νικηῖτα Μεδικίου, σ. XXVIII.

31. Η Ε. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ: Ο βυζαντινός κλήρος, σ. 141–142 αναλύει την θέση και τον ρόλο του Λαχανοδράκωντος: «Οι αφηγηματικές πηγές αναφέρονται ιδιαίτερα σε δυο εξέχουσες μορφές της εικονομαχίας και αυτές από το θέμα των Θρακησίων πρώτα τον μητροπολίτη Εφέσου Θεοδόσιο και λίγο μεταγενέστερα, το στρατηγό των Θρακησίων Μιχαήλ Λαχανοδράκοντα. Όσο ζούσε ο μητροπολίτης Εφέσου, οι πηγές δεν ασχολούνται με τις εικονομαχικές πεποιθήσεις του στρατηγού των Θρακησίων. Όταν εξέλιπε ο μητροπολίτης Εφέσου Θεοδόσιος, πιθανότατα γύρω στο 759, οι πηγές αναφέρουν ως προεξάρχουσα μορφή της εικονομαχίας στο θέμα Θρακησίων το στρατηγό του θέματος, Μιχαήλ Λαχανοδράκοντα, με απεριόριστες δικαιοδοσίες. Ύστερα από την παρατήρηση αυτή θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε τη μαρτυρία από το Βίο του Στεφάνου του Νέου ότι ο Μιχαήλ Λαχανοδράκων ήταν άρχων της Ασιάτιδος γαίας ως έμμεση ομολογία ότι μετά το θάνατο του γνωστού εικονομάχου μητροπολίτη Εφέσου της επαρχίας Ασίας, στην περιοχή δέσποξε ο στρατηγός των Θρακησίων. Αφού είχε καθιερωθεί η εικονομαχία ως το επίσημο δόγμα της αυτοκρατορίας, με την ψήφο των 338 επισκόπων στη Σύνοδο της Ιερείας, η εικονομαχία περνούσε στα χέρια του στρατού, με τη βοήθειά του οποίου ο αυτοκράτορας θα προχωρούσε στην περίφημη καταδίωξη των μοναχών».

32. Αυτό αποδεικνύεται και από τις επιστολές που ο αυτοκράτωρ έστειλε το 771 στον Λαχανοδράκοντα. Τον ευχαριστούσε για την δυναμική του δραστηριότητα εναντίον των μονών και των μοναχών και για την καταστροφή των λειψάνων. DÖLGER, I, υπ' αριθμ. 332.

33. Βίος Στεφάνου του νέου, P.G. 100, στ. 1165-AUZÉPY, παρ. 59, σ. 161 – Ο Λαχανοδράκων έγινε στρατηγός των Θρακησίων το 766, μετά δηλαδή τον θάνατο του Στεφάνου. Η ιστορία του Θεοστήρικτου είναι προφανώς πλαστή, γιατί ο Λαχανοδράκων δεν είχε κανένα λόγο να παρέμβει στην Πελεκητή, η οποία δεν είναι μέσα στα όρια του θεματός του. Βλ. σχετικά C. MANGO-I. ŠEVČENKO: Some churches and

Ο Κωνσταντίνος Ε΄ μαρτυρείται ότι εξέδωσε νόμο σύμφωνα με τον οποίο εξανάγκαζε τους μοναχούς να αποβάλλουν το σχήμα και να γίνουν λαϊκοί και τα μοναστήρια να μετατραπούν σε στρατώνες. Η χρονολογία έκδοσης αυτού του νόμου δεν είναι γνωστή.³⁴ Οι αγιολογικές πηγές δεν διασώζουν τον νόμο αυτό. Τις καταστροφές και μετατροπές των μονών σε στρατιωτικά καταλύματα μνημονεύουν ως απόρροια της αυτοκρατορικής πολιτικής.

Ένα άλλο διάταγμα που εξέδωσε ο ίδιος ο αυτοκράτωρ το 771 έχει σχέση με τα λείψανα των αγίων. Έπρεπε όλα να αφανισθούν και συγκεκριμένα να βυθισθούν στη θάλασσα.³⁵

Η αναφορά των πηγών (κυρίως αγιολογικών κειμένων και του Θεοφάνη) στην καταστροφή των λειψάνων, κατά την πρώτη φάση της Εικονομαχίας, γιατί στην δεύτερη δεν έχουμε σχετικές μαρτυρίες, δημιουργεί πολλά ερωτηματικά. Είναι γνωστό ότι οι Βυζαντινοί έτρεφαν μεγάλο σεβασμό και τιμούσαν τα λείψανα. Τον όγδοο, μάλιστα, αιώνα

monasteries on the southern shore of the Sea of Marmara, DOP 27 (1973), σ. 242-248 - Για την προσωπικότητα του Λαχανοδράκοντος βλ. I. ROCHOW: Konstantin, σ. 226-227. Πρβλ. PMBZ 5027. - Στην Έφεσο τόπος κολασμού την εποχή αυτή ήταν το Τξυκανιστήριο, το οποίο μαρτυρείται ως τόπος κολασμού και όχι άθλησης. Ο στρατηγός των Θρακησίων, Μιχαήλ Λαχανοδράκων, συγκέντρωσε εκεί όλους τους μοναχούς και τις μοναχές του θέματός του και τους υποχρέωσε είτε να απαρνηθούν το μοναχικό σχήμα και να παντρευθούν, είτε να υποστούν την τιμωρία της τύφλωσης και της εξορίας (Θεοφάνης σ. 445). Η ΔΙΟΝΥΣΙΑ ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ: Αθωνικός Μοναχισμός Αρχές και Οργάνωση. Αθήνα 1992, σ. 39 υποσ. 66 υποθέτει ότι το επεισόδιο αυτό που αναφέρει ο Θεοφάνης και αυτό που αναφέρει ο Βίος Στεφάνου αποτελούν ένα και μοναδικό επεισόδιο. Βλ. σχετικά Ε. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ: Ο βυζαντινός κλήρος, σ. 44.

34. DÖLGER, υπ' αριθ, 337- Γεώργιος Μοναχός: Χρονικόν Σύντομον, σ. 764: «.....Τάς τε γάρ πρὸς θεὸν ἐπηγγελμένους αὐτοῖς ὁμολογίας καὶ συνθήκας ἀθετεῖν ἐκβιάζομενος καὶ τὸ ἱερὸν σχῆμα ἀπορρίψαντας τὸ τῶν λαϊκῶν ὁ παράνομος ἐνομοθέτησε μεταμφιέννυσθαι, τὰ δὲ εἰς δόξαν θεοῦ ἰδρυμένα μοναστήρια στρατιωτῶν οἰκητήρια καὶ ἵπποστάσια καὶ κοπρῶνας ὁ κοπρόνους καὶ κοπρῶνυμος πεποίηκεν....». Και ο Πατριάρχης Νικηφόρος στην Τρίτη Αντίρρηση, P.G. 100, σ. 494 D γράφει: «.....καὶ καθάπερ μηχανάς ἐλεπόλεις ἐπαγόμενος τὴν Χριστοῦ Ἐκκλησίαν δι' αὐτῶν ἐκπορθῆσαι, τὰ τε σύμβολα καὶ ὑπομνήματα τῆς σωτηρίου αὐτοῦ οἰκονομίας, ἀθῶως καὶ ἄγαν μανικῶς καταστρέφασθαι· τούτων ἔνεκεν, ἱεροσυλία ἐκείνῳ τετόλμηται καὶ τῶν θείων ναῶν βεβήλωσις· οἰκητήρια γάρ αὐτῶν τα μοναστήρια πεποίηκεν· ἵπποστάσια δὲ καὶ κοπρῶνας τὰς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ κατεστήσατο· ὧν τὰ περιττώματα, καὶ ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν διήρκεμεν ἐπιχρονίσαντα· ἔστι δὲ ἅ καὶ χρυσὸν ἀπέδοτο σεμνεῖα καὶ βοῶσι μέγα τὰ ἐπάνυμα Φλώρου καὶ Καλλιστράτου μοναστήρια».

35. DÖLGER υπ' αριθμ. 333 - Βλ. σχετικά παρὰ πάνω σ. 52-53 σχετικά με το θέμα αυτό.

στην Κωνσταντινούπολη είχαν συγκεντρωθεί τα πιο πολλά και πιο σημαντικά λείψανα της χριστιανοσύνης. Ο Σταυρός, που είχε μεταφέρει ο Ηράκλειος, αποτελούσε το κατ' εξοχήν ιερό κειμήλιο, το οποίο τιμούσαν και οι εικονομάχοι. Εξ άλλου το σύμβολο του σταυρού αντικαθιστούσε την εποχή αυτή τις εικόνες.³⁶

Νεώτεροι επιστήμονες έθεσαν το ερώτημα εάν πράγματι τα ιερά κειμήλια και τα λείψανα, τα οποία δεν ήταν δημιουργήματα των ανθρώπινων χειρών όπως οι εικόνες, αποτέλεσαν αντικείμενο απαγόρευσης λατρείας ή και καταστροφής. Την επιστημονική αυτή συζήτηση άνοιξε ο St. Gero.³⁷ Ο J. Wortley θέτει στη συνέχεια και ερευνά το θέμα ως Εικονομαχία και Λειψανομαχία³⁸, υπήρξε δηλαδή πολιτική για την καταστροφή των λειψάνων ή όχι; Η μεγαλύτερη κατηγορία που διατυπώθηκε, ως προς το θέμα αυτό, εναντίον των αυτοκρατόρων Λεόντος Γ' και Κωνσταντίνου Ε', έχει σχέση με τα λείψανα της αγίας Ευφημίας³⁹ (Ο Κωνσταντίνος Ε' έδωσε εντολή να καούν και να διασκορπισθούν). Ο συγγραφέας θεωρεί ότι όλα τα εφεύρε ο Κωνσταντίνος Τίσιου, συντάκτης της Ιστορίας των λειψάνων της αγίας Ευφημίας. Το 796 η αυτοκράτειρα Ειρήνη αποκατέστησε το «μαρτύριον» της Αγίας Ευφημίας, ένα οκτάγωνο κτίσμα, στο οποίο φυλάσσονταν τα λείψανα της αγίας, το οποίο είχε γκρεμισθεί, πιθανώς κατά την διάρκεια των σεισμών που

---

36. Βλ. S. MERGIALI-SAHAS: Byzantine Emperors and Holy Relics, J.Ö.B. 51 (2001), σ. 40-60, ιδίως, σ. 50: «During Iconoclasm particular attention was given to the cross as military symbol. Contemptuous of relics of saints and icons, iconoclast emperors gave an emphasis on the symbol of the cross. Some even venerated the relic of the True Cross». - σ. 51 «Another interesting but different function was the use of relics as oath objects. Byzantine emperors used relics, particularly the relic of the True Cross, in the administration of oath taken by their subjects promising loyalty and by foreign ruler as a guarantee of respecting an agreement signed with the emperor. Of particular interest in this respect is the case of the iconoclast emperors Constantine V and his son Leo IV. Constantine V sought to gain popular support in his struggle against the icons by soliciting an oath sworn by the masses on the relic of the Holy Cross, the Gospels, and the Eucharistic elements. Leo IV in turn demanded even written copies of the oath taken on the True Cross by various social representatives as proof of fealty towards himself and his heir.....». - Για τον Σταυρό, ως σύμβολο, που αντικαθιστούσε τις εικόνες την περίοδο της Εικονομαχίας βλ. Κ.Α. ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ: Η λαϊκή αντίδραση στην έναρξη της εικονομαχικής πολιτικής του Λεόντος Γ', σ. 459-461, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

37. ST. GERO: Leo III, σ. 89 - ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, Constantine V, κεφ. 3, σ. 24 επ, 38, 147, κεφ. 7.

38. J. WORTLEY: Iconoclasm and Leipsanoclasm: Leo III, Constantine V and the Relics, Byzantinische Forschungen, 8 (1982), σ. 253-279.

39. Βλ. F. HALKIN: Euphémie de Chalcédoine: Légendes byzantines. Bruxelles 1965.

έγιναν στην Κωνσταντινούπολη στα μέσα του όγδοου αιώνα. Τι έγιναν στους σεισμούς τα λείψανα δεν είναι γνωστό. Δεν ήταν, όμως, δυνατόν να γίνει αποκατάσταση «μαρτυρίου» χωρίς λείψανα, τα οποία εμφανίσθηκαν να επιπλέουν στην θάλασσα κοντά, προς την περιοχή του μαρτυρίου. Ο J.Wortley θεωρεί ότι η ιστορία της καταστροφής των λειψάνων, η ανεύρεση στη συνέχεια με τον αγιολογικό τόπο ότι έπλεαν στη θάλασσα ήταν καθαρά εφεύρεση του συγγραφέα του αγιολογικού κειμένου, Κωνσταντίνου Τίου, ο οποίος θέλοντας να ερμηνεύσει την ανακατασκευή του «μαρτυρίου» και την ανεύρεση των λειψάνων δημιούργησε την εικόνα του αυτοκράτορος-κυνηγού λειψάνων. Ο Wortley θεωρεί ότι ακόμη και μετά την διάδοση του θρύλου για τα λείψανα της Αγίας Ευφημίας, η έλλειψη μαρτυριών και άλλων αντιστοιχων καταστροφών, δείχνει ότι ακόμη και οι εικονολάτρες δεν είχαν την άποψη ότι ο Κωνσταντίνος Ε΄ ήταν ένας διώκτης των λειψάνων των αγίων και καταλήγει ότι ο ίδιος «is of the opinion that this was for the simple reason that there was not a single well - authenticated case of either Leo or Constantine ever having set his hand against the relics; and since it is impossible to know what was going on in their heads, that is probably all that can be said of the matter». Πράγματι οι πηγές με γενικότητες αναφέρονται στο συγκεκριμένο θέμα. Θεωρώ, όμως, απίθανο να γίνεται έστω και μνεία καταστροφής λειψάνων και να είναι καθ' ολοκληρίαν ψευδής. Ίσως να μην υπήρξε ειδική πρόβλεψη, γι' αυτό και οι πηγές της εποχής να υπερβάλλουν. Στην πράξη, όμως και σε κάποιες εξαιρετικές περιπτώσεις φανατικών, όπως ήταν ο Μιχαήλ Λαχανοδράκων, τα λείψανα ίσως είχαν την ίδια τύχη με τις εικόνες.

Ο Βίος του Ανδρέου εν Κρίσει αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος Ε΄ νομοθέτησε εναντίον της λατρείας των εικόνων.⁴⁰ Διέταξε δε «διά πάσης χωρείν.....τῆς ἐπ' οὐρανόν, καί εἰς ἔσχατα γῆς τό ἔκφυλον τοῦτο νομοθέτημα διαβαίνειν, πᾶν εἶδος κολάσεως κατά παντός γένους καί ἡλικίας πάσης ἀποτόμως διαπειλῶν, ἐάν τις μή τῷ καλῷ δόγματι πειθόμενος ἤ καί μάλα προθύμως ἐκείνο ὑποδεχόμενος, ἀλλά τῶν θείων τινά χαρακτηρῶν καί μέχρι λόγου ψιλοῦ τιμᾶν φαίνοιτο. Βαρεῖς γάρ καί ἄτοποι κολασταί, καί μηδεμίαν συγγνώμην ἔχοντες οἱ τό ἄρχειν λαχόντες, ὅταν τοῖς παρ' αὐτῶν διατεταγμένοις ἀπειθοῦντά τινα λάβωσι, καί μάλιστα τοῦ κελεύσματος εἰς πολλῶν ὠφέλειαν εἶναι δοκοῦντος».

---

40. Βίος Ανδρέου εν Κρίσει, σ. 143-144: «τούς ὑπό χεῖρα...τάς ἱεράς ὄντως εἰκόνας τιμᾶν, ἑλληνικῆς τοῦτο θρησκείας καί νομίζοντας εἶναι καί ὀνομάζοντας κακῶς ἐκείνος εἰδώς, καί λίαν ἐπισφαλῶς τε καί ἀνοήτως».

Όπως προκύπτει από όσα πιο πάνω εκτίθενται ο Κωνσταντίνος Ε΄ δεν εξέδωσε νομοθέτημα γενικό για την απαγόρευση της λατρείας των εικόνων. Αντίθετα ήθελε και πέτυχε να θεμελιώσει θεωρητικά και δογματικά την Εικονομαχία με την Σύνοδο της Ιερείας.⁴¹ Η δογματική αυτή θωράκιση αποτέλεσε την βάση του προγράμματος του. Τα νομοθετήματα που εξέδωσε ήταν σχετικά με την εκτέλεση αυτού του προγράμματος και αφορούσαν κυρίως στον μοναχικό κόσμο. Κάποια από αυτά, μάλιστα, έρχονταν σε αντίθεση με τον Όρο της Ιερείας, όπως η καταστροφή των λειψάνων ή η επίκληση των αγίων.⁴² Πολλές φορές έχει αποδειχθεί ότι πληροφορίες που προέρχονται από αγιολογικές πηγές δεν είναι ασφαλείς, διότι στόχος τους δεν είναι η καταγραφή γεγονότων όπως των χρονογράφων, αλλά η παρουσίαση των ηρώων τους, και πολλές φορές η προπαγάνδα υπέρ ή εναντίον κάποιων. Η ιστορική αλήθεια και η αληθής καταγραφή γεγονότων δεν είναι στους άμεσους στόχους τους. Γι' αυτό, πολλές φορές περικλείουν υπερβολές και πρέπει πάντα να γίνεται συσχέτισμός και παράλληλη έρευνα και στις άλλες πηγές της εποχής.

Στην β΄ φάση της Εικονομαχίας το 815 ο Λέων Ε΄ θέσπισε την απαγόρευση της προσκύνησης των εικόνων. Η ανατροπή της Εικονολατρείας που είχε αποκατασταθεί το 787 με τις αποφάσεις της Συνόδου της Νικαίας έγινε με αυτοκρατορική απόφαση.⁴³

41. «The horos», συμπεραίνει ο ST. GERO: Constantine V, σ. 167, «refines the christological and eucharistic arguments of the Πεύσεις, relating these more firmly to the history of Christian doctrine. The horos manifests an intense traditionalism on the one hand by its stated adherence to the decisions of the preceding oecumenical councils, and, on the other, by its expression of disapproval of religious art as representing the resurgence of idolatry, creature worship, in terms borrowed from anti-arian patristic polemic».

42. ST. GERO οπ.π., σ. 167: «The emperor also was personally responsible, it seems, for the ban of the intercession of the saints (a step which directly contravened the horos of the council of Hiercia) and the attendant desecration or destruction of relics. The argument that though the Virgin was indeed Theotokos, this transitory state did not entitle her to continued veneration was also Constantine's own, and again was a direct contradiction of the Horos».

43. DÖLGER, I, υπ' αριθμ. 394- Συνεχιστής Θεοφάνους, σ. 28 «Αὐτίκα γοῦν τῆν τῶν σεπτῶν εἰκόνων ἀναγορεύει καθαίρεισιν .....», σ. 99 «.....θεσπίσας ἦν, ἄτερος δέ ὁ Λέων το μηδέ προσκυνεῖσθαι .....» -Κεδρηνός, II, σ. 56: «.....Καί πρότερον μὲν ἐν τῷ λεληθότι διεσκοπεῖτο πῶς ἂν αὐτῶν ἐκτελεσθῆ τό σπουδάσμα, καί μή τις στάσις ἀνεγερθῆ περὶ τήν ἐκκλησίαν· ἔπειτα καί εἰς τοῦμφανές τό δόγμα ἐξήνεγκε, καί τῶν ἐν τῷ λει καί τῶν τῆς ἐκκλησίας οἱ μὲν ἐκόντες, οἱ δε ἄκοντες ὑπέκλυτον τῷ προστάγματι».

Αγιολογικά κείμενα μνημονεύουν αυτή την διάταξη του Λέοντος Ε΄, την οποία αποκαλούν «δυσσεβές πρόσταγμα». ⁴⁴ Το πρόσταγμα αυτό αξίωσε ο αυτοκράτωρ να το υπογράψει και ο ίδιος ο πατριάρχης Νικηφόρος, ο οποίος αρνήθηκε. ⁴⁵

Ο Μιχαήλ Β΄ στην αρχή της βασιλείας του θέσπισε την θρησκευτική ελευθερία και προσπάθησε να αμβλύνει τα θρησκευτικά θέματα που είχαν συγκλονίσει την αυτοκρατορία. Όταν ανέβηκε στον θρόνο ο πατριάρχης του ζήτησε να ανακαλέσει την απαγόρευση και να επιτρέψει την λατρεία των εικόνων. Ο αυτοκράτωρ, όμως, δεν ήθελε να αναμοχλεύσει τα πάθη και είπε χαρακτηριστικά. «Ἄλλ' οὔτε καινουργήσων τῶν περὶ πίστεώς τι δογμάτων ἐξελέλυθα, οὔτε μὴν τῶν ἤδη παραδοθέντων καὶ ἀνομολογηθέντων καταδρομὴν τινα ἐργάσασθαι καὶ καθαίρεισιν. Ἐκαστος οὖν τὸ δοκοῦν αὐτῷ ποιείτω καὶ ἐφετόν, ἀμαθὴς πόνων καὶ ἄγευστος λύπης διατελῶν». ⁴⁶ Θέλησε δε να δώσει τέλος στις συζητήσεις για τις εικόνες. Γι' αυτό, στα τέλη του 821 «ἐθέσπισε δέ μὴ ἔχειν τινὰ ἐπ' ἀδείας κινεῖν λόγον περὶ εἰκόνων, ἀλλ' ἐκποδῶν γενέσθω καὶ οἰχέσθω καὶ ἡ Κωνσταντίνου σύνοδος, καὶ ἡ Ταρασίου καὶ ἡ νῦν ἐπὶ Λέοντος γενομένη περὶ τῶν τοιούτων ζητημάτων, καὶ σιγὴ βαθεῖα τῆς τῶν εἰκόνων μνήμης γενέσθω», ⁴⁷ τις συνόδους δηλαδή που είχαν σχέση με την κατάργηση των εικόνων του 753 και του 815 και με την αποκατάστασή τους το 787. Στο ίδιο πνεύμα κινείται και ο νόμος που εξέδωσε σύμφωνα με τον οποίο ανακαλούνταν όσοι είχαν εξορισθεί ἐπὶ Λέοντος Ε΄ και απολύονταν όσοι ἦταν στις φυλακές. Την πληροφορία αυτή δίνει το κείμενο του Βίου του Θεοδώρου Στουδίτου. ⁴⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Dölger δεν τον αναφέρει και σκόπιμον είναι να συμπληρωθεί. Δεν τήρησε, όμως την πολιτική

44. Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας, An. Boll. 50 (1932), σ. 77 «.....Τούτου γενομένου καὶ ἀπανταχοῦ γῆς τοῦ δυσσεβοῦς διασπαρέντος προστάγματος, ἦν ἰδεῖν τὸ χριστιανῶν φύλον κοπτόμενον δάκρυσι, σκυθρωπότητι συνεχόμενον, πάντας ὡς ἐκ μιᾶς τομῆς τοῦ βίου διαρραγῆναι προθυμουμένους, καὶ μὴ τὴν μορφὴν τοῦ Θεοῦ καὶ λόγου ὄραν ἐνυβριζομένην καὶ πατουμένην ὑπὸ βεβήλων καὶ ἀνοσίων ἀνδρῶν». – Βίος Θεοδώρου Στουδίτου, P.G. 99, στ. 276 «...φάσκων μὴ δεῖν προσκυνεῖσθαι τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, τῆς ἀχράντως αὐτόν τεκούσης ἁγίας ἀειπαρθένου καὶ τῶν λοιπῶν δικαίων καὶ ὁσίων ὡς τῶν τοιούτων ἀφομοιωμάτων εἰδώλοισι προσεοικότων».

45. DÖLGER, I, υπ'αριθμ. 395.

46. Συνεχιστής Θεοφάνους, σ. 47- 48. – Η πληροφορία αυτή είναι σημαντική και διερωτάται κανείς πως έχει διαφύγει της προσοχής ὁσων ασχολήθηκαν με συναφή θέματα, ὅπως, ο Βλ. ΦΕΙΔΑΣ, Η αρχή της ανεξίθρησκείας και της ελευθερίας της συνειδήσεως στο Βυζάντιο, εν «Η θρησκευτική ἐλευθερία» (Αθήνα 1997), σ. 383 – 397.

47. Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχού, σ. 738 – DÖLGER, I, υπ'αριθμ. 402 του 821.

48. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου, P.G. 99, στ. 304 B.

αυτή μέχρι τέλους. Όταν πλέον θεώρησε ότι ήταν ασφαλής στον θρόνο του άρχισε «τούς μοναχούς διαπτύων παντοίοις τε περιβάλλων δεινοῖς και ποιναῖς, εξευρίσκων ποινάς, νῦν δέ τούς ἄλλους πιστούς παραπέμπων ταῖς φρουραῖς και υπερουρίου ποιῶν». ⁴⁹ Θέσπισε δε «μή τινη τῶν γεγραμμένων εἰκόνων, κἄν εἴ που γραφόμεναι τύχοιεν, τήν ἅγιος φωνήν ἐγγαράττεσθαι, ὡς οὐκ ἄλλω τινί ταύτην ἀρμόζει ἐπιγράφεσθαι ἢ τῷ θεῷ οὐκ εὐστόχως βαλῶν τῷ νῶ· πῶς γάρ, εἴ γε και αὐτῆς τῆς θεός φωνῆς ὑψηλοτέρας οὔσης μεταδούς ὁ θεός τοῖς ἀνθρώποις, τοῖς οὐ φύσει, θεοῖς δέ φημι, εἴ γε αὐτός διά τοῦ προφήτου ἦν ὁ φθεγγόμενος, τῆς ἅγιος ἀποστερήσει ταπεινοτέρας οὔσης κατά πολύ...». ⁵⁰ Συγχρόνως δε νομοθέτησε «τόν ἐπί πάντων δεῖν ὁμνῦναι μόνον θεόν .....». ⁵¹

Ο Dölger κατατάσσει το πρόσταγμα με το οποίο δίνεται εντολή να απαλειφθούν (να ασεβαστωθούν) οι εικόνες στον Μιχαήλ Β΄. Το χωρίο του Λέοντος Γραμματικού⁵², στο οποίο παραπέμπει ο Dölger, τοποθετεί το πρόσταγμα αυτό επί Θεοφίλου: «Τοῦ δέ πατριάρχου Ἀντωνίου τελευτήσαντος ἀντ' αὐτοῦ χειροτονεῖται Ἰωάννης ὁ σύγκελλος, ἔν' εἶπω ὁ νέος Ἰαννῆς και Ἰαμαρῆς, βεβοημένος ἐπί τέ μαντεῖαις και λεκανομαντεῖαις και πάσῃ ἀσεβείᾳ· ὅς ὄργανον ἐπιτήδειον εὐρεθεῖς τῆς τοῦ βασιλέως ἀσεβείας τε και ροπῆς αὐτῷ πάντα τα πρός ἀπώλειαν συνειργάσατο, ἐξέρορηξεν και ἀπέτεκεν, τάς ἀγίας εἰκόνας ἀναχρίεσθαι προστάξας ἢ ἀπαλείφεσθαι». Ο Ἰωάννης Γραμματικός ἐγίνε πατριάρχης το 837, δηλαδή ἐπί Θεοφίλου. Ο ἴδιος αυτοκράτωρ, ὁ Θεόφιλος, εἶχε εκδώσει θέσπισμα σύμφωνα με το οποίο «μηδέ χρώμασι ταύτας τυποῦσθαι τε και μορφάζεσθαι, καθὼ χαμαιπετῆ ὄντα οὐ χροῖ πρός ταῦτα ἐπτοῆσθαι, πρός μόνην δέ τήν ἀλήθειαν σκοπεῖν». Μετά ἀπό αὐτό καθαιρέθηκαν ὅλες οι θεῖες μορφές. Εἰάν συνδυάσωμε την διάταξη αὐτή με την προηγούμενη συμπεραίνουμε ὅτι η ἰδέα εἶναι παρεμφερῆς. Εξ ἄλλου ο Μιχαήλ Β΄ δεν πήρε τόσο αυστηρά μέτρα ὡπως ο Θεόφιλος. Οι χρονογράφοι δε ὅταν γράφουν για τα μέτρα που ἔλαβε ο Θεόφιλος ἐναντίον των εικόνων μνημονεύουν τις αποφάσεις του Λέοντος Γ΄, του Κωνσταντίνου Ε΄ και του Μιχαήλ Β΄. Το συγκεκριμένο μέτρο δεν το αποδίδουν στον Μιχαήλ.

Ο Θεόφιλος απαγόρευσε, ἐπίσης, την παρουσία των μοναχῶν στις πόλεις «Ἀβάτους γάρ τηρεῖσθαι τάς πόλεις τοῖς μοναχοῖς ἐγκελευσάμενος,

49. Συνεχιστής Θεοφάνους, σ. 48.

50. Συνεχιστής Θεοφάνους, σ. 99 –DÖLGER, I, υπ'αριθμ. 418.

51. Συνεχιστής Θεοφάνους, σ. 49 –DÖLGER, I, υπ'αριθμ. 416.

52. Λέων Γραμματικός, σ. 221 –DÖLGER, I, υπ'αριθμ. 417.

καί πάντα τρόπον αὐτούς ἀπελαύνεσθαι θεσπίσας, μᾶλλον δέ μηδέ κατά χώραν ὀρᾶσθαι τολμᾶν .....».⁵³ Δεν είναι γνωστό πότε έγινε αυτό.

Ο Βίος Νικήτα μνημονεύει δύο διατάξεις του Θεοφίλου που έχουν ως εξής: «Ἐπεὶ δέ δόγμα ἐξετέθη μή ὑποδέχεσθαι τοὺς φεύγοντας χριστιανούς.....Καί ἰδού μετὰ τινος ἡμέρας λόγος παρὰ τοῦ βασιλέως ἐξῆλθε, μή τινος τῶν ὀρθοδόξων ὑπὸ στέγην εἰσδέχεσθαι· εἰ δέ τις τοῦτο φωραθεῖ ποιήσας, ἀφαιρεῖσθαι πάντα τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ καί τῷ βασιλικῷ προσκυροῦσθαι ταμείῳ».⁵⁴ Καί ο Βίος Γρηγορίου του Δεκαπολίτου κάνει αναφορά στην πιο πάνω απαγόρευση: «.....ἡ τῶν κρατούντων συν ἀπειλῇ δρυμείᾳ διεδίδετο πρόσταξις, ὡς μή τινα τοιοῦτον ὑπὸ στέγην εἰσδέχεσθαι».⁵⁵ Παρὰ ταῦτα ἕνας συγγενῆς του Νικήτα, ο Νικόλαος, του προσφέρει στέγη και του προτείνει να μείνει στο προάστειό του, τον Ζουλουπά. Αλλά και ο Γρηγόριος ο Δεκαπολίτης όταν πήγε στην Προικόννησο βρήκε καταφύγιο στο σπίτι ενός χωρικού παρὰ τις αυτοκρατορικές απειλές. Οι πληροφορίες αυτές οδηγούν στο συμπέρασμα ὅτι οι απαγορεύσεις του Θεοφίλου δεν είχαν ἀπήχηση στον πληθυσμό και προφανῶς περιέπεσαν σε ἀχρησία. Ἴσως στην Κωνσταντινούπολη να ἦταν σε ἰσχὺ και στις ἄλλες πόλεις, στην ὑπαιθρο, ὁμως, η εφαρμογή της διάταξης ἦταν προφανῶς χαλαρή.

Ἡ διάταξη αὐτή που αναφέρουν τα αἰτιολογικά κείμενα θα πρέπει να συνδυασθεῖ με ἐκεῖνη που διασώζουν οι χρονογράφοι και ἀφορᾶ στην ἀπαγόρευση της παρουσίας των μοναχῶν στις πόλεις.⁵⁶ Ἄν και η ἀπαγόρευση ἀφορούσε σε ὅλους τους μοναχοὺς, λογικὸ εἶναι να ἀφορούσε ἰδιαίτερα στους εἰκονολάτρεις μοναχοὺς.⁵⁷ Ὅταν γίνονταν οι διωγμοὶ ἐπὶ Λέοντος Ε΄ οι περιπλανώμενοι μοναχοὶ εὗρισκαν καταφύγιο σε κάποιους φίλους, συγγενεῖς κ.λ.π. Ἡ φιλοξενία αὐτή δεν γίνονταν χωρὶς κίνδυνο, ὅπως ἀναφέρεται σε ἐπιστολές του Θεοδώρου Στουδίτου, για τον φιλοξενούντα: ἀποτελοῦσε ἐνδειξη ὅτι ἦταν εἰκονολά-

53. Συνεχιστὴς Θεοφάνους, σ. 100 - DÖLGER, I, ὑπ' ἀριθμ. 444. Πάντως ὁμως ἀπαγορευόταν οὕτως ἢ ἄλλως στους μοναχοὺς να περιέρχωνται στις πόλεις. Βλ. Ἰουστ. Ν. 123, 42 και Ν. 133 γενικῶς.

54. Βίος Νικήτα, ἐκδ. D. PAPACHRYSSANTHOU, T.M. 3 (1968), σ. 327 παρ. 4, σ. 329 παρ.4.- Για τον Νικήτα βλ. PMBZ Prolegomena σ. 95 ἐπ. και 5424.

55. F. DVORNIK: La vie de Saint Crégoire le Décapolite et les Slaves macédoniens au IX siècle. Paris 1926, σ. 53 - D. PAPACHRYSSANTHOU: Vie de Nicétas σ. 320-321.

56. Βλ. ὑποσ. 53.

57. Την ἀποψη αὐτή ὑποστηρίζει και ἡ D. PAPACHRYSSANTHOU ο.π.π., σ. 320.

τρης. Ο Θεόφιλος με αυτή την διάταξη του, η οποία εκδόθηκε στα τέλη, του 832 ή στις αρχές του 833,⁵⁸ μετέτρεψε την ένδειξη σε αδίκημα.

Είναι σημαντική η διάταξη αυτή, γιατί είναι μια από τις λίγες που απειλεί ποινές ή μάλλον διασώζονται μέσα από το αγιολογικό κείμενο οι ποινές για τους παραβάτες.

Τα βασιλικά θεσπίσματα του Θεοφίλου επικαλούνται οι «ύπηρέται» του και συμβουλεύουν όσους τα παρέβησαν «συντόμως καὶ ἄνευ πάσης ἀντιλογίας ὑποκύψαι τοῖς βασιλικοῖς θεσπίσμασιν, ὧ̅ δυστυχέστατοι, καὶ μὴ θελήσητε τῇ ὑμῶν ἀπονοία κακῶς ἀπολέσθαι».⁵⁹

Κατά την περίοδο της Εικονομαχίας, σύμφωνα με τις αγιολογικές πηγές, νομοθετήματα για την απαγόρευση της λατρείας των εικόνων εξέδωσαν ο Λέων Γ΄ και ο Λέων Ε΄. Επί Κωνσταντίνου Ε΄ νόμος, ο οποίος απαγορεύει την λατρεία των εικόνων, δεν υπήρξε για τους λόγους που αναφέρω πιο πάνω. Τα νομοθετήματα του Κωνσταντίνου ρυθμίζουν κυρίως θέματα που έχουν σχέση με τον μοναχισμό. Ο Μιχαήλ Β΄ δεν έχει ιδιαίτερα σημαντικά νομοθετήματα για το θέμα των εικόνων. Ο Θεόφιλος, με βασικό νόμο περί απαγορεύσεως της λατρείας των εικόνων το νόμο του Λέοντος, ρυθμίζει λεπτομέρειες γύρω από το θέμα αυτό, καθώς, επίσης, και ζητήματα σχετικά με τους εικονολάτρες μοναχούς, αλλά και τους μοναχούς στο σύνολό τους.

Θεωρώ σκόπιμο να αναφερθώ σε διατάξεις της Συνόδου της Ιερείας, του έτους 754, που παραπέμπουν στους νόμους του Κράτους. Έτσι μοναχοί και λαϊκοί, οι οποίοι θα παρέβαιναν τις αποφάσεις της συνόδου και θα κατασκεύαζαν εικόνες, ή θα τις τοποθετούσαν σε εκκλησία ή σε ιδιωτικό οίκο, ή θα τις έκρυβαν ή θα τις προσκυνούσαν αφ' ενός μεν θα αναθεματιζόνταν αφ' ετέρου δε «τοῖς βασιλικοῖς νόμοις ὑπεύθυνος ἔστω ὡς ἐναντίος τῶν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων».⁶⁰ Εδώ προφανώς υπονοείται κυρίως η δίωξη των παραβατών με βάση την κοινή ποινική νομοθεσία κατά των αιρετικών, π.χ. Εκλογή 17.52 και της ιουστινιάνειας νομοθεσίας που δεν είχε παύσει να ισχύει.⁶¹

58. Για την αιτιολογία της χρονολογίας βλ. D. PAPACHRYSSANTHOU, οπ.π. σ. 321. - O W. TREADGOLD: *The Byzantine Revival*, σ. 280, υποστηρίζει ότι εκδόθηκε τον Ιούνιο 833.

59. Βίος Μιχαήλ συγκέλλου, έκδ. Cunningham, σ. 82. Για τον Μιχαήλ σύγκελλο βλ. PMBZ *Prolegomena* σ. 92 επ. και 5059.

60. MANSI XIII, σ. 328 C: «ὁ τολμῶν ἀπό τοῦ παρόντος κατασκευάσαι εἰκόνα ἢ προσκυνῆσαι ἢ στήσαι ἐν ἐκκλησίᾳ ἢ ἐν ιδιωτικῷ οἴκῳ ἢ κρύψαι εἰ μὲν ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος εἶεν, καθαιρεῖσθω· εἰ δέ μονάζων ἢ λαϊκός, ἀναθεματιζέσθω καὶ τοῖς βασιλικοῖς νόμοις ὑπεύθυνος ἔστω ὡς ἐναντίος τῶν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων».

61. Βλ. σχετικά Σπ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ: Ο «Ποινάλιος» το Εκλογαδίου. Frankfurt a.M. 1980, σ. 116 επ.

γ. Τα αδικήματα των εικονολατρών

Για ποια αδικήματα διώκονταν οι εικονολάτρες μέχρι το 730, χρονολογία έκδοσης του πρώτου νομοθετήματος εναντίον των εικόνων; Το 726 διατάσσεται η καθαίρεση της εικόνας του Χριστού από την Χαλκή Πύλη, ως πρώτη επίσημη πράξη με την οποία ξεκινά την εικονομαχική πολιτική του ο Λέων Γ'. Η αντίδραση ήταν ακαριαία.¹ Κάποιοι ευγενείς, σύμφωνα με τον Βίο των Δέκα ή Δεκατριών μαρτύρων,² ή κάποιες ευσεβείς γυναίκες σύμφωνα με τον βίο της Θεοδοσίας,³ έσπευσαν στο σημείο εκείνο για να εμποδίσουν την καθαίρεση. Τα επεισόδια που εκτυλίχθηκαν είχαν ως αποτέλεσμα τον θάνατο του σπαθαρίου, του εντεταλμένου να απομακρύνει την εικόνα. Οι δράστες συνελήφθησαν, οδηγήθηκαν στον αυτοκράτορα, ο οποίος τους κατηγορήσε για ανυπακοή στις εντολές του, πρόκληση βίαιου θανάτου και γενικά για ανταρσία εναντίον του. Τους κατηγορήσε δηλαδή ότι διέπραξαν ανθρωποκτονία εκ προθέσεως και έγκλημα καθοσιώσεως.⁴

Το διάταγμα του 730 προέβλεπε: την αφαίρεση των εικόνων από τις εκκλησίες, την μεταφορά και καταστροφή τους στο μέσο της πόλης, την επίχρηση των τοιχογραφιών με λευκό χρώμα.

Ο Κωνσταντίνος Ε' νομοθέτησε ως αδίκημα την επίσκεψη στο Βουνό Αυξεντίου, την επίκληση των Αγίων με τον όρο «άγιος» και της Παναγίας, την φύλαξη και προσκύνηση των λειψάνων, την μη αποβολή του μοναχικού σχήματος και την μη μετατροπή των μονών σε στρατιωτικά καταλύματα. Εκτός από τα νομοθετήματα ο Κωνσταντίνος Ε' επέβαλλε στον λαό όρκο να μην προσκυνούν τις εικόνες. Όποιος δεν τηρούσε τον όρκο ήταν επίορκος.

Ο Λέων Ε' απαγόρευσε την λατρεία των εικόνων.

1. Βλ. Κ.Α. ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ: Η λαϊκή αντίδραση στην έναρξη της εικονομαχικής πολιτικής του Λέοντος Γ', σ. 459-473.

2. Βίος Δέκα (ή Δεκατριών) Μαρτύρων, ASS. Aug.II, σ.437-434.

3. Βίος Θεοδοσίας, ASS. Maii VII, στ. 69-86, P.G. 140, στ. 893-936, Latyšev: Menol. II, σ. 186-188, Synax. Eccl. C.P., στ. 827-828. Για την Θεοδοσία βλ. PMBZ Prolegomena, σ. 105 έπ. και 7788.

4. Για το έγκλημα καθοσιώσεως βλ. Κ.Α. ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ: Καθοσιώσεις και Τυραννίς (867-1056), σ. 135 επ. -ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ: Καθοσιώσεις και Τυραννίς (1056-1081), σ. 77-89 ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ: Το έγκλημα καθοσιώσεως στην εποχή των Κομνηνών, σ. 220 επ.- ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ: Το έγκλημα καθοσιώσεως κατά την περίοδο των Αγγέλων, σ. 457-464, ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ: Les crimes contre l' État selon le droit byzantin, εν Byzantine Law. Proceedings of the international symposium of jurists. Thessaloniki 2001, σ. 219-227.

Ο Μιχαήλ Β΄ απαγόρευσε να ορκίζονται στους αγίους, αλλά μόνον στον Θεό, και να αναγράφεται ο όρος άγιος στις εικόνες. Η παράβαση των απαγορεύσεων αυτών στοιχειοθετούσε αδίκημα.

Ο αυτοκράτωρ Θεόφιλος απαγόρευε την παρουσία μοναχών στις πόλεις, την φιλοξενία τους σε σπίτια. Απαγόρευε, επίσης, την αποτύπωση της μορφής των αγίων και διέταξε την απάλειψη ή την επίχρηση των εικόνων.

Όσοι παρέβαιναν τις διατάξεις αυτές διέπρατταν τα αδικήματα, τα οποία καθιέρωναν τα συγκεκριμένα νομοθετήματα.

Τα αγιολογικά κείμενα δίνουν σημαντικές πληροφορίες για τα αδικήματα για τα οποία κατηγορούνταν οι εικονολάτρες.

Ο Παύλος Καΐουμά έλεγχε, στηλίτευε την ζωή του Κωνσταντίνου Ε΄. Συνελήφθη και προσήχθη στον αυτοκράτορα. Η πρώτη ερώτηση που του έκανε ήταν «ότι καί βασιλικού καταπεφρόνηκε βήματος καί τοσούτων ρημάτων έπαφηκε δεινότητα». Ο Παύλος απάντησε μεταξύ των άλλων, ότι ήταν «ήμεδαπός» και «είκονολάτρης». Μετά από αυτή την απάντηση «τέως μέν αυτόν τῆ εἰρκτῆ παραπέμπει».⁵ Ο αυτοκράτωρ διέταξε την φυλάκιση του Παύλου γιατί ήταν εικονολάτρης και έτσι παρέβαινε τον Όρο της Ιερείας, σύμφωνα με τον οποίο οι μοναχοί και λαϊκοί που παρέβαιναν τις διατάξεις της συνόδου ήταν «τοῖς βασιλικοῖς νόμοις υπεύθυνος ὡς ἐναντίοι τῶν τοῦ Θεοῦ προσταγμάτων», και τον ὄρκο του 764/5. Ήταν, επίσης, «ήμεδαπός», δηλαδή από την Κωνσταντινούπολη. Το στοιχείο αυτό ήταν επιβαρυντικό όχι από νομική πλευρά, αλλά από πολιτική. Και αυτό διότι επί Κωνσταντίνου Ε΄ οι διωγμοί εντοπιζόνταν κυρίως στην Κωνσταντινούπολη όπου η αριστοκρατία του κλήρου ήταν παντοδύναμη. Ο Βίος Στεφάνου μνημονεύει τις ανακρίσεις που είχε επιβάλλει ο Κωνσταντίνος Ε΄ σε κάθε κάτοικο της Βασιλεύουσας και «ὅστις εἶχεν, εἴτε συγγενῆ, ἢ φίλον, ἢ ἀγγιστεύοντα τοῦ μοναχικοῦ καταλόγου τινά, ἢ καί ἱμάτιον μελεμβαφές, μετά δαρμούς ἀφορητοῦς, ἔξορία παραπέμπεται».⁶ Με τον τρόπο αυτό και με την βο-

5. Βίος Παύλου Καΐουμά, σ. 248.

6. Βίος Στεφάνου, P.G. 100, στ. 1169 D - ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 64, σ. 165. Σύμφωνα με το κείμενο όποιος ήθελε να αφανίσει κάποιον, είχε εχθρικές διαθέσεις απέναντί του, ήθελε να τον εκδικηθεί τον παρέδιδε στους ανθρώπους του αυτοκράτορος. Καταγγελίες γίνονταν χωρίς να τηρούνται οι διατάξεις σύμφωνα με τις οποίες ο δούλος δεν μπορούσε να καταγγείλει τον κύριο του κ.λ.π. -Βέβαια αυτά γίνονταν διότι ο Στέφανος θεωρείτο ύποπτος συνωμοσίας κατά του βασιλέως όπως αναλύεται πιο κάτω και δεν ήταν μέτρα προς εκτέλεση της εικονομαχικής νομοθεσίας και πολιτικής. Οι συγγραφείς, όμως, των Βίων τοποθετούν όλα τα μέτρα που έπαιρναν οι αυ-

ήθεια του εικονομαχικού στρατού ο Κωνσταντίνος Ε΄, αφού είχε θεωράσει δογματικά τις εικονομαχικές του θέσεις με την σύγκληση της Συνόδου της Ιερείας, ήθελε να κάμψει τις τελευταίες αντιπολιτευτικές δυνάμεις που εντοπιζόνταν περισσότερο στην πρωτεύουσα και στην γύρω περιοχή, όπου ήταν και τα εικονολατρικά μοναστήρια.⁷

Ο Στέφανος ο νέος κατηγορήθηκε ως «πολλά νουθετούντα....πρός τόν μονήρη βίον καί καταφρονεῖν πείθοντα βασιλικῶν ἀξιωματῶν καί χρημάτων». Ο Στέφανος, λοιπόν, κάνει προπαγάνδα υπέρ της μοναστικής ζωής, και φθάνει στο σημείο να προσηλυτίζει πρόσωπα της αυλής και στρατιωτικούς, ανθρώπους δηλαδή του άμεσου αυτοκρατορικού περιβάλλοντος. Προπαγανδίζοντας υπέρ του μοναχισμού, προπαγανδίζει υπέρ των εικόνων, εφ' όσον η συντριπτική πλειονότητα των μοναχών ήταν εικονολάτρες. Παραβαίνει, επομένως, τον Όρο της Ιερείας και ως μοναχός υπόκειται στους κοσμικούς νόμους.⁸ Μελετώντας τον Βίο Στεφάνου σε συνδυασμό με τα κείμενα των ιστορικών της εποχής καταλήγουμε στα ακόλουθα: Ο Στέφανος στο όρος Αυξεντίου και στη φυλακή εμφανίζεται να έχει γύρω του πλήθος μοναχών και λαϊκών. Εμφανίζεται δηλαδή ως μία ηγετική φυσιογνωμία. Είναι ηγέτης μιας μεγάλης μερίδας αντίπαλης προς τον αυτοκράτορα και την πολιτική του. Ακόμη και εξόριστος, στην Προικόννησο, δεν σταμάτησε να συγκεντρώνει κόσμο και να διδάσκει.⁹ Ο αυτοκράτωρ διέταξε να επιστρέψει

τοκράτορες εναντίον των μοναχών ως μένος αυτοκρατορικό εναντίον του μοναχικού κόσμου.

7. Βλ. Ε. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ: Ο βυζαντινός κλήρος, σ. 163-184.

8. Η Ε. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ: Ο βυζαντινός κλήρος, σ. 175-176, υποστηρίζει ότι οι μοναχοί, οι όποιοι διώχθηκαν τήν εποχή εκείνη «δέν ασχολήθηκαν τόσο μέ τήν ούσία τής εικονομαχίας, δηλαδή, τή λατρεία τῶν εικόνων, ὅσο κυρίως μέ τήν ὑπεράσπιση τῶν ιδεωδῶν τοῦ μοναχισμοῦ, πού....εἶχε ἄμεση σχέση μέ τήν ἀριστοκρατία....οι μονές της πρωτεύουσας λειτουργούσαν ως καταφύγια των «σωζομένων», ὅσων, δηλαδή, ορθοδόξων πλούσιων ευγενῶν εἶχαν διαφύγει εκεί εξαιτίας της εικονομαχικής μανίας. Ἄλλωστε και ο Θεόδωρος Στουδίτης συγκαταλέγει, με υπερβολή βέβαια, μεταξύ των σκληρῶν ενεργειῶν του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε΄ εναντίον των εικονολατρῶν, την εξολόθρευση ὅσων ανήκαν στην ἴδια παράταξη με το θεῖο του Πλάτωνα και τον ἴδιο». Πράγματι ἔτσι εἶναι η κατάσταση ἀπό πολιτική ἀποψη, ἀπό νομική, ὅμως, οι μοναχοί, οι οποίοι ἔδιναν καταφύγιο στους ορθόδοξους, υπερασπιζόνταν τα ιδεώδη του μοναχισμοῦ, μέσα στα οποία ἦταν η λατρεία των εικόνων, εφ' ὅσον η συντριπτική πλειοψηφία των μοναχῶν ἦταν εικονολάτρες, παρέβαιναν τον Όρο της Ιερείας και σύμφωνα με αὐτόν τους νόμους του κράτους.

9. Ο αυτοκράτωρ ἔλεγε χαρακτηριστικά ὅτι «καί ἐξόριστος ὢν, οὐ παύεται διδάσκων τόν λαόν εἰδωλολατρεῖν», Βίος Στεφάνου, Ρ.Γ. 100, στ. 1156 - ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 55, σ. 154.

από την εξορία και να κρατηθεί στην φυλακή της Φιάλης. Λίγες μέρες μετά ο Κωνσταντίνος Ε΄ τον κάλεσε για συζήτηση (ανάκριση) στο ηλιακό (ταράτσα-εξώστη) του Φάρου όπου καθόταν μαζί με δύο αξιωματούχους.¹⁰ Κατά την διάρκεια της συζήτησης ο Στέφανος έβγαλε ένα νόμισμα, που είχε κρυμμένο επάνω του, στο οποίο απεικονιζόταν ο αυτοκράτωρ και υπήρχε επιγραφή με το όνομά του. Το έδειξε και ρώτησε εάν το ρίξει στη γη και το πατήσει θα υποστεί τιμωρία. Και οι δύο αξιωματούχοι απάντησαν ότι ασφαλώς θα τιμωρηθεί εφ' όσον «χαρακτηῖρα καὶ κλησιν τῶν ἀητητήτων φέρει βασιλέων». Αμέσως ανταπάντησε ο Στέφανος ότι εάν είναι έτσι «ποῖαν ἐλεεινήν ὑπόσει δίκην ὁ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ ὄνομα καταπατήσας καὶ κατακαύσας, ἢ πάντας τῶ ἀτελευτήτῳ πυρὶ καὶ αἰωνίῳ καὶ τῶ ἀκοιμήτῳ σκώληκι ἐκδοθήσεται»; Στη συνέχεια έρριξε κάτω το νόμισμα και το πάτησε. Οι περί τον βασιλέα όρμησαν να τον ρίξουν κάτω από το ηλιακό. Επενέβη, όμως, ο αυτοκράτωρ, ο οποίος διέταξε να τον μεταφέρουν στην φυλακή του Πραιτωρίου «δεδεμένον ἐκ τοῦ τραχήλου, ὅπισθεν δέ τὰς χεῖρας», να παραμείνει εκεί έως ότου «ἐννόμως κριθῆναι τοῦτον, διότι βασιλέως χαρακτηῖρα ἀνόμως πεπάτηκεν».¹¹ Το αδίκημα, επομένως, που διέπραξε ο Στέφανος είναι καθοσίωση.

Εκτός από το συμβάν που περιγράφεται πιο πάνω και άλλα στοιχεία ενισχύουν την άποψη ότι ο Στέφανος διώχθηκε για καθοσίωση. Από τον συνδυασμό του κειμένου του Βίου του με τα κείμενα των ιστορικών της εποχής οδηγούμεθα στην σκέψη ότι ο Στέφανος είχε σχέση με τη συνωμοσία των δέκα εννέα αρχόντων εναντίον του αυτοκράτορος. Οι πιο σημαντικοί από αυτούς ήταν δύο αδέρφια, ο Κωνσταντίνος, λογοθέτης του δρόμου και ο Στρατήγιος, δομείστικος των Εξκουβίτων, οι οποίοι καταδικάστηκαν σε θάνατο το 766. Όταν ο Στέφανος ήταν έγκλειστος στο πραιτώριο ο αυτοκράτωρ έστειλε δύο αδέρφια, στενούς συνεργάτες του, για να τον αναγκάσουν να υποκύψει στις αυτοκρατορικές εντολές. Η περιγραφή των δύο αδελφών από τον συγ-

10. Το ηλιακό του Φάρου ήταν εξώστης (ταράτσα) μπροστά από τα αυτοκρατορικά διαμερίσματα πάνω στην θάλασσα. Ήταν αγαπημένο μέρος του Κωνσταντίνου Ε΄ όπου έκτισε μια εκκλησία αφιερωμένη στην Θεοτόκο. Ήταν το κεντρικό παρεκκλήσι των ανακτόρων πριν από την κατασκευή της Νέας. Στο σημείο αυτό βρισκόταν, επίσης, ο τελευταίος πύργος του συστήματος των φρουκτωριών (των φωτεινών σημάτων) που συνέδεε τα ανατολικά σύνορα με την πρωτεύουσα. Βλ. J.B. EBERSOLT : *Le grand palais de Constantinople et le Livre des Cérémonies*. Paris 1910, σ. 104-109, R. GUILLAND : *Topographie*, I, σ. 311.

11. Βίος Στεφάνου, P.G. 100, στ. 1156-1162, ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 55, σ. 156-157.

γραφέα του Βίου μοιάζει πολύ με την περιγραφή των αδελφών, Κωνσταντίνου και Στρατηγίου, που κάνουν οι χρονογράφοι: «Προσκαλεσάμενος (ὁ αὐτοκράτωρ) δύο τινάς ὁμοπατρίους καὶ ὁμομητρίους ἀδελφούς ἐν ἀξίᾳ προὔχοντας, ὡραίους τε τῷ εἶδει καὶ τῇ ψυχῇ καὶ πάνυ θαυμαστούς .....» Ο συγγραφεὺς του Βίου στην περιγραφή αὐτῆ προσθέτει μια λεπτομέρεια, που δίνει την δυνατότητα να ταυτίσωμε τους δύο αυτοκρατορικούς απεσταλμένους στον Στέφανο με τους ἀδελφούς Κωνσταντῖνο Ποδοπάγουρο, λογοθέτη του δρόμου, καὶ Στρατήγιο, δομέστικο των Εξκουβίτων. Λέει συγκεκριμένα ο Βίος γι' αὐτούς «.....οὔσπερ ἐσχάτως ζήλω φθονήσας πεφόνευσεν .....». Ο Βίος Στεφάνου γράφηκε μεταξύ των ετών 807 καὶ 809,¹² οἱ δύο ἀδελφοὶ καταδικάσθηκαν σε θάνατο το 766. Εἶναι, ἐπόμενο, ο συγγραφέας κατὰ την συνήθη τακτικὴ της εποχῆς, να μην θέλει να ἀποκαλύψει τὴ συνωμοσίαν ἐναντίον του Κωνσταντίνου Ε' καὶ να νομιμοποιήσει τὴν καταδίκη σε θάνατο των δύο ἀδελφών. Αποκρύπτει τὴν πραγματικὴ αἰτία καὶ γράφει ὡς αἰτία τον φθόνον του αὐτοκράτορος πρὸς αὐτούς, στοιχείο καὶ αὐτὸ μείωσης τῆς προσωπικότητος του εἰκονομάχου αὐτοκράτορος (damnatio memoriae). Οἱ δύο αὐτοὶ ἀδελφοί, ἐμπιστοὶ τότε του Κωνσταντίνου, πῆγαν στο πραιτώριο «.....τὴν μὲν τοῦ βασιλέως τυραννῶδη μανίαν τούτῳ ἀπήγγειλαν, εἰς μηδοτιοῦν τὸν ἅγιον παραβλάψαντες, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἐνισχύσαντες οὔτινος καὶ τὰ ἴχνη κατασπασάμενοι καὶ τὴν εὐχὴν εἰληφότες, παλινοστήσαντες ἤκασιν.....».¹³ Ἀπὸ το κείμενο του Βίου προκύπτει ὅτι οἱ δύο ἀδελφοὶ ὄχι μόνον δεν ἐτέλεσαν τὴν ἀποστολή που τους εἶχε ἀναθέσει ὁ αὐτοκράτωρ, ὁ ὁποῖος μάλιστα τους εἶχε συστήσει να χρησιμοποιήσουν μέχρι καὶ βία για να μεταπείσουν τον Στέφανο, ἀλλὰ ἀντίθετα τον ἐνίσχυσαν να τηρήσει τὴν μέχρι τότε στάση του. Ο Κωνσταντῖνος Ε' πληροφορηθῆκε ὅτι οἱ απεσταλμένοι του ἔκαναν τὸ ἀντίθετο ἀπὸ ὅ,τι τους εἶχε διατάξει. Ὅταν πῆγαν να τον συναντήσουν τους ρώτησε που πηγαίνουν καὶ ποῖόν ζητοῦν. Στην ἀπάντησή τους ὅτι πηγαίνουν να συναντήσουν αὐτόν «τόν πανάγαθον ἡμῶν δεσπότην, συνευφρανθῆναί σοι τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ εἰς τὴν νυνὶ τελουμένην τῆς Αὐγουστῆς ἐόρτιον ἡμέραν» γίνεται ἔξω φρενῶν, φωνάζει ὅτι δεν εἶναι πλέον αὐτός ὁ βασιλεὺς ἀλλὰ ἄλλος, τον ὁποῖον προσκυνοῦν καὶ ζητοῦν ευχάς. Καὶ καταλήγει «οὐδεὶς ὁμόψυχός μοι πρὸς τό ἀποκτεῖναι τοῦτον, ὅπως σχῆ μου ἄνεσιν ἢ ζωῆ»-αὐτὴ ἡ τελευταία φράση ἔχει σχέση με τὴν μη ἐκτέλεση τῆς ἐντολῆς του να χρησιμο-

12. Βλ. ΑΥΖΕΡΥ, σ.9.

13. Βίος Στεφάνου, P.G. 100, στ. 1173 -ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 66, σ. 167-168.

ποιήσουν βία μέχρι θανάτου εάν δεν μετέπειθαν τον Στέφανο. Αυτοί απόρησαν, ρωτούσαν εάν υπήρχε άλλος βασιλεύς εκτός από αυτόν και του ζήτησαν να παύσει να είναι οργισμένος με αυτούς. Και ο αυτοκράτωρ απήντησε «Στέφανος ό του Αύξεντίου, ό τών ειδωλολατρών». Μετά από αυτό οι άνθρωποι του Κωνσταντίνου έσπευσαν στο πραιτώριο και ο Στέφανος υπέστη μαρτυρικό θάνατο.¹⁴ Ο Στέφανος πεθαίνει το 765 και η συνωμοσία των δύο αδελφών αποκαλύπτεται το 766. Η κρίση του 766¹⁵ είχε δύο παραμέτρους: 1) τον προσηλυτισμό στον μοναχισμό μέρους των αυλικών, 2) μία συνωμοσία. Σ' αυτήν την κρίση ο Στέφανος κατέχει μια κεντρική θέση εφ' όσον είναι ο σύνδεσμος μεταξύ των δύο: έκανε μοναχούς ανθρώπους που ανήκαν στο αυτοκρατορικό περιβάλλον και στο στρατό, και πιθανώς συμμετείχε σε μία συνωμοσία. Είναι, όμως, πολύ δύσκολο να υπολογισθεί το ποσοστό συμμετοχής του. Πάντως η πολιτική χροιά του ρόλου και της παρουσίας του Στεφάνου είναι αναμφισβήτητη.¹⁶ Ο Βίος, βέβαια, δεν αναφέρει τίποτε για την πολι-

---

14. Οπ.π., ΑΥΖÉΡΥ, παρ 68, σ. 168-169.

15. Για την κρίση αυτή βλ. ΑΥΖÉΡΥ, σ. 22 - 42. Στις σ. 25 - 33 αναλύεται η σχέση του Στεφάνου με την συνωμοσία του 766 ιδίως σ.33 «Étienne le jeune a effectivement converti des gens en place à l'état monastique, mais ce n'est pas la raison de sa mort. Il a fini dans les rues de Constantinople parce qu'il avait poussé à la trahison deux très proches serviteurs de l'empereur... Cela implique qu'il menait contre l'empereur une campagne d'opposition. Qu'Étienne ait participé au complot qui a marqué le tournant du règne de Constantin V est impossible, puisqu'il est mort en Novembre 765 et que le complot fut châtié en août 766. Qu'il l'ait rendu possible par le dispositif qu'il avait mis en place, tissant des fils ente les participants, menant campagne contre l'empereur auprès de ses hommes, leur donnant l'habit, vitupérant l'hérésie d'Hiérea, qu' il l'ait précipité par sa mort qui en fit un martyr, est en revanche plus que probable, certain. La stature du personnage est d'ailleurs vérifiée par le fait que sa mort est immédiatement suivie, d'après les deux chroniques et la Vie, d'une purge contre les archontes et stratiotes pieux, c'est - à - dire fidèles aux icônes et donc en infraction avec la loi d' Hiérea, et, d'après les deux chroniques, par le serment iconoclaste imposé par Constantin V à ses sujets et au patriarche. Mais sa mort est aussi, dans la Chronique de Théophane, le coup d'envoi de la persécution contre les moines, et, dans le Breviarium, un acte parmi d'autres de cette persécution».

16. Η ΑΥΖÉΡΥ, σ. 39 συνοψίζει τον πολιτικό ρόλο του Στεφάνου, ως εξής: «.....il s'est opposé a Hiérea, il a été l'instigateur d' un monachisme virulent qui s'est attaqué au milieu impérial, il était en relation avec ceux qui furent les chefs du complot et s' agitait depuis longtemps contre l'empereur.... Et sa mort ouvre la crise à laquelle elle sert de détonateur. En donnant l'habit à des soldats, en poussant à la trahison deux hommes sur la fidélité et l'amitié desquels Constantine V comptait à son service et dans la guerre, en faisant auprès des Constantinopolitains de qualité une pro-

τική ανάμειξη του Στεφάνου. Περιορίζει τον ρόλο του στον θρησκευτικό τομέα, ένας θερμός εικονολάτρης, ο οποίος υποστηρίζει με πάθος την «ορθόδοξη» πίστη και παράδοση. Κάποια, όμως, θέματα για τα οποία κάνει νύξη το κείμενο του Βίου Στεφάνου οδηγούν στην άποψη περί συμμετοχής του στη συνωμοσία. π.χ. Ο Σέργιος στην αναφορά που κάνει στον αυτοκράτορα ισχυρίζεται «.....πρῶτον καί ἔξαιρετον, ἀναθεματίζει σου τήν μνήμην ὡς αἰρετικοῦ, Συρογενῆ τέ καί Βιτάλην σέ ἀποκαλῶν, καί βόθρους κατά σου ὀρύσσει ἐν τῷ ὄρει καθήμενος .....».¹⁷ Τον κατηγορεῖ δηλαδή ευθέως για καθοσίωση: «ὀρύσσει βόθρους», μιλά εναντίον του αυτοκράτορος, ὅπως ορίζει η Εκλογή «ὡς κατά τῆς βασιλείας ἐλάλησεν».¹⁸

Ἐνα ἄλλο στοιχείο που οδηγεί στα πάρα πάνω συμπεράσματα εἶναι το πρόσταγμα το οποίο απειλεῖ θανατική ποινή για ὅποιον συλλαμβανόταν να πηγαίνει στο Ὅρος Αὐξεντίου. Η διάταξη αὐτή οδηγεί στο συμπέρασμα ὅτι η υπόθεση του Στεφάνου ἦταν πολύ πιο σοβαρή ἀπό την πράξη προσηλυτισμοῦ στον μοναχικό βίο ενός αξιωματούχου του αυτοκρατορικοῦ περιβάλλοντος.

Ἐνα ἄλλο σημεῖο του Βίου που δίνει δυνατότητα σε ποικίλες ἐρμηνεῖες εἶναι η φράση που εἶπε ο Στέφανος σ' ἕναν ηγούμενο πρὶν φύγει για την ἐξορία στην Προικόννησο: «Εὐχου μοί καί μνεῖαν ποιοῦ τῆς ἐμῆς χθαμαλότητος εἰ δεήσειεν σοί τῷ βουνῷ προσπελάσαι».¹⁹ Τι ἐννοεῖ

pagande hostile à la dévotion imposée à Hiéreia, en préparant le terrain à un complot, Étienne du Mont Auxence, le moine agitateur, a déclenché la colère impériale....les objectifs sont clairs : il s'agit de reprendre l'empire en main. Le moine est mis à mort, en dehors des formes légales, livré aux Scholaires, traîné comme un chien. Le complot est châtié durement. Les cadres de l'armée sont réorganisés. Une campagne de purification des mœurs religieuses est lancée.....». Την άποψη ὅτι το πραγματικό αἴτιο της θανάτωσης του Στεφάνου αποτέλεσε η ἐμπλοκή του στη συνωμοσία των δύο ἀδελφῶν, διατυπώνει και η PMBZ 7012.

17. Βίος Στεφάνου, P.G. 100, στ. 1125 D - ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 32, σ. 226-227. Πρόκειται για τον λίβελλο που συνέταξε ο μοναχός Σέργιος με τον φορολόγο Νικομηδείας Αλικάλαμο, ο οποίος περιείχε διάφορες συκοφαντίες εναντίον του Στεφάνου.

18. Εκλογή, 17.3- Στον λίβελλο αὐτό κατηγορεῖται και για ἄλλο ἀδίκημα: συνεύρεση με μοναχή «γυναῖκα τινα πλανήσας τῶν εὐγενῶν, ταύτην ἀπέκρινε καί πρὸς τό κάτω ἔχει μοναστήριον καί κατά νύκτα πρὸς αὐτόν ἐν τῷ βουνῷ ἀνέρχεται ἐμπαθοῦς καί ἐφαρμάτου ἔνεκα ἐπιμιξίας». Σύμφωνα με την Εκλογή 17.23 ἐκδ. BURGMANN, σ. 232: «Ὁ πορνεύων εἰς μοναστήριον, ὡς τήν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ ὑβρίζων, ρινοκοπέισθω, καθὼς κακεῖνος μοιχείαν εἰργάσατο τῆς ἐκκλησίας ἀλλοτριώσας τῆς ὁμοίας καί ἐπ' αὐτήν φυλαττομένης ἐπέξελεύσεως».

19. Βίος Στεφάνου, P.G. 100, στ. 1145- ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 46, σ. 147.

άραγε; Η φράση αυτή δεν μπορεί να συσχετισθεί με τα προηγούμενα, τα οποία έχουν σχέση με την ίαση του ηγουμένου. Ίσως πρόκειται για συνθηματική φράση, που μπορεί να ερμηνευθεί ότι τον καλεί να επικοινωνήσει μαζί του εάν θέλει να λάβει μέρος στην αντίσταση κατά της αυτοκρατορικής πολιτικής. Αυτή η ερμηνεία στηρίζεται στο γεγονός ότι το Βουνό Αυξεντίου είχε πλέον γίνει το σύμβολο αυτής της αντίστασης.

Αλλά και η μεταφορά του νεκρού του Στεφάνου στα Πελαγίου, όπου κατέληγαν τα πτώματα των βιοθονάτων, αλλά και πολλές φορές εκείνων που διέπραξαν καθοσίωση, είναι ενδεικτική του πολιτικού ρόλου που είχε παίξει ο Στέφανος και της ανάμειξής του σε πράξεις εναντίον του αυτοκράτορος.²⁰

Αλλά και η διαδικασία που ακολουθήθηκε αποτελεί ένα παράδειγμα της νομικής διαδρομής ενός κατηγορούμενου για έγκλημα καθοσίωσης, όπως την ορίζει η Εκλογή, το νομοθέτημα του Λέοντος Γ' και Κωνσταντίνου Ε', η οποία ορίζει²¹ «Ὁ κατά βασιλέως φατριάζων ἢ βουλευόμενος ἢ συνωμοσίας κατ' αὐτοῦ ἢ τῆς πολιτείας τῶν χριστιανῶν ποιῶν, τόν μὲν τοιοῦτον ἤρμοξε κατά τήν ὥραν θανατοῦσθαι ὡς τήν τοῦ παντός κατάλυσιν μελετήσαντα. Ἄλλ' ἵνα μή τινές καί ἐχθρωδῶς πολλάκις διακαίμενοι πρός τινα ἀκρίτως φονεύσωσιν ἀπολογία ἐσχάτως προσφέροντες, ὡς κατά τῆς βασιλείας ἐλάλησεν, δέον τόν τοιοῦτον κατά τόν τόπον ὑπό στερεάν παρά αὐτοῦ φυλακήν γενέσθαι καί τά περὶ τῶ βασιλεῖ ἀναφέρεσθαι καί καθῶς λοιπόν αὐτός ἀνακρίνει καί βουλεύεται ποιεῖν». Ο Στέφανος φυλακίσθηκε στο Πραιτώριο, ανακρίθηκε από τον αυτοκράτορα και καταδικάσθηκε σε θάνατο. Έγινε, επομένως, η όλη διαδικασία όπως επιτάσσει η Εκλογή για έγκλημα καθοσίωσης.

Ο Νικηφόρος στην Ιστορία Σύντομο²² δίνει μια σημαντική πληροφορία. Επί Κωνσταντίνου Ε' άρχοντες «τῶν ἐν τέλει» καί στρατιωτικοί, οί όποιοί κατηγοροῦνταν ότι προσκυνοῦσαν τίς εικόνες καταδικάζονταν «ὡσπερ ἐπί καθοσιώσει ἀλόνας .....». Εφ' όσον δεν υπήρχε ειδική νομοθεσία για την λατρεία των εικόνων επί Κωνσταντίνου Ε' το αδίκημα που διέπρατταν οι εικονολάτρες αξιωματούχοι και στρατιωτικοί

---

20. Για την ερμηνεία του πολιτικού ρόλου του Στεφάνου είναι σημαντική η μελέτη της Μ. F. ROUAN: Une lecture «iconoclaste» de la Vie d' Étienne le Jeune, T.M. 8 (1981), σ. 415-436 και ιδίως σ. 419-428.

21. Εκλογή 17.3. (έκδ. BURGMANN σ. 226).

22. Νικηφόρου: Ιστορία Σύντομος, σ.72.

ήταν καθοσίωση, ενέργειες δηλαδή εναντίον του αυτοκράτορος σύμφωνα με την παραπάνω πληροφορία.

Το νομοθέτημα των Ισαύρων, η Εκλογή,²³ περιέχει καινοτομίες σε πολλά θέματα, όπως π.χ. στο δίκαιο του γάμου. Η μεγάλη όμως καινοτομία συντελέστηκε στο ποινικό δίκαιο.^{23α} Ο τίτλος 17 φέρει τον τίτλο «Ποινάλιος τῶν ἐγκληματικῶν κεφαλαίων». Η παράγραφος 3 του τίτλου 17 που αναφέρεται στην καθοσίωση παρουσιάζει διαφορές από τη νομοθεσία του Ιουστινιανού και των Μακεδόνων.²⁴

Η Εκλογή θεωρεί ότι όποιος διαπράττει έγκλημα καθοσιώσεως πρέπει αμέσως να θανατώνεται. Αλλά για να μην γίνονται αδικίες ή να μην γίνει αυτό όπλο συκοφάντησης κάποιων από τους εχθρούς τους ό τι μίλησαν εναντίον του βασιλέως πρέπει να ακολουθείται μία διαδικασία. Πρώτα από όλα πρέπει να τον φυλάξουν σε «στέρα» φυλακή, στη συνέχεια να αναφερθούν οι πράξεις για τις οποίες κατηγορείται στον βασιλέα, και ο βασιλεύς ο ίδιος τον ανακρίνει και αποφασίζει. Τα προηγούμενα και τα μεταγενέστερα από την Εκλογή νομοθετήματα δεν αναφέρουν την συγκεκριμένη αυτή «διαδρομή», φυλάκιση, αναφορά στον βασιλέα των πράξεων, ανάκριση και απόφαση από τον ίδιο τον αυτοκράτορα. Καθορίζουν, όμως, την αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος και την ποινή, η οποία ήταν η κεφαλική. Οι ποινές, όμως, που επιβάλλονταν στην πράξη ήταν πολλές φορές άλλες, ηπιότερες. Η επιβολή ή μη επιβολή ποινής παρ' όλο ό τι τα νομοθετικά κείμενα απειλούσαν ποινές για τους ενόχους εγκλήματος καθοσιώσεως ήταν θέμα αυτοκρατορικής πολιτικής όπως απέδειξε η επιστημονική έρευνα.²⁵ Δεν καθορίζουν, επίσης, ό τι την ανάκριση την κάνει ο αυτοκράτωρ. Από τις γενικές διατάξεις προκύπτει ό τι αρμόδιο για την καθοσίωση δικα-

---

23. Για την Εκλογή γενικά βλ. ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ: Οι πηγές του βυζαντινού δικαίου. Αθήνα 1999, σ. 112-126, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

23α. Βλ. πιο κάτω κεφ. 3 σημ. 1.

24. Για το έγκλημα καθοσιώσεως (αντικειμενική υπόσταση, διαδικασία, ποινές) στην νομοθεσία των Μακεδόνων βλ. Κ. Α. ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ: Καθοσίωσις και Τυραννίς κατά τους μέσους βυζαντινούς χρόνους. Μακεδονική δυναστεία (867-1056). Αθήναι 1981, σ. 142-174.

25. Βλ. Κ. Α. ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ: οπ.π. σ. 164-176, ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ: Καθοσίωσις και Τυραννίς κατά τους μέσους βυζαντινούς χρόνους 1056-1081, Αθήνα 1984, σ. 75-89, ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ: Το έγκλημα καθοσιώσεως στην εποχή των Κομνηνών (1081-1185), εν «Αφιέρωμα στο Νίκο Σβορώνο», τ.Ι, Ρέθυμνο 1986, σ. 225-228, ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ: Το έγκλημα καθοσιώσεως κατά την περίοδο της βασιλείας των Αγγέλων, εν Τιμαί Ιωάννου Τριταφυλλοπούλου, Αθήνα 2000, σ. 460-463.

στήριο είναι το αυτοκρατορικό. Αντίθετα η Εκλογή σαφώς ορίζει ότι την ανάκριση διενεργεί ο βασιλεύς. Ορίζει ακόμη, ότι καθοσίωση διαπράττει και όποιος «κατά της βασιλείας ἐλάλησεν». Σε άλλα νομοθετικά κείμενα δεν διατυπώνεται με σαφήνεια. Ο Στέφανος, ο οποίος παραβαίνει τις αυτοκρατορικές διαταγές, κάνει κήρυγμα υπέρ του μοναχισμού, άρα μιλά εναντίον της αυτοκρατορικής πολιτικής, εμπίπτει ακριβώς στην διάταξη της Εκλογής, η οποία εκδόθηκε κατά πάσα πιθανότητα το 741. Η διατύπωση της διατάξεως «.....ἤρμοξε κατά τήν ὥραν θανατοῦσθαι ὡς τήν τοῦ παντός κατάλυσιν μελετήσαντα. Ἄλλ' ἵνα μή τινες καί ἐχθρωδῶς πολλάκις διακειμένοι πρός τινα ἀκρίτως, φονεύσωσιν ἀπολογίαν ἐσχάτως προσφέροντες ὡς κατά τῆς βασιλείας ἐλάλησεν, δέον τόν τοιοῦτον.....», αποδεικνύει ότι πράγματι το νομοθέτημα των Ἰσαύρων είχε στόχο την πιο φιλόνητο, από πλευράς ποινικής, μεταχείριση των Βυζαντινών όπως προβάλλεται στην επικεφαλίδα του νομοθετήματος: η «ἐπιδιόρθωσις εἰς τό φιλανθρωπότερον».

Κατά της βασιλείας, ἐλάλησε καί ο Παῦλος Καίουμά. Βάλλει «τοῖς ἐκ τῶν λόγων βέλεσι καί στηλιτεύει καλῶς.....καί πρός ὀργήν ἐρεθίζει μή δεῖν, λέγων, τά παρὰ βασιλέων καί πατέρων τεθεσπισμένα καί χρόνοις ἐν οὕτω μακροῖς τήν πῆξιν εἰληφότα καινοφωνίαις τισίν καί τά προσήματα τῆς εὐσεβείας ἐγκατασπείρειν ἀσεβειαν».²⁶ Συνελήφθη, φυλακίσθηκε, ανακρίθηκε ἀπό τον αυτοκράτορα. Εφαρμόσθηκε δηλαδή καί σε αὐτή την περίπτωση η διάταξη της Εκλογής περί καθοσιώσεως.

Το ἀδίκημα που διέπραξε ο Στέφανος ὅταν ποδοπάτησε τὸ νόμιμα με τὴν ἀπεικόνιση τοῦ αυτοκράτορος καί για τὸ ὁποῖο φυλακίσθηκε στο Πραιτώριο «ὡς ἐνόμῳς κριθῆναι τοῦτον» δεν μπορεῖ να υπαχθεῖ στην διάταξη 17.3 τῆς Εκλογῆς γιατί η διατύπωσή της εἶναι περιοριστική. Ἄρα οἱ Ἰσαυροὶ δεν εἶχαν προβλέψει τὴν προσβολή τῆς εἰκόνας τοῦ αυτοκράτορος. Τὸ ἀδίκημα διέπραξε ο Στέφανος καί βάσει ποιᾶς διατάξεως φυλακίσθηκε για να δικασθεῖ; Προφανῶς για καθοσίωση, ὅπως αναφέρεται πιο πάνω, βάσει τῆς διατάξεως τοῦ Πανδέκτη που ορίζει «Ὁ τὰς ἀνιερωθεῖσας στήλας καί εἰκόνας βασιλικᾶς χωνεύων, ἢ τι πλημμελῶν εἰς αὐτάς».²⁷

Από τὴν ἐρευνα τῶν Βίων τῶν Ἁγίων οδηγούμεθα στο συμπέρασμα ὅτι πολλές φορές οἱ εἰκονολάτρεις κατηγοροῦνταν για ἄλλα ἀδικήματα καί ὄχι μόνον για τὰ ἀδικήματα, τὰ ὁποῖα καθιέρωναν τὰ νομοθετήματα τὰ σχετικὰ με τὴν εἰκονομαχία. Ἐπὶ Κωνσταντίνου Ε΄ ἡ εφαρμογή

26. Βίος Παύλου Καίουμά, σ.248.

27. D. 48.4.6=B. 60. 36.7.

του Όρου της Ιερείας στους μοναχούς και λαϊκούς (υπαγωγή στους νόμους της πολιτείας) οδηγούσε στην κατηγορία πολλές φορές εγκλήματος καθοσίωσης, όπως μας πληροφορούν και οι φιλολογικές πηγές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΟΙ ΠΟΙΝΕΣ

α. Νομοθεσία-Πρακτική

Οι Ίσαυροι, Λέων Γ΄ και Κωνσταντίνος Ε΄, εξέδωσαν κατά πάσα πιθανότητα το 741 την Εκλογή των νόμων που ήταν επιτομή «ἐν συντόμῳ.....ἀπό τῶν ἰνστιτούτων, τῶν διγέστων, τοῦ κώδικος, τῶν νεαρῶν τοῦ μεγάλου Ἰουστινιανοῦ διατάξεων καί ἐπιδιόρθωσις εἰς τό φιλανθρωπότερον».¹ Πρόκειται για ἓνα νομοθέτημα που συγκεντρώνει τους βασικούς για τὴν καθημερινή ζωὴ κανόνες δικαίου σε σύντομες φράσεις, γραμμένες σε γλῶσσα κατανοητὴ για τὸν μέσο ἄνθρωπο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Για τὴν σύνταξη τῆς Εκλογῆς λήφθηκαν ὑπόψη οἱ μεταβολές τῶν κοινωνικῶν καὶ ἄλλων συνθηκῶν που εἶχαν μεσολαβήσει ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανό μέχρι τὸν 8^ο αἰῶνα. Γι' αὐτὸ καὶ περιέχει πολλές καινοτομίες ὅπως στὸ δίκαιο τοῦ γάμου καὶ κυρίως στὸ ποινικὸ δίκαιο. Τὸ ποινικὸ δίκαιο περιέχεται στὸν 17^ο τίτλο που ἐπιγράφεται «Ποινάλιος τῶν ἐγκληματικῶν κεφαλαίων». Εἶναι ὁ μεγαλύτερος τοῦ ὅλου νομοθετήματος, γεγονός που ἀποδεικνύει τὴν βαρῦτητα τοῦ κλάδου αὐτοῦ μέσα στὴν Εκλογή. Περιλαμβάνει τὸ 1/3 τοῦ συνολικοῦ ὄγκου τῆς Εκλογῆς καὶ τὸ 1/5 ὅλων τῶν κεφαλαίων. Ἀλλὰ καὶ ἡ διατύπωση τοῦ Προοιμίου δείχνει τὸ ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον τῶν Ἰσαύρων για τὸ Ποινικὸ Δίκαιο. Στὸ ἀπόσπασμα τοῦ Προοιμίου ὅπου ἀπαριθμοῦνται οἱ ἐπιδιωκόμενοι σκοποὶ οἱ μισοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἀφοροῦν στὸ ποινικὸ δίκαιο, δηλαδὴ στὴ δίκαιη τιμωρία «τῶν πλημμελούντων» καὶ στὴ διόρθωση, βελτίωση καὶ συγκράτηση ἀπὸ νέες παραβάσεις ὅσων ἔχουν ἐγκληματικές τάσεις.² Στοιχείο δε τῆς δίκαιης διακυβέρνησης τοῦ κράτους εἶναι

---

1. Εκλογή, ἐκδ. BURGMANN, σ. 160, 1- 6.

2. «...τῶν ἐπισυχναζόντων πραγμάτων καὶ συναλλαγμάτων τὰς κρίσεις καὶ τὰς καταλλήλους τῶν ἐγκλημάτων ποινὰς ἐν τῆδε τῇ βίβλῳ φανερωτέρας καὶ λεπτοτέ-

και το «τάς τῶν πλημελούντων ὁρμάς ἀνακόπτεσθαι».³ Η δε «ἐπιδιόρθωσις εἰς τό φιλανθρωπότερον» που αναγράφεται στην επικεφαλίδα δηλοῖ την μέριμνα των Ισαύρων για το Ποινικό Δίκαιο εφ' ὅσον η «φιλανθρωπία» ταιριάζει πιο πολύ στο χώρο του Ποινικού Δικαίου και εκεί είναι νοητή.

Στο Ποινικό Δίκαιο της Εκλογῆς δεν θα βρούμε το γενικό μέρος, ὅπου εκτίθενται οι αρχές του αξιόποινου, του καταλογισμού κ.λ.π., και το ειδικό μέρος, ὅπου υπάρχει η περιγραφή της αντικειμενικῆς υπόστασης των ἐπί μέρους ἐγκλημάτων και οι απειλούμενες ποινές. Ἄλλωστε η διάκριση αὐτή δεν γίνεται σε κανένα βυζαντινό νομοθετικό ἔργο, συλλεκτικό ἢ κωδικοποιητικό. Το Ποινικό δίκαιο, ὅμως, της Εκλογῆς (τίτλος 17) ἔχει μία ἀπόλυτα ὀρθολογιστική διάταξη της ὕλης που οδηγούσε στη διαμόρφωση ὀρισμένων κατευθυντήριων γραμμῶν στην αντιμετώπιση συναφῶν ἐγκλημάτων.

Από την ἀνάλυση της περιγραφῆς της αντικειμενικῆς υπόστασης των ἐπί μέρους ἐγκλημάτων και τη σύγκριση με το ιουστινιάνειο δίκαιο, συνάγεται ὅτι ο Λέων Γ' ἀπέβλεψε στην εναρμόνιση των πιο πάνω αντικειμενικῶν στοιχείων προς τις κοινωνικῆς συνθήκες της εποχῆς του. Σημαντικό ρόλο στο σημείο αὐτό εἶχε η ἐπίδραση της χριστιανικῆς διδασκαλίας. Γι' αὐτό και κατά τη διαμόρφωση του ποινικού μέρους της Εκλογῆς οι πηγές του δικαίου της Εκκλησίας λήφθηκαν ιδιαίτερα ὑπόψη. Αὐτό προκύπτει και ἀπό πολλά σημεία του Προοίμιου.

Ὡς προς τις ποινές η Εκλογή διατήρησε την θανατική ποινή προκειμένου για πράξεις ιδιαίτερα εἰδεχθεῖς ἢ επικίνδυνες για το κοινωνι-

ως ἀναληφθῆναι ἀρμόδιον ἡγησάμεθα πρὸς εὐσύνοπτον τῆς τῶν τοιούτων εὐσεβῶν νόμων δυνάμεως εἶδησιν καὶ τὴν ἐν εὐκρινείᾳ τῶν πραγμάτων εὐλύτωςιν καὶ τὴν δικαίαν τῶν πλημελούντων ἐπεξέλευσιν καὶ τὴν τῶν ἐπιρρεπῶς πρὸς τό πλημμελεῖν διακειμένων ἀναστολήν καὶ διόρθωσιν». Εκλογή, Προοίμιο, στ. 42-51, ἐκδ. BURGMANN, σ. 162 στ. 45-51.

3. «Ἐπει οὖν τό κράτος τῆς βασιλείας ἐγχειρίσας ἡμῖν, ὡς ἠδὲδοκῆσε, δεῖγμα τοῦτο τῆς ἐν φόβῳ πρὸς αὐτόν ἀγαπήσεως ἡμῶν ἐποίησατο,.....ποιμαίνειν ἡμᾶς κελεύσας τό πιστότατον ποιμνιον, οὐδέν αὐτῷ πρῶτον ἢ μεῖζον τῆς ἐν κρίματι καὶ δικαιοσύνη τῶν ὑπ' αὐτοῦ καταπιστευθέντων ἡμῖν κυβερνήσεως εἰς ἀντίδοσιν εἶναι γινώσκομεν, ὡς ἐντεῦθεν πάσης ἀδικίας λύεσθαι σύνδεσμον καὶ βιαίων συναλλαγμάτων διαλύεσθαι στραγγαλίας καὶ τάς τῶν πλημελούντων ὁρμάς ἀνακόπτεσθαι, καὶ οὕτως.....*εἰρηναῖόν τε ἡμῖν καθίστασθαι τό βασιλείον καὶ εὐσταθές το πολίτευμα*». Εκλογή, Προοίμιον, ἐκδ. BURGMANN, σ. 160, στ. 21-31. - Για «τό φιλανθρωπότερον» βλ. B. SINOGOWITZ: Studien zum Strafrecht der Ekloge. Αθήναι 1956, σ. 36-39, καθώς και SP. TROIANOS: Bemerkungen zum Strafrecht der Ekloga, ἐν Αφιέρωμα στον Ν. Σβορώνο, τ.1, Ρέθυμνο 1986, σ. 97-112 (ιδίως 99 ἐπ.).

κό σύνολο, ποτέ για εγκλήματα με περιουσιακό μόνον αντικείμενο. Κατάργησε, όμως, τους διαφόρους «έξειδιασμένους» τρόπους εκτέλεσης των ποινών που προέβλεπε το ρωμαϊκό δίκαιο.⁴ Εξαιρέθηκαν δύο εγκλήματα 1) ο εμπρησμός μέσα σε κατοικημένη περιοχή. Στο δράστη αυτού του εγκλήματος επιβαλλόταν ως ποινή η ρίψη στην πυρά, 2) η ληστεία με φόνο. Στο δράστη αυτού του εγκλήματος επιβαλλόταν ο απαγχονισμός με φούρκα.

Στην Εκλογή εμφανίζονται συχνά οι ποινές ακρωτηριασμού για μεγάλη ποικιλία πράξεων και η ποινή της εξορίας με πολύ ηπιότερο περιεχόμενο από αυτό της *deportatio* του ρωμαϊκού δικαίου⁵, γιατί δεν περιλάμβανε αυτόματα και δήμευση της περιουσίας του καταδικασμένου. Πολλές φορές μαζί με την εξορία προβλέπονταν και παρεπόμενες ποινές όπως το κούρεμα και η μαστίγωση. Η μαστίγωση, όμως, απειλείται και αυτοτελώς για ορισμένα, ελαφρότερα εγκλήματα όπως η πορνεία, η παραβίαση ασύλου κ.α. Προβλέπονται, επίσης, χρηματικές ποινές σε περιορισμένη κλίμακα.⁶

Ο στόχος των Ισαύρων ως προς την «ἐπιδιόρθωσιν εἰς τό φιλοανθρωπότερον» πραγματοποιήθηκε με την ποινική μεταρρύθμιση. Το συμπέρασμα αυτό απορρέει από «την σχεδόν ολοκληρωτική κατάργηση των απάνθρωπων τρόπων θανατικής εκτέλεσης, από την καθιέρωση φραγμών στην ανεξέλεγκτη εκτίμηση του ποινικού δικαστή, από τον

---

4. Οι εξειδιασμένοι τρόποι εκτέλεσης της θανατικής ποινής ήταν π.χ. η σταύρωση, η καύση, ο πνιγμός κ.λ.π. Βλ. Κ. Α. ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ: Το δίκαιο στα αγιολογικά κείμενα· Αθήνα 1987, σ. 89-105, J.P. CALLU: *Le jardin des supplices au Bas-Empire, en Du châtement dans la cité. Supplices corporels et peine de mort dans le monde antique.* Collection de l'École française de Rome- 79, Rome 1984, σ. 313-359. - Βλ. επίσης Ε. CANTARELLA: *Les peines de mort en Grèce et à Rome. Origines et fonctions des supplices capitaux dans l'Antiquité classique.* Traduit de l'Italien par Gallet N. Paris 2000.

5. Για την *deportatio* στο ρωμαϊκό δίκαιο. Βλ. Κ.Α. ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ: Καθοσίωσις και Τυραννίς (867-1065) σ. 160-162, και στο βυζαντινό δίκαιο, βλ. ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ: Κεφάλαια βυζαντινού ποινικού δικαίου. Αθήνα 1996, σ.33-34 και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ: Οι ποινές στο βυζαντινό δίκαιο, σ. 38-41.

6. Ο ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Πηγές, σ. 117-118 επισημαίνει ότι «δεν επαναλαμβάνονται στην Εκλογή πολλές διατάξεις της ιουστινιάνειας ποινικής νομοθεσίας που προσπόριζαν περιουσιακά ωφελήματα σε μονές (π.χ. μοιχεία, αποπλάνηση μοναχής κ.λ.π.)- πιθανότατα ένδειξη μίας δυσμενούς διάθεσης των Ισαύρων όχι γενικώς απέναντι στην Εκκλησία (της οποίας οι κανόνες επέδρασαν, στη διαμόρφωση ιδίως του δικαίου του γάμου της Εκλογής), αλλά ειδικώς απέναντι στα μοναστήρια, ως κέντρα αντίδρασης κατά της εκκλησιαστικής τους πολιτικής».

περιορισμό στις ταξικές ανισότητες σε σχέση με την ποινή και από την εξατομίκευση ανάλογα με την προσωπικότητα του δράστη της ποινικής του μεταχείρισης σε αρκετές περιπτώσεις. Για τους παραπάνω λόγους που ασφαλώς προκάλεσαν τη λαϊκή επιδοκιμασία το ποινικό δίκαιο της Εκλογής παρέμεινε καθοριστικό για την απονομή της ποινικής δικαιοσύνης επί πολλούς αιώνες, γιατί ακόμα και οι Μακεδόνες, παρ' όλη την αποστροφή τους προς το νομοθετικό έργο των Ισαύρων, αναγκάστηκαν να υιοθετήσουν και να επαναλάβουν στο μεγαλύτερο μέρος τους τις ποινικές διατάξεις της Εκλογής».⁷

Ποιές ποινές προέβλεπαν κατά των εικονολατρών οι διατάξεις οι σχετικές με την Εικονομαχία; Οι πληροφορίες που δίνουν οι φιλολογικές πηγές είναι πενιχρές, όπως ήδη έχει μνημονευθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο. Γνωρίζουμε, όμως, ότι απειλείτο θάνατος με ξίφος για όποιον πήγαινε στο βουνό Αυξεντίου. Θάνατος, δήμευση, εξορία ήταν οι ποινές για όποιον παρέβαινε την διάταξη του 766 του Κωνσταντίνου Ε', δηλαδή για όποιον χρησιμοποιούσε τον όρο «ἅγιος» πριν από το όνομα των αγίων και της Θεοτόκου. Ο Θεόφιλος προέβλεπε δήμευση σε όσους φιλοξενούσαν εικονολάτρες και μοναχούς. Ποιές ήταν, όμως, οι ποινές που στην πράξη επέβαλλαν στους εικονολάτρες; Ήταν αυτές μόνον που ανέφεραν οι αυτοκρατορικές διατάξεις και η νομοθεσία γενικά ή και κάποιες άλλες;

Τα αγιολογικά κείμενα διασώζουν την ποικιλία των ποινών στις οποίες υποβλήθηκαν οι εικονολάτρες. Θα εξετάσω στη συνέχεια τι ποινές επέβαλλε ο κάθε αυτοκράτωρ.

Ο Λέων Γ', σύμφωνα με τους Βίους Αγίων, καταδίκασε σε θάνατο,⁸ εξορία⁹, ακρωτηριασμούς, όπως αποκοπή της γλώσσας¹⁰, αποκοπή της

7. ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ: Πηγές, σ. 118.

8. Βίος Ανδρέου εν Κρίσει, σ. 137: «Τίς γάρ θεωρῶν τότε τὰ αἵματα ἀδίκως στάζοντα τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῶν μωλῶπων τὰς πληγὰς, ἄς ὑπὲρ σοῦ καὶ τῆς σῆς εἰκόνης ὑπέμειναν, οὐκ ἔδοξαζε τὴν σὴν οἰκονομίαν καὶ φιλανθρωπίαν, πόσαι μυριαδες ἀνδρῶν ἐσφάγησαν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός σου, μέχρι τέλους ἀγωνισάμενοι ὑπὲρ τῆς ἀληθείας».

9. Καταδίκασε σε εξορία τον Πατριάρχη Γερμανό, ο οποίος αρνήθηκε να υποκούσει στις εντολές εναντίον των εικόνων. Τον επανέφερε και σχεδόν αμέσως τον εξόρισε σε άλλο μέρος και διέταξε «ἀπρόσιτον πάντη διαμένειν». Βίος Γερμανοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἐκδ. L. Lamza, Würzburg 1975, σ.8-9.

10. Π.χ. ο θείος της Άννας είχε υποστεί την ποινή της αποκοπής της γλώσσας, Βίος Άννας-Ευφημιανού, στ. 173. Για την Άννα -Ευφημιανό βλ. PMBZ 448.

μύτης¹¹, κατάφλεξη της κάρας, σωματικό κολασμό.¹² Δεν έδειχνε καμία επιείκεια και πολύ περισσότερο δεν συγχωρούσε «όταν τοῖς παρ' αὐτοῦ διατεταγμένοις ἀπειθοῦντα τινά λάβωσι, καί μάλιστα τοῦ κελεύσματος εἰς πολλῶν ὠφέλειαν εἶναι δοκοῦντος». Οι απειλές εναντίον των εικονολατρῶν ἦταν πολλές και γι' αὐτό οι πόλεις ερήμωναν, γέμιζαν τα δεσμοτήρια «οὐ ληστῶν οὐμοί, οὐ λωποδυτῶν, ἄλλως καί κακούργων· ἀλλά θεοφιλῶν ἀνδρῶν καί φοβουμένων τόν Κύριον».¹³

Σκληρός στις ποινές που επέβαλλε ἦταν ο Κωνσταντίνος Ε΄. Τα κείμενα των Βίων διακρίνουν σε ποινές που επέβαλλε στους ἐπί κεφαλῆς της Εκκλησίας και σε ποινές που επέβαλλε σε μοναχούς. Στους ἐπί κεφαλῆς της Εκκλησίας, οι οποίοι δεν ακολουθούσαν την εικονομαχική πολιτική του ο αυτοκράτωρ επιφύλασσε σκληρή μεταχείριση. Ο Βίος Νικηφόρου Σεβαζή¹⁴ λέει χαρακτηριστικά: «τούς μὲν οἶα δὴ τούς ἐξ οἰκοτριβῶν ἢ ἀργυρωνήτους τινάς χρονίους δεσμοῖς ἐγκαθειργνύς, τούς δέ ὑπὸ ξίφη ἄγων καί σφαγὴν ἄδικον ὅσοι θεομότερα τοῦ καλοῦ ἐρασταί καί τῆς εὐσεβείας ἐκθύμως παρακινδυνεύοντες, πολλούς δέ τοῦ θαλαττίου κλύδωνος ἔργον ποιούμενος, ἄλλους δέ ὑπερορῆς καταδικάζων μακροαῖς.....». Ο θάνατος με ξίφος, ἢ με πνιγμό, και η εξορία η μακροχρόνια ἦταν οι συνηθισμένες ποινές. Τα βασανιστήρια δε που ἐπινοοῦσε για να κάμψει το φρόνημα των εικονολατρῶν ἦταν τόσο φοβερά ὥστε «καί λόγος ὀκνεῖ προσβαίνειν διά τό τῆς ἀπανθρωπίας ἄγαν ἐπιτεταμένον καί ἀπηνές καί χεῖρ ταῦτα γράφειν ναρκᾶ· ἅ κρύπτειν καί σιωπᾶν ἄμεινον ....».

---

11. Όταν ο Λέων Γ΄ ἄρχισε να καταστρέφει τις εκκλησίες, να καίει τις εικόνες και τα λείψανα των αγίων εναντιώθηκε σε όλα αυτά με παρρησία ο Γεώργιος Λιμνέωτης μοναχός στον Όλυμπο «ἐλέγξας τὴν ἀσέβειαν καί παρανομίαν τοῦ ἀλάστορος καί τὴν ἀλήθειαν ἀριδῆλως ἀνακηρύξας ...». Τον υπέβαλαν σε διάφορα βασανιστήρια παρ' ὅλο ὅτι ἦταν σε βαθύτατο γῆρας, περίπου 95 ετῶν. Ρινοκοπήθηκε και κατάφλεξαν την κάρα του. Βίος Γεωργίου Λιμνέωτου μοναχοῦ στον Όλυμπο. ASS. Aug. IV, σ. 842.

12. Ο Πάπας της Ρώμης ἔστειλε δογματικές επιστολές στην Κωνσταντινούπολη. Μετά την ανάγνωση των επιστολῶν ο αυτοκράτωρ ἔδωσε ἐντολή να δέξουν τους απεσταλμένους του Πάπα. Ο ἕνας ἀπὸ τους απεσταλμένους πέθανε κατά την διάρκεια των δαρμών. Βίος Γερμανοῦ, σ.9. Τα γεγονότα αυτά αποδεικνύουν ὅτι ἀκόμη και αυτοί, οι οποίοι ἀπλᾶ μετέφεραν επιστολές που το κείμενό τους ἦταν ἀντίθετο προς την εικονομαχική πολιτική θεωρούσαν ὅτι ενεργούσαν εναντίον του αυτοκράτορος.

13. Βίος Ἀνδρέου ἐν Κρίσει, σ.144.

14. Βίος Νικηφόρου Σεβαζή, σ.22.

Τους Πρόεδρους των μεγάλων Εκκλησιών εξόρισε, άλλους στα ανατολικά κλήματα, άλλους στα νησιά της Δύσης. Ο Κωνσταντίνος Ε΄ ακολουθούσε, επίσης, την τακτική της μακροχρόνιας φύλαξης με σκοπό την μεταστροφή του εικονολάτρη. Την τακτική αυτή ακολούθησαν όλοι οι εικονομάχοι αυτοκράτορες.

Διάφορες ποινές επέβαλλε στους μοναχούς. Σε θάνατο με απάνθρωπο τρόπο είχε καταδικάσει πολλούς και μεταξύ αυτών τον Παύλο Καϊουμά¹⁵ και τον Στέφανο.¹⁶ Πρίν από τη θανατική καταδίκη ο Παύλος Καϊουμά είχε καταδικασθεί σε τύφλωση.

Στο Βίο Στεφάνου αναφέρονται σχεδόν όλες οι ποινές που επιβάλλονταν σε μοναχούς. Στο Πραιτώριο ήταν φυλακισμένοι περίπου 342 μοναχοί από διάφορες περιοχές: «τούς μὲν ρινοτιμήτους, τούς δέ ἀπομμάτους, ἄλλους χείρας κεκομμένας ἔχοντας ὡς γράψαντας ὑπὲρ τῶν ἀγίων εἰκόνων, ἑτέρους ὧτα μὴ ἔχοντας καὶ οἱ μὲν τῶν ἀνεϊκάστων δαρμῶν τα λείψανα ἐδείκνυον, οἱ δέ τρίχας μὴ ἔχειν ἑαυτοῦς ἐπεδείκνυον ξυρισθέντες παρὰ τῶν ἀσεβῶν εἰκονοκαστῶν, καὶ οἱ πλείους τήν τιμίαν γενειάδα ἐκ πίσεως κεχρισμένην καὶ κεκαυμένην εἶχον.....».¹⁷

Η αποκοπή της μύτης επαναλαμβάνεται ως συνηθισμένη ποινή¹⁸, επίσης ή καύση της γενειάδας¹⁹, ο σωματικός κολασμός,²⁰ η εξορία.²¹ Εξορία επέβαλλαν και στους εικονολάτρες λαϊκούς. π.χ. Ένας

15. Βίος Παύλου Καϊουμά, σ. 250 «διά μέσου ἔλκεσθαι τῆς ἀγορᾶς, σχοίνων τῶν αὐτοῦ ποδῶν ἐκδεθέντων, εἶτα καὶ κυσί μετὰ θάνατον ριφῆναι βοράν».

16. Βίος Στεφάνου, P.G. 100, στ. 1172 επ. – ΑΥΖÉΡΥ, παρ. 68 επ., σ. 169 επ.

17. Οπ.π. στ. 1160 – ΑΥΖÉΡΥ παρ. 56, σ. 157-158.

18. Οπ.π. στ. 1160 – ΑΥΖÉΡΥ παρ. 59, σ. 161.

19. Οπ.π. στ. 1160 – ΑΥΖÉΡΥ παρ. 59, σ. 161.

20. Οπ.π. Η Άννα, η ευγενής που είχε γίνει μοναχή στη μονή της Τριχιναραίας, μαστιγώθηκε μέχρι θανάτου για να μαρτυρήσει εναντίον του Στεφάνου, ότι διατηρούσε δηλαδή σχέσεις μαζί της. Η δούλη της ορκίσθηκε και μαρτύρησε εναντίον της, παρ' όλο ότι ο νόμος απαγόρευε δούλος να μαρτυρήσει εναντίον του κυρίου του. – Εκλογή 14.3 «Μήτε ὑπὲρ δεσπότου μήτε κατὰ δεσπότου δούλος ἢ ἀπελεύθερος μαρτυρεῖτω». – Δεν θεωρώ πιθανόν ο Κωνσταντίνος Ε΄, ο οποίος ἔδινε τόση σημασία στο δίκαιο, όπως προκύπτει από την Εκλογή, να παραβίαζε τόσο κατάφωρα τις διατάξεις που ο ίδιος είχε θεσπίσει. Ίσως πρόκειται για υπερβολή του συγγραφέα του Βίου, κάτι που συνηθιζόταν ἄλλωστε στα κείμενα αυτά, για να υπογραμμίσει την αγριότητα και το άδικο της δίωξης. Ο ίδιος ο Στέφανος διηγείται ότι τον Πέτρο των Βλαχερνών ἔδειραν ανηλεώς στο πρόσωπο παρουσία του βασιλέως. Η Ανθούσα συλλαμβάνεται, ανακρίνεται και μαστιγώνεται. Βλ. Βίος Ανθούσης Μαντινείου, Delehaye, Synaxarium, σ. 850.

21. Βίος Ανθούσης, σ. 850. Για την Ανθούσα βλ. PMBZ Prolegomena σ. 82 επ. και 500. Σε εξορία στην Προϊκόννησο καταδίκασε με γραπτή απόφαση ο αυτοκρά-

«θεοφιλής» άνδρας, ο Θεόδωρος, διαβάλλεται ως εικονολάτρης. Καταδικάζεται μαζί με όλη την οικογένεια του σε εξορία στην Σικελία.²² Όταν ο Κωνσταντίνος Ε΄ διέταξε να εκτελεσθεί ο Στέφανος-η πρώτη καταδίκη σε θάνατο με ξίφος, η οποία δεν εκτελέστηκε - στη συνέχεια έδωσε εντολή να γίνουν σε όλη την πόλη ανακρίσεις, διώξεις, συλλήψεις και «όστις είχε είτε συγγενή ή φίλον ή άγχιστεύοντα του μοναχικού καταλόγου τινά, ή κών ιμάτιον μελαμβραφές, μετά δαρμούς άφορήτους έξορία παρεπέμπετο». Ακόμη και η συγγένεια με μοναχό αποτελούσε ενοχοποιητικό στοιχείο και η ποινή ήταν η εξορία και παρεπόμενη της εξορίας ο δαρμός.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ποινές ακρωτηριασμού που επιβάλλονταν στους εικονολάτρεις. Μία από αυτές είναι η αποκοπή της μύτης. Σύμφωνα με την Εκλογή ο ακρωτηριασμός της μύτης απειλείται σχεδόν για όλα τα εγκλήματα κατά των ηθών.²³ Ο ακρωτηριασμός αυτός παραμόρφωνε το πρόσωπο, καθιστούσε αποκρουστικό τον δράστη και ήταν ένας τρόπος ευδιάκριτος ότι ο συγκεκριμένος είχε διαπράξει βαρύ αδίκημα. Στην περίπτωση των εικονολατρών το αποτέλεσμα ήταν ότι 1) η δυσμορφία θα απομάκρυνε τον κόσμο από κοντά τους, 2) ο λαός θα φοβόταν να συναναστρέφεται κάποιον, ο οποίος είχε στιγματισθεί ως εικονολάτρης, 3) δημιουργούσε την υπόνοια ότι ο μοναχός που είχε υποστεί αυτή την ποινή είχε διαπράξει έγκλημα κατά των ηθών. Με τον τρόπο αυτό καταρρακωνόταν η ηθική υπόσταση του μοναχικού κόσμου. Στην τελευταία αυτή ερμηνεία συνηγορεί το γεγονός ότι για έγκλημα κατά των ηθών «ώς πορνεύων εις μονάστριαν» θέλησαν οι εικονομάχοι να κατηγορήσουν τον Στέφανο το νέο. Για τον λόγο αυτό συνέλαβαν την Άννα, προσεται-

---

τωρ τον Στέφανο όταν αυτός δεν υπέκυψε στις πιέσεις που δέχθηκε να συνταχθεί με τον Όρο της Ιερείας όταν ήταν έγκλειστος στο μοναστήρι του Φιλιππικού. -Σε μακροχρόνια εξορία καταδικάστηκε και ο Ευστάθιος επίσκοπος Κίου στη Βιθυνία, αφού προηγήθηκε εμπάσανη ανάκριση «θλιβόμενος, ύστερούμενος, κακουχούμενος επί πείνη και δίψη και γυμνότητι, τῷ Θεῷ εὐχαριστῶν ἀπέπτη πρὸς τὰς αἰωνίους μονάς ...». Βίος Ευσταθίου επ. Κίου στην Βιθυνία ομολ. επί Εικονομάχων, Synax. Eccl. C.P., σ. 569-570. Για τον Ευστάθιο Κίου βλ. PMBZ 1784.

22. Βίος Στεφάνου P.G. 100, στ. 1180. Ο Θεόδωρος έμεινε πολλά χρόνια εξόριστος «του θεοφιλοῦς άνδρός πρὸς τήν έξορίαν άπολησημονηθέντος». Πολύ αργότερα αποκαταστάθηκε.

23. Εκλογή 17. 23 επ. Εξαίρεση υπήρχε για την ομοφυλοφιλία, την αιμομειξία ανάμεσα σε στενούς συγγενείς εξ αίματος και την κτηνοβασία. Για τα εγκλήματα αυτά η Εκλογή 17.33 και 38-39 προέβλεπε θανατική ποινή για τα δύο πρώτα, αποκοπή του γεννητικού οργάνου για το τελευταίο.

ρίσθηκαν την δούλη της για να την καταγγείλλει, αλλά τελικά απέτυχαν και κατέφυγαν σε άλλα τεχνάσματα. Η επιβολή της ποινής αυτής, της αποκοπής δηλαδή της μύτης, που επιβαλλόταν σε όσους διέπρατταν εγκλήματα κατά των ηθών, αποδεικνύει ότι στόχος της πολιτικής των εικονομάχων αυτοκρατόρων και ιδίως του Κωνσταντίνου Ε΄ ήταν η ηθική σπύλωση του μοναχικού κόσμου.

Μία άλλη ποινή ακρωτηριασμού, μέσα στο πνεύμα της Εκλογής και γενικά της νομικής αντίληψης της εποχής, ήταν η αποκοπή των χεριών. Η ποινή αυτή προβλέπεται για εγκλήματα κατά της περιουσίας, καθώς επίσης για την πρόκληση θανατηφόρων τραυμάτων σε συμπλοκή με φονικά όργανα. Η αιτιολογία της επιβολής της ποινής αυτής στους εικονολάτρες είναι «ὡς γράψαντας ὑπὲρ τῶν ἁγίων εἰκόνων». Υπογραμμίζουν με τον τρόπο αυτό τον ανταποδοτικό χαρακτήρα της ποινής.

Η αποκοπή των αυτιών είναι ποινή που δεν ανευρίσκεται στη νομοθεσία, επιβαλλόταν, όμως, στην πράξη. Αποτελεί και αυτή ένα παράδειγμα της διάστασης, που παρατηρείται, μεταξύ νομοθετικής επιταγής και πρακτικής. Η ποινή αυτή παραμόρφωνε, όπως και η ρινότμηση, την εμφάνιση και ήταν ευδιάκριτο ότι ο συγκεκριμένος είχε διαπράξει βαρὺ ἀδίκημα. Γινόταν αποκρουστικός κι έτσι ο κόσμος δεν τον πλησίαζε. Επί πλέον φοβόταν να συναναστρέφεται κάποιον, ο οποίος είχε στιγματισθεί ως εικονολάτρης. Είναι, όμως, δυνατόν να υποθέσει κανείς ότι δεν πρόκειται για ποινή, αλλά ότι ήταν αποτέλεσμα βασανιστηρίων, κυρίως κατά την ανάκριση.

Από τα αγιολογικά κείμενα πληροφορούμεθα ότι στον Παύλο Καϊουμά πριν από την θανατική επιβλήθηκε η ποινή της τύφλωσης. Ο νόμος προβλέπει τύφλωση για την ιεροσυλία, και μάλιστα για βαρειές περιπτώσεις ιεροσυλίας.²⁴ Στην πράξη τύφλωση επιβαλλόταν, άνευ νομοθετικής επιταγής, στους ενόχους εγκλήματος καθοσιώσεως.²⁵ Η κατα-

24. Εκλογή 17.15 έκδ. BURGMANN, σ. 230: «Ὁ εἰσερχόμενος ἐν θυσιαστηρίῳ ἐν ἡμέρᾳ ἧ καὶ νυκτὶ καὶ τι τῶν ἱερῶν ἀφελόμενος τυφλοῦσθω· ὁ δὲ ἔξω τοῦ θυσιαστηρίου ἔκ τοῦ ναοῦ ἐπαίρων τι δερῆσθω ὡς ἀσεβῆς καὶ κουρευόμενος ἔξοριζέσθω».

25. Βλ. Κ.Α. ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ: Καθοσιώσεις και Τυραννίς (867-1056), σ. 165-167, ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ: Καθοσιώσεις και Τυραννίς (1056-1081), σ. 85-86, ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ: Το ἐγκλημα καθοσιώσεως στην εποχή των Κομνηνῶν (1081-1185), σ. 224 επ., ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ: Το ἐγκλημα καθοσιώσεως κατά την περίοδο της βασιλείας των Αγγέλων, σ. 461. – Για την τύφλωση βλ. την τελευταία μελέτη της J. HERRIN: Blinding in Byzantium, εν Πολύπλευρος Νους (Αφιέρωμα στον P. Schreiner), München – Leipzig 2000, σ. 56-68.

δίκη σε τύφλωση του Παύλου και στη συνέχεια σε θάνατο με αποτρόπαιο τρόπο «διά μέσης ἔλκεσθαι τῆς ἀγορᾶς, σχοίνων τῶν αὐτοῦ ποδῶν ἐκδεθέντων» και η εντολή να μην ταφεί «κυσί μετά θάνατον ρυφήναι βοράν»,²⁶ εάν δεν είναι υπερβολή του συγγραφέα του βίου, οδηγούν στην σκέψη ότι ο Παῦλος δεν καταδικάστηκε μόνον για παράβαση διατάξεων σχετικών με την εικονολατρεία, αλλά για καθοσίωση. Ήταν, μήπως, αναμειγμένος σε κίνηση αντίστασης κατά του αυτοκράτορος η κατ' εφαρμογήν του Όρου της Ιερείας καταδικάστηκε;²⁷ Οι πολύ αυστηρές ποινές και κυρίως ἡ μη ταφή δημιουργούν τον προβληματισμό εάν συμμετείχε σε ανατρεπτική κίνηση. Οι πληροφορίες που διαθέτομε δεν δίνουν την δυνατότητα απάντησης σε αυτόν τον προβληματισμό.

Η κουρά των μαλλιών αποτελούσε για τους Βυζαντινούς ηθική μείωση.²⁸ Πρόκειται για παρεπόμενη ποινή, σπάνια, όμως, προβλέπεται και ως αυτοτελής. Εμφανίζεται σε συνδυασμό με την ποινή του ραβδισμού ἢ της μαστίγωσης και της εξορίας.²⁹ Για τον λόγο αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως μία επίταση της ποινής του σωματικού κολασμού και της εξορίας.

Μία ἄλλη ποινή ἦταν το κάψιμο της γενειάδας των μοναχῶν. Συνήθως την ἀλείβαν με πίσσα και στη συνέχεια την ἔκαιγαν. Πρόκειται για ιδιόρρυθμη ποινή που δεν συναντούμε αλλού. Ο συγγραφέας του βίου του Στεφάνου αφηγείται το τέχνασμα που μεταχειρίστηκε ο αυτοκράτωρ για να συλλάβει τον Στέφανο και κάνει την ἀκόλουθη παρατήρηση. Όταν ο Στέφανος εἶδε τον Γεώργιο Συγκλητοῦν ἀμέσως κατάλαβε την προέλευσή του ἀπό δύο σημεία: 1) ἀπό τα ρούχα του και 2) ἀπό το πρόσωπο και την γενειάδα, η οποία «ἐσεσίμωτο εἴσω τῆς τοῦ

26. Βίος Παύλου Καϊουμά, σ. 250.

27. Βλ. κεφ. «Τά ἀδικήματα τῶν εἰκονολατρῶν», σ. 63 επ.-Για τις ποινές που ἐπιβάλλονταν στους ἐνόχους καθοσιώσεως πληροφορούμεθα και ἀπό ἕνα ἄλλο α-γιολογικό κείμενο, τον Βίο Πέτρου Ἀτρώας, σ. 191. Ἐνας ἀνώτερος αξιωματοῦχος κατηγορεῖται για ἐγκλημα καθοσιώσεως. Παρακαλεῖ τον Πέτρο να μεσιτεύσει στο Θεό να μην υποστεί ἀδίκαιη ποινή «...ἢ μαχαίρη τῆν κεφαλῆν μου ἀποτηθήσομαι ἢ τοὺς ὀφθαλμούς μου ἀδίκως ἀποστερηθήσομαι». Και ο Πέτρος του προανήγγειλε ὅτι δεν πρόκειται να υποστεί θανατική ποινή «ἢ ἔκτομήν ἐνός τῶν μελῶν ἢ τῶν ὀμμάτων τῆν στέρησιν. Ζημίαν δέ ὑπομείνης καί ἀφαίρεσιν χρημάτων ἐκ τῆς ἐνοῦσης σοί περιουσίας». Η ποινή του θανάτου και της τύφλωσης ἦταν οι συνηθισμένες ποινές για την καθοσίωση. Ο ἀκρωτηριασμός, ὁμως, δεν εἶναι ποινή για καθοσίωση καθῶς, ἐπίσης, και η μερική δήμευση ως κύρια ποινή σπάνια ἐπιβάλλεται.

28. Η κουρά των μοναχῶν ἦταν ἐνδειξη ταπείνωσης και υποταγῆς. Βλ. ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ: Κεφάλαια βυζαντινοῦ ποινικοῦ δικαίου, σ. 32-33.

29. Εγκλογή 17. 15, 29.

προσώπου δορᾶς κατά τήν αὐτοῦ τοῦ τυράννου διαταγήν». Υπήρχε, επομένως, αυτοκρατορική διαταγή σύμφωνα με την οποία οι Βυζαντινοί δεν έπρεπε να είχαν γένεια,³⁰σε αντίθεση με τις εντολές του Θεοῦ μέσω του Μωϋσή προς τον λαό «Οὐ τίλλετε ὑμῶν τούς πώγωνας τῆς γενειάδος ὅπως μή ποιήσητε ἑαυτοῖς σισόην». Θέσπισε, λοιπόν, «τό ἐναντίον, ἀπό τέ γηραιοῦ πολιᾶς ἐσχάτης ἕως πρεσβύτου καί νεωτέρου, μέχρι τῆς δορᾶς τῆς ὄψεως τήν σίμωσιν ποιεῖσθαι τῆς γενειάδος πρός τό νεάζειν αὐτούς καί σφριγᾶν πάντοτε ὡς ἵππους θηλυμανεῖς». Δεν υπάρχει, λοιπόν, αμφιβολία ὅτι τα γένεια έπρεπε να εἶναι κομμένα πολύ κοντά, σύμφωνα με αυτοκρατορική εντολή. Ο Συμεών Μεταφραστής στη δική του απόδοση του Βίου Στεφάνου γράφει: «ἀπό τε τοῦ προσώπου καί τῆς ἐν χρῶ κουρᾶς τοῦ γενείου· ἐσεσίμωτο γάρ ἐπεὶ καί ἦν ἐπιτεταγμένον πρός τοῦ τυράννου».³¹ Προφανῶς οι εικονολάτρες και κατ' ἐξοχήν οι μοναχοί δεν ακολουθούσαν την αυτοκρατορική εντολή σε αντίθεση με τους οπαδούς της εικονομαχίας. Ο συγγραφέας του Βίου Στεφάνου δίνει μία σημαντική πληροφορία. Την εποχή που γράφει, τριάντα χρόνια δηλαδή μετά τον θάνατο του Κωνσταντίνου Ε', κληρικοί ηλικίας περίπου εβδομήντα ετών «τό αὐτό τῆς γενειάδος ἐπιτεύουσιν». Ἦταν δηλαδή κληρικοί, οι οποίοι, ὅπως προκύπτει ἀπό την ηλικία τους ἄκμασαν την εποχή του Κωνσταντίνου Ε', ἐφάρμοσαν τη διαταγή του για την γενειάδα και δεν ἄλλαξαν την συνήθειά τους. Ἄλλωστε παρέμειναν εικονομάχοι, ὅπως σαφῶς αναγράφεται στον Βίο «οὐχ ἡμέτεροι», εννοεῖ επομένως ὄχι εικονολάτρες, «σχῆματι γάρ καί οὐ τρόπῳ τῇ αὐτῇ ἡμῶν ἐπιβαίνουσιν». Ερεῦνησα να βρω εἰάν υπάρχουν απεικονίσεις των εικονομάχων αυτοκρατόρων. Ο W. Treadgold στο βιβλίο του *History of the Byzantine State and Society* περιλαμβάνει φωτογραφικές ανατυπώσεις ἀπό το χειρόγραφο Zonaras της Modena, που βρίσκεται στην Βιβλιοθήκη Estense της Modena. Στο χειρόγραφο αὐτό υπάρχει πορτραῖτο του Λεόντος Γ', του Κωνσταντίνου Ε', του Νικηφόρου, του Μιχαήλ Α', του Λεόντος Ε' και του Θεοφίλου. Ο Λέων Γ' και ο Κωνσταντίνος Ε' φέρουν πολύ μικρό γένι, μόλις φαίνεται στο οβάλ του προσώπου. Ο Νικηφόρος φέρει γένεια κανονικά καθῶς επίσης και ο Λέων Ε'. Του Λεόντος, μάλιστα, εἶναι κάτω ἀπό το πηγούνι αρκετά

30. Ο DÖLGER δεν έχει αυτή την διαταγή. -Πάντως οι εικονομάχοι αυτοκράτορες ησχολούντο με το θέμα της εξωτερικής εμφάνισης και ιδιαίτερα των μαλλιών, τα οποία ήθελαν πιο κοντά ἀπό ὅτι συνήθως. DÖLGER, υπ' αριθμ. 445.

31. F. JADEVAIA: Simeone Metafrasta. Vita di S. Stefano Minore. Messina 1984, 1401-1405.

μακρύ και μυτερό. Από τις απεικονίσεις αυτές συμπεραίνουμε ότι οι αυτοκράτορες της πρώτης φάσης της Εικονομαχίας έχουν σχεδόν ξυρισμένα τα γένεια και επομένως οι πληροφορίες των αγιολογικών κειμένων ως προς το θέμα αυτό είναι απόλυτα ακριβείς. Οι αυτοκράτορες είχαν απαγορεύσει τα γένεια. Οι εικονολάτρες δεν εφαρμόζουν την διαταγή των εικονομάχων αυτοκρατόρων, οι οποίοι επέβαλλαν πλέον ως ποινή στους εικονολάτρες όχι να κώβωνται, αλλά να καίγονται τα γένεια τους. Πρόκειται, επομένως, για ποινή, η οποία επιβαλλόταν σε όσους παρέβαιναν την αυτοκρατορική επιταγή και διατηρούσαν γενειάδα. Η διάταξη αυτή δεν διασώζεται. Κανένα νομοθετικό κείμενο της εποχής των Εικονομάχων, και ιδιαίτερα η Εκλογή, δεν μνημονεύει τέτοια ποινή. Αντλούμε την πληροφορία κυρίως από τον Βίο Στεφάνου και διαπιστώνουμε ότι στην πράξη εφαρμοζόταν συχνά. Συμπεραίνουμε, επίσης, ότι με αυτοκρατορική εντολή πρώτα έκαιγαν τα γένεια και μετά έκοβαν τη μύτη. Ο συνδυασμός των δύο αυτών ποινών, που ήταν εμφανείς γιατί παραμόρφωναν το πρόσωπο και αλλοίωναν την εμφάνιση, στιγματίζε τους μοναχούς ως εικονολάτρες με τελικό στόχο, όπως αναγράφεται πιο πάνω, να τους αποφεύγει ο κόσμος.

Οι Λέων Γ' και Κωνσταντίνος Ε' διέκειντο δυσμενώς στις αγρυπνίες και τις απαγόρευαν³². Η πληροφορία ότι μοναχοί έκαναν αγρυπνίες είτε σε μοναστήρια, είτε σε άλλους χώρους επιβάρυνε την θέση τους ή τους ενοχοποιούσε.³³ Οι αγρυπνίες συγκέντρωναν κόσμο και ίσως έμμεσα συνδεόταν με την εικονολατρεία, γιατί από τις πηγές προκύπτει έμμεσα ότι οι εικονολάτρες έκαναν κυρίως αγρυπνίες.

Ο Βίος του Ευστρατίου, ηγουμένου των Αγαύρων, απαριθμεί τις ποινές που επέβαλλε στους εικονολάτρες ο αυτοκράτωρ Λέων Ε', στην δεύτερη πλέον φάση της Εικονομαχίας. Αυτές ήταν: θάνατος, εξορία, σωματικός κολασμός. Οι μακροχρόνιες καθείρξεις αποτελούσαν μέσο πίεσης για προσεταιρισμό και προσχώρηση του εικονολάτρη στην αυτοκρατορική εικονομαχική πολιτική.³⁴ Αλλά και ο Συμεών συζητά με επισκέπτες του πάνω στον στύλο για τις ποινές: «....Τούς ὀρθοδόξους ὑπερορίαις διηνεκέσιν ὑποβάλλει, τόν ἀγιώτατον πατριάρχην ἐξέωσε,

32. Θεοφάνης, σ. 442.

33. Βίος Στεφάνου, P.G. 100, στ.1169 - ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 63. σ. 165. Καταγγέλλεται στον αυτοκράτορα ότι «ὁ τῶν ἀμνημονεύτων ἔξαρχος, Στέφανος ὁ τοῦ Αὐξεντίου, τὸ πραιτώριον μοναστήριον ἐποίησεν, ΠΑΝΝΥΧΟΥΣ ΕΚΤΕΛΩΝ, καὶ πάντες οἱ ἐν τῇ πόλει πρὸς αὐτόν προστρέχοντες εἰδωλολατρεῖν διδάσκονται».

34. Βίος Ευστρατίου ηγουμένου Αγαύρων, σ. 374.

τόν ὀσιώτατον Εὐθύμιον τῶν Σαρδῶν πρόεδρον βουνευρίσας ἐν Θάσῳ τῇ νήσῳ ἔξωστράκισε, καί Θεοφάνην τόν μέγαν τήν Σαμοθράκην οἰκεῖν κατεδίκασε, τόν ἡμέτερον ποιμένα καί ἀγιώτατον ἀρχιερέα εἰς Χερσῶνα μετώκισε, θῆρα πονηρότατον καί τῇ κλήσει καί τοῖς τρόποις ἀντ' αὐτοῦ ἡμῖν προβαλλόμενος, καί ἀπλῶς εἶπειν, πολλούς καί ἀναριθμήτους τῶν ἀγίων καί ὀρθοδόξων θλίψει καί ποικίλαις ἀνάγκαις περιεπειρε».³⁵

Ο Μιχαήλ Σύγκελλος και οι αδελφοί Θεόδωρος και Θεοφάνης αρνούνται να δεχθούν την θεωρία των εικονομάχων και απευθυνόμενοι στον αυτοκράτορα Λέοντα Ε΄ μνημονεύουν τις ποινές που επιβάλλονται στους εικονολάτρες: «.....τύπτε, ἐξόριζε, σφάττε, ποίει ὄ,τι θέλης καί βούλη .....».³⁶

Οι περιπτώσεις θανατικής καταδίκης που αναφέρουν οι αγιολογικές πηγές στην δεύτερη φάση της Εικονομαχίας είναι λίγες.³⁷ Ο Συμεών καταδικάστηκε σε θάνατο με εξιδιασμένο μάλιστα τρόπο, στην πυρά.³⁸ Ο αυτοκράτωρ Θεόφιλος ήθελε να θανατωθούν με πνιγμό στη θάλασσα εικονολάτρες που ήταν φυλακισμένοι στο Πραιτώριο. Με παρέμβαση της αυτοκράτειρας Θεοδώρας αποτράπηκε η εκτέλεση.³⁹ Σε θάνατο καταδίκασε τον σπαθάριο Καλωνά.⁴⁰

Στην περίοδο αυτή η ποινή που επιβαλλόταν συχνά ήταν η εξορία. Οι αγιολογικές πηγές δίνουν πολλές πληροφορίες. Ο Λέων Ε΄ εξορίζει πολλούς εικονολάτρες μεταξύ αυτών τον Θεοφάνη και τον Θεόδωρο,⁴¹ τον Μακάριο, ηγούμενο Πελεκητής,⁴² το Νικηφόρο ηγούμενο της μονής

35. Βίος Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου, σ. 229.

36. Βίος Μιχαήλ Συγκέλλου, σ.70.

37. Ο Βίος Πέτρου Ατρώας, σ. 99, κάνει μια γενική αναφορά «Πολλούς δέ τότε ἐκεῖνος ὁ δυσσεβῆς καί παράνομος τύραννος Λέων τῶν ἀπειθησάντων αὐτῷ λογικῶν ποιμένων καί διδασκάλων διαφόροις αἰκισμοῖς καί τιμωρίαις ἀπέκτεινεν».

38. Βίος Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου, σ. 228. - Ο απεσταλμένος του αυτοκράτορος μετέφερε στον μητροπολίτη Μυτιλήνης την αυτοκρατορική διαταγή «.....ἢ τοῦτον ἐλκῦσαι ὅπῃ βούλοιο (ἐξουσιοδοτεῖ δηλαδή τόν μητροπολίτη νά τόν ἐξορίσει) ἢ πυρί κατακαῦσαι ἀνηλεῶς ἐν τῷ στύλῳ (ὁ Συμεών ζοῦσε πάνω σέ στύλο) τόν ὄσιον Ναβουχοδονόσορ ἐκεῖνον μιμούμενος .....».

39. Οπ.π., σ. 238-239.

40. Οπ.π., σ. 207.

41. Βίος Θεοφάνους και Θεοδώρου των γραπτών, Αν. Ιεροσ. Σταχ. IV, σ. 204.

42. Βίος Μακαρίου Πελεκητής, σ. 156 παρ. 11, 12. Μετά την δολοφονία του Λέοντος Ε΄ ο Μακάριος επέστρεψε από την εξορία και οικοδόμησε μονή «ἐν τῷ τῆς Προποντίδος πορθμῶ ἐν ᾧ τά τῆς ἐξορίας διετέλει».

Σεβαζή,⁴³ τον Νικόλαο Στουδίτη και τον Θεόδωρο στη Σμύρνη όπου έμειναν σε φυλακή επί είκοσι μήνες, μέχρι δηλαδή την δολοφονία του Λέοντος,⁴⁴ τον Θεόδωρο Στουδίτη επανειλημμένα, τον Ευθύμιο Σάρδεων⁴⁵ στη Θάσο όπου έμεινε μέχρι την άνοδο στο θρόνο του Μιχαήλ Β΄, τον πατριάρχη Νικηφόρο, τον Μιχαήλ Συνάδων, τον Θεοφύλακτο, τον αρχιεπίσκοπο Αντώνιο, συγγενή της Θεοδώρας Θεσσαλονίκης.⁴⁶

Ο αυτοκράτωρ Θεόφιλος επίσης καταδίκασε πολλούς σε εξορία. Κάποιοι από αυτούς είχαν εξορισθεί και επί Λέοντος Ε΄, επανήλθαν επί Μιχαήλ Β΄ και στη συνέχεια εναντιώθηκαν στην εικονομαχική πολιτική του Θεοφίλου. Μεταξύ αυτών που εξορίστηκαν ήταν οι αδελφοί Θεοφάνης και Θεόδωρος,⁴⁷ ο πρωτασηκρήτις Στέφανος,⁴⁸ ο Μακάριος Πελεκητής,⁴⁹ ο Νικήτας ο ομολογητής,⁵⁰ ο Συμεών⁵¹ και άλλοι.

Ωρισμένοι όπως ο Θεόδωρος Στουδίτης υπέστησαν την εξορία όχι μια μόνον φορά, αλλά επανειλημμένα. Είναι χαρακτηριστικό ότι η εξορία ήταν ποινή την οποία επέβαλλε ο αυτοκράτωρ όταν δεν υπήρχε

43. Βίος Νικηφόρου Σεβαζή, σ. 26.

44. Βίος Νικολάου Στουδίτου, σ. 443-444. Μετά τον θάνατο του Λέοντος Ε΄ πήγαν στην Χαλκηδόνα. Μετά, όμως, από μικρό χρονικό διάστημα ο αυτοκράτωρ Μιχαήλ Β΄ τους περιόρισε στην Προύσα, στη συνέχεια στον Ακρίτα όπου και πέθανε ο ένας από τους δύο, ο Θεόδωρος.

45. Βίος Ευθυμίου Σάρδεων, σ. 35.

46. Βίος Θεοδώρας Θεσσαλονίκης, σ.11. Για την Θεοδώρα Θεσσαλονίκης βλ. PMBZ 7285.

47. Βίος Θεοφάνους και Θεοδώρου των γραπτών, σ. 205.-Βίος Μιχαήλ συγκέλλου, σ.70.

48. Οπ.π., σ. 207.

49. Βίος Μακαρίου Πελεκητής, σ. 159 – Ο Θεόφιλος υπέβαλε τον Μακάριο σε εμβάσανη ανάκριση και στη συνέχεια τον φυλάκισε. Μέσα στην φυλακή ο Μακάριος μιλούσε με παρηγοσία, πράγμα που δεν ανεχόταν ο αυτοκράτωρ. Γι΄ αυτό τον καταδίκασε σε εξορία στη νήσο Αφουσία.

50. Βίος Νικήτα, Τ. Μ. 3 (1968), σ. 327 παρ. 4. - Ο Θεοδόσιος, αυτοκρατορικός απεσταλμένος, μετέφερε στο Νικήτα την βασιλική διαταγή: «Ο βασιλεύς κελεύει σοι δι΄ έμου ή τῷ πατριάρχη Ἀντωνίῳ κοινωνήσαι καί ταῖς εἰκόσι μή προσκυνεῖν ή τή αὐτῇ ὥρα εξορισθῆναι τῶν ὄδε». Ο Νικήτας αρνήθηκε να υπακούσει στις βασιλικές κελεύσεις και εξωρίστηκε αμέσως.

51. Βίος Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου, σ. 238-239. – Ο Θεόφιλος ζήτησε να εμφανισθεί ενώπιόν του ο Συμεών. Μόλις τον είδε αναφώνησε: «ὦ κύριε, ποῖος ἀνήρ ήμίτομος καί ήμιθνής τά τῆς ήμῆς αὐτοκρατορίας προστάγματα καταργεῖ, καί λήρον τάς έμάς ήγειται νομοθεσίας». Διέταξε να τον γδύσουν και να τον κτυπήσουν εκατόν πενήντα φορές με βούνευρο. Στη συνέχεια τον καταδίκασε σε υπερορία στη νήσο Αφουσία. Στο ίδιο νησί καταδίκασε να εξορισθούν οι μαθητές του και οι πατέρες.

τρόπος να μεταπείσει τον εικονολάτρη ή ήταν υπότροπος. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση ενός λαϊκού, του ασηκρητί Στεφάνου. Ο Στέφανος δεν άντεξε τις τιμωρίες που του επέβαλλε ο Θεόφιλος και τελικά «συνέθετο καί καθυπέγραψε τῇ αὐτοῦ εἰκονομάχῳ αἰρέσει». Προκύπτει ότι η αποδοχή της εικονομαχίας δεν αρκούσε να γίνεται προφορικά, αλλά έπρεπε να είναι έγγραφη. Ο Μιχαήλ σύγκελλος κατόρθωσε να τον επαναφέρει στην εικονολατρεία με αποτέλεσμα να υποστεί πολλά βασανιστήρια και τελικά να καταδικασθεί σε εξορία και δήμευση.⁵²

Οι αγιολογικές πηγές διασώζουν τόπους εξορίας. Ένας από τους τόπους αυτούς ήταν η νήσος Αφουσία, στην οποία εξορίστηκαν πολλοί μεταξύ των οποίων οι αδελφοί Θεόδωρος και Θεοφάνης, ο Μακάριος Πελεκητής, ο Συμεών κ.α. Άλλες περιοχές ήταν τα γειτονικά προς την Κωνσταντινούπολη νησιά, δηλαδή τα Πριγκηπονήσια, τα νησιά της Προποντίδας, η Σμύρνη, η Προύσα, ο Ακρίτας,⁵³ η Χερσώνα⁵⁴, η Θάσος⁵⁵, η Σαμοθράκη⁵⁶, η Ευδοκιάς,⁵⁷ η Στρόβελος, τα Μέτωπα στην λίμνη Απολλωνιάδα, η Βόνιτα στο θέμα των Ανατολικών, η Απάμεια της Βιθυνίας. κ.α. Σε ορισμένες περιπτώσεις ο εξόριστος μεταφερόταν από έναν τόπο εξορίας σε άλλον, από πόλη σε πόλη. Γιατί άραγε συνέβαινε αυτό; Μήπως κάποιοι επικοινωνούσαν μαζί τους και με την πάροδο του χρόνου γίνονταν επικίνδυνοι, εφόσον παρέμεναν στον ίδιο τόπο; Σε αυτό το συμπέρασμα οδηγεί η μεταχείριση που υπέστη ο Θεόδωρος και οι άλλοι εικονολάτρες στην Σμύρνη, τελευταία περιοχή στην οποία μεταφέρθηκαν πριν από το θάνατο του Λέοντος Ε΄.⁵⁸ Τους φυλακίζουν «καί τῷ βασανιστηρίῳ ξύλῳ ἐμβάλλονται» και έτσι καθίστανται ακίνδυνοι.

Οι εξόριστοι στον τόπο εξορίας είχαν την δυνατότητα να ζουν όπως θέλουν, να επικοινωνούν ελεύθερα με τους κατοίκους της περιο-

52. Βίος Μιχαήλ συγκέλλου, σ. 75-76.

53. Είναι ακρωτήριο στις ακτές της Βιθυνίας. Βλ. R.JANIN: Constantinople Byzantine, σ. 490.

54. Βίος Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου, σ. 227, 229 - Στην Χερσώνα εξορίστηκε ο Γεώργιος.

55. Οπ.π., σ. 229 -Βίος Ευθυμίου Σάρδεων, Τ.Μ. 10 (1987), σ. 34-35. Για την διαφορά στον τόπο εξορίας-Άσος-Θάσος, βλ. Βίος Ευθυμίου, Β.Ζ. 53 (1960), σ. 39-42.

56. Βίος Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου, σ. 229. - Βίος Θεοφάνους Ομολογητού, σ.31.

57. Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας, σ. 180.

58. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου, Propyl. Nov., σ. 216.

χής ή υπήρχαν περιοριστικοί όροι; Οι αδελφοί Θεόδωρος και Θεοφάνης, εξόριστοι στην Αφουσία, ήταν προφανώς σε φυλακή, γιατί η διαταγή του αυτοκράτορος ήταν «άλύσεις βαρείας άμφοίν περιθέμενος τῷ τραχήλῳ».⁵⁹

Ο Μακάριος Πελεκητής ανακρίθηκε, φυλακίσθηκε και τελικά καταδικάσθηκε σε εξορία «πρός ἦν τιμωρεῖσθαι μή ἄρκεσθεῖς τόν ἅγιον μακροτέραν ἐπενόει, σκληράν μὲν καί ἀπαράκλητον ἔχουσιν τήν δίαιταν ἀποξενωμένην δέ φίλων καί τῶν πρὸς ταύτην ἐπιτήδεια συγκομιζόντων». Από το κείμενο προκύπτει ότι ο Μακάριος στην εξορία ήταν στην απομόνωση.⁶⁰ Στην Αφουσία «χαλεπόν εἶχεν τῶν ἀναγκαίων τόν πορισμόν, ξένοις δέ πάντη καί τοῖς ἐθέλουσιν ἀπροσπέλαστος ἐτύγχανεν ...».⁶¹ Εκεί βρήκε ανθρώπους να ψυχορραγούν από λιμό. Προσπάθησε να τους προμηθεύσει τρόφιμα είτε από τα δικά του είτε από τα ταμεία ευπόρων, τους οποίους έπειθε με την δύναμη του λόγου του. Έτσι «πλέον τούς παρόντας εὐεργέτησεν ἢ τῷ τῶν θαυμάτων χαρίσματι· καί γάρ ὁ τὰς ἰάσεις τοῖς κάμνουσι παρεχόμενος, μέχρις ἐκείνων τήν εὐεργεσίαν περιγράφει τῶν τοῦτον ἀπολαβόντων. Ὁ δέ πανολεθρίας λιμοῦ τόν δῆμον ἀπαλλάττων κοινόν ἅπασιν ὠφελείας πρόκειται φάρμακον ἑαυτόν ἐπίσης τοῖς αἰτοῦσι χαριζόμενος, ἐπεὶ δέ ἐν ᾧ κατώκει χώρῳ, ἔδει καί σεπτοῦ ναοῦ οἰκοδομήν ἀναγκαίως ἐγείρειν».⁶² Ο Μακάριος πέθανε εξόριστος και μέχρι τελευταία στιγμή έκανε παραινήσεις στους μαθητές του εναντίον των εικονομάχων. Η φροντίδα του να σώσει τους λιμοκτονούντες, να έρθει σε επαφή με ευπόρους και να τους πείσει να προσφέρουν χρήματα, να μεριμνήσει για την ανέγερση ναού, η ύπαρξη μαθητών και η δυνατότητα διδασκαλίας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο Μακάριος κατά την διάρκεια της εξορίας του στην Αφουσία είχε τη δυνατότητα, παρά τα αντίθετα που αναφέρει στην αρχή ο Βίος, να κινείται ελεύθερα στο νησί, να επικοινωνεί με τους κατοίκους και να έχει μαθητές.

Ο Νικηφόρος ηγούμενος της Σεβαζή καταδικάσθηκε σε εξορία σε νησί και σε συγκεκριμένη περιοχή του νησιού, σε ένα πολύ μικρό χωριό. Εκεί τον απομόνωσαν και δεν επέτρεπαν την είσοδο σε κανένα.

59. Βίος Θεοφάνους και Θεοδώρου γραπτών, Αν. Ιεροσ. Σταχ.ΙV, σ. 205.

60. Βίος Μακαρίου, παρ. 12, σ. 156.

61. Οπ.π., σ. 159.

62. Οπ.π., σ. 160-161. – Λίγο πρίν πεθάνει μιλά στους μαθητές, τους νουθετεί και τους εμψυχώνει να μην φοβούνται τίποτε ούτε τις επαπειλούμενες ποινές, τις οποίες απαριθμεί «.....κἄν θάνατοι ἀπειλῶνται καί τιμωρίαί, κἄν δημεύσεις καί ἔξορίαί καί εἴ τι ἄλλο τῶν κακούντων ἐπενοεῖτο».

Ο Θεόδωρος καταδικάζεται σε εξορία και μεταφέρεται στο φρούριο που ονομαζόταν Μέτωπα στην λίμνη Απολλωνιάδα. Εκεί είναι δέσμιος και φρουρείται. Αλλά παρά τα μέτρα συνέχισε τη δράση του και «δι' οϊκείων συλλαβῶν τούς ἄπανταχοῦ γῆς εὐσεβεῖν προαιρουμένους, εἰς τοῦτο αὐτό ἀπεστήριζεν καί πρὸς τό ἀγαθόν παρώτρυνε». Μόλις πληροφορήθηκε αυτά ο Λέων Ε΄ διέταξε να τον μεταφέρουν σε άλλο οχυρό στη Βόνιτα και έδωσε αυστηρότατες εντολές «μηδένα μηδαμῶς ὄραν, μήτε μὲν ἐκδιδάσκειν διὰ γραμμάτων τά περὶ πίστεως». Ήταν κλεισμένοι σε ένα δωμάτιο. Στη Βόνιτα έμεινε σε αυστηρό περιορισμό επί τρία χρόνια. Παρά ταύτα κατόρθωσε να υποστηρίξει με την διδασκαλία του τους πατέρες που ήτα⁷ φυλακισμένοι σε διάφορες περιοχές, τους αδελφούς και τα πνευματικά του τέκνα «παρακαλῶν, νουθετῶν, παραμυθούμενος ἔτι ἔμμένειν τῇ ὁμολογίᾳ του Χριστοῦ ....». Πολλούς, οι οποίοι ήταν σε χρόνια εξορία «λειποταξίου γραφήν ἀπενεγκαμένους, διὰ συλλαβῶν ἀποτρέψασθαι τόν τοιοῦτον ὄνειδον τῆς σφετέρας ψυχῆς πεποίηκεν, δι' ἐξαγορεύσεως αὐτούς καί μετανοίας τῆς προσηκούσης δεξάμενος νοερώς καί τῷ χορῷ τῶν διὰ κύριον συντεταχῶς δεδιωγμένων». Παρ' ὅλο ότι φυλασσόταν περιορισμένος ο Θεόδωρος κατώρθωσε να επικοινωνεί με αλληλογραφία (αλληλογραφώντας) με τους δικούς του ανθρώπους.⁶³

Προσπαθούσε να αποτρέψει όσους ήταν σε χρόνια εξορία και δεν άντεχαν τις κακουχίες να υπογράψουν «λειποταξίου γραφήν». Προφανώς πρόκειται για κείμενο (έγγραφο) που υπέγραφαν ότι απαρνούνται την εικονολατρεία και προσχωρούν στην εικονομαχία με αποτέλεσμα να σταματήσουν οι διώξεις, οι ποινές και να επανεντάσσονται στην εικονομαχική κοινωνία. Ήδη έχει μνημονευθεί το παράδειγμα του ασκητή Στεφάνου, ο οποίος τελικά υπέγραψε υπέρ της εικονομαχίας. Φαίνεται ότι ήταν σύνηθες να υποκύπτουν κάποιοι εικονολάτρες, οι οποίοι δεν άντεχαν τις αφόρητες πιέσεις, και να υπογράψουν σχετικά έγγραφα, όπως προκύπτει από κείμενα Βίων Αγίων. Η προσχώρηση δεν γινόταν προφορικά, αλλά γραπτά.⁶⁴ Στη Βόνιτα έμεινε σε αυστηρό περιορισμό επί τρία χρόνια.

63. Βλ. τις επιστολές «πρώτης καί δεύτερης εξορίας» εν Theodori Studitae Epistulae, έκδ. G. Fatouros, CFHB, Berlin 1991, τ.Ι, σ. 5-187, (επ. 1-70), τ.ΙΙ, σ. 188-519. Οι επιστολές αυτές ήταν ένα από τα κύρια μέσα πληροφόρησης στους κύκλους των εικονολατρών. Με τον τρόπο, επίσης, αυτό εφοδίαζαν και διέδιδαν ιδέες και επιχειρήματα στην αντιπολίτευση της αυτοκρατορικής πολιτικής. Ν. ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ : *L' Hagiographie*, σ. 136.

64. Βίος Πέτρου Ατρώας, σ. 131. Ο συντάκτης του Βίου αναφέρει την περίπτωση ενός μοναχού, ονόματι Πατερμούθιος, ο όποιος «κρατηθείς ὑπό τῶν διωκτῶν

Το καλοκαίρι του έτους 821 ο Πέτρος Ατρώας, κυνηγημένος από επισκόπους και ηγουμένους, οι οποίοι, λόγω των συνεχών θαυμάτων που έκανε τον θεωρούσαν γόη, καταφεύγει στον Θεόδωρο Στουδίτη. Ο Θεόδωρος ήταν εξορία μαζί με άλλους πατέρες «πρός τὰ Κρησκεντίου».⁶⁵ Εκεί ο Πέτρος με δάκρυα του αφηγείται όλα όσα υφίσταται. Ο Στουδίτης μετά την εξομολόγηση του Πέτρου έκανε δύο πράγματα: 1) Έδωσε εντολή στους υπηρέτες του «τρέπεζαν αὐτῷ παραθεῖναι πλουσίαν καί πάντων σύν αὐτῷ μεταλαβεῖν τόν ὄσιον κατηνάγκασεν καί σανδάλια περιβαλῶν τοῖς ποσίν αὐτοῦ καί ἐπενδύτη τό τρίχινον αὐτοῦ περικαλύψας στιχάριον .....», 2) έγραψε και έστειλε επιστολή προς όλους όσους κακολογούσαν τον Πέτρο υπέρ αυτού. Επομένως ο Θεόδωρος Στουδίτης στην εξορία στα «Κρησκεντίου», που βρισκόταν στον κόλπο της Νικομηδείας, είχε την δυνατότητα να δέχεται επισκέψεις, να έχει υπηρετικό προσωπικό, να έχει όλα τα αναγκαία, αλλά και πολύ περισσότερα εφ' όσον παρέθετε πλούσια τραπέζια. Ο Βίος Πέτρου Ατρώας μας πληροφορεί και για άλλη μία περίπτωση εξόριστου, ο οποίος είχε την δυνατότητα ελεύθερης επικοινωνίας. Ο Παύλος, επίσκοπος Πλουσιάδος, ήταν εξόριστος «διά τῆς εἰς Χριστόν ὁμολογίας καί τῆ τῆς αὐτοῦ εἰκόνης προσκυνήσει». Ήταν πολύ άρρωστος όταν πληροφορήθηκε ότι ο Πέτρος ήταν σε κοντινή περιοχή. Ζήτησε να τον φέρουν κοντά του για να τον θεραπεύσει. Πράγματι ο Πέτρος τον επισκέφθηκε και τον θεράπευσε. Και στην περίπτωση αυτή ο Παύλος είχε κοντά του υπηρέτες. Ο αυτοκράτωρ Θεόφιλος διέταξε οι δύο εξόριστοι αδελφοί Θεόδωρος και Θεοφάνης «μή βρωτοῦ τινός, μή ποτοῦ, μή ἐνδύματος,

---

καί τήν τῆς Χριστοῦ εἰκόνης προσκύνῃσιν ἀπαρνησάμενος ἐγγράφως». Αυτός μετανοιωμένος για την πράξη του αυτή κατέφυγε στον Πέτρο, ο οποίος αφού διαπίστωσε ότι πράγματι είχε μεταμεληθεί του έδωσε ευλογία κανονική. Ο ίδιος Βίος έχει και άλλη αντίστοιχη περίπτωση, πιο σοβαρή, εφ' όσον πρόκειται για ηγούμενο. Είναι ο ηγούμενος Ευθύμιος της Πριναβάρεως κοντά στη Σμύρνη, ο οποίος είχε κάνει και αυτός έγγραφη δήλωση προσχώρησης στην Εικονομαχία. Ο Πέτρος τον επανέφερε στην Εικονολατρεία. Τα έγγραφα αυτά θυμίζουν τους *libelli persecutionis* των πρώτων χριστιανικών αιώνων. Η ρωμαϊκή αρχή εφοδίαζε τους χριστιανούς που θυσίαζαν με έγγραφο, το οποίο βεβαίωνε ότι ο κομιστής είχε προσφέρει θυσίες στους θεούς. Βλ. Κ.Α. ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ: Το δίκαιο στα αγιολογικά κείμενα, σ. 29-30, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

65. Η εγκατάσταση αυτή βρισκόταν στον κόλπο της Νικομηδείας μπροστά από την πόλη, «πρό τοῦ ἄστεως», όπως αναφέρει σε επιστολή του ο ίδιος ο Θεόδωρος Στουδίτης. Ο G.A SCHNEIDER: *Der hl. Theodor von Studion. Sein Leben und Wirken*. Münster 1900, σ. 89 υποσ. 2 αφήνει να εννοηθεί ότι πρόκειται για μοναστήρι. Βίος Πέτρου Ατρώας, σ. 197.

μηδένα τῶν πάντων αὐτοῖς κοινωνεῖν, ἵνα κακοί, φησὶν, οὕτω κακῶς ἐπιτριβεῖεν». ⁶⁶ Στη συνέχεια εξορίσθηκαν στην Αφουσία. Ο συγγραφέας του Βίου του Θεοδώρου περιγράφει την ζωή στην εξορία ως εξής: «Ἀλλά τί μοι τά ἐντεῦθεν ἀπαριθμεῖσθαι. Τάς φυλακάς, τά ναύαγια, τόν λιμόν, τάς ἡλιακάς ἐκκαύσεις, τάς νυκτερινάς ψύξεις, τάς ἐπιβουλάς, τάς ἐπαναστάσεις, τούς καθ' ἡμέραν θανάτους, τάς πληγὰς πάλιν, τούς ραβδισμούς, καί τά ἐπί κόρρης ραπίσματα».

Ο τελευταῖος τόπος εξορίας των δύο ἀδελφῶν ἦταν ἡ «ἰδίᾳ αὐτῶν γῆ», δηλαδή, ἡ ἰδιαιτέρη πατρίδα τους που ἦταν ἡ Απάμεια τῆς Βιθυνίας. Ἐκεῖ διήγαν βίο ορθόδοξο, εγκρατή. Ἐκπαίδευαν στήν «ὀρθοδοξία» καί στήν ἀρετή. Με τὸν λόγο τους, τὰ ἔργα τους καί τὸν τρόπο ζωῆ τους ἐπειθαν τοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς ἀλλὰ καί πολλοὺς ἄλλους στους οποιοὺς διαδίδονταν ὅλα αὐτά. Ο Θεόδωρος πέθανε στήν εξορία «καὶ γῆρα καὶ νόσῳ, πρὸς δὲ καὶ κακοπαθείᾳ τῇ ἐκ τῆς φρουρᾶς πιεζόμενος...». ⁶⁷

Ο Βίος Ευθυμίου μας πληροφορεῖ ὅτι υπῆρχε «ἐξοριάρχης», ὁ οποιός ὀνομαζόταν Κωνσταντινάκιος. Πρόκειται δηλαδή γιὰ ἓνα άτομο, που ἦταν υπεύθυνο γιὰ τοὺς ἐξοριστοὺς, εἶχε ὑπὸ τὴν ἐποπτεία του τοὺς ἐξοριστοὺς. Ο ἐκδότης τοῦ Βίου σὲ σχόλιό του ⁶⁸ λέει ὅτι ὁ ὅρος ἐξοριάρχης «ne prète pas à équivoque, mais on peut se demander s'il est de l'invention de Méthode ou s'il correspond à l'époque à une fonction précise».

Οι εικονολάτρες που καταδικάζονταν σὲ εξορία εἶχαν διαφορετικὲς συνθήκες κράτησης ἀνάλογα με τὴν ἐπικινδυνότητα του καθ' ἐνός. Ἄλλοι εἶχαν ἐλευθερία κινήσεων καί ἐπικοινωνίας μέσα στήν περιοχή που ἦταν ἐξοριστοί, ἄλλοι εἶχαν περιορισμένες ἐλευθερίες καί ἄλλοι ἦταν περιορισμένοι (φυλακισμένοι) σὲ ἓνα μικρὸ χῶρο, φρουρούμενοι καί πολλές φορὲς δεμένοι.

Μία ἄλλη ποινὴ που ἀπαντάται συχνά αὐτὴ τὴν περίοδο εἶναι ἡ δήμευση. ⁶⁹

Στὰ ἀγιολογικά κείμενα ὑπάρχουν πολλές πληροφορίες γιὰ ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς τῆς δήμευσης συνήθως ὡς παρεπόμενης ποινῆς τῆς εξορίας στους εικονολάτρες. Στὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο ἡ βαρύτερη μορφή εξορίας,

66. Βίος Θεοδώρου γραπτοῦ, P.G. 116, στ. 665.

67. Οπ.π., στ. 680.

68. Βίος Ευθυμίου Σάρδεων, T.M. 10 (1987), σ. 9.

69. Γιὰ τὴν ποινὴ τῆς δήμευσης καί τὴν ἐξέλιξή τῆς στο Βυζάντιο, βλ. ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ: Κεφάλαια βυζαντινοῦ ποινικοῦ δικαίου, σ. 36-37, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ: Οἱ ποινὲς στο βυζαντινὸ δίκαιο, σ. 45 επ.

η deportatio, επέφερε και δήμευση της περιουσίας. Επί Ιουστινιανού ο ισόβιος περιορισμός και η δήμευση δεν επιβάλλονταν με την ίδια απόφαση και ήταν, ως ποινές, ανεξάρτητες μεταξύ τους. Οι Ίσαυροι και οι Μακεδόνες καθόρισαν με σαφήνεια και ακρίβεια για κάθε έγκλημα τις παρεπόμενες ποινές. Στην Εκλογή συναντάμε τον συνδυασμό εξορίας και δήμευσης σε μία μόνο περίπτωση: για όσους κατασκευάζουν και πωλούν με την πρόθεση κερδοσκοπίας σε βάρος αφελών διάφορα φυλαχτά, και άλλα τέτοια αντικείμενα με δήθεν μαγικές ιδιότητες.⁷⁰ Στην πράξη, όμως, ο συνδυασμός αυτός γινόταν και στην περίπτωση καταδίκης του εικονολάτρη. Τα αγιολογικά κείμενα έχουν πολλά παραδείγματα, π.χ. ο πρωτασηκρήτις Στέφανος καταδικάστηκε σε εξορία και δήμευση της περιουσίας του «ἅ πολλά τῷ πρωτασηκρήτις προσῆν».⁷¹ Τα Χριστούγεννα του 814 καλούνται στα ανάκτορα ο Πατριάρχης, επίσκοποι και ηγούμενοι. Ο συγγραφέας του Βίου του Ευθυμίου Σάρδεων ήταν παρών και περιγράφει τη συνάντηση. Επρόκειτο για μία άτυπη συνάντηση και μία ελεύθερη συζήτηση μεταξύ αυτοκράτορος και όσων είχαν προσκληθεί και κάθονταν όρθιοι γύρω από αυτόν. Ο Ευθύμιος Σάρδεων και άλλοι μίλησαν με παρησιία υπέρ των εικόνων. Αποτέλεσμα αυτής της συζήτησης ήταν η εξορία και η δήμευση του Πατριάρχη και των άλλων εκκλησιαστικών ανδρών.⁷² Στις περιπτώσεις αυτές η δήμευση είναι παρεπόμενη ποινή της εξορίας.

Ως κύρια ποινή η δήμευση επιβάλλεται σε αυτούς, οι οποίοι στο σπίτι τους φιλοξένησαν, περιποιήθηκαν, περιέθαλψαν και γενικά έκαναν όλα τα απαραίτητα για να γιατρευθεί ο Μεθόδιος, όταν κρυφά φυγαδεύθηκε από την φυλακή των ανακτόρων. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο βιογράφος του Μεθοδίου «ὁ δέ τοῦτον θεοφιλῆς τεθεραπευκῶς οἶκος, δημεύσει παντελεῖ ὑπὸ τοῦ μισοχρίστου καὶ λυσσητήρος τυράννου καταδικάζεται».⁷³ Εφαρμόζεται δηλαδή το διάταγμα του Θεοφίλου.⁷⁴ Η δήμευση στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι «παντελής», για όλα τα περιουσιακά στοιχεία της οικογένειας, και όχι μερική. Η ποινή επιβαλλόταν σε όλα τα μέλη της οικογένειας και όχι μόνον στον αρχηγό του οίκου.

70. Εκλογή 17. 44 και Εισαγωγή 40.84, Πρόχειρος Νόμος 39.78.

71. Βίος Θεοφάνους και Θεοδώρου των γραπτών, Αν. Ιερουσ. Σταχ. IV, σ. 207.

72. Βίος Ευθυμίου Σάρδεων, Τ.Μ. 10 (1987), σ. 35-40. -Βίος Θεοφυλάκτου Νικομηδείας, έκδ. HALKIN, σ. 179-180.

73. Βίος Μεθοδίου P.G. 100, στ. 1252 B.

74. Βλ. σ. 61.

Τα χρήματα των δημεύσεων πήγαιναν στο βασιλικό ταμείο. Ήταν δε μία ποινή που επιβαλλόταν στους εικονολάτρες συχνά επί Θεοφίλου, όπως, επίσης, η εξορία και η έκπτωση από τα αξιώματα.⁷⁵

Μια άλλη ποινή που συναντάμε συνεχώς στα αγιολογικά κείμενα είναι ο σωματικός κολασμός. Ο Νικόλαος Στουδίτης και ο Θεόδωρος υφίστανται την ποινή του δαρμού με βούνευρα. Πριν φυλακισθούν μαστιγώνονται ξανά.⁷⁶ Εξακόσιες φορές στο στέρνο μαστιγώθηκε ο Μεθόδιος. Ο Ευθύμιος Σάρδεων πριν εξορισθεί στη Θάσο εδάρη με βούνευρα. Τον Συμεών κτύπησαν εκατόν πενήντα φορές με βούνευρο και στη συνέχεια καταδικάστηκε σε εξορία. Οι πατέρες και μαθητές του, πού επίσης εξορίστηκαν στο ίδιο νησί, καταδικάστηκαν πριν από την εξορία «τυφθίναυ». ⁷⁷

Ο Θεόδωρος Στουδίτης καταδικάστηκε πολλές φορές σε εξορία. Από εκεί έστειλε επιστολές με τις οποίες παρηγορούσε, ενίσχυε και δίδασκε τους εικονολάτρες. Προσπαθούσε δηλαδή να εμψυχώνει το ηθικό των εικονολατρών και να συγκρατήσει τη συνοχή τους. Όταν ήταν εξόριστος στη Βόνιτα ο αυτοκράτωρ διέταξε να μην βλέπει κανέναν και «μητέ έκδιδάσκειν διά γραμμάτων τά περί πίστεως». Η απάντηση του Θεόδωρου ήταν ότι δεν μπορεί να σταματήσει γιατί πειθαρχεί στο Θεό και όχι στους ανθρώπους. Ο αυτοκράτωρ διέταξε να δαρεί με βούνευρο. Επειδή δεν σταματούσε η αλληλογραφία και επεισόδια με επιστολές επαναλαμβάνονταν τακτικά, επαναλαμβανόταν και ο σωματικός κολασμός, συνήθως 50 βούνευρα.⁷⁸

Σε δαρμό καταδικάζονται από τον Λέοντα Ε΄ ο Μιχαήλ σύγκελλος και οι αδελφοί Θεόδωρος και Θεοφάνης⁷⁹, και ύστερα σε εξορία. Περιγράφεται, μάλιστα πως εκτελείτο η ποινή του δαρμού. Έγδυσαν τους δύο αδελφούς Θεόδωρο και Θεοφάνη και ο βασιλεύς διέταξε «άνδρας δυνατούς τῇ ἰσχύϊ ἰμάσι λεπτοῖς δήσαντας αὐτῶν τὰς χεῖρας τείναι ἐπὶ πολὺ ἀνά ἕξ ἐκάστω αὐτῶν, ὅπως μὴ ἰσχύωσι τυπτόμενοι κλονεῖσθαι ὧδε κἀκεισε. Ταθέντων δέ τῶν ἁγίων σφοδρῶς, ἐκέλευσεν ἓνα ἔμπροσθεν καὶ ἓνα ὄπισθεν σταθέντας βουνεύροις τύπτειν αὐτούς ἀφειδῶς. Ἐπὶ τοσοῦτον δέ αὐτούς ἔτυψαν, ὥστε ἀλλαγῆναι ἐνὶ ἐκάστω αὐτῶν ἀνά τεσσάρων στρατιωτῶν. Τυπτομένων δέ τῶν ἁγίων τά τέ νῶτα αὐ-

75. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου, P.G. 99, στ. 288 Β «ἐξορίζοντο, ἀξιωματῶν ἐπιπτον, κτημάτων καὶ οἰκημάτων ἀπεστεροῦντο».

76. Βίος Νικολάου Στουδίτου, σ. 443-444.

77. Βίος Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου, σ. 238-239.

78. Βλ. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου, P.G. 99 στ. 289D-292 το επεισόδιο με τον κληρικό από την περιοχή των Θρακησίων και συγκεκριμένα από την πόλη Μασταύρα.

79. Βίος Μιχαήλ συγκέλλου, σ. 68.

των καὶ στήθη.....ὁ δὲ βασιλεύς.....τούς τύπτοντας ἐπέτρεπεν οὕτωςί λέγων «ὡς ἔχεις μέ, δός καλά».

Ο αρχιεπίσκοπος Αντώνιος, συγγενῆς της Θεοδώρας Θεσσαλονίκης, αναπτύσσει ευθαρσῶς τις απόψεις του για τις εικόνες στον αυτοκράτορα Λέοντα Ε΄, ο οποίος τον καταδικάζει σε δαρμό και εξορία.⁸⁰

Ο Μεθόδιος, ως εικονολάτρης, καταδικάστηκε σε δαρμούς και εξορίες.

Ο σωματικός κολασμός, όπως προκύπτει από όσα αναφέρονται πιο πάνω με βάση τις αγιολογικές πηγές, ήταν παρεπόμενη ποινή μαζί με την εξορία ή τον ακρωτηριασμό. Και στη νομοθεσία, στα νομικά έγχειρίδια του 8^{ου} - 10^{ου} αιώνα εμφανίζεται ως παρεπόμενη ποινή μαζί με την εξορία ή τον ακρωτηριασμό. Εμφανίζεται, όμως, και ως κύρια ποινή. Η εφαρμογή, επομένως, της ποινής αυτής στην πράξη δεν παρουσιάζει αποκλίσεις από όσα επιτάσσουν οι νομοθετικές διατάξεις.

Ο σωματικός κολασμός ως παρεπόμενη ποινή μαζί με ακρωτηριασμό εμφανίζεται στην περίπτωση της στίξης των προσώπων των αδελφών Θεοδώρου και Θεοφάνη, εάν θεωρηθεί ότι η ιδιόρρυθμη και πρωτότυπη αυτή ποινή είναι ακρωτηριασμός. Τι είναι αυτή η τιμωρία; Οι δύο αυτοί αδελφοί, μοναχοί από την Λαύρα του Αγίου Σάββα, ήταν εικονολάτρες και στιχοπλόκοι. Ο Θεόφιλος έδωσε εντολή να κεντηθούν (χαραχθούν) στο πρόσωπο και στο στέρνο με πυρακτωμένο σίδερο στίχοι⁸¹ που στρέφονταν εναντίον των εικόνων, εφ' όσον οι στίχοι του Θε-

80. Βίος Θεοδώρας Θεσσαλονίκης, σ.11.

81. Οι στίχοι σώζονται στο κείμενο του Βίου, στο Συνεχιστή του Θεοφάνους, σ. 105-106, στο Συνεχιστή του Γεωργίου Μοναχού, σ. 807, στο Συμῶν Μάγιστρο, σ. 641-642, στο Βίο Μιχαήλ συγκέλλου, σ. 86 «Εἰσὶ δὲ στίχοι ἴαμβοι δώδεκα.....καὶ ἐγράφησαν ἐν τοῖς προσώποις τῶν ἁγίων καὶ ὁμολογητῶν Θεοδώρου καὶ Θεοφάνους, ἐπὶ βασιλείῳ Θεοφίλου ἐν τῷ Πραιτωρίῳ, ἔχοντες τὸν τύπον τοῦτον:

Πάντων ποθούντων προστρέχειν πρὸς τὴν πόλιν,
 ὅπου πάναγγοι τοῦ Θεοῦ λόγου πόδες
 ἔστησαν εἰς σύστασιν τῆς οἰκουμένης
 ᾤθησαν αὐτοὶ τῷ σεβασμίῳ τόπῳ,
 σκευὴ πονηρὰ δεισιδαίμονος πλάνης.
 Ἐκεῖσε πολλὰ λοιπὸν ἐξ ἀπιστίας
 πράξαντες αἰσχρὰ δεινὰ δυσσεβοφρόνως
 ἐκεῖθεν ἠλάθησαν ὡς ἀποστάται
 πρὸς τὴν πόλιν δὲ τοῦ κράτους πεφευγότες,
 οὐκ ἔξαφηκαν τὰς ἀθέσμους μωρίας.
 Ὅθεν γραφέντες ὡς κακοῦργοι τὴν θέαν
 κατακρίνονται καὶ διώκονται πάλιν».

Στὴ σελίδα 94 περιγράφεται ὁ τρόπος πού ἐγινε ἡ χάραξη. Οἱ δῆμιοι «ἐπὶ σκάμνων τανύσαντες ἓνα ἕκαστον τῶν ἁγίων, ἐκόλαπτον τὰς ὄψεις αὐτῶν. Καὶ ἐπὶ πολλῶν

οφάνη ήταν αφιερωμένοι στην εξύμνηση των εικόνων. Την επιμέλεια της εκτέλεσης είχε ο έπαρχος. Αυτή ήταν και η αιτία της προσωινμίας των δύο αδερφών ως οι Γραπτοί. Η πραγματικά αυτή περιέργη και κατ' εξοχήν πρωτότυπη ποινή μπορεί να θεωρηθεί ένα είδος ακρωτηριασμού. Δεν αφαιρείται ή δεν κόβεται κάποιο μέλος του σώματος ή του προσώπου. Κακοποιείται, όμως, και παραμορφώνεται το πρόσωπο, αλλά και το στέρνο. Στιγμάτιζε κατά τρόπο ευδιάκριτο τους δύο εικονολάτρες. Οι άνθρωποι βλέποντας αυτό θα απέφευγαν να τους πλησιάσουν και ο φόβος να μην υποστούν τα ίδια θα τους απομάκρυνε από την εικονολατρεία. Ο στόχος ήταν η γενική πρόληψη, συγχρόνως, όμως, είχε και ανταποδοτικό χαρακτήρα λόγω του περιεχομένου των στίχων.

Ως παρεπόμενη ποινή επιβαλλόταν η αφαίρεση των αξιωμάτων. Συνήθως ήταν παρεπόμενη της εξορίας σύμφωνα με αγιολογικά κείμενα.⁸²

Στην πρώτη φάση της Εικονομαχίας η ποινή που κατ' εξοχήν επιβαλλόταν ήταν οι ακρωτηριασμοί. Στην δεύτερη φάση η εξορία ήταν η ποινή που επιβαλλόταν συχνά και αλληλοδιάχως. Η δήμευση, επίσης, ήταν μια ποινή που παρατηρούμε ότι επιβάλλεται στην φάση αυτή και κυρίως όταν ήταν αυτοκράτωρ ο Θεόφιλος, ο οποίος είχε εκδώσει και διάταξη που απειλούσε την συγκεκριμένη ποινή σε όσους φιλοξενούσαν μοναχούς εικονολάτρες. Όπως προκύπτει από την έρευνα των αγιολογικών κειμένων οι ποινές που επιβάλλονταν στην πράξη βασίζονταν στις ειδικές διατάξεις εναντίον των εικονολατρών, αλλά και στην αυτοκρατορική βούληση, κυρίως κατά την πρώτη φάση, κατ' εφαρμογή της γενικής νομοθεσίας (κυρίως της Εκλογής) και του Όρου της Ιερείας. Δεν γινόνταν, επίσης, διάκριση μεταξύ κοινωνικών τάξεων και φύλων. Όσοι δεν υπάκουαν στα θεσπίσματα, είτε ήταν ιερωμένοι είτε άρχοντες, είτε μονάζοντες είτε λαϊκοί και γυναίκες ακόμη υποβάλλονταν σε τιμωρίες.⁸³ Η θανατική ποινή επιβαλλόταν αφού είχαν εξαντληθεί ανεπιτυχώς όλα τα μέσα και οι ποινές, που θα έδιναν την δυνατότητα στον εικονολάτρη να προσχωρήσει στην αυτοκρατορική πολιτική. Η πολιτεία δεν ήθελε την θανάτωση και την δημιουργία με αυτό τον τρόπο μαρτύρων της Εικονολατρείας, αλλά κυρίως ήθελε την απόσπαση από

ώραν κεντοῦντες τα πρόσωπα αὐτῶν, τοὺς ἰάμβους ἐπ' αὐτοῖς. Ὡς δ' ἐτέλεσαν γράφοντες, ἀνέστησαν αὐτοὺς καὶ ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης οὐδὲν ἕτερον αὐτοῖς λελάληκαν».

82. Βίος Νικηφόρου Πατριάρχου, σ. 143.

83. Βίος Θεοφάνους και Θεοδώρου των γραπτών, Αν. Ιεροσ. Σταχ. σ, 196: «.....πρός δέ καί γυναικῶν ἔκκριτον ὅσον τῆς ἰδίας ἐκλαθόμενον φύσεως καί βλέψαν οἶον ἄρρενωπόν ἢ γενναῖον ....».

την εικονολατρεία των πλέον εγκρίτων και την αποδοχή της αυτοκρατορικής πολιτικής. Η θανατική καταδίκη, έστω και αν την προέβλεπαν κάποιες αυτοκρατορικές διατάξεις, ήταν το *ultimum refugium*.

β. Τρόποι εκτέλεσης της θανατικής ποινής

Οι Ίσαυροι με το νομοθέτημά τους, την Εκλογή, επέφεραν, όπως ήδη έχει γραφεί πιο πάνω, σημαντικές βελτιώσεις στο ποινικό δίκαιο «προς το φιλάνθρωπότερον». Μεταξύ των βελτιώσεων ήταν η καθιέρωση φραγμών στην ανεξέλεγκτη εκτίμηση του ποινικού δικαστή και η σχεδόν ολοκληρωτική κατάργηση των απάνθρωπων τρόπων θανατικής εκτέλεσης.

Σύμφωνα με το ρωμαϊκό δίκαιο η εκτέλεση γινόταν με ξίφος.¹ Αλλά και σύμφωνα με την βυζαντινή νομοθεσία η εκτέλεση της θανατικής ποινής γίνεται με ξίφος και όχι με άλλο όργανο ή μέσο.² Παρά ταύτα στην πράξη δεν ακολουθείται η νομοθετική επιταγή. Γι' αυτό τον όγδοο αιώνα η Εκλογή καταργεί τους απάνθρωπους τρόπους εκτέλεσης και διατηρεί δύο μόνον περιπτώσεις εξιδιασμένων τρόπων θανατικής εκτέλεσης του ρωμαϊκού δικαίου. Στη μία εκ των δύο περιπτώσεων η ποινή που απειλείται είναι η θανάτωση του δράστη στην πυρά και στην δεύτερη η εκτέλεση με φούρκα.³

1. D. 48.19.1 «amimadverti gladio oportet, non securi vel telo laqueo vel alio modo». – Μέχρι την Ηγεμονία το όργανο εκτελέσεως της θανατικής ποινής ήταν ο πέλεκυς, επί Ηγεμονίας αντικαταστάθηκε με το ξίφος. Η νομοθεσία, μάλιστα, απαγόρευε την χρησιμοποίηση άλλων μέσων. Βλ. ωστόσο D. LIEBS: Unverhohlene Brutalität in den Gesetzen der ersten christlichen Kaiser, εν *Römisches Recht in der europäischen Tradition. Symposium aus Anlass des 75. Geburtstages von Fr. Wieacker, Ebelsbach 1985*, σ. 89-116. – Για τις διάφορες ονομασίες του πέλεκυ και του ξίφους στην ελληνική και λατινική ορολογία, καθώς επίσης γενικά για την εξέλιξη και χρήση τους βλ. Κ. Π. ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ: Ο αποκεφαλισμός των μαρτύρων εις τας ιστορικοφιλολογικάς πηγάς και την βυζαντινήν τέχνην. Αθήνα 1989, σ. 45-47.

2. B. 60. 51.8 «μόνῳ ξίφει, καί οὐχ ἑτέρῳ ὀργάνῳ οὔτε φαρμάκῳ δεῖ φρονεῦειν». Το σχόλιο που ακολουθεί εξηγεί τι σημαίνει «οὐχ ἑτέρῳ ὀργάνῳ», δηλαδή πέλεκυ, ακόντιο, ρόπαλο η γενικά «ἑτέρῳ τρόπῳ». – Τα Βασιλικά προσθέτουν και το «φάρμακο», το δηλητήριο που είχε σχέση με την μαγεία. Στις αρχαίες κοινωνίες και πολύ περισσότερο στις μεσαιωνικές η μαγεία ήταν καθημερινή πρακτική και τα «φάρμακα», επίσης. Βλ. ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ: Κεφάλαια, σ. 77-95. – ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ: Μαγεία και Δίκαιο στο Βυζάντιο. Αθήνα 1997.

3. Βλ. π.π. σ. 76. Η εκτέλεση με φούρκα είναι μία μέθοδος που θυμίζει λίγο την αγχόνη, αλλά παρατείνει πολύ την επιθανάτια αγωνία. Υπάρχουν απεικονίσεις της εκτέλεσης με φούρκα. Βλ. σχετικά O. KRESTEN: Die Hinrichtung des Königs von Gai (Ios. 829). Anzeiger der phil. – hist. Kl. D. Osterr. Akademie d. Wissenschaften, 126°

Έχει αποδειχθεί σε πολλές περιπτώσεις διάσταση μεταξύ νομοθετικής επιταγής και πρακτικής. Με βάση τα αγιολογικά κείμενα ερευνούμε εάν και κατά πόσο υπήρξε διάσταση την περίοδο της Εικονομαχίας.

Ο Παύλος Καΐουμά βρήκε τραγικό θάνατο συρόμενος διά μέσου της αγοράς. Οι στρατιώτες, «τάς αὐτοῦ χεῖρας ἔξαγκωνίσαντες, τῶν ποδῶν τέ σχοῖνους ἐκδήσαντες», τον ἔσυραν δια μέσου της αγοράς και ἔτσι συρόμενος παρέδωσε το πνεῦμα.

Ο Ανδρέας εν Κρίσει εἶχε καταδικασθεῖ σε θάνατο ἀπό τον Κωνσταντῖνο Ε΄, ο οποίος διέταξε «σχοῖνους των μακαρίων ἐκείνου ποδῶν ἐκδήσαντας, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους αὐτόν κατά πάσης ἔλκειν τῆς λεωφόρου· εἶτα καί εἰς τόν τῶν κακούργων τόπον ἀπαγαγόντας, ρίψαι .....». Τον ἔσυραν μέσα στην πόλη «περὶ πλήθουσιν ἀγοράν». Εκεί κάποιος ψαράς, μόλις ἔμαθε την αἰτία του διασυρμού του Ανδρέου, ἄρπαξε «κοπίδα μακελλικὴν, θατέρου ποδός του ἱεροῦ σώματος μέσου κατενεγκῶν, ἴστησί τε τόν τῆς ἀθλήσεως τῷ μάρτυρι δρόμον, καί πέρας αὐτῷ τῶν μακρῶν ἐκείνων διὰ Χριστόν ἐπιτίθησι παλαισμάτων. Συγκαταλύει γάρ εὐθύς τῆ τοῦ ποδός ἐκκοπή καί τόν βίον ὁ γενναιοῦτατος».⁴

Τραγικός ἦταν ο τρόπος που θανατώθηκε ο Στέφανος ο νέος. Η πρώτη ἀπόφαση του Κωνσταντίνου Ε΄ ἦταν η καταδίκη του Στεφάνου σε θάνατο με ξίφος, σύμφωνα δηλαδή με τη νομοθεσία, η οποία ὁμως δεν εκτελέστηκε. Στη συνέχεια η νύξη του αυτοκράτορος για καθοσίωση υπήρξε προτροπή και το ἔναυσμα για κακοποίηση, «λυντσάρισμα», του Στεφάνου,⁵ ἕνα εἶδος ἔμμεσης καταδίκης, ἀπό τους γύρω του. Πήγαν στο Πραιτώριο, ὅπου κρατεῖτο ο Στέφανος, τον ἀναζήτησαν και μόλις ἐμφανίσθηκε ἔπεσαν ἐπάνω του, τον ἐρριξαν κάτω, ἔδεσαν σχοινιά στα σίδερα μέσα στα οποία ἦταν κλεισμένα τα πόδια του και ἄρχισαν να τον σέρνουν στον μεγάλο δρόμο: «...ἐπὶ τὴν δημοσίαν ἔσυρον τοῦτον, κατά τέ τῆς κεφαλῆς καί παντός τοῦ σώματος λακτίζοντες καί ξύλοις τύπτοντες».⁶ Κάποιος μέσα ἀπό το πλήθος πήρε ἀπό ἕνα σιφώνι

ἔτος, Wien 1990, σ. 11-129. Ο Βίος της Ἄννας-Ευφημιανού, Synax. Eccl. C.P., στ. 176 περιγράφει την εκτέλεση της θανατικῆς ποινῆς με φούρκα: «Ἐκεῖσε τοίνυν κατασχεθεῖς ὡς κατάδικος ἐγκλήματι φόνου, τῷ ξύλῳ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὡς ἐν ἀγχόνῃ ὑποπιεσθεῖσης, τῷ ἐγχαρωῖως αὐτῷ λεγομένῳ φούρκῃ, τὴν δλέθριον καί μιανράν ἀπέρριξε ψυχὴν».

4. Βίος Ανδρέου ἐν Κρίσει, σ. 148-149.

5. Βλ. π.π. σ. 68.

6. Βίος Στεφάνου, P.G. 100, στ. 1176 επ. - ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 68-69, σ. 168-170. Η περιγραφή εἶναι συγκλονιστική: «Ὡς δέ ἐξήει συρόμενος τὴν πρώτην πύλην τοῦ πραι-

ένα μεγάλο ξύλο και με αυτό έπληξε με μανία τον Στέφανο στο κεφάλι (στα μηνίγγια) και τον σκότωσε. Συνέχισαν να σέρνουν στους δρόμους το νεκρό πια Στέφανο με σκοπό να επιτείνουν την ηθική του μείωση.⁷ Το πλήθος νόμιζε ότι ήταν ζωντανός ακόμη και συνέχιζε να τον λιθοβολεί. Όταν δε έφθασαν στην περιοχή που ονομαζόταν του Βοός «κάπηλος τις ιχθύας εν τῷ τηγάνῳ κατοπτῶν, ἐπί τῆς δημοσίας ἰδῶν τόν ἅγιον συρόμενον, δόξας αὐτόν ἔτι ζῆν, δαλόν ἐκ τοῦ πυρός δραξάμενος καί δούς κατά τῆς κεφαλῆς τοῦ ἁγίου, τό ὀπίσθιον μέρος τῆς κάρας ὃ λέγεται ἡμίκρανον, μερίσας ἀπέρρηξε καί διεχέθη ἐπί τῆς γῆς το λεπτόν καί ὑλῶδες τοῦ ἐγκεφάλου».⁸

Έναν ακραίο και αποτρόπαιο τρόπο θανάτωσης αφηγείται ο Αντώνιος από την Κρήτη στους άλλους εικονολάτρες με τους οποίους ήταν φυλακισμένος στο Πραιτώριο. Ο στρατηγός της Κρήτης Θεοφάνης Λαρθότυρος συνέλαβε τον αββά Παύλο και τον ανέκρινε στο Πραιτώριο του Ηρακλείου. Κατά την διάρκεια της ανάκρισης του ζήτησε να πατήσει την εικόνα του Χριστού που ήταν στο πάτωμα- έμπρακτη απόδειξη ότι δεν ήταν εικονολάτρες- αλλιώς θα υφίστατο βασανιστήρια, και ειδικά στους καταπέλτες που βρισκονταν εκεί. Ο Παύλος αρ-

---

τωρίου, εἰς τὰ πρόθυρα φθάσας τοῦ ἐκείσε ὄντος σεπτοῦ εὐκτηρίου τοῦ ἁγίου μάρτυρος Θεοδώρου.....τόν μάρτυρα προσεκύνησεν. Ἰδῶν δέ τις τῶν ἀθέων τόν ἅγιον τοῦτο ποιήσαντα, ὄλος ἐν ἑαυτῷ, ἐνδεδυμένος τόν Σατανᾶν.....εἰσδραμῶν πρός τούς ἐν ἑαυτῷ τῷ τόπῳ ἰσταμένους ὑδροστάτας τῶν ἐμπρησμῶν, οὐσπερ σίφωνας καλοῦσιν, καί ἐξ ἑνός τούτων ξύλον μέγα λαβόμενος, ὅπερ ἀντίον λέγουσιν, ἀντανακλάσας καί φθάσας αὐτόν ὑπό τοῦ πλήθους συρόμενον καί κατά τῆς μηνίγγος κρούσας δίκην κυνός, πάραντα τόν ἅγιον πεφόνευκεν.....».

7. Οπ.π., στ. 176 και παρ. 70, σ. 170: «Ποῖος δέ λόγος ἰστορήσειεν ἢ ἀκοή παραδέξεται τὰς τοῦ ἁγίου ἐν τῇ σύρσει τῆς δημοσίας μαρτυρίας καί τούς ἀνεικάστους ἐκείνους πόνους; Ποῖον γάρ μέλος τούτου ὤφθη ἄμοιρον στεφάνου ἐκ τῶν ἀμετρήτων ἐκείνων λιθασμῶν; Τούτου γάρ συρομένου ἐπί τῆς γῆς καί προσκρουμένου ἐκ πλακός πρός πλάκα, χεῖρες ἀπεκόπτοντο, δάκτυλοι σύν τοῖς ὄνυξιν ἐξέπιπτον, πλευραὶ τούτου διερρηγνυντο, φλέβες ἐκρησσόμεναι τῷ πλήθει τοῦ αἵματος τήν γῆν κατέβαπτον, ἴνες διασπῶμεναι κατά ἀρμογῆν τοῦτον μεληδόν ἐδείκνυον. Λίθῳ δέ μεγάλῳ τούτου τίς φονεύς τῆ κοιλῆα προσκρούσας, διχῶς ταύτην ἐλάκισεν καί ἦν ἰδεῖν πᾶσαν τήν τῶν ἐγκάτων οἰκονομίαν σύν τοῖς ἐντέροις ἐπί τῆς γῆς προϋπτον συρομένην δεινῶς. Ὅντως οὐδέν τοιοῦτου θανάτου δεινότερον ἐν τοῖς ἔλλησι ἐφάνη ποτέ! Καί γάρ καί μετὰ τό ἐκπνεῦσαι αὐτόν, τοῖς λίθοις καί τοῖς ξύλοις το σῶμα νεκρόν ἔτυπτον. Γυναῖκες καί παῖδες τὰς διατριβάς κελεύσει τοῦ τυράννου καταλείψαντες μετὰ τῶν λίθων ἔτρεχον ἀλλ' εἰ καί τις ἀπήντησε τό θεόθυτον τοῦτο ὀλοκάρπωμα, εἰ τοῦτο λίθοις οὐ προσέκρουσεν, εὐθύνας εἰσεπράττετο ὡς αὐτοῦ προσφιλῆς καί τῶν βασιλέων ἐχθρός».

8. Οπ.π.. P.G. 100, στ. 1177 - ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 71, σ. 170-171.

νήθηκε και ο στρατηγός διέταξε να γδυθεί και να απλωθεί στους καταπέλτες «καί περισφίγγαντες οί ύπηρέται τόν άγιον προς ταῖς δυσί σανί-σιν, άπό τε τραχήλου έως άστραγάλων, καί διά σιδήρων τούτου τά μέ-λη καθηλώσαντες καί επί κεφαλῆς κρεμάσαντες, κυκλόθεν τε πυρκαϊᾶς ύφάπαντες παμμεγέθη, οὔτως ολοκάρπωμα διά πυρός τόν άγιον πεποι-ηκεν ό του παρανόμου βασιλέως παρανομώτερος άρχων».⁹

Ο Συμεών στην Μυτιλήνη καταδικάσθηκε σε θάνατο στην πυρά. Ο εκπρόσωπος του αυτοκράτορος έδωσε εντολή στους κατοίκους της Μυτιλήνης να φέρουν ξύλα από το βουνό. Μόλις συγκεντρώθηκαν πολλά ξύλα και φρύγανα άναψαν την φωτιά και οι φλόγες έφθασαν ψηλά. Ο Συμεών καθόταν πάνω στο στύλο και οι φίλοι του τον παρακαλούσαν να μην κατεβεί. Αυτός με προθυμία κατέβηκε έτοιμος να υποστεί τον φοβερό θάνατο στην πυρά. Τελικά αποφεύχθηκε η εκτέλεσή του.¹⁰

Η Εκλογή σε μία μόνον περίπτωση απειλεί θάνατο στην πυρά.¹¹ Τα αγιολογικά κείμενα μνημονεύουν περιπτώσεις, όπως τις παραπάνω, καταδίκης εικονολατρών στην πυρά κατά παρέκκλιση των κειμένων διατάξεων. Είναι αλήθεια ότι τα κείμενα αυτά περιέχουν υπερβολές, όχι, όμως τερατώδεις υπερβολές. Εάν η πυρά ως τρόπος εκτέλεσης δεν υφίστατο στην πράξη καθόλου, είχε εξαφανισθεί, οι συγγραφείς, οι οποίοι βέβαια ήθελαν να γίνονται πιστευτά τα παθήματα και οι ταλαιπωρίες των ηρώων τους δεν θα έγραφαν κάτι, το οποίο θα απερρίπτετο αμέσως από τον αναγνώστη ή τον ακροατή. Κάνομε, λοιπόν, την υπόθεση ότι η εκτέλεση στην πυρά μπορεί να μην υπήρχε στη νομοθεσία, σε ειδικές, όμως, βαρειές περιπτώσεις όπου την ποινή και τον τρόπο εκτέλεσης αποφάσιζε ο αυτοκράτωρ, στην πράξη επιβαλλόταν. Δεν ήταν κάτι, επομένως, που θα ξένιζε και θα προβλημάτιζε τον αναγνώστη για την αξιοπιστία του κειμένου.

Έναν άλλο τρόπο εκτέλεσης θανατικής ποινής αφηγείται ο Θεοστήρικτος από την μονή της Πελεκητής, ένα μοναστήρι στην Βιθυνία, στην πλευρά του Μαρμαρά. Με αυτοκρατορική εντολή ο στρατηγός της Ασίας ο Λαχανοδράκων έκαψε τη μονή, η οποία ήταν προφανώς κέντρο αντιπολιτευτικό στην αυτοκρατορική πολιτική. Μετέφερε δε στα περίχωρα της Εφέσου τριάντα οκτώ από τους πιο διακεκριμένους μοναχούς αφού ασφάλισε τα χέρια και τον λαϊμό με ξύλα. Τους έκλεισε στον θόλο ενός παλιού λουτρού, έφραξε την είσοδο, έσκαψε τις πλευ-

9. Οπ.π., Ρ.Γ. 100, στ. 1164 - ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 59, σ. 160.

10. Βίος Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου, σ. 228.

11. Βλ. Εκλογή 17.41 (Εμπρησμός μέσα σε πόλη).

ρές που ακουμπούσαν στο βουνό, «τά ἐχόμενα τοῦ ὄρους κατορῦξας», και τους ἔθαψε ζωντανούς. Με αυτό τον βίαιο και απάνθρωπο τρόπο πέθαναν.¹²

Ο σωματικός κολασμός συνήθως ἦταν παρεπόμενη ποινή. Σε κάποιες, ὁμως, περιπτώσεις κατέληγε να πεθαίνει ο εικονολάτρης κατά την διάρκεια του δαρμού στην ανάκριση ἢ να ἔχει καταδικασθεῖ σε θάνατο δια δαρμού, ὅπως προκύπτει ἀπό τα κείμενα της εποχής. Τον Πέτρο, τον ἐγκλειστο στις Βλαχέρνες,¹³ ἔδερναν ανηλεώς παρουσία του αυτοκράτορος για την πίστη του στην λατρεία των εικόνων. Αποκαλούσε τον Κωνσταντίνο Ε΄ παραβάτη, ἄρα «κατά τοῦ βασιλέως ἐλάλησεν», σύμφωνα με την Ἐκλογή, και «ἐν τοῖς δαρμοῖς ἐξέπνευσεν». Ο Ευθύμιος Σάρδεων πέθανε κατά την διάρκεια της απάνθρωπης μαστίγωσης, στην ανάκριση, σύμφωνα με την αυτοκρατορική διαταγή: «μάστιξι καταξάναι τό σῶμα ἕως ἄν ἡ ψυχὴ τοῦ σώματος χωρισθῆσεται». Ἐκατόν εἴκοσι φορές μαστιγώθηκε και τον ἄφησαν «ιδρωτι περιερέομενον καί αἵματι φοινηττόμενον· τῷ γάρ παλαιῷ τῆς ἡλικίας ἢ δύναμις ἤδη λοιπόν ὠκλαζεν.....». Οι σύντροφοί του στη φυλακή τον περιέθαλψαν, ἀλλά τελικά δεν ἄνθεξε και την ὄγδοη ἡμέρα ἀπό την μαστίγωση πέθανε.¹⁴

Ένας ἄλλος τρόπος εκτέλεσης της θανατικής ποινῆς ἦταν ο πνιγμός στη θάλασσα. Τον Ιωάννη, ηγούμενο της μονῆς Μοναγρίας, «ὁ τύραννος βασιλεύς τυραννικῶς κατασχών διά τό μή πεπατηκέναι αὐτός τήν τοῦ Χριστοῦ εἰκόνα καί τῆς μητρὸς αὐτοῦ» ἔκλεισε σέ σάκκο, ἔδωσε μιά μεγάλη πέτρα γιά νά βυθισθεῖ ἀμέσως καί «τῷ βυθῷ τῆς θαλάσσης ἀπέπνιξεν».¹⁵ Με πνιγμό στη θάλασσα ο αυτοκράτωρ Θεόφιλος ἠθέλε να εκτελέσει τους πατέρες που ἦταν κρατούμενοι στο Πραιτώριο. Η

12. Βίος Στεφάνου, P.G. 100, στ. 1165- ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 59, σ. 161.

13. Για τον Πέτρο τον ἐγκλειστο των Βλαχερνών, βλ. Βίος Στεφάνου, ΑΥΖΕΡΥ, σ. 260 υποσ. 384.

14. Βίος Ευθυμίου Σάρδεων, T.M. 10 (1987), σ. 48-49. «Ὁ δέ πρὸς ταῖς ἡλίου δυσμαῖς τῆ δευτέρᾳ τῆς ἑβδομάδος τυφθεῖς, καθά δεδιήγημαι, καί ταῖς ἐπὶ ταῖς πληγαῖς καρτερίαις ἐπτὰ ὄλας ἡμέρας ἐπεξηκῶς παρ' ὅσον ἄβρωτος καί πολύμοχος.....ἡ γάρ νομὴ τῶν πληγῶν ἐπαυξομένη καί ταῦτα ἐκώλυσεν-, ἐπιφωσκούσης τῆς ὀγδότης ἀπὸ τοῦ δαρμοῦ ἡμέρας, τρίτης δέ τοῦ σαββάτου, καί τάχα τοῦ ἡλίου βολὴν ἀκτίνος ἐπαφιέναι μέλλοντος, οὕτως ἠρπάγη εἰς ἀπαντήν τοῦ ἀληθινοῦ ἡλίου Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.....ἡμέρα τῆς ἁγίας Χριστοῦ γεννήσεως τῆ ἐπαύριον, ἦτις ἐστὶν ἕκτη καί εἰκάς.....». -Βλ. ἐπίσης Βίος Δαυὶδ, Συμεῶν και Γεωργίου, σ. 228.

15. Βίος Στεφάνου, P.G. 100, στ. 1165 - ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 60 σ. 162.

παρέμβαση της αυτοκράτειρας Θεοδώρας τον απέτρεψε να τους εκτελέσει με αυτόν τον βάρβαρο τρόπο.¹⁶

Ο αυτοκράτωρ Κωνσταντίνος Ε΄ είχε καθιερώσει ειδικό τόπο εκτέλεσης της θανατικής ποινής, όπως προκύπτει από τον Βίο Στεφάνου του νέου. Η πρώτη θανατική καταδίκη του Στεφάνου όριζε να εκτελεσθεί η ποινή σύμφωνα με το νόμο, δηλαδή με ξίφος. Διέταξε να τον μεταφέρουν «πέραν τῆς πόλεως» στην περιοχή όπου βρισκόταν ο ναός της αγίας Μαύρας, τον οποίο ο Κωνσταντίνος είχε κατεδαφίσει. Στη συνέχεια μετέτρεψε τον τόπο αυτό σε φονευτήριο και τον ονόμασε Μαύρα.¹⁷

Από όσα αναφέρονται πιο πάνω με βάση τα αγιολογικά κείμενα την περίοδο της Εικονομαχίας, και στις δύο φάσεις, η εκτέλεση της θανατικής ποινής σε ορισμένες περιπτώσεις γινόταν με εξιδιασμένους απάνθρωπους τρόπους (όπως πυρά, πνιγμός στη θάλασσα, κ.λ.π) που ήταν σε πλήρη αντίθεση προς το πνεύμα της Εκλογής, της μεταρρύθμισης δηλαδή του δικαίου των εικονομάχων Ισαύρων, «πρός τό φιλανθρωπότερον».

---

16. Βίος Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου, σ. 238.

17. Βίος Στεφάνου, P.G. 100, στ. 1169 - ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 64, σ. 165. Σύμφωνα με τον R. JANIN: *Églises et Monastères*, I, σ. 329-330, η Αγία Μαύρα βρισκόταν στον Γαλατά και ήταν γνωστή από τις αρχές του έκτου αιώνα. Ο Βίος Στεφάνου είναι η μοναδική πηγή που αναφέρει ότι ο ναός αυτός καταστράφηκε επί Κωνσταντίνου Ε΄.- Συνήθως η εκτέλεση της θανατικής ποινής με ξίφος γινόταν έξω από την πόλη σε συγκεκριμένο, προκαθορισμένο τόπο. Βλ. Κ.Α. ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ: Το δίκαιο στα αγιολογικά κείμενα, σ. 85-86.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ
ΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΦΥΛΑΚΕΣ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ
ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑΣ

Τα αγιολογικά κείμενα της εποχής της Εικονομαχίας δίνουν σημαντικές πληροφορίες για τις φυλακές, κυρίως της Κωνσταντινούπολης.¹ Ως κτήρια-φυλακές μνημονεύονται η Φιάλη, το Πραιτώριο, τα Εχέκολλα. Ως φυλακές χρησιμοποιούνταν, επίσης, μοναστήρια, εκκλησίες και διάφορα δημόσια κτήρια.

Δεν γνωρίζουμε που ακριβώς βρισκόταν η φυλακή της Φιάλης. Οι νεώτεροι ερευνητές, βασιζόμενοι στα αγιολογικά κείμενα, πιθανολογούν ότι βρισκόταν στο Μέγα Παλάτιο.² Στο κείμενο της Διήγησης της Εικόνας της Παναγίας αναφέρεται το εξής: «ὡς δέ καί πρὸς τόν τοῦ παλατίου κόλπον ἀφίκετο, ἐν ᾧ Φιάλη ὁ τόπος ὠνόμασαι».³ Η Φιάλη, επομένως, πρέπει να βρισκόταν κοντά στη θάλασσα κάτω από το ηλιακό του Φάρου.

Σύμφωνα με το Βίο Στεφάνου εκεί φυλακίσθηκε για να ανακριθεί η Άννα, ευγενής την καταγωγή και ευσεβής,⁴ η οποία είχε αποσυρθεί και ζούσε στη μονή Τριχίναραιάς μαζί με άλλες γυναίκες. Η φυλακή αυτή χαρακτηρίζεται ως «πάνζοφος εἰρκτή».⁵ Ένα αγιολογικό κείμενο, ο Βίος Θεοδώρου και Θεοφάνους, περιγράφει την κατάσταση που επι-

---

1. Για τις βυζαντινές φυλακές βλ. Κ.Α. ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ: Οι βυζαντινές φυλακές, εν Έγκλημα και Τιμωρία στο Βυζάντιο, Αθήνα 1997, σ. 317-336, ιδίως σ. 319-322.

2. R. JANIN: Constantinople Byzantine, σ. 409.

3. Narratio de imagine Deiparae Romana (BHG 1066), Έκδ. DOBSCHÜTZ, Mariana, σ. 193-206. Βλ. επίσης Βίος Ευθυμίου Πατριάρχου, έκδ. P. KARLIN-HAYTER: Vie du patriarche Euthyme (BHG 651), Bruxelles 1970.

4. Ευσεβής σύμφωνα με τα αγιολογικά κείμενα σημαίνει εικονολάτρης.

5. Βίος Στεφάνου του νέου, P.G. 100 στ. 1129 επ. - ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 36, σ. 135.

κρατούσε στην Φιάλη ως εξής: «ύγρᾶς οὔσης καὶ κρυμμῶδους καὶ ζοφερᾶς καὶ ἀκριβῶς τῷ Ἄδι παρισυμμένης τῆς εἰρκτῆς».⁶ Ἡ Άννα ἔμεινε ἐκεῖ δεμένη με χειροπέδες. Καὶ ὁ Στέφανος, μετὰ τὴν ἐξορία τοῦ στὴ Προικόννησο, φυλακίσθηκε «τῇ ἐξοφωμένη ἐν χειροπέδαις ἐν τῷ ξύλῳ ἀσφαλισθῆναι».⁷ Ἐκεῖ φυλακίσθηκε ὁ Μιχαὴλ ἐπὶ Λέοντος Ε΄, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι εἰκονολάτρεις κυρίως ἐπὶ τῶν αυτοκρατόρων Κωνσταντίνου Ε΄ καὶ Θεοφίλου.

Ἡ Φιάλη ἦταν ἓνα εἶδος «πολιτικῆς» φυλακῆς ποῦ φυλάσσονταν ὡς ἀντιτιθέμενοι στὸν αυτοκράτορα καὶ τὴν πολιτικὴ τοῦ πριν ξεκινήσει ἡ διαδικασία. Ἡ θέση αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Στέφανος μετὰ τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ ἀπὸ τὴν ἐξορία στὴν Προικόννησο κρατήθηκε στὴν Φιάλη πριν ἀρχίσει ἡ ἐπίσημη ἀνάκρισή τοῦ.

Στὸ Πραιτώριο φυλακίσθηκαν ἐπίσης πολλοὶ εἰκονολάτρεις, ὅπως ὁ Στέφανος, ὁ Συμεών, ὁ Μιχαὴλ σύγκελλος, οἱ Θεόδωρος καὶ Θεοφάνης οἱ γραπτοί, ὁ Μεθόδιος κ.λ.π. καὶ ἑκατοντάδες μοναχοὶ τοῦ ὁποῖοι ἐβρισκαν ἐκεῖ.

Ἡ φυλακὴ αὐτὴ ἐξαρτάται ἀπὸ τὸν ἐπαρχο τῆς πόλεως. Τα γραφεῖα τοῦ βρίσκονταν στὸ ἴδιο σύνολο κτισμάτων (κτηριακὸ σύνολο) με τὸ Πραιτώριο.⁹

Τὸ κείμενο τοῦ Βίου Στεφάνου χαρακτηρίζει τὴν φυλακὴ αὐτὴ ὡς «δημοσίᾳ φυλακῆ». Ὡς δημοσίᾳ εἰρκτῆ χαρακτηρίζει τὸ Πραιτώριο καὶ ὁ Βίος Μιχαὴλ συγκέλλου. Τὶ ἐννοοῦν με τὸν ὄρο «δημοσίᾳ φυλακῆ»; Στὴ Ρώμη υπήρχαν δύο εἰδῶν φυλακές: οἱ δημοσίαι καὶ οἱ ιδιωτικῆς.¹⁰ Οἱ δημοσίαι φυλακῆς ἦταν εἴτε «δημοτικῆς» ἐξαρτώμενες ἀπὸ τὶς τοπικῆς ἀρχές, εἴτε κρατικῆς ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ διοικητῆ τῆς ἐπαρχίας. Οἱ ιδιωτικῆς φυλακῆς υπήρχαν στους μεγάλους οἴκους. Ἐκεῖ συνήθως ὁ pater familias φυλάκιζε γιὰ διαφόρους λόγους τὰ μέλη τῆς οἰκογένειάς τοῦ καὶ ὅσους γενικά υπάγονταν στὴν ἐξουσία τοῦ. Οἱ ιδιωτικῆς φυλακῆς ἀπαγορεύθηκαν τὴν περίοδο τῆς Δεσποτείας. Ἡ διατήρηση ιδιωτικῆς φυλακῆς ἀποτελοῦσε πλέον ἀδίκημα. Τὴν ἀπαγόρευση αὐτὴ ἐπα-

6. Βίος Θεοδώρου καὶ Θεοφάνους τῶν γραπτῶν, Ἀν. Ἱεροσ. Σταχ. IV, σ. 206.

7. Βίος Στεφάνου, P.G. 100, στ. 1156. Μετὰ ἀπὸ λίγες ἡμέρες ὁ αυτοκράτωρ τὸν ἀλάσε γιὰ νὰ τὸν ἀνακρίνει.

8. Βίος Θεοδώρου καὶ Θεοφάνους τῶν Γραπτῶν, Ἀν. Ἱεροσ. Σταχ. IV, σ. 204.

9. Γιὰ τὴν περιοχή τῆς Κωνσταντινούπολης ὅπου βρισκόταν τὸ Πραιτώριο βλ. R. JANIN: Constantinople Byzantine, σ. 166-167.

10. Βλ. Κ.Α. ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ: Τὸ δίκαιο στὰ ἀγιολογικὰ κείμενα, σ. 111-112 ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

νέλαβαν οι αυτοκράτορες Ζήνων και Ιουστινιανός.¹¹ Επαναλαμβάνεται, επίσης, σε μεταγενέστερο νομοθετικό κείμενο, στα Βασιλικά.¹² Επομένως τον 8^ο αιώνα δεν υπήρχαν «δημόσιες» ή «ιδιωτικές» φυλακές. Πώς, λοιπόν, το Πραιτώριο χαρακτηρίζεται ως «δημοσία» φυλακή; Μήπως ο χαρακτηρισμός αυτός γίνεται με κριτήριο το αδίκημα για το οποίο κατηγορείται εκείνος, ο οποίος φυλακίζεται στη συγκεκριμένη φυλακή; Ο Στέφανος μεταφέρθηκε εκεί από την Φιάλη, «ὡς ἐννόμως κριθῆναι αὐτόν, διότι βασιλέως χαρακτηῖρα ἀνόμως πεπάτηκεν».¹³ Μεταφέρθηκε, επομένως, από την Φιάλη, την φυλακή του παλατιού, στο Πραιτώριο όταν επρόκειτο να αρχίσει η δικαστική διαδικασία. Μήπως, λοιπόν, είναι δημόσια σε αντιδιαστολή με την φυλακή των ανακτόρων; Εκεί δηλαδή φυλακίζοταν όταν πλέον επρόκειτο να γίνει η έναρξη της δικαστικής διαδικασίας όποιος κατηγορείτο για διάπραξη συγκεκριμένου αδικήματος και κατά την διάρκεια αυτής της διαδικασίας.

Η διατύπωση του πιο πάνω χωρίου του Βίου του Στεφάνου δίνει, επίσης, την δυνατότητα να υποθέσει κανείς ότι δημόσια ήταν η φυλακή στην οποία φυλακίζονταν όσοι κατηγορούνταν για αδικήματα κατά της πολιτείας και γενικά για τα αδικήματα για τα οποία αρμόδιο ήταν το δημόσιο δικαστήριο. Δημόσιο δε ήταν το δικαστήριο στο οποίο κάθε πολίτης μπορούσε να προσφύγει για ορισμένα εγκλήματα, τα οποία καθόριζε περιοριστικά ο νόμος.¹⁴ Τα εγκλήματα αυτά ήταν: 1) καθοσίωση, 2) μοιχεία, 3) πατροκτονία, 4) κλοπή ιερών και δημοσίων, 5) πλαστογραφία, 6) δωροδοκία, 7) το έγκλημα περί ανδροφόνων και φαρμακών, 8) το περί βίας ιδιωτικής, 9) το περί βίας δημοσίας, 10) το περί αρχόντων ή δικαστών ή και συνέδρων εν δίκη κεκλοφόνων, 11) το περί αννόνας.

Από όσα αναφέρθηκαν πιο πάνω για τον χαρακτηρισμό του Πραιτωρίου ως «δημοσίας» φυλακής μπορούν να γίνουν οι εξής υποθέσεις: 1) «δημόσια» σε αντιδιαστολή με την φυλακή των ανακτόρων, 2) φυλάσσονταν εκεί όσοι κατηγορούνταν για αδικήματα συγκεκριμένα και άρχισε η επίσημη δικαστική διαδικασία εναντίον τους, 3) φυλάσσο-

11. Η διάταξη του Ιουστινιανού βρίσκεται στον Ιουστινιάνειο Κώδικα. C.J. 9.5.2. 529.

12. Β. 60. 55. 1,2.

13. Βίος Στεφάνου, P.G. 100, στ. 1157- ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 55, σ. 157. - Το ίδιο συνέβη και με τον Μιχαήλ σύγκελλο και τους Θεοφάνη και Θεόδωρο.

14. D. 48.1.1=B. 60.33.1=S.B.M. Δ XXXIV. 2 και Κ VIII.9. Πρόκειται για ένα είδος *actio popularis* (ο βουλομένος).

νταν όσοι ήταν κατηγορούμενοι για αδικήματα για τα οποία αρμόδιο ήταν το δημόσιο δικαστήριο.

Η διάκριση αυτή γεννά διάφορα ζητήματα, π.χ. οι άλλες φυλακές είχαν κάποιο χαρακτηρισμό; Φρονώ ότι δεν είναι δυνατόν να χαρακτηρίζονταν ως ιδιωτικές. Στη δημόσια φυλακή κρατούνταν υπόδικοι ή κατάδικοι και για άλλα αδικήματα εκτός από εκείνα που το αγιολογικό κείμενο αναφέρει και για ποια; Και αντίστοιχα στις άλλες φυλακές, που δεν χαρακτηρίζονταν ως δημόσιες, ήταν δυνατόν να φυλακίζονται και για αδικήματα για τα οποία έπρεπε να κρατούνται στην δημόσια φυλακή; Πιστεύω ότι στην βυζαντινή επαρχία η διάκριση αυτή των φυλακών δεν πρέπει να ήταν αυστηρή, θα ήταν χαλαρή.

Ο βίος Στεφάνου δίνει πολλά στοιχεία για το Πραιτώριο, όπου έμεινε έγκλειστος ο Στέφανος περί τους ένδεκα μήνες, την ζωή μέσα στην φυλακή, τον τρόπο λειτουργίας της και γενικά τις συνθήκες κράτησης.

Στην φυλακή ο Στέφανος βρήκε περίπου 342 μοναχούς, από όλη την επικράτεια. Η πληροφορία αυτή μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι χώροι της φυλακής ήταν πολύ μεγάλοι. Οι μοναχοί αυτοί είχαν υποστεί διάφορους ακρωτηριασμούς: κάποιοι ήταν ρινότμητοι, κάποιοι άλλοι είχαν τυφλωθεί, άλλοι είχαν κομμένα χέρια «ὡς μὴ ὑπογράψαντας κατὰ τῶν ἁγίων εἰκόνων», σε κάποιους άλλους είχαν αποκοπεί τα αυτιά. Άλλοι έδειχναν τα ίχνη «τῶν ἀνεικάστων δαρμῶν» και άλλοι δεν είχαν τρίχες «ξυρισθέντες» παρά τῶν ἀσεβῶν εἰκονοκαυστῶν». Και οι περισσότεροι «τὴν τιμίαν γενειάδα ἐκ πίσσης κεχρισμένην καὶ κεκαυμένην εἶχον».¹⁵

Οι κρατούμενοι συζητούσαν, διηγούνταν τις εμπειρίες τους από τις διώξεις, ο Στέφανος δίδασκε και «γένετο τό πραιτώριον μοναστήριον, παντός τοῦ μοναχικοῦ κανόνος ἐπιτελουμένου».¹⁶ Από την διατύπωση του κειμένου μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι οι κρατούμενοι ήταν όλοι μαζί – πράγμα πολύ δύσκολο ή μάλλον αδύνατο για έναν τόσο μεγάλο αριθμό κρατουμένων – ή ότι είχαν την δυνατότητα τμηματικά και κατά διαστήματα να συγκεντρώνονται και να συζητούν. Μπορεί, επίσης, να συμπεραίνει ότι στην φυλακή υπήρχε η δυνατότητα επικοινωνίας και συνάθροισης των κρατουμένων, δεν υπήρχαν δηλαδή κανόνες απαγορευτικοί ως προς την επικοινωνία των κρατουμένων. Οι φύλακες έκπληκτοι και συγχρόνως με θαυμασμό παρακολουθούσαν όλα όσα

15. Βλ. π.π. σ. 79.

16. Βίος Στεφάνου, P.G. 100, στ. 1164 – ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 56, σ. 157.

διαδραματιζονταν στην φυλακή. Ένας καπικλάριος¹⁷ διηγήθηκε όλα όσα διαδραματιζονταν στην φυλακή στην γυναίκα του και ένα όνειρο που είχε δει με τα ακόλουθα λόγια: «Απολώλαμεν, ὦ γύναι, ἐκ ταύτης τῆς τοῦ τυράννου μανίας. Ὡσεὶ Θεὸν γάρ ἐώρακα τὸν νυνὶ καθειρωθέντα ἐν τῇ φυλακῇ Στέφανον τὸν τοῦ Αὐξεντίου».¹⁸ Η γυναίκα του, η οποία ήταν εικονολάτρης, κατάφερε να πληροφορηθεί από τον σύζυγό της όλα όσα είχαν σχέση με τον Στέφανο και «κρυφοπνευστί τοῦ συζύγου» μπήκε στην φυλακή, προσκύνησε τον Στέφανο, ζήτησε την ευχή του και έκτοτε υπηρετούσε τον άγιο.¹⁹ Ο Στέφανος ήταν πολύ επιφυλακτικός, φοβήθηκε ότι ήταν εικονομάχος και ότι εσκεμμένα την έστειλαν. Για αυτό δεν θέλησε να δεχθεί τις υπηρεσίες της. Αυτή επέμεινε και τον έπεισε όταν σε επόμενη επίσκεψη της έφερε από το σπίτι της τρεις εικόνες, τις οποίες είχε καλά κρυμμένες ώστε να μην αντιληφθούν τίποτε οι φύλακες. Τις προσκύνησε μπροστά του και τον παρακάλεσε να μην αποκαλύψει τίποτε από αυτά στον άνδρα της και στους άλλους φύλακες. Έκτοτε κάθε Σάββατο και Κυριακή πήγαινε στην φυλακή και έφερνε «ἄρτον βραχὺ ὡσεὶ οὐγκίας ἕξ, καὶ ὕδατος βαυκάλια τρία».²⁰ Αυτή ήταν η τροφή του Στεφάνου τους ένδεκα μήνες που έμεινε στο Πραιτώριο.

Όταν ο Στέφανος άρχισε να αισθάνεται ότι πλησίαζε το τέλος του (περίπου 40 ημέρες πριν) ζήτησε από την γυναίκα του φύλακα να μην του ξαναπάει τροφή. Μιλούσε δε και δίδασκε συνεχώς τους συνδεδεσμένους του και εκτελούσε παννύχιους ύμνους. Αυτά όλα πιθανώς διαδόθηκαν στην πόλη και πολλοί ευσεβείς, μεταμφιεσμένοι με ράκη, έμπαιναν στην φυλακή για να ακούσουν την διδασκαλία του και να πάρουν ευλογία.

Δύο ημέρες πριν από τον θάνατό του ο Στέφανος κάλεσε την γυναίκα του φύλακα, την ευχαρίστησε για όλα όσα είχε κάνει γι' αυτόν κατά την διάρκεια της παραμονής του στην φυλακή, την ευλόγησε και της επέστρεψε τις εικόνες που η ίδια του είχε παραδώσει ως απόδειξη της πίστης της. Αυτή «ἐγχειριδίῳ εἰλίξασα εἰρκτῆς ἀπάρασα» πήγε σπίτι της.

Πληροφορίες για την φυλακή του Πραιτωρίου δίνει και ο βίος Μιχαήλ συγκέλλου. Με εντολή του αυτοκράτορος Μιχαήλ τον έκλεισαν

17. Καπικλάριος (clavicularius) ήταν ο κλειδούχος της φυλακής.

18. Βίος Στεφάνου, P.G. 100, στ. 1164 - ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 57, σ. 158.

19. Οπ.π., P.G. 100, στ. 1161- ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 57, σ. 158-159.

20. Οπ.π., P.G. 100, στ. 1164 - ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 57, σ. 159.

«ἐν τισι θόλοις τῆς εἰρκτῆς, τῆς οὕτω λεγομένης Πραιτώριον». Στους θόλους αυτούς η κατάσταση ήταν φοβερή «...θόλοις πάνυ ἀφεγγέσι καὶ σκοτεινοῖς καὶ χειμῶνος μὲν λιμνῶδεσι καὶ κρυμμῶδεσι, θέρους δέ πνιγηροῖς καὶ καυσῶδεσιν». Δεν επέτρεπαν να έχει τον βοηθό του, ο οποίος θα τον περιποιεῖτο. Τον φύλαγαν δύο στρατιῶτες ωμοὶ και ἀνηλεεῖς, οἱ οποίοι δεν επέτρεπαν οὔτε στον βοηθό του τον Ἰώβ να τον βλέπει. Ἀπὸ τις ἀσχημες αὐτές συνθήκες ο Μιχαήλ «περιέπεσε χαλεπωτάτη ἀρρωστία ἐπὶ δυσὶν ἔτεσιν ἐκ τέ τοῦ γῆρως καὶ τῶν πολλῶν θλίψεων, καὶ ἀμβλυοπία κατεσχέθη καὶ κυφότητι». Μετά δύο χρόνια ο Θεόφιλος διέταξε να τον μεταφέρουν ἀπὸ ἐκεῖ σε ἄλλο κελλί του Πραιτωρίου, ὅπου οἱ σύνθηκες ἦταν καλύτερες. Ἀλλά και σε αὐτό το κελλί παρέμενε δεμένος «τόν ἀυχένα ἀλύσει καὶ τοὺς πόδας ξύλω ἡσφαλισμένον». Ἐκεῖ τον περιποιεῖτο, ὅπως και προηγουμένως, η μοναχὴ Ευφροσύνη, η οποία μέσω του βοηθού του ἔστειλε φαγητό και ποτό και ρούχα.²¹

Ἀπὸ τις πληροφορίες που δίνουν τα αἰτιολογικά κείμενα και ἀναφέρονται πιο πάνω μπορούμε να βγάλουμε συμπεράσματα για τον τρόπο λειτουργίας της φυλακῆς του Πραιτωρίου. Στὴν φυλακὴ ἐπιτρέπονταν οἱ επισκέψεις. Ἡ ευκολία της εἰσόδου στὴ φυλακὴ της συζύγου του φύλακα, η οποία εἶχε μαζί της και εἰκόνες, υποδηλώνει ὅτι ἦταν σχετικά εὐκόλο να περνοῦν ἀπαγορευμένα ἀντικείμενα (ἐν προκειμένω οἱ εἰκόνες) στὴν φυλακὴ. Προφανῶς οἱ φύλακες ἢ δεν ἔκαναν ἢ ἔκαναν πλημμελὴ ἔρευνα στους επισκέπτες. Αὐτό, ὁμως, δεν μπορεῖ να εἶναι ἓνα γενικὸ συμπέρασμα, γιατί η επισκέπτρια του Στεφάνου ἦταν σύζυγος φύλακα και εἶχε ἴσως ἄλλη μεταχείριση. Πάντως οἱ επισκέψεις θα πρέπει να ἦταν ἐλεγχόμενες. Αὐτό προκύπτει και ἀπὸ το γεγονός ὅτι ὅταν στὴν πόλη ἐγίνε γνωστὸ ὅτι ο Στέφανος δίδασκε μέσα στὴν φυλακὴ και ἐκτελοῦσε παννύχιους ὕμνους πολλοὶ εὐσεβεῖς μεταμφιέζονταν με ράκη και ἔμπαιναν στὴν φυλακὴ, γιατί δεν ἦταν διαφορετικὰ δυνατὴ ἡ εἰσοδος.²² Ἄρα οἱ ρακένδυτοι, οἱ ευτελεῖς και ταλαιπωρημένοι εἶχαν εὐκόλοη εἰσοδο στὶς φυλακές.

Μια ἄλλη πληροφορία εἶναι ὅτι ἐπιτρεπόταν να προσφέρουν τροφή στους φυλακισμένους ἀπὸ ἔξω. Σύμφωνα με το κείμενο η τροφή του Στεφάνου ἦταν μόνον αὐτὴ που του παρέιχε η γυναίκα του φύλακα και δεν εἶχε ἄλλη. Θεωρῶ ἀπίθανο να μην σίτιζαν ἔστω και με ελάχιστη τροφή τους φυλακισμένους. Ἡ πληροφορία ὅτι ὅταν ο Στέφανος αἰ-

21. Βίος Μιχαήλ συγκέλλου, σ. 70-74.

22. Βίος Στεφάνου, P.G. 100, στ.1168 - ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 61, σ. 163.

σθάνθηκε να φθάνει το τέλος - σαράντα ημέρες πριν - ζήτησε από την γυναίκα του φύλακα να μην ξαναπάει τροφή, ενισχύει την σκέψη αυτή. Πώς είναι δυνατόν να επιβιώνε εάν έμενε άσιτος περισσότερο από μία εβδομάδα; Άλλωστε Βίοι Αγίων δίνουν την πληροφορία ότι πρόσφεραν σε όλους τους φυλακισμένους μια μικρή ποσότητα τροφής, την αναγκαία για να διατηρούνται στη ζωή.²³ Από τον Βίο Μιχαήλ συγκέλλου προκύπτει ότι υπήρχαν κελλιά όπου οι συνθήκες ήταν πολύ κακές. Δεν επιτρέπονταν επισκέψεις, ούτε καν ο βοηθός για τα χρειώδη. Μόνον μια μοναχή είχε την δυνατότητα να τον φροντίζει. Όταν δε πήγε σε άλλο κελλί, όπου οι συνθήκες, ήταν καλύτερες, είχε την δυνατότητα να τον επισκέπτεται ο βοηθός του κατά τακτά, όπως φαίνεται, διαστήματα.

Τα Εχέκολλα είναι μια άλλη φυλακή στην Κωνσταντινούπολη. Ο R. Janin θεωρεί ότι είναι φυλακή που βρισκόταν στο Μεγάλο Παλάτι.²⁴ Στον Βίο του Πλάτωνος αναφέρεται ως μοναστήρι, στο οποίο ο αυτοκράτωρ Κωνσταντίνος Στ' φυλάκισε το 797 τον Πλάτωνα: «Καί ἡ εἰρκτή, τό σχέτλιον μοναστήριον τῶν βασιλείων Ἐχέκολλα καί ὁ θαυμαστός φρουραρχος ὁ τοὺς μοιχωμένους καταστεψάμενος».²⁵ Σύμφωνα με την διατύπωση του κειμένου επρόκειτο για ένα μοναστήρι, προφανώς μικρό, στον χώρο των ανακτόρων.²⁶ Την θέση αυτή ενισχύει και το γεγονός ότι αυτός στον οποίο είχε ανατεθεί η φύλαξή του ήταν ιερωμένος και μάλιστα «ὁ τοὺς μοιχωμένους καταστεψάμενος.... Τί γάρ καί εἶπω τόν παραδώσαντα τόν ἅγιον τῷ μοιχοζεύκτη εἰς τό φρουρηθῆναι;». Τα Εχέκολλα επομένως, δεν ήταν ένα κτήριο φυλακής, ή ένας

---

23. Βίος Νικήτα Μεδικίου, παρ. 40, σ. XXXI: «...οὐγκίαν ἄρτου, καί τούτου ἠχρειομένου, ὡς ἐπί κυνός ἐπέρριπτον αὐτοῖς, τοσοῦτον ὅσον ἵνα μή τῷ λιμῷ τελευτήσωσιν τό δέ ὕδωρ, ὃ ἐπιδίδοδοι αὐτοῖς βραχύ λίαν, καί τοῦτο ὁδωδός ...». Βλ. ἐπίσης, Βίος Πλάτωνος, P.G. 99, στ. 832.

24. R. JANIN: Constantinople Byzantine, σ. 171 και 346.

25. Βίος Πλάτωνος, P.G. στ. 832. Ο Πλάτων στυλίτευε τον έκκλυτο βίο του Κωνσταντίνου ΣΤ'. Τον κατήγγειλε ως μοιχό, ως άλλον Ηρώδη, ο δε συγγραφέας του Βίου, ο Θεόδωρος Στουδίτης, παρομοιάζει τον Πλάτωνα με τον Προδρόμο, «τοῦ Προδρόμου ὁμόζηλος πεφανέρωται». Ο αυτοκράτωρ δεν ήθελε να τον καταδικάσει σε θάνατο, για να μην γίνει μάρτυρας. Γι' αυτό τον φυλάκισε «ἐν οἰκίσκῳ τινί ὡς κακοῦργον τόν θησαυρόν τῆς ἀληθείας, κλεις ἐπί κλεισί θέμενος, καί δι' ὀπῆς τήν τροφήν πορίζεσθαι κεκελευκώς, πρὸς τό ὑπ' οὐδενός ὀρᾶσθαι τῶν ἄλλων ἀπάντων τοῦ ὑπὸ Κυρίου ὀρώμενον».

26. Ο R. JANIN: Constantinople Byzantine, σ. 346 μεταφράζει το συγκεκριμένο χωρίο ως εξής: «le terrible monastère du Palais». Δέχεται, επομένως, και αυτός ότι πρόκειται για μοναστήρι.

χώρος φύλαξης, όπως γράφει ο R. Janin, αλλά ένα μικρό μοναστήρι, το οποίο είχε χώρο, ο οποίος εχρησιμοποιείτο, ως χώρος φύλαξης, ως φυλακή.

Τα αγιολογικά κείμενα της εποχής δεν αναφέρουν άλλες φυλακές στην Κωνσταντινούπολη που είναι γνωστές από άλλες πηγές, ή δεν τις αναφέρουν με το όνομά τους, όπως π.χ. τα Νούμερα, γνωστή φυλακή της Βασιλεύουσας.²⁷ Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υφίσταντο κατά την περίοδο της Εικονομαχίας. Αγιολογικά κείμενα πολλές φορές μνημονεύουν ότι κάποιος βρισκόταν στην φυλακή. Ίσως έμμεσα μπορεί κανείς να συμπεράνει ποια ήταν η φυλακή αυτή. Θα αναφέρω ένα παράδειγμα. Κάποιος αξιωματούχος, ο οποίος είχε κλέψει μεγάλα χρηματικά ποσά κρατείται σε μία ζοφερή φυλακή. Όταν σκοτείνιασε κατόρθωσε να διαφύγει από την επιτήρηση των φυλάκων και κατέφυγε «ἐπί τόθειον τοῦ ἱεροῦ καταφύγιον», μπήκε στο ιερό και έπιασε σφιχτά την αγία τράπεζα. Βρήκε δηλαδή άσυλο στην Μεγάλη Εκκλησία, στην Αγία Σοφία.²⁸ Ποια φυλακή ήταν αυτή που ήταν τόσο κοντά στην Μεγάλη Εκκλησία; Ίσως ήταν τα Νούμερα που ήταν σε περιοχή κοντά στην Αγία Σοφία, βόρειο - δυτικά της Χαλκής και ήταν μέρος των λουτρών του Ζευξίππου. Η φυλακή αυτή δημιουργήθηκε τον όγδοο αιώνα. Τα λουτρά του Ζευξίππου ήταν κοντά στο Παλάτι και στην Μεγάλη Εκκλησία. Τον όγδοο αιώνα, σύμφωνα με τις πηγές, τα λουτρά αυτά δεν χρησιμοποιούνταν και ένα μέρος τους μετατράπηκε σε φυλακές και ονομάστηκε Νούμερα. Εκεί φυλακίσθηκαν γνωστές προσωπικότητες, όπως ο Πατριάρχης Ιγνάτιος.²⁹

---

27. Για τις φυλακές αυτές βλ. Κ.Α. ΜΠΟΥΡΑΡΑ: Οι βυζαντινές φυλακές, σ. 319-324.

28. Βίος Ταρασίου, έκδ. ΕΦΘΥΜΙΑΔΙΣ, παρ. 34, σ. 111-112.

29. C. MANGO: The Brazen House. A Study of the Vestibule of the Imperial Palace of Constantinople. København 1959, σ. 41-42 «.....It seems likely that part of the Baths of Zeuxippus was transformed into a prison in the course of the eighth century and given the name of Numera after a detachment of troops, the Numeri. Seeing that the Baths of Zeuxippus fell into disuse, probably in the course of the eighth century, it may be readily assumed that part of this huge structure, conveniently supplied with underground hypocausts, was converted into a prison.....Irene, the aunt of Michael III, «walked slowly on foot through the Scholae to visit the prisoners confined in the Chalke, the Praetorium and the Numera, asking them one by one for what reason they had been imprisoned.» Romanus I ordered that on Wednesdays and Fridays fifteen folles should be given to every man in the Praetorium, the Chalke and the Numera, and one silver piece on Good Friday.....». - Στα Νούμερα είχε φυλακισθεί ο Μιχαήλ

Οι μονές πολλές φορές χρησίμευαν ως χώροι φυλάκισης.³⁰ Τα παραδείγματα είναι πολλά. Στο μοναστήρι του Φιλιππικού³¹ φυλάκισαν τον Στέφανο μετά την σύλληψή του στο όρος Αυξεντίου.

Ο Ιωάννης, ηγούμενος της μονής Καθαρών, μιλούσε με παρρησία και είχε προκαλέσει την οργή του αυτοκράτορος, ο οποίος διέταξε να τον φυλακίσουν στο μετόχι του. Εκεί έμεινε τρεις μήνες και ύστερα τον εξόρισαν.³² Πρόκειται για ένα είδος κατ' οίκον περιορισμού.

Ο Ευθύμιος Σάρδεων και ο Μεθόδιος ήταν επίσης φυλακισμένοι σε μονή.³³ Υπήρχαν δε μοναχοί εντεταλμένοι για την φύλαξή τους. Για τους φυλακισμένους σε μοναστήρι, επομένως, υπήρχαν ειδικοί φύλακες, οι φύλακες-μοναχοί.³⁴

Ο Πέτρος Ατρώας βοηθά έναν ανώτερο αξιωματούχο, ο οποίος κατηγορείται για συνωμοσία εναντίον του αυτοκράτορος. Ο αξιωματούχος αυτός κρατήθηκε φυλακισμένος, από αυτόν που τον συνέλαβε, σε μοναστήρι αλυσοδεμένος.³⁵ Το περιστατικό αυτό δεν έχει σχέση με την Εικονομαχία. Δείχνει, όμως, ότι ήταν δυνατό να φυλάσσεται κάποιος σε μοναστήρι για διάφορα αδικήματα.

Γλυκάς στα τέλη του δωδέκατου αιώνα και τα περιγράφει σε ένα μακροσκελές ποίημα. Βλ. Κ.Α. ΜΠΟΥΡΑΡΑ: Οι βυζαντινές φυλακές, σ. 328 - 336.

30. K.L. NOETHLICH: Das Kloster als «Strafanstalt» in kirchlichen und weltlichenrecht der Spätantike, Zeitschrift der Sav.- Stiftung für Rechtsgeschichte, Kan. Abt. 111 (1994), σ. 18 - 40.

31. Βίος Στεφάνου, P.G. 100, στ. 1140 - ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 41, σ. 141- Το μοναστήρι του Φιλιππικού «τό πρός θάλασσαν τοῦ ἄστεος Χρυσοπόλεως κείμενον» ήταν ένα μεγάλο μοναστήρι που είχε ιδρυθεί στα τέλη του 6^{ου} αιώνα από ένα μέλος της αυτοκρατορικής οικογένειας. Βλ. R. JANIN: Églises et Monastères, I, σ. 24-25. Πιθανώς ήταν αυτοκρατορικό μοναστήρι εφ' όσον ο αυτοκράτωρ Θεόφιλος το έδωσε στον γαμβρό του. Σ' αυτό το μοναστήρι είχε περιορισθεί ο Ματθαίος, οικονόμος της Εκκλησίας της Ζωοδόχου Πηγής στην Κωνσταντινούπολη επί Βασιλείου Α' (βλ. ASS. Nov. III, σ. 883).

32. Βίος Ιωάννου της των Καθαρών, Synax Eccl. C.P., σ. 632-634.

33. Βίος Ευθυμίου Σάρδεων, σ. 48.

34. Από το κείμενο του Βίου προκύπτει ότι οι συγκεκριμένοι φύλακες- μοναχοί συμπεριφέρονταν πολύ καλά στους δύο κρατούμενους Ευθύμιο και Μεθόδιο, σε αντίθεση όπως φαίνεται με τον εξοριάρχη, διάκο Κωνσταντινάκιο. Ο Ευθύμιος μαστιγώθηκε εκατόν είκοσι φορές και αιμόφυρτος και ημιθανής επέστρεψε στο κελλί. Οι συγκαταρούμενοί του θέλησαν να τον περιθάλψουν με τα πενιχρά μέσα που διέθεταν και αυτό θα το έκαναν μόλις θα αποχωρούσε ο εξοριάρχης, «τοῦ κατέχοντος τὴν ἐξορίαν καὶ μονασθέντων ἡμῶν ἅμα τοῖς δυοῖ μοναχοῖς φύλαξι καὶ τῷ ὑπουργῶ τοῦ παμμάκαρος».

35. Βίος Πέτρου Ατρώας σ. 191.

Ο Μιχαήλ σύγκελλος βγαίνει από την φυλακή της Φιάλης επί Μιχαήλ Β΄ για να εξορισθεί. Τον έστειλαν μαζί με τον μοναχό Ιώβ στην πόλη Παρουσιάδα με εντολή να τους κλείσουν σε μία από τις μονές του Ολύμπου κοντά στην πόλη αυτή «δεδεμένους άλύσεσι».³⁶

Διάφορα δημόσια κτήρια χρησιμοποιεσαν την εποχή αυτή ως χώροι φυλάκισης. Ένα από αυτά ήταν τα ανάκτορα των Μαγγάνων.³⁷ Εκεί κρατήθηκε ο Νικήτας, ηγούμενος της μονής Μεδικίου με εντολή του αυτοκράτορος. Ο Νικήτας έμενε αμετακίνητος στην λατρεία των εικόνων. Ο αυτοκράτωρ τον παρέδωσε στον Ζαχαρία, τον επίτροπο των βασιλικών οίκων των Μαγγάνων, με την εντολή να τον φυλάξει εκεί έως ότου αποφασίσει για τις περαιτέρω ενέργειές του.³⁸ Από την διατύπωση του κειμένου δεν μπορεί κανείς να αντιληφθεί εάν στα ανάκτορα των Μαγγάνων υπήρχε μόνιμος χώρος για την φύλαξη υποδίκων, ή εάν περιστασιακά κάποιοι χώροι του χρησιμοποιούνταν ως χώροι φύλαξης.

Σε ένα άλλο ανάκτορο, στα Ελευθερίου, φυλακίσθηκε επί δύο χρόνια ο Θεοφάνης ο ομολογητής «έν σμικροτάτω οικήματι και καταστήσας φρουρούς άσυγχώρητα, ώς μηδέ διακονείσθαι παρά τινών...θλίψει και στενοχωρίας κατατρυχόμενον».³⁹

Ο Νικήτας, εξόριστος στην Ανατολή, παρέμεινε σε κάστρο «λεγόμενον Μασαλαίων». Ήταν φυλακισμένος μέσα σε ένα συγκεκριμένο χώρο του κάστρου κάτω από άθλιες συνθήκες. Ήταν χειμώνας, τον τλαιπωρούσε το φοβερό κρύο και «κάτωθεν τής άτράπου γής ύγρότητα άναδιδούσης, και πολλήν αὐτῷ δυσχερείας παρεχούσης».⁴⁰

Ο Ιωάννης, ηγούμενος της μονής των Καθαρών, μετά την φυλάκισή του στο μετόχι του, εξορίσθηκε στο φρούριο Πενταδάκτυλο στην χώρα της Κάμπης. Μέσα στο φρούριο υπήρχε φυλακή, σκοτεινή, όπως αναφέρει το κείμενο. Εκεί κρατήθηκε σιδηροδέσμιος με αλυσίδες (δεμένα τα πόδια σε αλυσίδες). Έμεινε φυλακισμένος στο φρούριο του Πεντα-

36. Βίος Μιχαήλ συγκελλου, σ. 70.

37. Η περιοχή των Μαγγάνων βρισκόταν στο ανατολικό άκρο της Κωνσταντινούπολης. Εκεί υπήρχε ανάκτορο, το μοναστήρι του αγίου Γεωργίου, ο οικογενειακός οίκος του Ιγνατίου, νοσοκομείο. Βλ. R. JANIN: Constantinople Byzantine, σ. 383-384.

38. Νικήτας, ηγουμ. Μεδικίου Βιθυνίας, ASS. April. I, σ. XXXI. Σύμφωνα με το κείμενο ο Ζαχαρίας ήταν άνθρωπος ευσεβής. Η διατύπωση αυτή δίνει την δυνατότητα να συμπεραίνωμε ότι ήταν κρυφός εικονολάτρης. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι συμπεριφέρθηκε πολύ καλά στον Νικήτα.

39. Βίος Θεοφάνους του Ομολογητού, σ. 31.

40. Οπ.π., σ. XXVIII.

δάκτυλου δεκαοχτώ μήνες. Παρά τις κακουχίες η πίστη του στην λατρεία των εικόνων δεν κάμφθηκε. Ακολούθησε νέα ανάκριση από τον αυτοκράτορα, ο οποίος διαπίστωσε ότι ο Ιωάννης παρέμεινε αμετακίνητος στις θέσεις του. Τον εξορίζει και πάλι στο κάστρο Κριόταυρον των Βουκελλαρίων όπου έμεινε επί δύο χρόνια κλεισμένος «έν στενοτάτη τινι καί ζοφερά ὀπῆ ἑταρίχευεν ὑποπιέζων τρόπῳ παντί».

Σε ένα άλλο φρούριο, την Πλατεία Πέτρα, που βρισκόταν στην περιοχή της Λυδίας, φυλακίσθηκε ο ηγούμενος Αθανάσιος περί το 816.⁴¹

Σε ευκτήριο οίκο έθεσε υπό περιορισμό ο έξαρχος Ασίας Λάμαρις τους αδελφούς Πέτρο και Παύλο. Όρισε φύλακες, οι οποίοι τους επιτηρούσαν. Οι δύο αδελφοί κατώρθωσαν να ξεφύγουν από την προσοχή τους και βγήκαν έξω κατά την ώρα των εωθινών ύμνων για να αποδώσουν ευχές. Στη συνέχεια επέστρεψαν. Οι φύλακες μόνον στην επιστροφή τους άκουσαν κάποιο θόρυβο και νόμισαν ότι προσπαθούσαν να διαφύγουν. Αυτοί τους καθησύχασαν και τους βεβαίωσαν ότι παραμένουν στο ναό. Το περιστατικό αυτό δηλώνει ότι η φύλαξη ήταν πλημμελής. Το πληροφορήθηκε, όμως, ο έξαρχος και για λόγους ασφαλείας τους μετακίνησε και τους φυλάκισε χωριστά. Και τον μεν Πέτρο φυλάκισε σιδηροδέσμιο σε ένα φρούριο, τον δε Παύλο προσπάθησε να τον πείσει να παύσει να είναι εικονολάτρης στην αρχή με μεθυστικούς λόγους και υποσχέσεις, στη συνέχεια δε με βασανιστήρια, χωρίς, όμως, κανένα αποτέλεσμα.⁴²

Ο επίσκοπος Σμύρνης φυλακίζει τον Θεόδωρο και άλλους ομολογητές σε ένα δωμάτιο μέσα στον περίβολο της μητροπόλεως «καί μόνον χώρημα τοῦτο παρεάσας πρὸς τό ἐκεῖθεν δέχεσθαι αὐτούς τήν δι' ἄρτου καί ὕδατος μόνον ἡμερησίαν τροφήν, συντυχίας τε πάσης ἀνθρωπίνης ἀπηλλάχθαι αὐτούς μετά σφοδρᾶς ἐπιτιμήσεως».⁴³

Ο αυτοκράτωρ Θεόφιλος φυλάκισε τον εικονολάτρη Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ιωσήφ,⁴⁴ αδελφό του Θεοδώρου Στουδίτου, στον Ξενώνα

41. Βίος Πέτρου Ατρώας, σ. 119. Ο εκδότης του κειμένου του Βίου δίνει πληροφορίες για την προσωπικότητα του Αθανασίου, καθώς επίσης για το φρούριο Πλατεία Πέτρα, που βρισκόταν στο θέμα των Θρακησίων, σ. 120 υποσ. 1.

42. Οπ.π., σ. 125-129.

43. Βίος Θεοδώρου Στουδίτου, P.G. 99, στ.300 Α.

44. Ο Ιωσήφ φυλακίσθηκε για το θέμα της συγγραφής του κειμένου που προαγγέλλε τον θάνατο του Θεοφίλου και όχι για παράβαση των διατάξεων περί εικονολατρίας. Επόμενο, όμως, ήταν οι υποψίες για την συγγραφή του κειμένου αυτού να έπεφταν στους εικονολάτρες, οι οποίοι ήταν αντίπαλοι του αυτοκράτορος.

του Σαμψών.⁴⁵ «κεκράτῃται καὶ πεφρούρηται καὶ ἔστιν ἐπὶ ξενῶσιν τοῖς τοῦ Σαμψών, ὡσπερ λέγεται, οὐ μᾶλλον ἰατρευόμενος ἢ τηρούμενος ...».⁴⁶ Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ διατύπωση: ὁ Ἰωσήφ κρατήθηκε καὶ φρουρεῖτο.

Μέσα στα ανάκτορα υπήρχαν διάφοροι χώροι υπόγειοι που χρησιμοποιεῖν κατὰ περίπτωση γιὰ τὴν φύλαξη τῶν ανακρινομένων, προφανῶς τῶν πιο σημαντικῶν. Αυτό προκύπτει ἀπὸ τὸν Βίος Μεθοδίου. Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ανάκρισης ὁ Μεθόδιος μαστιγώθηκε εξακόσιες φορές στα γυμνά νῶτα καὶ στο στέρνο. Το αἷμα κυλούσε καὶ ἦταν σχεδὸν ημιθανής. Ὁ αυτοκράτωρ διέταξε «ἐν τινὶ ὑπογαίῳ ἄντρου τοῦ παλατίου διὰ τινος στομίου ριφῆναι». Ὅταν νύκτωσε κάποιοι κατῶρθωσαν καὶ τὸν πήραν ἀπὸ ἐκεῖ. Μέσα, επομένως, στα ανάκτορα υπήρχαν υπόγεια ὅπου ἐρριχναν ἀπὸ κάποιο στόμιο τοὺς ανακρινομένους. Παρὰ τὴν περιγραφή που δείχνει ὅτι ἦταν ἓνα μέρος ἀπροσπέλαστο κάποιοι κατάφεραν νὰ πάρουν τὸν Μεθόδιο καὶ νὰ τὸν μεταφέρουν σε σπίτι γιὰ νὰ ἰατρευθεῖ. Ἡ μεταφορὰ ἐγένεε χωρὶς ἀμφιβολία μετὰ ἀπὸ συνεννόηση με τοὺς φρουροὺς, οἱ ὁποῖοι ἢ ἦταν πιστοὶ εἰκονολάτρεις ἢ δωροδοκῆθηκαν.⁴⁷

Απὸ τα κείμενα τῶν Βίων τῶν Ἁγίων τῆς περιόδου τῆς Εἰκονομαχίας προκύπτει ὅτι στὴν Κωνσταντινούπολη υπήρχαν οργανωμένες φυλακές, ὅπως π.χ. τὸ Πραιτώριο, ἡ Φιάλη, ἀλλὰ καὶ ἄλλες, οἱ ὁποῖες εἴτε δὲν εἶχαν συγκεκριμένη ὀνομασία ἢ δὲν τις ἀναφέρουν τα κείμενα. Ὡς τόποι φυλάκισης χρησιμοποιοῦνταν, ἐπίσης, δημόσια κτήρια. Ἀπὸ αὐτὰ ἄλλα εἶχαν ἐιδικούς χώρους που χρησιμοποιοῦνταν ὡς φυλακές, ἀλλὰ, ὁμως, δὲν εἶχαν καὶ περιστασιακὰ κάποιοι χώροι τοὺς χρησιμοποιοῦνταν γιὰ φύλαξη. Υπήρχαν καὶ οἱ φυλακές-τάφοι, στὶς ὁποῖες φυλακίζονταν γιὰ βαρῦτατα ἀδικήματα, ὅπως π.χ. καθοσίωση, καὶ ἦταν συνήθως τὸ τελευταῖο στάδιο πολὺχρονης κράτησης. Οἱ πηγές περιγράφουν αὐτὸ τὸ εἶδος φυλακῆς. Ὁ βιογράφος τοῦ Εὐθυμίου Σάρδεων, Μεθόδιος, γράφει φυλακισμένος. Ὅπως μας πληροφορεῖ ὁ ἴδιος⁴⁸ ἦταν

Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο συνελήφθη, ἀνακρίθηκε γιὰ νὰ ἀποκαλύψει τα ὀνόματα τῶν συνενόχων του, μαστιγώθηκε ἀνηλεῶς με ἀποτέλεσμα νὰ πεθάνει ὁ Εὐθύμιος Σάρδεων. Βλ. Βίος Εὐθυμίου Σάρδεων, σ. 39 επ.

45. Ὁ ξενῶν τοῦ Σαμψών ἦταν περιώνυμος Βλ. R. JANIN: *Les Églises et les monastères*, I, Paris 1969, σ. 561-562.

46. Βίος Εὐθυμίου Σάρδεων, σ. 41.

47. Βίος Μεθοδίου, P.G. 100, στ. 1252.

48. Βίος Εὐθυμίου Σάρδεων, B.Z. 53 (1960), σ. 44 – Ὅταν τὸ 820 μετὰ τὴν δωλοφονία τοῦ Λέοντος Ε΄ ἀνέβηκε στὸ θρόνο ὁ Μιχαὴλ Β΄, ὁ Μεθόδιος, ὁ ὁποῖος υ-

στην φυλακή αρκετό καιρό πριν γράψει τον λίβελλο εναντίον του αυτοκράτορος Μιχαήλ Β΄, ο οποίος επιβάρυνε την τύχη του: «ἤδη πρό εἰρκταῖς ἐκ μακροῦ σιδηροφόρον τόν εἰρημένον κρατούμενον ἔτασμός καί πληγαί πάμπολλαι καί διάφοροι καί τέλος ζωταφία ἐν ἧ καί ἔστιν προσεῖληφεν, ἀφ' ἧς καί γράφει ταῦτα ἡμιθνής καί ἡμιζως». Μέσα σε αυτή την φυλακή- τάφο δεν ήταν μόνος. Υπήρχε και άλλος κρατούμενος, ο οποίος ήταν εκεί 24 χρόνια και είχε καταδικασθεί για ἐγκλημα καθοσιώσεως. Ήταν ἄνθρωπος ἄξεστος και αγροίκος, ο οποίος ενοχλούσε με την συμπεριφορά του τον Μεθόδιο. Είναι χαρακτηριστική η περιγραφή της κακής σωματικής και ψυχικής κατάστασης του Μεθοδίου μέσα σε αυτή την φυλακή-τάφο: «.....ἀπό τῶν πληγῶν, ἀπό τοῦ ἀθεράπευτον εἶναι, ἀπό τοῦ καταδικασθέντος ἀγροίκου ἀνδρός, ἀπό τῆς τοῦ τάφου στενοχωρίας καί τό δεινότερον ἀπό τοῦ ἀφέγγου σκοτους». Σε ἄλλο σημείο του κειμένου αναφέρεται ότι ο Μεθόδιος μῆκε ζωντανός «ἀπρονοήτως ἐν λάκκῳ κατωτάτῳ, ἐν σκοτεινοῖς καί ἐν σκιᾷ θανάτου». Οι εικονομάχοι επανειλημμένα προσπάθησαν να τον πείσουν να παύσει να λατρεύει τις εικόνες. Θεωρούσαν ότι οι συνθήκες κράτησης θα τον κλόνιζαν. Ματαιοπονούσαν και ο Μεθόδιος ἔμεινε εκεί εννέα χρόνια, ἔως ὅτου δηλαδή ο αυτοκράτωρ διέταξε να απολυθούν ὅλοι, μεταξύ των οποίων και ο Μεθόδιος. Πῶς ἦταν ο Μεθόδιος ὅταν βγήκε ἀπό την φυλακή; «....λεῖος ὄλος τήν κεφαλῆν», λέει ο συγγραφέας του βίου, «καί νεκροῦ μηδέν διαφέρων, μόνοις ὄστοις καί δορᾷ τὸ ἀνθρώπινον ἀποσώζων σχῆμα καί τήν προτέραν ὁμοίωσιν».⁴⁹

Την φυλακή-τάφο του Μεθοδίου μνημονεύει και ἓνα ἄλλο αἰγολογικό κείμενο: ο βίος των Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου. Ο αυτοκράτωρ φυλακίζει τον Μεθόδιο «τάφῳ σμικροτάτῳ μίαν ὀπήν ἔχοντι βραχυτάτην, δι' ἧς τα πρὸς ζωὴν αὐτῷ σπανίως ἐχορηγοῦντο». Εἶχε δύο συγκρατούμενους κατάδικους για καθοσίωση, οι οποίοι πέθαναν κατά την διάρκεια της φυλάκισης, γιατί δεν ἄνθεξαν «τήν τοῦ ὑπογαίου δυσωδίαν καί ζόφωσιν, ἔτι τήν φθειρῶν ἀνύποιστον ἀγριότητα». Η φυλακή-τάφος ἦταν υπόγειος, ζοφώδης, «οὐδέ γάρ φῶς τό σύνολον εἶχε», «τά τέ τῶν μυῶν πλήθη διά τήν τῶν νεκρῶν ἐν αὐτῷ σωματῶν (ἐδῶ

πήρξε αρχιδιάκονος του Πατριάρχη Νικηφόρου, προσπάθησε να φέρει στην ορθοδοξία το νέο αυτοκράτορα και να αποκαταστήσει στον πατριαρχικό θρόνο το Νικηφόρο. Ο αυτοκράτωρ Μιχαήλ τον κατηγορήσε ως αίτιο ταραχής και σκανδάλων. Ἐδωσε ἐντολή να μαστιγωθεί (περί 700 μάστιγες) και ημιθανή «....καί τά ἔσχατα πνέοντα, πρῶτον μὲν φρουρᾷ, ἔπειτα δέ ἐν τινι τάφῳ εἰς τό τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου νησίον κατέκλεισεν».

49. Βίος Μεθοδίου, P.G. 100, στ. 1249.

έννοει τούς δύο συγκρατούμενους πού πέθαναν και προφανώς έμειναν εκεί άταφοι) δυσωδίαν έμφιλοχωροῦντα. Οὐκ ὀλίγα και τόν ζώθαπτον τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπον κατεσίνοντο και κατετραυμάτιζον, τάς τε τῆς κάρας τρίχας ἀπέβαλε και πενταετίαν ἐν ταύτῃ τῇ πονηρᾷ καθείρξει πάσχων ὁ καρτερός διετέλεσε».⁵⁰

Αυτή η φυλακή-τάφος βρισκόταν στο νησί του Αγία Ανδρέου και ήταν μέσα σε μοναστήρι.⁵¹ Ανήγγειλαν στους δύο κρατούμενους ότι θα πήγαιναν και τρίτον, τον Ευθύμιο Σάρδεων. Και με το άκουσμα και μόνον της είδησης ταράχθηκαν «μέχρι θανάτου», διότι «τοῦ περιέχοντος ἡμᾶς φρουρίου τήν ἀνύποιστον και παμμεγίστην ἐν ἄκρα σμικρότητι στένωσιν ἄλλου καιροῦ και ἀνθρώπου και οὐ τοῦ νῦν οὐδέ ἡμῶν διηγῆσασθαι· τοσοῦτον γάρ ἐστιν ἐκτεθλιμμένον και συμπεπιεσμένον ἐξ ἅπαντος ὡς μηδέ ὕμνον μετ' ἀλλήλων ἡμᾶς τῷ Θεῷ ἄσαι δύνασθαι, ἐνστρεφομένης τῆς ἀπό τῶν στομάτων θερμότητος και ἀποπνιγούσης τόν ψᾶλαι πειρώμενον· πολλοῦ γάρ εἰπεῖν μή χωρεῖν ἕτερον ἄνθρωπον χῶρον τόν μηδέ ρῆμα ὑποδεχόμενον. Τί δ' ἂν τίς ἐννοήσοι τά περι καύματος και κρυοῦ, ἐρυστικῶν τε κνωδάλων και τῶν μυιῶν, οἷς τό ἀφεγγές τοῦ τόπου και ρυπαρόν παρέχεται, τό μέγα τέ και δυσφόρητον; Ἐξ οὗ και βαρῦ τῆς τοῦ ἑτέρου προσθήκης ἐφ' ἡμῖν οἱ τάλανες ἀνωμῶξαμεν ἐπακούσαντες· εἶτα μετὰ τινά ρήματα τῶν παρ' ἡμῶν ἀποκρισεων δόξας καλάμω τό τοῦ τάφου ἡμῶν σμικροπρεπές μετρησαι ὀχύρωμα- ἦμεν γάρ ἐν αὐτῷ ἐγώ τε αὐτός και ὁ κατ' ἀρχάς ἀποκλεισθεῖς, δι' ὃν και γεγένηται, ὅς και ἦν πεπληρωκῶς ἔτη εἰκοσιτέσσαρα- θαναμάσας τό σμικρόν τοῦ χωρίου και ὑποπεισθεῖς λαλοῦσιν ἡμῖν τινά εὐτελείας ρήματα, ἅμα δέ και ἔχων παραγγελίαν ὡς, εἰ μή δυνατόν χωρεῖν τοῦτον, εἰς ἕτερον ἀποκλείσειεν, ἀπῆλθεν ὑποδακρῦσας μέν και κατελεῆσας ἐμέ, ὡς ἀνωμολόγησεν, τέως δέ μερικμῆσαι ὅποι και ὅπως αὐτόν ἐγκαθείρξειεν».⁵² Θεώρησα σκοπίμο να παραθέσω το

50. Υπάρχουν κάποιες διαφορές μεταξύ των δύο κειμένων. Ο βίος Μεθοδίου αναφέρει ότι υπήρχε ένας συγκρατούμενος και ότι έμεινε έγκλειστος εννέα χρόνια (P.G. 100, στ. 1249). Ο βίος Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου ομιλεί για δύο συγκρατούμενους και ότι έμεινε στη φυλακή-τάφο πέντε χρόνια. Οι διαφορές είναι επουσιαώδεις. Και από τα δύο κείμενα προκύπτει ότι ο Μεθόδιος δεν ήταν μόνος του στον τάφο και ότι έμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα. Ως προς τα άλλα θέματα οι πληροφορίες συμπίπτουν.

51. Το νησί του Αγίου Ανδρέου βρίσκεται εννέα χιλιόμετρα νοτιοδυτικά του Πατειχίου, κοντά στην χερσόνησο του Ακρίτα (βόρεια) Βλ. R. JANIN: Constantinople Byzantine, σ. 491.

52. Βίος Ευθυμίου Σάρδεων, T.M. 10 (1987), σ. 45.

απόσπασμα αυτό από το κείμενο του Βίου του Ευθυμίου Σάρδεων, γιατί αποδίδει με λεπτομέρειες και με γλαφυρό τρόπο την εικόνα της φυλακής-τάφου και τον τρόπο διαβίωσης μέσα σ' αυτήν. Οι φυλακές, επομένως, που στις πηγές αποκαλούνται «τάφοι», σύμφωνα με τις πληροφορίες που δίνουν τα αγιολογικά κείμενα, ήταν υπόγεια πολύ μικρά, ανήλιαγα, χωρίς καθόλου φως, βρώμικα, ζοφερά, δυσώδη. Δεν υπήρχε καμία φροντίδα για τους έγκλειστους και πολύ περισσότερο επικοινωνία με τον έξω κόσμο. Η τροφή που τους χορηγούσαν ήταν ελάχιστη, όση δηλαδή ήταν αναγκαία για την επιβίωσή τους. Ακόμη και εάν πέθαινε κάποιος έμενε το πτώμα του εκεί, επί τόπου, άταφο. Σε αυτές τις φυλακές-τάφους φυλάκιζαν συνήθως όσους είχαν διαπράξει βαρύτατα αδικήματα, όπως π.χ. καθοσίωση, είτε γιατί δεν είχε εκτελεσθεί η ποινή που τους είχε επιβληθεί, είτε για να είναι πλέον ακίνδυνοι, είτε για να μεταμεληθούν. Ο Μεθόδιος⁵³ και ο Ευθύμιος δεν μεταφέρθηκαν εκεί ως εικονολάτρες, αλλά γιατί τους κατηγορούσαν ότι είχαν γράψει τα κείμενα που προανήγγελλαν τον θάνατο του αυτοκράτορος Θεοφίλου, όπως είχε γίνει και για τον θάνατο του Λέοντος Ε' και Μιχαήλ Β'. Είναι δε λογικό να αναζητούν τους ενόχους ανάμεσα στους εικονολάτρες, οι οποίοι ήταν αντίθετοι στην εικονομαχική πολιτική που ακολουθούσε ο αυτοκράτωρ. Εν κατακλείδι δεν φυλακίζονταν για παράβαση των διατάξεων κατά των εικόνων, αλλά για άλλα αδικήματα. Το γεγονός, όμως, ότι σε αυτές τις φυλακές παρέμεναν οι ηγέτες και οι επιφανείς εικονολάτρες, ανεξάρτητα από το αδίκημα που είχαν διαπράξει, είχε ως αποτέλεσμα αφ' ενός μεν να καθίστανται ακίνδυνοι, αφ' ετέρου δε κάποιιοι να μεταμελούνται και να προσχωρούν στην εικονομαχία. Ήταν, επίσης, ένα μέσο εκφοβισμού των υπόλοιπων εικονολατρών.

Οι εικονολάτρες παρέμεναν στην φυλακή κατά την διάρκεια της ανάκρισης, της δίκης και πριν από την εκτέλεση της οποιασδήποτε ποινής τους επέβαλλαν, όπως, άλλωστε, συνέβαινε με όλους τους κατηγορούμενους, σύμφωνα με το ρωμαϊκό και βυζαντινό δίκαιο. Θα αναφέρω μερικά παραδείγματα. Ο Παύλος Καϊουμά συλλαμβάνεται, φυλακίζεται, προσάγεται στον αυτοκράτορα και επανέρχεται στην φυλακή. Μετά τρεις ημέρες προσάγεται πάλι στο δικαστήριο, όπου γίνεται προσπάθεια να τον πείσουν να αρνηθεί την λατρεία των εικόνων, αλλά χωρίς επιτυχία. Φυλακίζεται και επαναπροσάγεται. Παραμένει στην φυλακή μετά από κάθε προσαγωγή του στο δικαστήριο. Δεν γνωρίζομε

---

53. Για τα αδικήματα που κατηγορείτο ο Μεθόδιος και για τα οποία είχε φυλακισθεί στην φυλακή-τάφο βλ. π.π.σ. 115.

πόσος χρόνος μεσολαβούσε μεταξύ των επανειλημμένων προσαγωγών του στο δικαστήριο. Από την διατύπωση του κειμένου συμπεραίνουμε ότι πρόκειται για μικρό χρονικό διάστημα.⁵⁴

Ο Μακάριος, ηγούμενος της Πελεκητής, παρέμεινε στην φυλακή κατά την διάρκεια της δικαστικής διαδικασίας. Ο δικαστής δεν κατάφερε να τον μεταπείσει. Τον έκλεισε στο δεσμοτήριο για να είναι υπό επιτήρηση. Μέσα, όμως, στην φυλακή δίδασκε, πράγμα που ενόχλησε τον αυτοκράτορα, ο οποίος τελικά τον καταδίκασε σε εξορία.⁵⁵

Ο Πλάτων, με εντολή του Κωνσταντίνου Ε΄, έμεινε στην φυλακή για να είναι ακίνδυνος.

Κατά την ανάκριση παρέμεινε στην φυλακή ο Νικόλαος Στουδίτης και η ακολουθία του. Ο αυτοκράτωρ απέτυχε να τους μεταπείσει και παρέμειναν στην φυλακή επί τρία χρόνια. Στη συνέχεια τους έστειλε στην Σμύρνη όπου παρέμειναν έγκλειστοι επί είκοσι μήνες, έως τον θάνατο δηλαδή του Λέοντος.⁵⁶

Ο Ιωάννης, ηγούμενος της μονής των Καθαρών, παρέμεινε έγκλειστος στο φρούριο Πενταδάκτυλο δέκα οκτώ μήνες και στο κάστρο Κριόταυρον δύο χρόνια.

Ο Μητροπολίτης Ιωσήφ έμεινε φυλακισμένος στον ξενώνα του Σαμψών για να επιτηρείται.

Οι αδελφοί Θεόδωρος και Θεοφάνης παρέμεναν στην φυλακή κατά την διάρκεια των ανακρίσεων. Μετά τα βασανιστήρια και την γραφή στο μέτωπο φυλακίζονται σε άθλια κατάσταση. Ο Θεόδωρος πεθαίνει μέσα στην φυλακή «γήρα καί νόσω, προς δέ καί κακοπαθεία τῆ ἐκ τῆς φρουρᾶς πιεζόμενος».⁵⁷

Μαρτυρικό θάνατο υπέστη ο Στέφανος έξω από την φυλακή. Φανατικοί εικονομάχοι «ὡς θῆρες ἄγριοι τῆ εἰρκτῆ εἰσπηδήσαντες τοῖς καπικλαρίοις φονέως ἔκραζον. Δότε ἡμῖν ὧδε Στέφανον τόν τοῦ Αὐξεντίου». Ο Στέφανος παρέμενε στο Πραιτώριο κατά την διάρκεια της δικαστικής διαδικασίας και μετά την καταδίκη σε θάνατο.⁵⁸

Τα αγιολογικά κείμενα επιβεβαιώνουν ότι στο Βυζάντιο η φυλάκιση αποσκοπούσε στην φύλαξη και όχι στον κολασμό⁵⁹, ήταν μέσο απο-

54. Βίος Παύλου Καΐουμά, σ. 248-249.

55. Βίος Μακαρίου Πελεκητής, σ. 159-160.

56. Βίος Νικολάου Στουδίτου, Prolog. Nov., σ. 443 επ.

57. Βίος Θεοδώρου και Θεοφάνους των γραπτών, στ. 680.

58. Βίος Στεφάνου P.G. 100, στ. 1176 επ. - ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 56-69, σ. 157-169.

59. Ένα σχόλιο των Βασιλικών με πολλή σαφήνεια επεξηγεί: «Εἰώθασι μὲν οἱ ἄρχοντες καταδικάζειν τινά ἐν φυλακῇ εἶναι διηνεκῶς ἢ καὶ ἐν δεσμοῖς. Οὐκ ὀφεί-

τροφής της δράσης,⁶⁰ μέσο δηλαδή πρόληψης και παραδειγματισμού. Για τους εικονολάτρες υπήρχε και άλλος σκοπός: ήταν μέσο πίεσης για να μεταστραφούν από την εικονολατρεία και να προσχωρήσουν στην εικονομαχία, δηλαδή στην αυτοκρατορική πολιτική. «Ὁ γάρ σκοπός αὐτοῦ ὅλος ἦν ἢ πείσαι αὐτούς, ἢ τοῦ ζεῖν ἀπαλλάξαι» γράφει ο συντάκτης του Βίου Νικήτα Μεδικίου.⁶¹ Γι' αυτό οι ηγούμενοι, μεταξύ των οποίων ήταν ο Νικήτας, φυλακίστηκαν με το σκεπτικό «σκεψάμενοί τι περί αὐτοῦ», δηλαδή περί του να προσχωρήσουν στην εικονομαχία. Πράγματι η άθλια κατάσταση των φυλακών, η απομόνωση, η έλλειψη τροφής κ.λ.π. αποτελούσαν μέσα πίεσης για να κλονίσουν το άκαμπτο φρόνημα των εικονολατρών.

Η φυλάκιση διακρινόταν σε απλή κάθειρξη και σε κάθειρξη vincula. Οι Βίοι των Αγίων αναφέρουν ότι κάποιοι από τους φυλακισμένους ήταν δέσμοι, είτε για λόγους προληπτικούς, είτε για να τους εξαναγκάσουν να προσχωρήσουν στην εικονομαχία. Τα παραδείγματα της κάθειρξης vincula είναι πολλά. Αναφέρω μερικά. Ο Νικόλαος Στουδίτης και η ακολουθία του έμειναν είκοσι μήνες στην Σμύρνη σε φυλακή

λοισι δέ τοῦτο ποεῖν· αἰ τοιαῦται γάρ τιμωραὶ ἀπηγορευμένοι εἰσίν. Αἱ φυλακαὶ γάρ διὰ τό φυλάττεσθαι τοὺς ἀνθρώπους εἰσίν, οὐ διὰ το τιμωρεῖσθαι», Βλ. και ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ : Κεφάλαια Βυζαντινῶν Ποινικῶν Δικαίων, σ. 34-35 και ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ : Οι ποινές στο βυζαντινὸ δίκαιο, σ. 41-45. - Αγιολογικά κείμενα γράφουν ότι κάποιοι εικονολάτρες φυλακίστηκαν και θεωρήθηκε από τις αρχές αρκετή ἡ τιμωρία αὐτῆ ἢ το αντίθετο και τους επιβλήθηκαν άλλες ποινές. Βίος Νικήτα Μεδικίου, σ. XXX «...ἐν εἰρκτηῖ δυσῶδει και ἀχμηρᾷ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας, ὥστε και χωρὶς ἐτέρας ποινῆς, αὐτῆ ἢ καταδίκη ἰκανῆ ἦν αὐτῷ πρὸς τιμωρίαν». - Οι συγγραφείς των κειμένων αὐτῶν δεν ακριβολογούν, δεν χρησιμοποιούν νομικές έννοιες και ορολογία και είναι ένα από τα προβλήματα που παρουσιάζουν οι πηγές αυτές.

60. Παράδειγμα η φυλάκιση του Μακαρίου ηγουμένου Πελεκητῆς στην Βιθυνία «ἐν φρουρᾷ ἀσφαλεστάτη». Ο Λέων Ε΄ τον φυλάκισε γιατί φοβόταν «τό στέρεον της γνώμης, τό τε λόγων ἀναντίρρητον και πρὸς διάλεξιν ἀνεξέλεγκτον». Δεν τον φυλάκισε, επομένως, για να καμφθεῖ από τις κακουχίες της φυλακῆς, ὡπως συνέβαινε με άλλους, αλλά για να μην έχει την δυνατότητα να αναπτύσσει τις απόψεις του και να πείθει με τον ισχυρὸ λόγο του. Βίος Μακαρίου ηγουμένου Πελεκητῆς, σ. 156.

61. Βίος Νικήτα Μεδικίου, παρ. 40, σ. XXX. Ο σκοπός αὐτός προκύπτει σαφώς και από τον Βίο Ανδρέου εν Κρίσει, σ. 147. Λέει ο Ανδρέας στον αυτοκράτορα: κάνε ότι θέλεις, σφάξε, τιμώρησε, εξόρισε «φυλακῆ και κακουχία δάμαζε». - Βλ. και Βίο Θεοφάνους Ομολογητοῦ, σ. 31. Δύο χρόνια έμεινε φυλακισμένος ο Θεοφάνης σε ένα μικρὸ χώρο στα ανάκτορα Ελευθερίου. Τελικά εξορίστηκε στην Σαμοθράκη γιατί δεν κάμφθηκε και έμεινε αμελικτός. Αὐτῆ ήταν η αιτιολογία της εξορίας του ὅπως του εἶπε ο ίδιος ο αυτοκράτορας.

«ξύλω τούς πόδας ἐμβάλλονται». Το ίδιο υπέστη και ο Παύλος Καίουμά.⁶² Ο Ιωάννης, ηγούμενος της μονής των Καθαρών, ήταν φυλακισμένος σε σκοτεινή φυλακή στο φρούριο Πενταδάκτυλο και τα πόδια του ήταν δεμένα με σιδερένιες αλυσίδες. Ο Μιχαήλ και ο μαθητής του Ιάκωβος παρέμειναν στην φυλακή «κλοιοῖς αὐτούς περισφίγξας». Στην κάθειρξη vincula ο φυλακισμένος ανάλογα με την τάξη του ή το αδίκημα που είχε διαπράξει ή με την απόφαση, με την οποία εξυπηρετούσε κάποιες σκοπιμότητες, ήταν δεμένος με αλυσίδες ή με δερμάτινες λωρίδες ή ήταν σε πέδες ή τους έβαζαν χειροπέδες ή τους έδεναν σε ξύλινο πάσσαλο.

Η φυλακή διακρινόταν στην «ἐξωτέρα» και στην «ἐσωτέρα». Στην «ἐσωτέρα» οι συνθήκες κράτησης ήταν πολύ αυστηρές και δυσάρεστες. Η μεταχείριση των κρατουμένων ήταν πολύ κακή. Δεν επιτρέπονταν οι επισκέψεις συγγενών και φίλων, η προσφορά ιδιαίτερης τροφής, ή περιποίηση των κρατουμένων.⁶³ Τα αγιολογικά κείμενα δεν κάνουν την διάκριση αυτή για την εποχή της Εικονομαχίας. Οι διαφορετικές, όμως, συνθήκες που περιγράφονται οδηγούν στο συμπέρασμα ότι υπάρχει η διάκριση αυτή. Όταν π.χ. ο Στέφανος έχει την δυνατότητα να βρίσκεται, να συζητά, να ψέλνει, να κάνει ολονυκτίες με τους άλλους κρατούμενους, να δέχεται επισκέψεις, προφανώς βρισκόταν σε «πτέρυγα» της φυλακής όπου οι συνθήκες ήταν αρκετά καλές σε αντίθεση με άλλους που ήταν απομονωμένοι. Άρα ο Στέφανος και οι άλλοι συγκρατούμενοί του ήταν στην «ἐξωτέρα» φυλακή. Ο Μιχαήλ σύγκελλος, όμως, πρέπει να ήταν σε «ἐσωτέρα φυλακή». Όσοι ήταν στην απομόνωση, αλυσσοδεμένοι ήταν στην «ἐσωτέρα» φυλακή.

Ποιές ήταν οι συνθήκες διαβίωσης στις βυζαντινές φυλακές την περίοδο της Εικονομαχίας σύμφωνα πάντα με τους Βίους των Αγίων; Οι συνθήκες είναι από κακές μέχρι άθλιες είτε πρόκειται για οργανωμένες φυλακές, ή χώρους όπου περιστασιακά χρησίμευαν για φύλαξη, ή μονές. Συγκρατούμενοι των εικονολατρών ήταν υπόδικοι ή κατάδικοι για εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου, οι οποίοι με την συμπεριφορά τους ενοχλούσαν τους ευλαβείς εικονολάτρες.⁶⁴ Η διατροφή κάθε άλλο

62. Βίος Νικολάου Στουδίτου, σ. 441 επ.- Βίος Παύλου Καίουμά, σ. 248.

63. Βλ. Κ.Α. ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ: Το δίκαιο στα αγιολογικά κείμενα, σ. 116 - 117.

64. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρει ο Βίος Νικήτα Μεδικίου, παρ. 386, σ. XXX. Τον Νικήτα ηγούμενο Μεδικίου έκλεισαν στην φυλακή «ἐν εἰρκτῇ δυσώδει καὶ αὐχηρᾷ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας, ὥστε καὶ χωρὶς ἐτέρας ποινῆς, αὐτῇ ἢ καταδίκη ἰκανῇ ἦν αὐτῷ πρὸς τιμωρίαν καὶ γὰρ ἦν καὶ τῆ φύσει πάντα ἀηδιζόμενος, ὡς οὐδεὶς ἕτερος. Ἐπὶ πᾶσι καὶ τούτοις ἀφίκοντο πρὸς αὐτόν καθεκᾶστην ἡμέραν τα τῆς

παρά καλή ήταν. Τους έδιναν ελάχιστη τροφή, όση χρειαζόταν για να επιβιώσουν. Επιτρεπόταν, όμως, να φέρνουν τρόφιμα οι συγγενείς και φίλοι των κρατουμένων.⁶⁵

Η ατμόσφαιρα ήταν πολύ δυσάρεστη. Οι φυλακές ήταν βρώμικες, σκοτεινές, υγρές. Σε κάποιες φυλακές υπήρχαν τα αναγκαία, όπως στρώματα ή σκεπάσματα, σε άλλες δεν υπήρχαν.⁶⁶

Στα φρούρια και στα άλλα δημόσια κτήρια οι συνθήκες ήταν, επίσης, πολύ κακές. Τα παραδείγματα είναι πολλά. Στο φρούριο Μασαλαιών, όπου κρατείτο ο Νικήτας, ηγούμενος Μεδικίου, οι συνθήκες είναι άθλιες.⁶⁷ Στο νησί της Αγίας Γλυκερίας, όπου εξορίστηκε παρέρμεινε σε «στενήν καί τεθλιμμένην είρκτήν». Ο φύλακας του επέτεινε ακόμη περισσότερο τις κακές συνθήκες φύλαξης επιδεικνύοντας κακή συμπεριφορά προς τον κρατούμενο. Τον είχε σε πλήρη απομόνωση και η τροφή που του παρείχε ήταν ελάχιστη. Ο συγγραφέας του Βίου εξηγεί τους λόγους της τόσο κακής συμπεριφοράς του φύλακα: οι εικονομάχοι είχαν δώσει πολλές υποσχέσεις στον φύλακα, για βελτίωση της θέσης του, οικονομικές απολαυές κ.λ.π. εάν κατόρθωνε να κάμψει τα εικονολατρικά φρονήματα του Νικήτα, ούτως ώστε να προσχωρήσει στους εικονομάχους. Θεώρησε, λοιπόν, ότι οι κακουχίες θα έφερναν το επι-

---

μανίας άμβλοθρίδια, άνθρωπίσκια λέγω έξουθενημένα, τά ού χαίρειν αύτῶ λέγειν ικανόντα φλιναφούντα βλάσφημα ρήματα, μωρολογούντα πρός θλίψιν τοῦ Ὁσίου· περισσοτέρως Νικόλαός τις όνόματι έν ματαιολογίαις τοῦτον έξέθλιβε έως οὔ έν όνειρώ ό ίδιος πατήρ τελευτήσας ήν οὔτος, έπιστάς αύτῶ προσηπειλήσεν. Ὑποχωρεί, λέγων έκ τῶν τοῦ Θεοῦ δούλων. Ἐκτοτε οὔν μάλλον έσωφρόνησεν ό άτακτος καί οὔ παρηνόχλησεν έτι τόν δίκαιον, αλλά καί άλλους εκώλυσεν τοῦτο ποιούντας».

65. Νερό και ψωμί πήγαινε η γυναίκα του δεσμοφύλακα στον Στέφανο στη φυλακή του Πραιτωρίου. Γι' αυτό ο συγγραφέας του Βίου την χαρακτηρίζει ως «παμμάκαρον καί φιλόξενον γυναίκα, τήν νέαν Ἰσδανδοῦλ, καί τήν τῶν έν φυλακαίς άγιών διακονήτριαν». Βίος Στεφάνου, P.G. 100, στ. 1168 - ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 61, σ.163.

66. Οι ηγούμενοι των μοναστηριών, σύμφωνα με τον Βίο Νικήτα Μεδικίου, παρ. 40, σ. XXX, φυλακίσθηκαν σε «λυπηράς καί σκοτεινάς φυλακάς, μήτε στρομνης ύποκάτween έχοντας, μήτε σκεπάσματα». Συμπεραίνουμε από το χωρίο αυτό ότι άλλες φυλακές διέθεταν σκεπάσματα ή στρώματα. Έμειναν στη φυλακή «καθώς έκαστος εύρέθη ήμφιεσμένος, οὔτως χαμαί έρέριπτο, κεράμια πρός κεφαλήν έχοντες διά δέ στενοτάτης όπης ούγκιαν άρτου, καί τούτου ήχρειομένου, ως επί κυνός έπέριπτον αύτοίς, τοσοῦτον όσον ίνα μή τῶ λιμῶ τελευτήσωσιν· το δέ ύδωρ, ό επιδίδοτο αύτοίς βραχύ λίαν, καί τοῦτο όδωδός ό γάρ σκοπός αύτοῦ όλος ήν ή πείσαι αύτους ή τοῦ ζειν άπαλλάξαι».

67. Βλ. π.π.σ. 111.

διωκόμενο αποτέλεσμα και αυτός θα είχε την ανάλογη ανταπόδοση. Τα μέσα, όμως, που χρησιμοποίησε ήταν ατελέσφορα.⁶⁸ Επομένως τις ταιλαιπωρίες και κακές συνθήκες της διαβίωσης των κρατουμένων τις επέβαλλαν οι δικαστικές αποφάσεις ή οι αυτοκρατορικές οδηγίες. Μπορεί, όμως, να προέρχονταν και από το φυλακτικό προσωπικό, που, ίσως, σε κάποιες περιπτώσεις επιδείκνυε υπερβάλλοντα ζήλο.

Οι κρατούμενοι είχαν ελεύθερη επικοινωνία μεταξύ τους⁶⁹ και δέχονταν επισκέψεις, εκτός εάν ήταν στην απομόνωση ή είχε ειδικά απαγορευθεί, όπως π.χ. στον Πλάτωνα.⁷⁰ Είχαν επίσης, την δυνατότητα, οι

68. Βίος Νικήτα Μεδικίου, παρ. 43 σ. XXXI, παρ. 46 σ. XXXII. Στην Αγία Γλυκερία την επιμέλεια του Νικήτα είχε κάποιος ονόματι Άνθιμος, γνωστός για την κακή συμπεριφορά και αλαζονεία του. Για τον λόγο αυτό τον αποκαλούσαν Καϊάφα. Στη στενή φυλακή που ήταν ο Νικήτας «έτιμώρει αὐτόν εἰς τέλος, μήτε ὄλως ἀνανεύειν αὐτόν συγχωρῶν, αὐτός τήν κλεῖδα τῆς φυλακῆς ἐπιφερόμενος, καί δι ὀπῆς τήν βραχυτάτην τροφήν αὐτῷ, ἐπιδίδοσθαι προσέταττεν». Τα μέσα αυτά που χρησιμοποίησε δεν έκαμψαν τον Νικήτα, ο οποίος έμεινε εκεί έξι χρόνια, μέχρι δηλαδή τον θάνατο του Λέοντος Ε', «θλιβόμενος, κακουχούμενος, ὕστερούμενος, μέχρι τῆς τελευτῆς τοῦ θεομάχου Λέοντος».

69. Οι συγκατούμενοι του Στεφάνου διηγούνται μέσα στην φυλακή ο καθένας τις εμπειρίες του από τις διώξεις που είχε υποστεί. Ο ίδιος ο Στέφανος δίδασκε και όταν αισθάνθηκε ότι έφθανε το τέλος του εκτός από την διδασκαλία εκτελούσε και παννύχιους ύμνους. Εκτός από τους φυλακισμένους πήγαιναν πολλοί από την πόλη να τον ακούσουν. Βίος Στεφάνου του νέου P.G.100, στ.1168 – ΑΥΖΕΡΥ παρ. 61,, σ.163.– Ο Μακάριος, ηγούμενος της Πελεκητής, συνομιλούσε μέσα στην φυλακή με φυλακισμένους Μανιχαίους, που είχαν καταδικασθεί σε θάνατο. Έναν μάλιστα από αυτούς τον έπεισε να εγκαταλείψει την αίρεσή του. Κατόπιν αυτού δεν εκτελέστηκε η ποινή του. Αλλά και άλλον συγκατούμενο του έσωσε με τον ίδιο τρόπο από την θανατική ποινή. Βίος Μακαρίου, ηγούμενου Πελεκητής, An. Boll. 16 (1897) σ. 159.

70. «...καθεῖρξας ἐν οἰκίσκῳ... Καί δι' ὀπῆς τήν τροφήν πορίζεσθαι κεκελευκώς, πρὸς τό ὑπ' οὐδενός ὀρᾶσθαι». –Παραδείγματα επισκέψεων υπάρχουν πολλά, π.χ. ο Στέφανος δέχταν την επίσκεψη της συζύγου του δεσμοφύλακα και άλλων, P.G. 100, στ. 1168 – ΑΥΖΕΡΥ παρ.61, σ. 163.– Ο Πέτρος πήγε να επισκεφθεί τον ηγούμενο Αθανάσιο, ο οποίος ήταν φυλακισμένος στο φρούριο Πλατεία Πέτρα, στην περιοχή της Λυδίας. Βίος Πέτρου, σ. 119 – Ο Νικήτας Μεδικίου δέχεται φίλους του, οι οποίοι προσπαθούν να τον πείσουν να βγει από τη φυλακή. Βίος Νικήτα παρ. 41, σ. XXXI – Ο Μακάριος, ηγούμενος Πελεκητής, στην φυλακή «ἐν ᾧ πάλιν τὰ τῶν θαυμάτων ἐπεδείκνυτο ὁ ἅγιος προφητεύων καί τὰ μέλλοντα σημαίνειν». Από την διατύπωση προκύπτει ότι ο Μακάριος είχε την δυνατότητα επικοινωνίας και με συγκατούμενους και με άλλους. Η παρηγορία του μάλιστα ενόχλησε τον αυτοκράτορα Θεόφιλο, ο οποίος τον καταδίκασε σε εξορία. Βίος Μακαρίου, σ. 156.

επίσκοποι και οι ηγούμενοι κυρίως, να έχουν κοντά τους κάποιον υπηρέτη, γενικά κάποιον που τους βοηθούσε και τους υπηρετούσε.⁷¹

---

71. Βίος Νικήτα Μεδικίου, σ. XXXI. Ο επίσκοπος Συνάδων Μιχαήλ βρισκόταν στη φυλακή όταν πληροφορήθηκε ότι ο Ζαχαρίας, ο οποίος είχε υπό την επιτήρηση του το Νικήτα όταν ήταν φυλακισμένος στα Μάγγανα και του είχε συμπεριφερθεί πολύ καλά, κινδύνευε από βαρβάρους στα Θρακιά μέρη στα οποία τον είχαν στείλει ως διοικητή. Πήρε τις πληροφορίες αυτές «διά τοῦ ὑπηρετοῦντος ἀδελφοῦ ἡμῶν Φιλίππου, οὐ μικρῶς ἠνιάθη, ὡς μικροῦ καὶ ἄσιτον διαμεῖναι διὰ πάσης ἡμέρας». Ὅταν νύκτωσε «ἦνπερ ἐκέκητο κανδηλαν εἰς φαῦσιν τῆς εἰρκτῆς, ἐπέδωκεν ταύτην τῷ διακόνῳ, ἐν τῷ θαλαττίῳ ὕδατι ἐκπλύναι ταύτην. Ὡς τοῦτο σπουδῆ ἐποίησεν ὁ διάκονος, ἀπέδωκεν τῷ ὀσίῳ τὴν κανδηλαν. Ἀνάψας καὶ ταύτην, ἠγρύπνει, τὸν Θεὸν ὑπὲρ Ζαχαρίου ἰκετεύων, ἕως πληροφορίαν πρὸς τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ τῆς τούτου ἀναρρύσεως ἐδέξατο. Ὅτε ἔφθασεν ἡ ὥρα τῆς νυκτερινῆς ψαλμωδίας, ἐφώνησεν τὸν ὑπηρετοῦντα· καὶ ἐκτελέσαντες ταύτην, ὡς ἑώρα τοῦτον ὁ διάκονος, φαιδρὸν καὶ χαριεντιζόμενον...». Ἀπὸ το κείμενο αὐτὸ προκύπτει σαφῶς ὅτι μέσα στη φυλακὴ ὁ κρατούμενος εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ ἔχει κάποιον δικό του νὰ τον υπηρετεῖ. Αὐτὸς εἶχε ἐλεύθερη εἴσοδο καὶ ἐξοδο στη φυλακὴ. – Ἀντίστοιχο παράδειγμα βρισκόμε στο Βίο Ευθυμίου Σάρδεων. Ὅταν ὁ Ευθύμιος ἐπέστρεψε ἠμιθανῆς στη φυλακὴ του οἱ «ἀμφ' αὐτόν» ρώτησαν τι ἐπρεπε νὰ κάνουν γιὰ νὰ περιποιηθοῦν τις πληγές του. Περίμεναν νὰ φύγει «ὁ κατέχων τὴν ἐξορίαν» καὶ νὰ μείνουν μόνοι «ἅμα τοῖς δυσὶ μοναχοῖς φύλακες καὶ τῷ ὑπουργῷ τοῦ παμμακάροσ». Βίος Ευθυμίου Σάρδεων, Τ.Μ. 10 (1987), σ. 49. Παρ' ὅλο ὅτι ὁ Ευθύμιος ἦταν ἀπομονωμένος σε ἀθλιές συνθήκες στη φυλακὴ-τάφο εἶχε υπηρέτη νὰ τον φροντίζει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΚΗΔΕΙΑ ΚΑΙ ΤΑΦΗ ΤΩΝ ΕΙΚΟΝΟΛΑΤΡΩΝ

Εκκλησιαστική κήδευση είναι η εκφορά του λειψάνου, η τέλεση της νεκρώσιμης ακολουθίας και η απόθεσή του στον τάφο. Αποτελεί την έσχατη πράξη με την οποία αποδίδεται από την εκκλησία η προσήκουσα τιμή στο σώμα του χριστιανού ως μέλλοντος κληρονόμου της αθανασίας.¹ Διατάξεις, οι οποίες κατοχυρώνουν την εκκλησιαστική κήδευση των νεκρών χριστιανών δεν εμφανίζονται στις πηγές. Η παράδοση, όμως, της εκκλησίας θεωρεί την κήδευση ως αυτονόητη. Θεμέλιο στο οποίο εδράζεται ο θεσμός αυτός αποτελεί η πίστη της εκκλησίας σύμφωνα με την οποία το ανθρώπινο σώμα είναι ναός του Αγίου Πνεύματος, το δόγμα της αναστάσεως των νεκρών και οι μαρτυρίες των αγιολογικών κειμένων σχετικά με την ταφή του Χριστού και των μελών της πρώτης χριστιανικής κοινότητας. Η συνεχής και αδιάκοπη άσκηση του θεσμού της εκκλησιαστικής κήδευσης δημιούργησε γενικό εκκλησιαστικό έθιμο, που την καθιστά υποχρεωτική.

Μετά την κήδευση ακολουθεί ο ενταφιασμός του νεκρού, τον οποίο η εκκλησία επιβάλλει ως πρωταρχική, ακατάλυτη και απαράβατη υποχρέωση των χριστιανών.² Στις επιγραφικές και φιλολογικές πηγές

---

1. Βλ. ΑΠ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ : Δοκίμιον Εκκλησιαστικού Δικαίου, Κωνσταντινούπολις, 1896, σ. 459 -Ν. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ: Το δίκαιο της ταφής στο Βυζάντιο, Αθήνα 1989, σ. 34.

2. Στην αρχαιότητα η υποχρέωση της ταφής των νεκρών αποτελούσε υπέρτατο καθήκον του ανθρώπου, που θεμελιωνόταν σε θρησκευτικά και ανθρωπιστικά ιδανικά. Στην αρχαία Αθήνα ήταν ασέβεια προς τους θεούς η εγκατάλειψη ενός λειψάνου άταφου. Το μέγεθος της ασέβειας δίνεται από τον Σοφοκλή στην τραγωδία «Αντιγόνη», όπου η ομώνυμη ηρωίδα παραβιάζει τους κανόνες του τεθειμένου δικαίου για να ενταφιάσει τον αδελφό της Πολυνείκη. Οι αθηναίοι στρατηγοί στη ναυμαχία των Αργινουσών αμέλησαν να περιουλλέξουν τα λείψανα των ναυτών. Για την α-

συναντούμε διαφορετική ορολογία για τον τάφο. Στις επιγραφές ο όρος που χρησιμοποιείται ευρύτερα είναι «κοιμητήριο» με διάφορες ορθογραφικές παραλλαγές. Στις αγιολογικές πηγές οι συνηθέστεροι όροι για την έννοια του τάφου είναι «κοιμητήριο», «μνήμα», «θήκη», «λάρναξ», «γλωσσόκομον». Στις φιλολογικές πηγές οι συνηθέστεροι όροι είναι : «τάφος», «λάρναξ», «μνήμα», «θήκη», «χαμοσόριον».³

Στις νομικές πηγές η έννοια του τάφου αποδίδεται με διάφορους όρους, πράγμα που δημιουργεί σύγχυση, γιατί στις νομικές τουλάχιστον πηγές θα περίμενε κανείς ακριβολογία και σαφήνεια. Έτσι ο τάφος αποδίδεται με τους όρους: «sepulchrum», «monumentum», «τάφος», «μνημείον», «μνήμα», «ρελεγιόσον» κ.α. Ο Ουλπιανός ορίζει «sepulchrum est ubi corpus ossave hominis condita sunt»⁴, ενώ «monumentum est quod memoriae servandae gratia existat»⁵. Η διαφορά είναι ότι το μόν sepulchrum-τάφος είναι locus religiosus, που έχει ως κύριο χαρακτηριστικό την παρεμπόδιση ή απαγόρευση συγκεκριμένης ανθρώπινης συμπεριφοράς,⁶ το δε monumentum-μνημείο δεν αποτελεί locus religiosus. Οι όροι, λοιπόν, αυτοί προσδιορίζονται με ακρίβεια. Παρατηρούμε, όμως, από την μελέτη των νομοθετικών κειμένων ότι δεν χρησιμοποιούνται με την ίδια ακρίβεια, σπάνια τηρούνται και τελικά δημιουργείται σύγχυση. Οι ερευνητές έχουν επισημάνει την σύγχυση αυτή. Έχουν υποστηριχθεί διάφορες απόψεις. Υποστηρίζεται, τελικά, ότι

μέλεια αυτή καταδικάστηκαν στη ποινή του θανάτου. Η Εκκλησία επιβάλλει, επίσης, την ταφή. Ο Ν. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ: Το δίκαιο της ταφής, σ. 79-80, γράφει «Η εκκλησία κληρονομεί στο ζήτημα της υποχρέωσης ταφής την εθνική παράδοση του παρελθόντος και διδάσκει ότι οι χριστιανοί υποχρεούνται σε εκπλήρωσή της. Η θέση της εκκλησίας θεμελιώνεται τόσο στη διδασκαλία της αγάπης προς τον πλησίον όσο και στο γεγονός, ότι και αυτός ο Χριστός, μετά το σταυρικό θάνατό Του, ένταφιάστηκε σε καινό μνημείο, «ὃ ἐλατόμησεν ἐν πέτρῃ». Μὲ ἀφετηρία τὴ διδασκαλία τῆς αγάπης, τὴν εὐσέβεια, καὶ φιλανθρωπία πρὸς τοὺς νεκροὺς καὶ μὲ ὀρόσημο τὸ γεγονός τοῦ ένταφιασμοῦ τοῦ Χριστοῦ, ἡ ἐκκλησία ἐπιβάλλει ὡς πρωταρχική, ἀκατάλυτη καὶ ἀπαράβατη ὑποχρέωση τοῦ χριστιανοῦ τὸν ένταφιασμό τοῦ νεκροῦ». Εκτός από τους άλλους λόγους που καθιέρωσαν την υποχρέωση ταφής των νεκρών σημαντικό ρόλο έπαιξε και η ανάγκη προστασίας της δημόσιας υγείας, η οποία κινδύνευε από τη μετάδοση μολυσματικῶν νοσημάτων, που προκαλοῦσε η αποσύνθεση των λειψάνων.

3. Βλ. Ν. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ: Το δίκαιο της ταφής σ. 257-259 και Γ.Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ: Τα κατά την τελευταίη έθιμα, σ. 150

4. D. 11. 7.2.5.

5. D. 11. 7.2.6.

6. Για τον τάφο ως locus religiosus βλ. Ν. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ: Το δίκαιο της ταφής, σ. 344-383.

«μόνο σέ συνδυασμό μέ τά συμφραζόμενα καί τό νόημά τους μπορεῖ νά ἀντιλαμβάνεται ὁ ἀναγνώστης τήν ἔννοια τῶν ὄρων «sepulchrum» καί «monumentum» καί κατά πόσο ἀνταποκρίνονται στήν πιά πάνω διάκρισή τους».⁷

Τα κείμενα των βίων των αγίων που ἔζησαν και ἔδρασαν κατά την διάρκεια της Εικονομαχίας δίνουν στοιχεία για την κηδεία και ταφή των ομολογητῶν και μαρτύρων της περιόδου αυτής. Ακολουθούσαν τις ίδιες διαδικασίες, τελετές κ.λ.π. που γίνονταν συνήθως ή την ταραγμένη αυτή περίοδο διαφοροποιούνταν τα πράγματα;

Ο Στέφανος ο νέος γνωστοποιεί την κοίμηση του πατρός Ιωάννου. Τότε πλήθος ασκητῶν από τις γύρω περιοχές ἔσπευσαν στη μονή για να δώσουν τον τελευταίο ασπασμό και να κηδεύσουν τον Ιωάννη.⁸

«Τό πολύαθλον καί τιμιώτατον» σῶμα του Δαυίδ ο Συμεών κήδευσε μαζί με τους άλλους αδελφούς «ἱεροπρεπῶς».⁹ Πεθαίνει και ο Συμεών. Η εἶδηση μεταδίδεται αμέσως και από ὅλο το νησί (την Λέσβο) συγκεντρώνεται μεγάλο πλήθος λαϊκῶν και μοναχῶν «τό τέ τίμιον αὐτοῦ καί πολύαθλον σῶμα περικυκλοῦντες στεναγμοῖς καί ὠδαῖς καί ἄσμασι ἐπικηδεῖοις προπέμψαντες ....».¹⁰

Ο Νικηφόρος, ηγούμενος Μεδικίου, πέθανε στην νήσο Χάλκη. Ἐβαλαν το λείψανό του σε γλωσσόκομο και το μετέφεραν στο γιαλό (στην παραλία). Όταν μαθεύτηκε ο θάνατός του και ότι το σκήνωμά του βρισκόταν στον γιαλό πλήθος κόσμου ἔσπευσε εκεί κλαίγοντας.¹¹

Στο Βυζάντιο αμέσως μετά την εκπνοή, σύμφωνα με τις συνήθειες που προέρχονταν από την αρχαιότητα, οι συγγενεῖς εναπέθεταν τον

7. Βλ. Ν. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ: Το δίκαιο της ταφής, σ. 261, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

8. Βίος Στεφάνου του νέου, P.G. 100, στ. 1096 - ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 17, σ. 107-108: «ἐκ τῶν περίξ ὄρων, βουνῶν τέ καί πλαγιάδων καί ναπῶν, ὡσεῖ τινάς ἐκ δίψης ἐλάφους, ἐπί τό τῆς πηγῆς τοῦ Αὐξεντίου ὄρους συντρέχοντα .....».

9. Βίος Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου, σ.220.

10. Ο.π. σ. 255.

11. Βίος Νικηφόρου ηγ. Μεδικίου, An. Boll. 78 (1960) σ. 424. - Κατασκευάσαν το γλωσσόκομο «ἐν σανίσι χρησιμοις, ἅς ἔδωκεν Ἰωάννης ὁ τῆς Χαλκίδος ἡγούμενος» Ο Ιωάννης ἦταν ηγούμενος της Χάλκης και αναφέρεται σε αὐτόν επαινετικά ο Θεόδωρος Στουδίτης σε επιστολή του με την οποία αναγγέλλει τον θάνατο του Ιωάννη, καθώς, επίσης και τον θάνατο του Μητροπολίτη Συνάδων Μιχαήλ του Ομολογητοῦ και του Αγίου Αθανασίου, ηγουμένου του Παυλοπετρίου. Προφανῶς στο ίδιο πρόσωπο, που είχε εξορισθεῖ για την πίστη του, απευθύνεται με ἄλλη επιστολή του ο Θεόδωρος Στουδίτης και τον επαινεί για το ωραίο μοναστήρι που ἱδρυσε στη μέση μίας ομάδας νησιῶν, προφανῶς των Πριγκιπονησῶν.

νεκρό «ἐπί κλίνης». Πρόκειται για χαμηλή κλίνη, η οποία στα αγιολογικά κείμενα ονομάζεται χαμεύνιον ή σκαμνίον. Στη συνέχεια του ἐκλείναν τα μάτια και το στόμα, τοποθετούσαν τα χέρια στο στήθος σε σχήμα σταυρού, έτειναν τα πόδια και έσφιγγαν την κάτω σιαγόνα.¹² Ακολουθούσε η «λουσίς» και η άλειψη με μύρα και η περιστολή, δηλαδή η ένδυση και ο στολισμός.¹³ Τέλος γινόταν η πρόθεση του νεκρού σε κλίνη ή βάθρο. Τα αγιολογικά κείμενα χρησιμοποιούν το ρήμα «πρόκειμαι» για να δηλώσουν την πρόθεση. Γύρω από τον «προκείμενο» νεκρό συγκεντρώνονταν οι συγγενείς και φίλοι, οι οποίοι τον θρηνούν και μοιρολογούν.¹⁴ Στα αγιολογικά κείμενα ο θρήνος λέγεται «θρήνος», «έξόδιον», «όλολυγμός», χρησιμοποιούνται δε τα ρήματα «έξοδιάζω», «άνακαλώ», «άνακλαίω». Μετά τον θρήνο γινόταν η εκφορά του νεκρού από το σπίτι στην εκκλησία για να ψαλεί η νεκρώσιμη ακολουθία, οι έξοδιοι ή επιτάφιοι ύμνοι. Στα αγιολογικά κείμενα η εκφορά ονομάζεται «εκφορά», «κηδεία», «έξοδος», «έξόδιον», «έξόδεις». Χρησιμοποιούνται δε τα ρήματα «έκφέρω», «κηδεύω», «έξοδίζω», «έξοδιάζω», «έκκομίζω».¹⁵

12. Ο Γ.Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ: Τα κατά την τελευταία έθιμα, σ. 103-105 ερμηνεύει τους λόγους αυτών των ενεργειών. Βλ. Βίο Ευθυμίου Σάρδεων, Τ.Μ. 10 (1987), σ. 50.

13. Ο.π., σ. 106-114.

14. Για τους θρήνους και τα μοιρολόγια και όλα τα έθιμα που είναι σχετικά με τον θρήνο των νεκρών βλ. Γ.Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ: Τα κατά την τελευταία έθιμα, σ. 118-128.

15. Ο.π., σ. 132-134 και Ν. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ: Το δίκαιο της ταφής σ. 35. Στις σ. 36-38 περιγράφει πως γινόταν η έξοδος «.....Τό λείψανο τοποθετείται σέ φέρετρο, πού ονομάζεται κράββατος, κλίνη, σκίμπους και λεκτίκιον. Ή εκφορά άρχιζε μέ τήν άφιξη πρεσβυτέρων και διακόνων, ή άκόμη και του έπισκόπου, στήν οικία όπου είχε λάβει χώρα ή πρόθεση. Μετά τήν άφιξη των κληρικών, έφθαναν φίλοι, συγγενείς και γνωστοί, πού έπιθυμούσαν νά παρακολουθήσουν τήν κήδευση. Στή συνέχεια άρχιζε ή άκολουθία του έξοδιαστικού, πού ήταν μία σύντομη δέηση γιά τή σωτηρία τής ψυχής του νεκρού και κατέληγε στήν εύχή: «Ο Θεός των πνευμάτων και πάσης σαρκός». Μετά τήν ανάγνωσή της λάμβανε χώρα ή μεταφορά του φερέτρου από τήν κατοικία του νεκρού στό ναό. Κατά τή μεταφορά σχηματιζόταν πομπή, πού έκκινούσε μέ τά πρόσωπα πού μετέφεραν τό λείψανο, στή συνέχεια άκολουθούσαν οί κληρικοί, οί όποιοι έφεραν κεριά και έκαιαν θυμίαμα, ένω ταυτόχρονα έψαλλαν τόν τρισάγιο ύμνο. Από τήν έναρξη τής εκφοράς και καθόλη τή διάρκεια τής σήμαιναν πένθιμα οί κώδωνες των εκκλησιών, πού μέ τόν τρόπο αυτό πληροφορούσαν τους πιστούς γιά τήν έναρξη τής κηδείας. Στο τέλος ή πομπή έφθανε στό ναό, όπου τελείτο ή νεκρώσιμη άκολουθία. Έάν κηευόταν άρχιερέας, πρεσβύτερος ή διάκονος, τό λείψανό του άποτίθετο μεταξύ του άγίου βήματος και του μέσου του ναού. Αν τό λείψανο άνήκει σέ λαϊκό, τοποθετείται μετά τό μέσο του ναού. Ή διάκριση αυτή όφείλεται στό Συμεών Θεσσαλονίκης, πού μάς πληροφορεί ότι κατά τήν

Ο βίος Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου δίνει στοιχεία για την πρόθεση, εκφορά και κηδεία. Όταν πέθανε ο Συμεών στη Λέσβο συγκεντρώθηκε πλήθος μεγάλο από όλο το νησί και έκλαψε τον νεκρό, όπως αναφέρεται πιο πάνω. Με στεναγμούς και ωδές και επικήδεια άσματα προέπεμψαν το τίμιο και πολυάθλο σώμα του στη μονή της Θεοτόκου και «μεγαλοπρεπώς τούτο κατέθεντο»¹⁶.

Λεπτομερή αφήγηση για την επίσημη και σύμφωνα με το πρωτόκολλο εκφορά του λειψάνου μητροπολίτη δίνει το ίδιο κείμενο¹⁷. Ο ένας από τους τρεις αδερφούς, ο οποίος είχε γίνει μητροπολίτης Λέσβου, πεθαίνει. Τότε οι κληρικοί, οι αξιωματούχοι, οι στρατιωτικοί, μηδέ του στρατηγού εξαιρουμένου, «κατά τάξεις διαιρεθέντες χερσί πρεσβυτέρων τό ιερόν εκείνο καί θαυμάσιον σώμα μετακομίσαντες, λαμπάσι τε καί ψαλμοῖς καί μύροις μεγαλοπρεπώς αὐτό παραπεμψάμενοι ...». Με αυτή, λοιπόν, την τάξη και μεγαλοπρέπεια έκαναν την εκφορά του λειψάνου του μητροπολίτη Λέσβου στη μονή της Θεοτόκου, όπου είχε ενταφιασθεί ο αδερφός του Συμεών και είχε ο ίδιος γίνει μοναχός και τον κήδευσαν εκεί με τιμές.

Όταν πέθανε ο Ευστράτιος, ηγούμενος της μονής των Αγαύρων, η πιστή Θεοδοσία, η εκδιωχθείσα σύζυγος του Βάρδα, έκανε, σύμφωνα με το κείμενο του βίου, όλα τα απαραίτητα για τον νεκρό. Και τα απαραίτητα αυτά ήταν υμνωδίες και φωταψίες καθ' όλη την ημέρα και τη νύχτα. Την επόμενη ημέρα έβαλαν το σκήνωμα σε ανοιχτό γλωσσοκόμο¹⁸.

Ο Ιωάννης Γοθθίας πέθανε στην Άμαστρι του Πόντου όπου είχε καταφύγει και έζησε εκεί τέσσερα χρόνια. Αποφάσισαν να στείλουν το λείψανό του να ταφεί στο μοναστήρι του, το μοναστήρι των Αγίων Αποστόλων στους Παρθενίτες. Η μεταφορά θα γινόταν με πλοίο όπως

ἐποχή του (15ος αἰών), ὅλα τα λείψανα τίθενται στό μέσο τοῦ ναοῦ χωρίς διάκριση. Ἡ πληροφορία αὐτή ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό τό μητροπολίτη Ἐφέσου Ἰωάσαφ..... Μετά τήν ὀλοκλήρωση τῆς ἀκολουθίας λάμβανε χώρα ὁ τελευταῖος ἀσπασμός τοῦ λειψάνου, πού ἀποτελοῦσε τόν κορυφαῖο καί ὕστατο χαιρετισμό τῆς ἐκκλησίας πρὸς τό πιστό μέλος τῆς. Στή συνέχεια το λείψανο μεταφερόταν ἀπό τό ναό, συνοδευόμενο ἀπό τοὺς κληρικούς πού εἶχαν ἱερουργήσει στή νεκρώσιμη ἀκολουθία καί ἀπό τοὺς λαϊκοὺς πού εἶχαν συμπαραστεῖ. Ἡ πομπή κατέληγε στόν τάφο, ὅπου λάμβανε χώρα ἡ ἀπόθεση τοῦ λειψάνου. Ἐκεῖ οἱ κληρικοί ἔψαλλαν τό τελευταῖο μέρος τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἐξοδιαστικοῦ καί ἔχυναν μικρὴ ποσότητα ἐλαίου καί γῆς πάνω στό λείψανο πού καλυπτόταν στόν τάφο».

16. Βίος Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου, σ.255.

17. Οπ.π. σ.259.

18. Βίος Ευστρατίου ηγουμ. Αγαύρων. Αν. Ιεροσολ. Σταχ. IV. σ.394.

είχε, άλλωστε, προείπει ο ίδιος. Τον έβαλαν σε γλωσσοκόμο και τον προέπεμψε μέχρι το πλοίο ολόκληρη η πόλη με επί κεφαλής τον επίσκοπο Αμάστριδος Γεώργιο «μετά κηρών καί θυμιαμάτων»¹⁹.

Μόλις έγινε γνωστή η κοίμηση του Νικήτα, ηγούμενου Μεδικίου, μέγα πλήθος ανδρών και γυναικών, μοναχών και παρθένων, συγκεντρώθηκε και από την πόλη και από τα περίχωρα. Εκεί πήγαν, επίσης, ο Αρχιεπίσκοπος Εφέσου Θεόφιλος και Θεσσαλονίκης Ιωσήφ. Και «ποιήσαντες εις αυτόν τά έξ έθους τής κηδείας, κατέθηκαν αυτόν εις γλωσσόκομον» και το έβαλαν στο πλοίο για να μεταφερθεί στη μονή του. Όταν έφθασε στην ακτή πολλοί, με επικεφαλής τον Επίσκοπο Πλουσιάδος Παύλο, προσκύνησαν, σήκωσαν το γλωσσόκομο στους ώμους και το μετέφεραν στο μοναστήρι. Εκεί έκαναν «τήν έξ έθους ακολουθίαν τής κηδείας»²⁰.

Το κείμενο του βίου του Νικήτα κάνει σαφή διάκριση μεταξύ των «έξ έθους τής κηδείας» και «τήν έξ έθους ακολουθίαν τής κηδείας». Τι είναι τα «έξ έθους τής κηδείας»; Η εκκλησιαστική κήδευση, όπως αναγράφεται πιο πάνω, ξεκινά με την πρόθεση του νεκρού. Οι συγγενείς θρηνούν τον νεκρό και μετά αρχίζει η εκφορά του λειψάνου, δηλαδή τοποθετείται στο φέρετρο, που ονομάζεται κράββατος, κλίνη, σκίμπους, λεκτίκιον²¹ και αρχίζει η ακολουθία του εξοδιαστικού²². Μετά την ανάγνωσή της το φέρετρο μεταφερόταν από την κατοικία του νεκρού ή τον τόπο όπου ήταν το φέρετρο στο ναό. Μετά, λοιπόν, την κοίμηση του Νικήτα «τά έξ έθους τής κηδείας» που έγιναν ήταν η πρόθεση του νεκρού δηλ. το πλήθος που συγκεντρώθηκε θρήνησε, έψαλλε, υπήρχαν φωταψίες.²³ Έβαλαν στη συνέχεια το νεκρό στο φέρετρο και το έστειλαν με πλοίο στη μονή για τα περαιτέρω. Όταν έφθασε στον προορισμό

19. Βίος Ιωάννου Γοθτίας, ASS. Jun. V, σ. 190 - An. Boll. 66 (1948), σ.81 - Proplaeum ad ASS. Nov., σ. 773 - 774.

20. Βίος Νικήτα ηγούμενου Μεδικίου στην Βιθυνία, ASS. April I, σ. XXXII.

21. Βλ. Γ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ: Τα κατά την τελευταία έθιμα των Βυζαντινών εκ των αγιολογικών πηγών, σ. 136 - 137, Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ: Βυζαντινών Βίος και πολιτισμός, τ.4^{ος}, Αθήναι 1951, σ.177.

22. Το εξοδιαστικό ήταν μια σύντομη δέηση για την σωτηρία της ψυχής του νεκρού που κατέληγε στην ευχή «Ο Θεός τών πνευμάτων καί πάσης σαρκός». Βλ. Ν. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ: Το δίκαιο της ταφής, σ. 36 όπου υπάρχει και η σχετική βιβλιογραφία για το κείμενο της ευχής.

23. Οι φωταψίες είναι τα αναμμένα κεριά και οι λαμπάδες. Είναι χαρακτηριστική η περιγραφή στον Βίο του οσίου Πέτρου, έκδ. V. LAURENT, σ. 93. - Όταν πέθανε ο μοναχός Παύλος οι μοναχοί έκαναν την κηδεία του «ένδόξως μετά κηρών καί λαμπάδων, εὐωδίας τε καί μύρων».

του περιέμεναν άλλοι και, όπως γινόταν σε όλες τις κηδείες, σήκωσαν το φέρετρο στους ώμους και εν πομπή το μετέφεραν στο μοναστήρι. Όταν η νεκρώσιμη ακολουθία γινόταν σε μονή τα σήμαντρα ηχούσαν πένθιμα.²⁴ Στο ναό τελείτο η νεκρώσιμη ακολουθία από πρεσβύτερο ή επίσκοπο. Άλλη ήταν η ακολουθία η νεκρώσιμη για τους αρχιερείς και τους κληρικούς εν γένει, άλλη για τους μοναχούς, άλλη για τους λαϊκούς και τα νήπια. Το τυπικό της, το οποίο βρήκε την τελική του έκφραση στο λειτουργικό και υμνογραφικό έργο του Ιωάννη Δαμασκηνού, αποτελείται από μια σειρά από δεήσεις, ύμνους, ευχές και μέλη, τα οποία αντανakλούν τα δόγματα της εκκλησίας σχετικά με το θάνατο, την αθανασία της ψυχής και την αιώνια ζωή. Η θέση που τοποθετείτο το λείψανο ήταν ανάλογα με την ιδιότητά του. Εάν κηδευόταν κληρικός (αρχιερέας, πρεσβύτερος ή διάκονος) το λείψανο τοποθετείτο μπροστά από το άγιο βήμα, εάν κηδευόταν μοναχός το λείψανο τοποθετείτο μεταξύ του αγίου βήματος και του μέσου του ναού. Η «ἐξ ἔθους ἀκολουθία τῆς κηδείας» σημαίνει ότι το λείψανο του Νικήτα, ως μοναχού, τοποθετήθηκε μεταξύ του αγίου βήματος και του μέσου του ναού και στη συνέχεια έψαλλαν τη νεκρώσιμη ακολουθία.

Ο βίος Ταρασίου δίνει πληροφορίες για την κηδεία και ταφή του Πατριάρχη. Μόλις διαδόθηκε η είδηση του θανάτου του όλη η πόλη άρχισε να πενθεί και να κλαίει τον νεκρό. Ο ίδιος ο αυτοκράτωρ - ο Νικηφόρος - θρήνησε τον Ταράσιο. Η περιγραφή είναι χαρακτηριστική: «Ἐπιπεσών γάρ τῷ στήθει τοῦ ἀοιδίου νεκροῦ καί τῇ πορφυρίδι τοῦτον περικαλύψας, τήν ἐπικήδειον θρηνωδίαν εἰργάζετο, ποιμένα καλῶν, πατέρα, συλλήπτορα τῆς βασιλείας, δαδοῦχον καί φωσφόρον ἀκοίμητον, τῆς πολιτείας ὁδηγόν πρὸς τὰ κρείττω καί θεῖον διδάσκαλον, τό ἐν στρατείαις ἀπροσμάχητον ἔρεισμα, τό τῷ ἐχθρῶν τῇ πρὸς θεόν ἐντεῦξει καρτερόν ἀμυντήριον. Καί τί γάρ οὐ ποιῶν, τί γάρ οὐ λέγων ἐδείκνυτο, ζημίαν οἰκουμενικήν τήν τοῦ ποιμένος ἀποβολήν λογίζομενος;» Αλλά και οι αξιωματούχοι θρήνησαν τον Πατριάρχη «ὄδυρ-

---

24. Συνήθως όταν η νεκρώσιμη ακολουθία δεν γινόταν σε μονή από την έναρξη της εκφοράς και κατά την διάρκειά της σήμαιναν πένθιμα οι καμπάνες των εκκλησιών και με τον τρόπο αυτό πληροφορούσαν τους πιστούς για την κηδεία. -Βλ. και Βίο Στεφάνου, P.G. 100, στ. 1096 - ΑΥΖΕΨΥ, παρ. 17, σ. 107: «Ἐν τούτοις οὖν ὁ θεόφρων Στέφανος μηδέν ἀνιάσας ἀλλά μάλλον εὐθυμήσας, τό κροῦσμα δέδωκεν καί κατάδηλον ἐκ τούτου ποιεῖ τήν τοῦ πατρὸς κοίμησιν. Καί ἦν ἰδεῖν χορόν ἀσκητῶν τῶν ἐκ τῶν πέριξ ὄρων, βουνῶν τέ πλαγιάδων καί ναπῶν..ἐπί τῆς πηγῆς τοῦ θεοφόρου Αὐξεντίου ὄρος συντρέχοντα, τόν θεοφόρον Ἰωάννην τό τελευταῖον ἀσπάσασθαι καί κηδεῦσαι....».

μοῖς τε καὶ πικραῖς ἀνακλήσεσι.....κρουνηδόν τοῖς δάκρυσιν ἔβρεχεν». Οἱ μοναχοὶ ἀκολούθησαν καὶ προέπεμψαν τὸν νεκρὸ με ὕμνους καὶ δάκρυα. Πλήθη ἀπὸ παντοῦ «συνέρρεον τοῦ σκίμποδος ἐφαπτόμενοι». Στὴ συνέχεια με πλοῖο τὸν μετέφεραν στὴ μονὴ ποὺ εἶχε ιδρύσει γιὰ νὰ ταφεῖ.²⁵

Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Εἰκονομαχίας κληρικοὶ καὶ μοναχοὶ πέθαιναν φυλακισμένοι στὴν ἐξορία. Εἶδαμε πιο πάνω περιπτώσεις ἐξορίστων, οἱ ὁποῖοι μεταφέρθηκαν στὴν μονὴ τους ἢ στὴν πατρίδα τους ὅπου ἐγένετο ἡ κηδεῖα με ὅλα «τά εἰωθότα». Υπήρχαν, ὅμως, καὶ κάποιοι ποὺ πέθαιναν φυλακισμένοι στὴν ἀπομόνωση ὅπως ὁ Εὐθύμιος Σάρδεων. «Τὰ ἐξ ἔθους» θὰ ἦταν δύσκολο ἕως ἀδύνατο νὰ γίνουν. Παρὰ ταῦτα ὁ Μεθόδιος ἐβλεπε τὸν νεκρὸ Εὐθύμιο «σκάμνω ἐπὶ ψαθίω πρὸ τοῦ ταφῶδους μου ὀχυρώματος ὕμνοις σὺν τοῖς συννευρεθείσι τοῖς ἀρμόζουσι, καθὼς εὐπόρησα, ἔψαλλον καὶ ἀναγνώσεις τὰς αἰσίας ὡς ἀθλοφόρω καὶ ἱερεῖ καὶ μαθητῇ Κυρίου ὑπέλιπον ἐξ ἀποστόλου καὶ τῶν κυριακῶν ρήσεων· προσέθηκα δὲ τοῖς θείοις μακαρισμοῖς τὰ εἰς αὐτὸν εὐθέως προσωπικώτερον ἄσματα μεθ' ὑψηλῆσεων τῶν ἀνδανουσῶν καὶ οὐχὶ νεκρωτικῶς, μὴ τί γένηται. Οὐ μὴν εὐπόρησα διὰ τὸ βάθος τοῦ περικλειοντός με τοῖχου κατασπάσασθαι ὡς ἐν τῷ ζῆν κἄν τὴν δεξιάν αὐτοῦ, μόνον δὲ χειρὶ τῇ εὐαγεστάτῃ τῆς καθαρᾶς αὐτοῦ παλάμης ἀπτόμενος ἑαυτὸν ὄση δύναμις ταῖς ἀντεπαφαῖς ἤλειφα καὶ ἀγιαζόν. Ἀπέλυσσα δὲ μένειν ἐπὶ σχήματος πρὸς τῷ τῆς ἐκκλησίας τέως καὶ αὔθις ἐπὶ ψάθου προκειμένον νάρθηκι.....».²⁶ Ἀπὸ τὴν παρὰ πάνω περιγραφή προκύπτει ὅτι προφανῶς τὸ σῶμα τοῦ Εὐθυμίου γιὰ κάποιο χρονικὸ διάστημα ἦταν ἐκτεθειμένο, χωρὶς ἐπιτήρηση, μπροστὰ στὴν φυλακὴ – τάφο. Ὁ Μεθόδιος ἐψάλλε τὸν νεκρὸ, τὸν ὁποῖο προφανῶς ἐβλεπε ἀπὸ κάποιο ἀνοιγμα ποὺ υπήρχε στὸν τοῖχο καὶ ἐπίασε τὴν παλάμη του, γιὰτὶ ἦταν ἀδύνατον νὰ τὸν ἀσπασθεῖ. Στὴ συνέχεια προφανῶς τὸν μετέφεραν στὸν νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας τῆς φυλακῆς, ἐφ' ὅσον ὁ Εὐθύμιος καὶ ὁ Μεθόδιος κρατοῦνταν σὲ μοναστήρι. Ἐμεινε ἐκεῖ τρεῖς ἡμέρες καὶ μετὰ «κρυφῶς» τοποθετήθηκε σὲ ξύλινο γλωσσοκόμο. Ὁ ἀνηψιὸς του καὶ ἡ οἰκογένειά του τέλεσαν μιὰ τελετὴ (κηδεῖα) μετὰξὺ τους, χωρὶς δηλαδὴ τὴν παρουσία κανενός.

Στὸ Βυζάντιο ἡ ἐκφορὰ τοῦ λειψάνου καὶ ἀντίστοιχα ἡ νεκρώσιμη ἀκολουθία γινόταν κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἡμέρας, καὶ μάλιστα τὶς προμεσημβρινές ὥρες, σὲ ἀντίθεση με τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι

25. Βίος Ταρασίου, ἐκδ. ΕΦΘΥΜΙΑΔΙΣ, σ. 156-159.

26. Βίος Εὐθυμίου Σάρδεων, Τ.Μ. 10 (1987) σ. 60-65.

έκαναν την διαδικασία αυτή πριν από την ανατολή του ηλίου. Ο αυτοκράτωρ Ιουλιανός, στην προσπάθειά του να επαναφέρει την αρχαία θρησκεία, απαγόρευσε την τέλεση κηδειών την ημέρα «πρό δεκάτης ἡμερινῆς ὥρας» και όρισε ότι θα γίνονται «δύοντος ἡλίου καί οὐ πρὶν ἀνίσχειν... γινέσθω». ²⁷ Η απαγορευτική αυτή διάταξη του Ιουλιανού είναι μια επίσημη πληροφορία για την τέλεση της κηδείας από τους χριστιανούς την ημέρα. Νομοθετική πρόνοια για την ταφή των νεκρών έλαβαν ο Μ. Κωνσταντίνος και ο Αναστάσιος, αλλά και ο Ιουστινιανός με τις Νεαρές 43 και 59.

Το τελευταίο στάδιο ήταν η ταφή. Η ταφή γινόταν μετά την τέλεση της κηδείας. Έχουμε, όμως, πληροφορίες ότι πολλές φορές περίμεναν να περάσουν σαράντα ημέρες και μετά γινόταν η ταφή. ²⁸

Ποιοι ήταν οι τόποι (χώροι) ταφής την περίοδο αυτή; Οι βίοι αγίων της εποχής δίνουν αρκετές πληροφορίες. Οι τόποι ταφής ήταν διαφορετικοί.

Ο μοναχός Παύλος προαισθανόταν τον θάνατό του και έκανε μόνος του τον τάφο του «...ἔγκλειστρον μικρόν ὡς τάφον κατασκευάσας, εὐτελέστερον ὑπάρχον τῆς συμμετρίας τοῦ σώματος ...». ²⁹

Εναπέθεσαν το σκήνωμα του Ευστρατίου, το οποίο είχε τοποθετηθεί σε γλωσσοκόμο, στο αριστερό μέρος του θυσιαστηρίου. ³⁰

Όταν πέθανε ο πατήρ Ιωάννης του Όρους Αυξεντίου, δηλαδή της μονής του Στεφάνου του νέου, αφού έγιναν όλα τα αναγκαία και επιβεβλημένα της κήδευσης, έθαψαν το «τίμιον καί ἅγιον» σώμα του στο κοιμητήριο των πατέρων. ³¹ Υπήρχε άρα ειδικό κοιμητήριο για τους μοναχούς προφανώς μέσα στον περίβολο της μονής.

Πολύς κόσμος ακολουθούσε τον Στέφανο τον οποίο έσυραν διά μέσου των οδών. Ο όχλος αυτός κατευθυνόταν σέρνοντας τον Στέφανο

27. L' empereur Julien. Lettres et fragments (έκδ. Bidez), Paris 1960, σ. 198-200.

28. Βίος Ευστρατίου ηγουμ. Αγαύρων, Αν. Ιεροσ. Σταχ. IV, σ. 394-Βίος Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου, σ. 220. Ο εκδότης του κειμένου σχολιάζει την ταφή μετά πάροδο 40 ημερών: «De ritibus Graecorum servandis quadraginta post mortem diebus videtur».- Μετά από σαράντα ημέρες το σώμα του Ευθυμίου Σάρδεων θάβεται. Μέχρι τότε το φέρετρο ήταν ανοικτό και σε όσους πήγαιναν εκεί γίνονταν θαύματα. Για τον λόγο αυτό ένας εικονομάχος «κλείει καί κατορύττει τό τοῦ ἁγίου λείψανον ...». Βίος Ευθυμίου Σάρδεων, Τ.Μ. 10 (1987), σ. 81. Όπως προκύπτει από το κείμενο του Βίου ο Ευθύμιος έμεινε άταφος σαράντα ημέρες. Η ταφή του έγινε μετά.

29. Βίος Πέτρου, έκδ. V. LAURENT, σ. 93.

30. Βίος Ευστρατίου ηγ. Αγαύρων, Αν. Ιεροσ. Σταχ. IV, σ. 394.

31. Βίος Στεφάνου του νέου, Ρ.Γ. 100, στ. 1096 - ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 17, σ. 107.

προς το μοναστήρι του Μονοκιονίου,³² όπου μόναζε η αδελφή του. Σκοπός τους ήταν να την βγάλουν έξω από το μοναστήρι και να την υποχρεώσουν να λιθοβολήσει με τα ίδια της τα χέρια τον αδελφό της. Αυτή, όμως, προέβλεψε την έφοδο και «είς μνήμα σκοτεινόν ἑαυτήν ἐγκλείσασα διέφυγεν τό τοιοῦτον ἐγχείρημα». Εν τω μεταξύ ένας ευσεβής άνθρωπος, που ακολουθούσε, όνοματι Θεόδωρος, είδε ότι στην γη είχε πέσει κάτι που προερχόταν από τον Στέφανο. Προσποιήθηκε ότι γλίστρησε, έσκυψε στη γη και σήκωσε το «τῆς κάρας ἀποκλασθέν λείψανον». Με πολύ προσοχή το έκρυψε μέσα στα ρούχα του και ακολούθησε τον όχλο που έσυρε τον Στέφανο για να δει που θα ρίξουν το σώμα του.³³ Στη συνέχεια πήγε στη μονή του Δίου. Ζήτησε από τον ηγούμενο να συναντηθούν σε ένα κρυφό μέρος του μοναστηρίου, για να μην τους δουν οι άλλοι μοναχοί. Αφηγήθηκε όλα όσα είχαν συμβεί εκείνη την ημέρα και ζήτησε να κρύψει το λείψανο του Στεφάνου. Ο ηγούμενος θεώρησε ότι το πιο ασφαλές μέρος ήταν το παρεκκλήσι του πρωτομάρτυρα Στεφάνου στο δεξιό μέρος του ναού. Εκεί υπήρχε μια μικρή λάρνακα όπου έκρυψε το λείψανο του Στεφάνου.³⁴ Πρόκειται για ταφή μέρους του σώματος, λειψάνου.

Ο Ιωάννης Γοθθίας τάφηκε στο μοναστήρι του των Αγίων Αποστόλων στους Παρθενίτες. Δεν γνωρίζουμε τον τόπο της ταφής, εάν δηλαδή ήταν μέσα στο ναό ή στον περίβολο ή εάν υπήρχε ειδικό μέρος για την ταφή των πατέρων. Η μόνη πληροφορία που δίνει μία παραλλαγή του Βίου είναι ότι οι πατέρες «κατέθεντο αὐτόν ἐν ὁσίᾳ θήκῃ».³⁵

Ο επίσκοπος Κρήτης Ανδρέας στην επιστροφή του από την Κωνσταντινούπολη στην Κρήτη, πεθαίνει κατά την διάρκεια του πλου. Το

32. Το μοναστήρι αυτό δεν είναι γνωστό. Καμία άλλη πηγή δεν το αναφέρει. Ο C. MANGO στην έκδοση της Συντόμου Ιστορίας του Πατριάρχη Νικηφόρου (Nikēphoros Patriarch of Constantinople, Short History (CFHB13), Washington 1990, σ. 222 θεωρεί ότι η μονή αυτή ταυτίζεται με τη μονή του Αγίου Ανδρέου εν Κρίσει. Η ΑΥΖΕΡΥ προτείνει να συνδεθεί η μονή αυτή με τους Εξακιονίτες.

33. «...τῷ ἐγχειριδίῳ ἔλιξας, καί ἔσω τῶν ἱματίων αὐτοῦ τοῦτο κατακρύψας, ἐπέειπε πρὸς τὴν ἀκολουθίαν, ἰδεῖν βουλόμενος ποῦ τὸν ἅγιον ρίψωσιν πρὸς βορᾶν τοῖς κυσίῳ». Βίος Στεφάνου του νέου, P.G. 100, στ. 1177- ΑΥΖΕΡΥ παρ. 71, σ. 171.

34. Βίος Στεφάνου του νέου, P.G. 100, στ 1180 - ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 74, σ. 173 -Το μοναστήρι του Δίου ήταν ένα από τα πιο παλιά μοναστήρια της Κωνσταντινούπολης. R. JANIN: Eglises et Monastères, I, σ. 97-99.

35. Βίος Ιωάννου επ. Γοθθίας, ASS. Jun. V,στ. 190 - An. Boll. 66 (1948) σ. 81-Prop. ad ASS. Nov., σ. 773-774. Την πληροφορία ότι οι πατέρες «κατέθεντο αὐτόν ἐν ὁσίᾳ θήκῃ» δίνει το κείμενο του Βίου που δημοσιεύεται στα An. Boll. 66 (1948), σ. 81.

πλοίο ήταν κοντά στη Λέσβο, στην Ιερισσό (εννοεί προφανώς την Ερεσσό) όπου τον έθαψαν στο ναό της καλλινίκου μάρτυρος Αναστασίας.³⁶ Τον Αντώνιο έθαψαν στο ναό του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης «ἐν τοῖς λαιοῖς μέρεσι τοῦ θείου ναοῦ».³⁷

Ο μοναχός Ιγνάτιος εγκαταλείπει τη μονή του και ασκητεύει σε μια περιοχή στον Λευκό ποταμό. Εκεί πεθαίνει και «τό τίμιον ὕστερον μετετέθη λείψανον εἰς τό κατ' αὐτοῦ κοινόβιον».³⁸

Ο Συμεών και ο Γεώργιος τάφηκαν στη μονή της Θεοτόκου μέσα σε μία λάρνακα. Αργότερα μετέφεραν από την Ίδη, όπου είχε ταφεί μέσα στο ναό, το λείψανο του Δαυίδ και το τοποθέτησαν μέσα στην ίδια λάρνακα «ὡς ἄν οὓς μία γαστήρ ἡγιασμένη ἐν κόσμῳ ἐκκυφόρησε, τούς αὐτούς καί εἰς θαυματόβρυτος ἀναδεικνύεται τάφον ....».³⁹

Στη μονή της Χώρας τάφηκε ο Πατριάρχης Γερμανός και ο Πατριάρχης Ταράσιος στο μοναστήρι που είχε ιδρύσει «πρός τῷ Βυζαντίῳ Βοσπόρῳ».⁴⁰

Η αυτοκράτειρα Ειρήνη πέθανε το 811 εξόριστη στη Λέσβο. Μεταφέρθηκε στην Πρίγκηπο όπου την έθαψαν στη μονή που η ίδια είχε οικοδομήσει,⁴¹ κατά την επιθυμία της.

36. Βίος Ανδρέου μον. Ιεροσολυμίτου, επ. Κρήτης, Κρητικά Χρονικά (έκδ. Β. Λαούρδας), 7 (1953), σ. 73-74 -Δεν γνωρίζομε που ακριβώς έγινε η ταφή: μέσα στο ναό, στον περίβολο ή αλλού. Για τον Ανδρέα Κρήτης βλ. PMBZ 362.

37. Βίος Θεοδώρας Θεσσαλονίκης, σ. 11 παρ. 18.

38. Ο εκδότης του Βίου, F. HALKIN, ταυτίζει τον Λευκό ποταμό με τον σημερινό Ak-Sou, ο οποίος ξεκινά από τις πλαγιές του όρους Όλυμπος και περνά από την μικρή πόλη Ak-Sou, 30χλμ. δυτικά της Προύσας. Νεώτεροι ερευνητές, και ιδίως ο Loparev, ταύτισαν τον μοναχό Ιγνάτιο με τον Πατριάρχη Ιγνάτιο. Ο F. HALKIN αποδεικνύει ότι πρόκειται για διαφορετικά πρόσωπα: «Il s'agit évidemment du même Ignace qu'au par. 2 d' Évergetinos, c'est -à -dire du fondateur et higoumène du monastère de Kios en Bithynie. Loparev avait identifié ce personnage avec S. Ignace de Constantinople. Mais, outre qu' on connaît le nom et le site des couvents fondés par le patriarche, les lignes qui suivent montrent bien que nous avons à faire avec un autre S. Ignace, mort en exil avant la fin de la persécution iconoclaste». Βίος μον. Ιγνατίου, An. Boll. 62 (1944), σ. 210 - Και στην περίπτωση αυτή δεν γνωρίζομε τον τόπο ταφής, μέσα δηλαδή στο ναό, έξω, στον περίβολο κ.λ.π.

39. Βίος Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου, σ. 259.

40. Βίος Γερμανού πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Synax. Eccl. C.P., στ. 680. - Ο Πατριάρχης Γερμανός δεν κατόρθωσε να πείσει τον Λέοντα Γ' να μεταβάλει πολιτική ως προς την Εικονομαχία. Για τον λόγο αυτό αποσύρθηκε στο μοναστήρι του όπου και πέθανε. - Βίος Ταρασίου, έκδ. ΕΦΤΗΥΜΙΑΔΙΣ, παρ. 65, σ. 159.

41. Βίος Ειρήνης της νέας της Αθηναίας, Synax Eccl. CP., στ. 1032- έκδ. F. HALKIN, An Boll. 106 (1988) σ. 27: «Πάσης δέ τιμῆς ἐπιταφίου τό θεοεἰκελλον ἐκεῖνο

Μέσα στο κελλί που είχε ζήσει τάφηκε η Ανθούσα, η ιδρύτρια της μονής Μαντινείου.⁴²

Ο Νικήτας ηγούμενος Μεδικίου τάφηκε στο μνημείο «...τοῦ κοινοῦ πατρός ἡμῶν Νικηφόρου, ὃ ἐποίησεν ἑαυτῷ ἔτι ζῶν, ἐξ εὐωνύμων τοῦ νάρθηκος». Ο Στέφανος ο Σαββαΐτης τάφηκε, όπως είχε ζητήσει, στον τάφο που αυτός «οἰκείαις χερσὶ ἀνώρουξε».⁴³

Από τα κείμενα των Βίων των Αγίων- μερικά παραδείγματα αναφέρονται πιο πάνω-προκύπτει ότι ο τόπος ταφής των κληρικών και μοναχών της περιόδου της Εικονομαχίας ποίκιλλε. Συνήθεις τόποι ήταν: 1) το μοναστήρι όπου έζησαν, είτε μέσα στο ναό, είτε στον περίβολο, 2) εκκλησία της περιοχής, 3) χώρος, που ο ίδιος ο αποθανών είχε προνοήσει να δημιουργήσει πριν από τον θάνατό του, 4) το κελλί μέσα στο οποίο είχε ζήσει, 5) το κοιμητήριο των πατέρων. Υπήρχαν και τάφοι μεμονωμένοι σε διάφορες περιοχές.⁴⁴

Ας εξετάσωμε εάν οι τόποι ταφής των αγίων της Εικονομαχικής περιόδου, όπως αναφέρονται πιο πάνω, ήταν συνήθεις για τους Βυζαντινούς ή ήταν κατ' εξαίρεση την περίοδο αυτή; Κάποιοι από αυτούς μοναχοί, ηγούμενοι τάφηκαν στην μονή τους. Στο Βυζάντιο το δικαίωμα της ταφής σε μονή σημαίνει δυνατότητα ταφής τόσο στο ναό όσο

σώμα, πρὸς τῆς θείας ἀπολαῦσαι ὀμηγύρεως, προπέμπεται μετὰ τῆς ἐνθένδε ψαλμικῆς ὑπηγήσεως πρὸς τὴν ἐκεῖ μετ' ἤχου καθαροῦ τῶν ἑορταζόντων κατοικήσιν. Καὶ ἀποτίθεται τὸ τίμιον αὐτῆς καὶ ἅγιον λείψανον ἐν τῇ θεοφυλάκτῳ τῆς Πριγκήπου νήσῳ ἐξ εὐωνύμου μέρους τοῦ πανσέπτου ναοῦ τῆς θεομήτορος ἐν καινοτάτῳ λάρνακι». Βλ. επίσης W. TREADGOLD: The unpublished saint's life of the empress Irene (B.H.G. 2205), *Byzantinische Forschungen* 8(1982), σ. 245.

42. «.....κατετέθη ἐν τῷ κελλίῳ, ἐν ᾧ καὶ ἐβίωσε». Βίος Ανθούσης ιδρύτριας μονῆς Μαντινείου, ASS. Jul. VI, σ. 450.

43. Βίος Κοσμά του υμνογράφου και Ιωάννου Δαμασκηνού, *Αν. Ιεροσ. Σταχ.ΙV*, σ. 300-301. Για τον Κοσμά τον υμνογράφο βλ. *PMBZ Prolegomena* σ. 91 επ. και 4089. Για τον Ιωάννη Δαμασκηνό βλ. *PMBZ Prolegomena* σ. 64 επ. και 2969.

44. Παράδειγμα ο τάφος του Μακαρίου ηγουμένου Πελεκητής στο νησί που πέθανε. Τον βρήκε ένας δαιμονιζόμενος, ονόματι Γρηγόριος, τον οποίον άφησαν στο νησί εκείνοι που ήταν μαζί του στο ίδιο πλοίο, γιατί αυτός δαιμονιζόταν και ήθελε να πέσει στη θάλασσα. Στο νησί βρήκε τον τάφο και έγινε καλά. Βίος Μακαρίου, ηγουμένου Πελεκητής, σ. 162- Στην Περσία έθαψε ο Στέφανος τον θείο του Ιωάννη Δαμασκηνό. Ο ποιητής Κοσμάς κατόρθωσε όταν πήγε στην Περσία να τον βρεί και να τον προσκυνήσει. Βίος Κοσμά και Ιωάννου του Δαμασκηνού, *Αν. Ιεροσ. Σταχ. ΙV*, σ. 299.

και στο κοιμητήριο της μονής. Υπήρχαν ειδικά οργανωμένα κοιμητήρια στα περισσότερα μοναστικά κέντρα.⁴⁵

Η Ειρήνη τάφηκε στην μονή που είχε ιδρύσει. Συνήθως ο κτήτωρ μονής ενταφιαζόταν στην μονή που είχε ιδρύσει⁴⁶, σύμφωνα με τα προνόμια που απονέμονταν στους κτήτορες. Ο Ιουστινιανός σε μια σειρά Νεαρών και συγκεκριμένα στις Ν. 57.2 (έτους 537), 67.2 (έτους 538), 131.10 (έτους 545), 123.18 (έτους 546), ρυθμίζει τις βασικές υποχρεώσεις και τα προνόμια -δικαιώματα του κτήτορος. Ένα από τα προνόμια του κτήτορος ήταν το δικαίωμα της ταφής στο ναό ή στη μονή που ίδρυσε ή στο κοιμητήριο.⁴⁷ Τα κτητορικά δικαιώματα ήταν κληρονομικά και μεταβιβάστα. Αυτό δεν αφορούσε μόνο στο σύνολο, αλλά και στα επί μέρους κτητορικά δικαιώματα. Έτσι το δικαίωμα ταφής στη μονή μπορούσε να μεταβιβάζεται στα πλαίσια ειδικής διαδοχής. Οι πηγές αναφέρουν, επίσης σειρά περιπτώσεων, όπου συγκεκριμένα πρόσωπα, που δεν έχουν την ιδιότητα του κτήτορος, αποκτούν δικαίωμα ταφής στη μονή, επειδή κατάρτισαν υπέρ της τελευταίας χαριστική δικαιοπραξία.⁴⁸

Η έρευνα απέδειξε ότι το κτητορικό δικαίωμα ταφής στη μονή αφορούσε όχι στο κοιμητήριο, αλλά στο ναό της μονής ή σε ευκτήριο. Οι μοναχοί αντίθετα ενταφιάζονταν κατά κανόνα στα κοινά μοναστηριακά κοιμητήρια.⁴⁹ Στις μονές που δεν υπήρχαν οργανωμένα κοιμητήρια

45. Ν. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ: Το δίκαιο της ταφής, σ. 195 επ. Κοιμητήρια είχαν πολλές μονές. Υπήρχαν, όμως, άλλες που δεν είχαν κοιμητήρια. Τα θέματα ταφής των μοναχών, ύπαρξης ή μη κοιμητηρίου, μέσα στο περιβάλλον ή έξω ήταν θέμα που καθόριζε το τυπικό της κάθε μονής.

46. Ο Ν. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ : Το δίκαιο της ταφής, σ. 200-201, αναφέρει αρκετά και σημαντικά παραδείγματα.

47. Πρβλ. Ι.Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ: Νομική θεώρηση των μοναστηριακών τυπικών. Αθήνα 1984, σ. 38 σημ. 10.

48. Βλ. παραδείγματα εν Ν. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ : Το δίκαιο της ταφής, σ. 190-192. Αναφέρει, επίσης, σειρά μοναστηριακών τυπικών, τα οποία απαγορεύουν την μεταβίβαση του δικαιώματος της ταφής στη μονή σε τρίτους, με εξαίρεση τα πρόσωπα, των οποίων την ταφή ειδικά επέτρεψε ο κτήτωρ. Η απαγόρευση δεν είναι απόλυτη. Τα τυπικά τα ίδια προβλέπουν εξαιρέσεις. Οπ.π. σ. 192-194.

49. Οπ.π., σ. 195 -Η ύπαρξη και λειτουργία οργανωμένων κοιμητηρίων βεβαιώνεται στα μοναστηριακά τυπικά. Κοιμητήρια υπήρχαν στα περισσότερα μοναστηριακά κέντρα, π.χ. μονές Θεοτόκου, Βεβαίας Ελπίδος, Θεοτόκου Ευεργέτιδος, Ιωάννου Προδρόμου της Πέτρας, οσίου Μηνά, Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου και οι λαύρες Αθανασίου του Αθωνίτη και Ευθυμίου Παλαιστίνης. Υπήρχαν, όμως, και μονές που δεν είχαν κοιμητήρια, όπως η μονή του αγίου Μάμαντος και Ηλίου Βωμών. Οι μοναχοί, σύμφωνα με τα τυπικά των πιο πάνω μονών, ενταφιάζονταν στο δεξιό μέρος

οι μοναχοί μπορούσαν να ενταφιάζονται είτε έξω από την μονή, σε τόπο της επιλογής τους, είτε στο ναό της μονής. Η μεταβίβαση του κτητορικού δικαιώματος ταφής αφορούσε κατά κανόνα στον τόπο, όπου μπορούσε να ταφεί ο κτήτωρ, δηλαδή στο ναό ή σε ευκτήριο της μονής.

Η βυζαντινή νομοθεσία δεν ρυθμίζει το θέμα της ταφής σε μονές. Μόνον ένα πρόβλημα ρύθμισε: απαγόρευσε την ταφή ανδρών σε γυναικείες μονές και γυναικών σε ανδρικές μονές. Πρόκειται για τη Ν. 133. 3 του Ιουστινιανού. Η απαγόρευση αυτή επαναλαμβάνεται στη συνέχεια στη βυζαντινή νομοθεσία, πολιτειακή και εκκλησιαστική.⁵⁰ Κάποια μοναστηριακά τυπικά παρακάμπτουν την αυστηρή αυτή απαγόρευση και επιτρέπουν εξαιρετικά την είσοδο γυναικών σε ανδρικές μονές, εφ' όσον ενταφιάζεται σ' αυτές συγγενής κτήτωρ ή φορέας του δικαιώματος ταφής στη μονή ή τελείται η ακολουθία των μνημοσύνων των προσώπων αυτών.⁵¹ Με την πάροδο του χρόνου και με τις εξαιρε-

---

του νάρθηκα του μοναστηριακού ναού. Πρόκειται για τα «ταφεία». Συμπεραίνομε, λοιπόν, ότι σε αυτές τις περιπτώσεις ο νάρθηκας αποτελούσε τον τόπο ενταφιασμού στη μονή.

50. Β. 4. 1.19-20- SBM M 17.6. - Ecloga ad Prochiron mutata 23.9. και 38.7 - Syn.m. M 118- 119 (J. G. τ.Ε' σ. 434, τ. ΣΤ' σ. 274, 305 και 465 επ. αντιστοίχως) - Επιτομή των Νεαρών Θεοδώρου Σχολαστικού Ν. 133 (Zachariä, Ανέκδοτα τ. III, σ. 144) και Αθανασίου Σχολαστικού 1.14.2 (D. Simon - Sp. Troianos, Das Novellensyntagma des Athanasios von Emesa, Frankfurt a.M. 1989, σ. 66) - Collectio Tripartita 3.1.14.1 (έκδ. N. van der Wal- B.H. Stolte, Groningen 1994, σ. 133 επ.) - Collectio XXV Capitulorum κεφ. 23 (Heimbach, Ανέκδοτα, τ. II, σ. 188) - Σχόλια Βαλασαμώ- νος στον κανόνα 47 της Πενθέκτης Συνόδου (ΡΑΛΛΗΣ-ΠΟΤΛΗΣ, Σύνταγμα, τ. Β', σ. 417-419) - Ματθαίου Βλάσταρη, Σύνταγμα, τ. ΣΤ', σ. 394).

51. Ν. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ: Το δίκαιο της ταφής, σ. 204, ίδια υποσ. 107- Άλλο όμως τυπικό, το τυπικό της βασιλικής μονής του Αρχιστατήγου Μιχαήλ «έν τῷ περιωνύμῳ βουνῷ τοῦ Αὐξεντίου» (έκδ. DMITRIEVSKY: Opisanie liturgitseskich rukopiseij, I, Kïev 1895) επαναλαμβάνει την ρύθμιση της Ν. 133.3. Η ίδια Νεαρά γνωρίζει κάποια εξαίρεση: επιτρέπεται η είσοδος ανδρών σε γυναικεία μονή προκειμένου να ενταφιαστεί σ' αυτήν το λείψανο γυναίκας. Οι άνδρες δηλαδή μπορούσαν να μπουν για να εκτελέσουν κάποια υπηρεσία: να σκάσουν τον τάφο, να αποθέσουν μέσα σ' αυτόν το λείψανο και να το καλύψουν, δηλαδή οι νεκροθάπτες. Κατά τη διάρκεια, όμως της παραμονής των ανδρών στο μοναστήρι οι μόνες μονάστριες που μπορούσαν να έρθουν σε επαφή μαζί τους ήταν η θυρωρός και η ηγουμένη. Η αιτιολογία της απαγόρευσης της Ν. 133 είναι ότι με τον τρόπο αυτό παρεμποδίζεται ο συγχρωτισμός μοναχών και μοναστριών, που οδηγούσε με βεβαιότητα σε σκανδαλισμό των τρίτων και θα έθετε σε κίνδυνο την παρθενία μοναχών και μοναστριών, καθώς επίσης και τον θεσμό του αβάτου των μονών.

σεις που εισήχθησαν η απαγόρευση αυτή σιγά σιγά περιέπεσε σε αχρησία και στην πράξη καταργήθηκε.⁵²

Τίθεται το ερώτημα: στο Βυζάντιο και ιδίως κατά την μέση περίοδο που εξετάζουμε, εκτός από τα κοιμητήρια των μονών, υπήρχαν οργανωμένα κοιμητήρια; Η νεώτερη έρευνα⁵³ καταλήγει ότι δεν υπήρχαν. Και αυτό ίσως επιβεβαιώνεται και από τις νομικές πηγές, πολιτειακές και εκκλησιαστικές, οι οποίες δεν αναφέρονται στον θεσμό του κοιμητηρίου ως οργανωμένης ενότητας τόπων ενταφιασμού. Είναι δυνατόν, όμως, να μην υπήρχαν οργανωμένα κοιμητήρια; Δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν στις μονές, να γίνεται ειδική πρόβλεψη στα καταστατικά για τα κοιμητήρια των πατέρων, να λαμβάνεται πρόνοια για την ταφή και ακόμη για την εξεύρεση χώρου για την δημιουργία κοιμητηρίου των πατέρων έξω από τις μονές, όταν υπήρχε περιορισμένη εδαφική έκταση της μονής, όπως π.χ. στη μονή της Κεχαριτωμένης, και να μην υπάρχουν στις πόλεις και στα χωριά για την ταφή των κατοίκων. Είναι αλήθεια ότι οι πηγές δεν μας διαφωτίζουν. Είναι όμως πολύ πιθανόν ότι καινούργιοι τόποι ενταφιασμού, η ταφή των νεκρών στα αστικά κέντρα, παρ' όλο ότι απαγορευόταν η *intra urbem* ταφή,⁵⁴ στις μονές και στους ναούς οδήγησαν στην παρακμή και εξαφάνιση των οργανωμένων κοιμητηρίων.

Τον επίσκοπο Κρήτης έθαψαν στο ναό της αγίας Αναστασίας στην Λέσβο, γιατί πέθανε αιφνίδια κατά την διάρκεια ταξιδιού από την Κωνσταντινούπολη προς την Κρήτη. Σύμφωνα με την βυζαντινή νομοθεσία απαγορευόταν, «Μηδεὶς ἐν Ἐκκλησίᾳ ἁγίᾳ θαπτέτω νεκρόν» σύμφωνα με τα Βασιλικά 5.1.2, τα οποία επαναλαμβάνουν διάταξη του Ιουστινιάνειου Κώδικα 1.2.2.5. Στην πράξη, όμως, όπως αναφέρουν οι μη νομικές πηγές, γινόταν ταφή νεκρών στους ναούς: στην αρχή οι αυτοκράτορες, η αριστοκρατία και στα τέλη της βυζαντινής αυτοκρατο-

52. Όταν έθεσαν στον μητροπολίτη Εφέσου Ιωάσαφ το ερώτημα εάν επιτρέπεται η ταφή ανδρών σε γυναικείες μονές, αυτός απάντησε ότι η ταφή αυτή απαγορεύεται από το δίκαιο «...πλὴν ὁ κανὼν ἤρρηξε πρὸ χρόνων καὶ γίνεται πανταχοῦ». Βλ. Α. ΑΛΜΑΖΟΝ: *Kanoniceskie otvety loasafa mitropolita Efeskago, Zapiski Imperatorskago Novorossijskago Universitata* 29 (1903), σ. 178.= Α. ΚΟΡΑΚΙΔΗΣ: *Ιωάσαφ Ἐφέσου (+1437) (Ιωάννης Βλαδύντρος)*, Αθήνα 1992, σ. 227.

53. Βλ. π.χ. G. DAGRON: *Le christianisme dans la ville byzantine*, D.O.P 31 (1977), σ. 3-25, R. JANIN : *Les Églises et les monastères*, III, Paris 1969, Ν. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ: *Το δίκαιο της ταφής* σ. 224-234, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

54. D. 47.12.3.5- C.J. 3.44.2 - Για τα ταφικά μνημεία βλ. Ν. ΛΑΣΚΑΡΙΣ: *Monuments funéraires paléochrétiens et byzantins de Grèce*. Athènes 2000.

ρίας η ταφή των πιστών στους ναούς γενικεύεται.⁵⁵ Στην αρχή η ταφή των βασιλέων και άλλων προσωπικοτήτων γινόταν στο άγιο βήμα και στα πλευρά των προσκτισμάτων των ναών. Η απαγόρευση από τη νομοθεσία και η διδασκαλία των αναχωρητών πατέρων οδήγησαν στη διακοπή της πρακτικής αυτής και τελικά από λόγους ταπεινοφροσύνης προτιμάται η τοποθέτηση σαρκοφάγων στους νάρθηκες των ναών και στο αίθριο. Οι χώροι αυτοί προκρίθηκαν γιατί ο μεν νάρθηκας θεωρείται ως χώρος υποδεέστερης σημασίας για τη λατρεία, το δε αίθριο βρισκόταν έξω από τον κυρίως ναό. Μετά τον 6^ο αιώνα η πρακτική αυτή γενικεύεται. Με την πάροδο του χρόνου εξαφανίσθηκαν τα προσκτίσματα, αντικαταστάθηκαν από τα πλάγια κλίτη όπου γινόταν ταφή πλέον. Έτσι ο νάρθηκας και τα κλίτη απέκτησαν μεγαλύτερη σημασία. Οι τάφοι που βρίσκονταν εκεί θεωρήθηκαν ότι ήταν της ίδιας σπουδαιότητας με τους τάφους του κυρίως ναού. Οι διαφοροποιήσεις αυτές οδήγησαν στην τελική επικράτηση της τελέσεως ταφής στο νάρθηκα και στα πλάγια κλίτη.⁵⁶ Η Εκκλησία αναγνωρίζει de facto τον θεσμό της ταφής νεκρών σε ναούς και προσπαθεί να την θεμελιώσει θεωρητικά. Κατ' αρχήν ο Θ. Βαλσαμών αποφαινεται ότι νόμιμη είναι η ταφή μόνον σε ευκτήριους οίκους. Ο περιορισμός, όμως, αυτός προφανώς δεν έχει επιτυχία, όπως προκύπτει από την γνώμη του Ιωάννη Χαλκηδόνας, που θεωρεί «κατ' οικονομίαν» ως επιτρεπτή την ταφή στο νάρθηκα του να-

55. Βλ. επίσης SBM E10. 3, Pr. Auctum 28.60, Βλαστ. T.2 - Στις εκκλησιαστικές προέλευσης πηγές δεν υπάρχουν ρυθμίσεις που να αντιμετωπίζουν το πρόβλημα. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η *Collectio tripartita* όπου επαναλαμβάνεται η διάταξη του Ιουστινιάνειου Κώδικα 1.22. Η πρώτη κανονική ρύθμιση οφείλεται στον Θεόδωρο Βαλσαμόνα, ο οποίος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι επιτρέπεται η ταφή στους ευκτήριους οίκους, ενώ απαγορεύεται στους καθιερωμένους ναούς. Με την πάροδο του χρόνου αποδεικνύεται ότι η εκκλησία είχε αποδεχτεί de facto τον θεσμό.

56. N. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ: Το δίκαιο της ταφής, σ. 215-216. Στη σ. 218 διατυπώνει την άποψη ότι «ή ταφή των νεκρών στους ναούς, αδιάφορα από τό συγκεκριμένο χώρο όπου τελείται, έχει καταλυτική σημασία για τό βυζαντινό δίκαιο τής ταφής. Αυτή οδήγησε στην κατάλυση τής απαγορεύσεως τής ταφής «intra urbem». Οι τάφοι και όχι ο θεσμός των κοιμητηρίων-εισερχονται στα αστικά κέντρα. Ο κόσμος των νεκρών χάνει στο Βυζάντιο την ενότητα, που γνώριζαν οι «dii Manes» της αρχαιότητας. Η χριστιανική αγιολογία αντιτίθεται στην ιδέα της κοινότητας των νεκρών, της κοινής καταστάσεως των τελευταίων μετά το θάνατο και της συλλογικής τους αναστάσεως. Μετά τον 6^ο αιώνα, προβάλλεται η ιδέα της ατομικότητας και μετά το θάνατο. Οι πιστοί κρίνονται κατά τα έργα και το βίο τους και αναμένουν ανάλογα με αυτά εξατομικευμένη αντιμετώπιση. Η εξατομίκευση αυτή αρχίζει από τη στιγμή της ταφής και ολοκληρώνεται με την τελική κρίση».

ού. Ο Ιωάννης Κίτρος θεωρεί ως δεδομένο το γεγονός ότι επιτρέπεται η ταφή στους ναούς.⁵⁷ Την ίδια άποψη διατυπώνει και ο Εφέσου Ιωάσαφ, ο οποίος αναγκάζεται να δεχτεί τις ταφές σε ναούς ως πραγματική κατάσταση με την προσδοκία ότι θα μπορέσει να τις περιορίσει μόνο στα πλάγια κλίτη και στο νάρθηκα. Έτσι αποκλείεται η ταφή στο μεσαίο κλίτος και στο Ιερό Βήμα του ναού, λόγω της ιδιαίτερης σπουδαιότητας για την τέλεση της λατρείας.

Ο Ν. Εμμανουηλίδης⁵⁸ θεωρεί ότι η κανονική απόκριση του Ιωάσαφ⁵⁹ σε συνδυασμό με την «λύση» του Ιωάννου Κίτρος, ο οποίος αντιμετωπίζει το πρόβλημα στη βάση της πραγματικότητας και των ποιμαντικών αναγκών χωρίς να ασχολείται ειδικότερα με το αν επιτρέπεται η ταφή μόνο στο νάρθηκα του ναού και χωρίς να σταθμίζει το όλο ζήτημα στα μέτρα της εκκλησιαστικής οικονομίας, έχουν ιδιαίτερη σημασία, αφού νομιμοποιούν την ταφή όχι μόνο στους ευκτήριους οίκους, αλλά και στους καθιερωμένους ναούς. Έτσι στις αποκρίσεις αυτές βρίσκει την ολοκλήρωση και κανονική νομιμοποίησή του το φαινόμενο της ταφής νεκρών σε ναούς, παράδοση που έλκει την καταγωγή της από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες.

Τον Στέφανο το νέο έσυραν «πρός τόν βόθυνον τῶν ἐθνικῶν καί καταδίκων ἠκόντισαν, ἔνθα ἦν ὁ τοῦ ἁγίου μάρτυρος Πελαγίου ναός. Ὅν ὁ μισάγιος τύραννος εὐρῶν συμπεπτωκότα καταδίκων τάφον πεποίηκεν, καί τὰ Πελαγίου ἐπωνόμασεν».⁶⁰ Τον Στέφανο, λοιπόν, έρριξαν στο μέρος όπου έρριχναν τα πτώματα των εθνικών και των καταδίκων. Στο μέρος αυτό, σύμφωνα με τον συγγραφέα του Βίου, ήταν ο ναός του αγίου Πελαγίου, τον οποίο βρήκε ο Κωνσταντίνος Ε΄ κατεστραμμένο και τον έκανε τάφο για τους καταδίκους, που τον ονόμασε «τά Πελαγίου».⁶¹ Ο Γεώργιος Κεδρηνός⁶² δίνει την πληροφορία ότι ο ναός αυτός κατεδαφίστηκε κατά την διάρκεια της βασιλείας του Κων-

57. Βλ. ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΛΗΣ: Σύνταγμα, τ. Ε΄, σ. 403 επ.

58. Οπ.π., σ. 223.

59. Το ερώτημα που τίθεται στον Ιωάσαφ είναι το ακόλουθο «Εἰ χρῆ θάπτειν ἐν ἐκκλησίᾳ λείψανον;» Η απάντηση του Ιωάσαφ είναι η ακόλουθη: «.....καί τοῦτο οἱ ἱεροὶ κανόνες κωλύουσιν. Πλήν γίνεται δέ εἰς τὰ πλάγια τοῦ ναοῦ καί οὐκ εἰς τὸ μέσον, οὐδέ πλησίον τοῦ ἁγίου βήματος». ΑΛΜΑΖΟΝ, αρ. 38, σ. 183.= ΚΟΡΑΚΙΔΗΣ σ. 233 επ.

60. Βίος Στεφάνου του νέου, P.G. 100, στ. 1177- ΑΥΖΕΡΥ, παρ. 72, σ. 171.

61. R. JANIN: Églises et Monastères, III, σ. 395-396.

62. Γ. ΚΕΔΡΗΝΟΣ: Σύνοψις Ιστοριῶν, P.G. 121, στ. 893 «.....ἐνθα πρῶτον ὑπῆρχεν ὁ τῆς Ἁγίας Πελαγίας ναός, ὃν ὁ θεομισῆς κατακλύσας καί τάφον καταδίκων ποιήσας ἐκάλεσε τό Πελάγιον».

σταντίνου Ε΄. Άλλες πηγές,⁶³ όπως ο παραπάνω Βίος, αναφέρουν ότι ο ναός ήταν αφιερωμένος στον Άγιο Πελάγιο, άλλες⁶⁴ στην Αγία Πελαγία. Ο R. Janin⁶⁵ θεωρεί ότι ή πληροφορία που δίνουν ο Κεδρηνός και ο Γεώργιος Μοναχός, ότι δηλ. ο ναός έφερε το όνομα της Αγίας Πελαγίας, είναι ορθή γιατί κανένα αγιολογικό κείμενο δεν μαρτυρεί την ύπαρξη μάρτυρα με το όνομα Πελάγιος.

Στα ερείπια αυτού του ναού ο Κωνσταντίνος Ε΄ κατασκεύασε ένα βαθύ όρυγμα και το έκανε τάφο των καταδίκων και τον χώρο αυτό ονόμασε «τά Πελαγίου», που οφείλεται στο όνομα του μάρτυρα Πελαγίου ή της Πελαγίας που ήταν αφιερωμένος ο ναός. Ο Θεοφάνης, ο οποίος περιγράφει την θανάτωση του πατριάρχη Κωνσταντίνου Β΄ (765), μας πληροφορεί ότι το σώμα του «δήσαντες καλωδίω τόν πόδα, {διά της Μέσης σύραντες εις τά Πελαγίου}, μετά τών βιοθανάτων έρριψαν».⁶⁶ Άρα στον τάφο αυτό έρριχναν τα σώματα των καταδίκων, των βιοθανάτων και των εθνικών. Ποιοι ήταν οι «βιοθάνατοι»; «Βιοθάνατοι» ή «βιαιοθάνατοι» θεωρούνταν οι αυτόχειρες και όσοι είχαν καταδικασθεί σε θανατική ποινή.

Το κείμενο του Βίου Στεφάνου λέει ότι «τα Πελαγίου» ήταν τάφος καταδίκων. Ήταν δηλ. τόπος ταφής, αλλά όχι οργανωμένο κοιμητήριο.⁶⁷ Ο V. Carocci⁶⁸ θεωρεί ότι τα Πελαγίου ήταν «una insepulta sepultura», δηλαδή χώρος απορρίψεως και όχι ενταφιασμού των λειψάνων. Ο Ν. Εμμανουηλίδης δεν δέχεται την γνώμη αυτή, «άφοϋ ή άποδοχή της θά σήμαινε μοιραία και τήν άπαγόρευση της ταφής τών λειψάνων όσων αυτοκτόνησαν ή τιμωρήθηκαν μέ τήν ποινή τοϋ θανάτου. Ένα τέτοιο συμπέρασμα όμως βρίσκεται σέ αντίθεση μέ τά δεδομένα τών πηγών της βυζαντινής περιόδου αλλά και μέ τήν φιλανθρωπία της έκκλησίας. Πιστεύω λοιπόν ότι στά «Πελαγίου» βρισκόταν μιά σειρά από μεγάλα όρύγματα, στά όποια ένταφιάζονταν πρόχειρα λείψανα. Θεωρώ πιθανό ότι στά όρύγματα αυτά γίνονταν όμαδικές ταφές...».⁶⁹

63. Ι. ΖΩΝΑΡΑΣ: Επιτομή Ιστοριών, έκδ. Th. Buttnerwobst, CSHB, 15.7.17.

64. Γ. ΚΕΔΡΗΝΟΣ: Οπ.π., Γεωργίου Αμαρτωλού Μοναχού «Χρονικόν Σύντομον», Ρ.Γ. 110, στ. 941.

65. R. JANIN, οπ.π., υποσ. 61.

66. Θεοφάνης Ι (έκδ. DE BOOR), σ.442, στ 10-13.

67. Ν.ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ : Το δίκαιο της ταφής, σ. 229, 236.

68. V. CAROCCI : Sulla concessione e sul divieto di sepoltura nel mondo romano ai condannati a pena capitale, SDHI 22 (1956) σ.309.

69. Ν.ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ : Το δίκαιο της ταφής σ.237.

Προφανώς πρόκειται για ορύγματα στα οποία έρριχναν τα σώματα των καταδικασθέντων. Η διατύπωση του κειμένου του Βίου Στεφάνου είναι σαφής «πρός τόν βόθυνον τών ἔθνικῶν καί καταδίκων ἠκόντισαν ...». Τα σώματα της Μαρίας και των συντρόφων της έσυραν και έρριξαν στα Πελαγίου σύμφωνα με την καταδικαστική απόφαση.⁷⁰ Πιστοί, όμως, και ευλαβείς άνθρωποι κατώρθωσαν χωρίς να τους αντιληφθούν να βγάλουν από το μέρος που είχαν ρίξει τα σώματα των εκτελεσθέντων, «...τόν τόπον καταλαβόντες, ἐν ᾧ τούς μαργαρίτας οἱ βορβορώδεις ἀπέρριψαν, κατελθόντες ἐν τῷ χαλεπῷ ἐκείνῳ βοθύνῳ ἐξάγουσι αὐτούς ...» Ο ακοντισμός σημαίνει και πρόχειρη ταφή; Είναι πολύ πιθανόν να σκέπαζαν απλά τα λείψανα με λίγο χώμα για λόγους υγιεινής χωρίς να σκάβουν πραγματικό τάφο ή να έρριχναν από ψηλά χώμα. Είναι επίσης πιθανόν να έρριχναν στα ορύγματα τα σώματα χωρίς να ρίχνουν χώμα, εάν το σχήμα τους, το είδος των ορυγμάτων ήταν τέτοιο ώστε να μην δημιουργούνταν προβλήματα υγιεινής.

Η απόρριψη των σωμάτων στα Πελαγίου ήταν είδος παρεπόμενης ποινής, εφ' όσον γινόταν με δικαστική απόφαση, η οποία προφανώς στερούσε τον κατάδικο από το δικαίωμα της κηδείας και της επίσημης ταφής. Δεν επρόκειτο μεν για απαγόρευση ταφής, αλλά για απαγόρευση του δικαιώματος της συνήθους ταφής. Εξ άλλου όπου ο δικαστής ήθελε να επιβάλλει απαγόρευση ταφής την επέβαλλε με την απόφαση. Πρόκειται, επομένως, για περιορισμό δικαιώματος, που επιβαλλόταν ως παρεπόμενη ποινή, με ειδικότερο περιεχόμενο την ατιμωτική μεταχείριση.

Στο ρωμαϊκό δίκαιο υπήρχαν περιορισμοί ορισμένων δικαιωμάτων είτε ως παρεπόμενες ποινές είτε, κυρίως, προς τα τέλη της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, ως κύριες ποινές. Ένας από τους περιορισμούς ήταν η απαγόρευση ενταφιασμού,⁷¹ η οποία εμφανίζεται αποκλειστικά ως παρεπόμενη ποινή της κεφαλικής που είχε απαγγελθεί από δικαστή αδια-

---

70. Βίος των Δέκα ή Δεκατριών Μαρτύρων επί Λέοντος Ισαύρου, ASS. Aug. II, σε 445.

71. Οι περιορισμοί αυτοί ταξινομούνται σε πέντε κατηγορίες: η απαγόρευση ενταφιασμού και η καταδίκη της μνήμης, ή στέρηση του δικαιώματος διαθήσεως, η ατιμία, η αδυναμία επιδιώξεως αξιωμάτων και του να είναι μέλος της συγκλήτου, η απαγόρευση εκτέλεσης ορισμένων πράξεων. Βλ. Κ.Α.ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ: Το δίκαιο στα α-γιολογικά κείμενα, Αθήνα 1987, σ. 125 επ.

κρίτως εγκλήματος ή τρόπου εκτελέσεως.⁷² Στη ρωμαϊκή αντίληψη η απαγόρευση της ταφής συνιστά βαρύτερη προσβολή του αποβιώσαντος και της οικογενείας του ή οποία υποχρεούτο να εξασφαλίσει με κάθε τρόπο την ταφή του μέλους της. Αν δεν γινόταν η ταφή ο νεκρός δεν γνώριζε ποτέ ησυχία και γαλήνη. Ο άταφος νεκρός γινόταν κακοποιό πνεύμα. Έτσι η απαγόρευση ενταφιασμού ήταν στην ουσία βαρύτερη και από την θανατική ποινή, αφού αυτή επιφέρει μόνο τον τερματισμό της ζωής, ενώ η απαγόρευση της ταφής οδηγεί στην αιώνια καταδίκη του νεκρού, στην στέρηση της μεταθανάτιας γαλήνης και ηρεμίας. Με την πάροδο του χρόνου η απαγόρευση αυτή άρχισε να εκλείπει κυρίως στο δίκαιο του πολέμου και στη συνέχεια έτεινε να εξαφανισθεί ως επί το πλείστον κατά τρόπο γενικό. Την τελευταία περίοδο δύσκολα αρνούνταν να δώσουν το σώμα στους γονείς που το ζητούσαν ή και σε οποιοδήποτε. Εξαίρεση αποτελούσε η περίπτωση *perduellio*.⁷³ Τον 3^ο και 4^ο αιώνα, την εποχή δηλ. των διωγμών των χριστιανών, οι δικαστές σε γενικές γραμμές απαγόρευαν να ενταφιασθούν τα σώματα των μαρτύρων και απειλούσαν με βασανιστήρια και θανατική ποινή εκείνους που επιφορτισμένοι με την φύλαξη των λειψάνων άφηναν εσκεμμένα ή μη να τα πάρουν. Με τις ίδιες ποινές απειλούνταν και εκείνοι οι οποίοι παρά την απαγόρευση έπαιρναν τα σώματα των νεκρών χριστιανών για να τα ενταφιάσουν.⁷⁴

Στο βυζαντινό δίκαιο δεν συναντούμε περιπτώσεις απαγόρευσης της ταφής που προβλέπονταν στο ρωμαϊκό δίκαιο. Αυτό οφείλεται στην επιρροή της χριστιανικής θρησκείας στο ρωμαϊκό δίκαιο, στην πολιτιστική εξέλιξη και στις ανακατατάξεις και τροποποιήσεις που είχαν συντελεσθεί στο παλιότερο ρωμαϊκό δίκαιο πριν ακόμη από τη μετάβαση από το ρωμαϊκό στο βυζαντινό δίκαιο.

Ο αυτοκράτωρ Ιουλιανός θεωρεί ότι είναι σωστό να απαγορεύεται η ταφή των χιλιάρχων, οι οποίοι κατά την διάρκεια της μάχης εγκατέλειπαν τη μονάδα τους και τρέπονταν σε φυγή. «Έμοί μὲν οὐκ αἰσχρόν

72. Μερικές φορές απέκλειε τον ενταφιασμό ο τρόπος της θανατικής εκτέλεσης, όπως π.χ. C.J. 9.17.1, που προβλέπει για τους πατροκτόνους ρίψη στη θάλασσα μέσα σε δερμάτινο σάκκο με φίδια.

73. Για την *perduellio* βλ. Κ.Α.ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ: Καθοσίωσις και Τυραννίς (867-1056), σ. 135.

74. Οι Ρωμαίοι επιδίωκαν να εξαφανίσουν ότι απέμεινε από τους μάρτυρες, γιατί γνώριζαν ότι οι χριστιανοί έπαιρναν τα λείψανα, τα τιμούσαν και τα λάτρευαν. Βλ. Κ.Α.ΜΠΟΥΡΔΑΡΑ: Το δίκαιο στα αγιολογικά κείμενα, σ.126-Ν. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ: Το δίκαιο της ταφής σ.101.

δοκεῖ τούς μέν χιλιάρχους, ὅταν λείπωσι τήν τάξιν, καταδικάζειν τεθάναι παραχρήμα καί μηδέ ταφῆς ἀξιοῦσθαι».⁷⁵

Την πρώιμη βυζαντινή περίοδο πιθανολογείται ὅτι απαγορευόταν ἡ ταφή των αιρετικών, οἱ οποίοι εἶχαν καταδικασθεῖ στην ποινή του θανάτου.⁷⁶

Αλλαγές στο θέμα της απαγόρευσης της ταφῆς βρίσκουμε στην Ιουστινιάνεια κωδικοποίηση. Αυτές αποδεικνύονται ἀπό το εκτεταμένο παρέμβλημα που ανιχνεύτηκε στο χωρίο D. 48. 24.1. Ο συνδυασμός του κειμένου αὐτοῦ με τις διατάξεις του Πανδέκτη 48. 24. 3 (Pauli sententiae 1.21. 16), C.J. 1.5.9 καί 3.44.11, οδηγεί στα ἀκόλουθα συμπεράσματα: 1) Επιτρέπεται ἡ ταφή δρᾶστη ἐγκλήματος που καταδικάστηκε στην ποινή του θανάτου ἀδιάφορα ἀπό τον τρόπο ἐκτέλεσης της ποινῆς, 2) Για να πραγματοποιηθεῖ ἡ ταφή στην προηγούμενη περίπτωση απαιτεῖται αἴτηση ἀπό τους συγγενεῖς ἢ τρίτους για τήν παραλαβή καί ἐνταφιασμό του λειψάνου του καταδικασθέντος. Ἀρμόδιο ὄργανο ἐκδοσης της σχετικής ἀπόφασης εἶναι τὸ δικαστήριο που ἐπέβαλε τήν θανατική ποινή καί τὸ οποίο κατὰ κανόνα υποχρεούται να χορηγήσει τήν ἀδεια αὐτή. 3) Ἡ αἴτηση ταφῆς ἀπορρίπτεται σε ἐξαιρετικές περιπτώσεις, ἰδίως ὅταν ἡ απαγόρευση της ταφῆς εἶχε ἐπιβληθεῖ ὡς παρεπόμενη ποινή. Συνήθως ἡ απαγόρευση ταφῆς ἐπιβάλλεται ὅταν θεωρεῖται ἀπό τὸ δικαστήριο ὡς ἀναγκαῖα καί ἐπιβεβλημένη ποινική μεταχείριση δρᾶστη σοβαροῦ ἐγκλήματος, ὅπως π.χ. ἐγκλήματος καθοσιώσεως, parricidium καί ἄλλων ἐγκλημάτων ἰδιάζουσας κοινωνικής ἀπαξίας καί μεγάλης ἐγκληματικῆς βαρύτητας.

Τὸ δίκαιο των ἐπόμενων αἰώνων ἐπαναλαμβάνει τις ἰουστινιάνειες διατάξεις.⁷⁷ Ὁ Ν. Ἐμμανουηλίδης θέτει τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσο ἐφαρμόστηκε τὸ μέτρο της ἐπιβολῆς της ποινῆς αὐτῆς στα πλαίσια της βυζαντινῆς ποινικῆς καταστολῆς καί της ευρύτερης ἀντεγκληματικῆς πολιτικῆς. Καταλήγει στο ἀκόλουθο συμπέρασμα: «Στο ἐρώτημα αὐτὸ οἱ πηγές δεν ἀπαντοῦν. Πιστεύω, ὅμως, ὅτι ἡ φιλανθρωπία της ἐκκλησίας καί ἡ ἀλλαγὴ νοοτροπίας ἀπέκλεισε στην πραγματικότητα (θεωρητικά πάντοτε δυνατὸ) ἐνδεχόμενο της καταγνώσεως της παρεπόμενης ποινῆς

75. Ἐπιστολή 14, ἐκδ. BIDEZ, L' empereur Julien. Oeuvres complètes, Paris 1960, σ. 22.

76. Βλ. Ν. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ: Τὸ δίκαιο της ταφῆς, σ. 101-102.

77. C.J. 3.44.11-C.J. 1,5,9- D 48.24.1-D.48.24.2-D.48.24.3 -B59.3.11-B. 60.69.1 (σχόλιο)- B. 1.1.24- B. 60.69.1 -B. 60. 69.2 -B. 60.69.3-B. 60.69.4 -Coll. Trip. 1.5.9 -S.B.M Λ3.3.

της απαγορεύσεως της ταφής. Η θέση αυτή είναι σύμφωνη με το πνεύμα φιλανθρωπίας, που καλλιέργησε συστηματικά η βυζαντινή εκκλησία, αλλά και με την εξέλιξη ορισμένων αντιλήψεων σχετικά με τη σκοπιμότητα και τους στόχους, που πρέπει να διώκει η ποινή. Ίχνη της εξελίξεως αυτής εμφανίζονται κυρίως στο δίκαιο της Εκλογής των Ισαύρων. Και είναι αξιοσημείωτο ότι κατά την διάρκεια της βασιλείας του Κωνσταντίνου Ε΄ ιδρύθηκε στην Κωνσταντινούπολη το κοιμητήριο των «βιοθανάτων», που είναι γνωστό με το όνομα «τά Πελαγίου». Στο κοιμητήριο αυτό λάμβανε χώρα η ταφή των καταδίκων που εκτελέστηκαν. Βέβαια υποστηρίζεται και η άποψη ότι στην πραγματικότητα τα λείψανα δεν ενταφιάζονταν στα «Πελαγίου», αλλά ρίχνονταν εκεί και έμεναν άταφα. Πιστεύω, όμως, ότι οι πηγές δεν επιτρέπουν την αποδοχή της θέσεως αυτής. Τα «Πελαγίου» υπήρξαν ένα πραγματικό κοιμητήριο, όπου λάμβανε χώρα ο ενταφιασμός των λειψάνων των καταδικασθέντων στην ποινή του θανάτου. Κάτω από τις συνθήκες αυτές, η ποινή της απαγορεύσεως της ταφής περιήλθε σε αχρησία λόγω της χριστιανικής φιλανθρωπίας, ήδη από την εποχή του 8^{ου} αιώνα. Έτσι οι σχετικές προβλέψεις των βυζαντινών πηγών αποδίδουν, κατά τη γνώμη μου, «νεκρό» και όχι «ζωντανό δίκαιο».⁷⁸

Οι αγιολογικές πηγές δίνουν πληροφορίες ως προς αυτό το θέμα. Τον Ανδρέα εν Κρίσει έσυραν μέσα στους δρόμους της Κωνσταντινούπολης. Όταν διαπίστωσαν ότι ήταν νεκρός «ὡσπερ τι θνησιμαῖον καὶ τοῖς πᾶσιν ἀπόβλητον, ἐν ἐνὶ τόπῳ κοπρωδεστάτῳ, οἱ κοπρώδεις τό σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν, ἐναπέρριψαν .....»,⁷⁹ και τελικά τον έρριξαν «τῶ τῶν κακούργων τόπῳ καὶ διέμεινεν οὕτως ἐπὶ πολὺ κείμενον τό τίμιον ἐν ἀτίμῳ· το πάσης φυλακῆς ἄξιον θηρίοις εἰς βρῶσιν καὶ πετεινοῖς ἀνειμένον». Κανένας δεν βρισκόταν να τον θάψει. Δώδεκα άνδρες που προέρχονταν από διαφορετικούς τόπους, αλλά με κοινό χαρακτηριστικό ότι ήταν κυριευμένοι από δαιμόνιο, συναντήθηκαν και αναζητούσαν τρόπους θεραπείας. Έφθασαν «τῶ τῶν κακούργων τόπῳ» όπου βρισκόταν ο Ανδρέας «καὶ τόν ἅγιον ἀσήμοις ἀπεβοῶντο φωναῖς. Καὶ δὴ καὶ ταῖς χερσὶ τὴν γῆν ἀνορύττοντες, καὶ ὄλως περὶ τὴν αὐτοῦ φανέρωσιν ἐπειγόμενοι, σωμάτων ἐντυγχάνουσι σωρεῖα, καὶ τοὺς ἄλλους παραδραμόντες αὐτίκα τόν καλοῦντα τούτους ἐπέγνωσαν καὶ τό τοῦ

78. Ν. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ: Το δίκαιο της ταφής, σ.105.

79. Βίος Ανδρέου εν Κρίσει, ASS. Oct. VIII, σ. 141.

μάρτυρος ἀνείλοντο σώμα...». Τον έθαψαν στον τόπο που ονομαζόταν Κρίσις.⁸⁰

Ένας ευσεβής άνθρωπος, ο Θεόδωρος, ακολουθούσε το πλήθος που έσυρε τον Στέφανο μέσα στους δρόμους «ιδεΐν βουλόμενος ποῦ τόν ἅγιον ρίψωσιν πρὸς βοράν τοῖς κυσίν» Και «πρὸς τόν βόθυνον τῶν ἐθνικῶν καὶ καταδίκων ἠκόντισαν, ἔνθα ἦν ὁ τοῦ ἁγίου μάρτυρος Πελαγίου ναός».⁸¹

Τον Παῦλο Καίουμά «οἱ ἄσεβεῖς κοράκων δίκην αἰκίζοντες τῷ τόπῳ ρίπτουσι τῶν καταδίκων εἰς βοράν οἱ κυνῶν αὐτοῦ τρόπον καθυλακτοῦντες».⁸²

Οι αγιολογικές πηγές μας πληροφοροῦν ὅτι οι πιστοὶ φίλοι αὐτῶν που υφίσταντο αὐτὴ την μεταχείριση μετὰ θάνατον πήγαιναν κρυφὰ τους ἐπαιρναν και τους έθαβαν.⁸³

Από ὅσα αναφέρθηκαν πιο πάνω προκύπτει ὅτι σε ἐξαιρετικές περιπτώσεις, ὅπως αὐτές των εικονολατρῶν, οι ὁποῖοι είχαν ηγετικό ρόλο στην πολεμική ἐναντίον της αυτοκρατορικής πολιτικής και ἦταν ἴσως και ὑποπτοι για ὑπόθαψη αναντρεπτικῶν κινήσεων, ο δικαστής (ο αυτοκράτωρ ἐν προκειμένῳ) διέτασσε να μην γίνει μετὰ την ἐκτέλεσή τους η ταφή σύμφωνα με τα ἤθη και τα ἔθιμα των Βυζαντινῶν, ἀλλὰ τα σώματά τους να ρίχνωνται στον χώρο που είχε ορισθεῖ για τους «βιοθανάτους». Σύμφωνα με κάποιους Βίους η διαταγή ἦταν να γίνωνται βορά των «κυνῶν καὶ τῶν πετεινῶν». Αὐτὸ σημαίνει ὅτι δεν γινόταν οὔτε καν μία υποτυπῶδης ταφή, να ριξουν δηλαδή ἔστω και λίγο χώμα για να καλύψουν τα σώματα. Κάποιοι ἄλλοι βίοι, ὅπως του Ανδρέου ἐν Κρίσει, ὅπου αναφέρεται ὅτι οι δαιμονισμένοι που έψαχναν τα λείψανα του Ανδρέου έσκαβαν με τα χέρια τους την γη για να βρουν το σώμα του, δίνουν την δυνατότητα να συμπεράνει κανεῖς ὅτι έρριχναν χώμα στους νεκρούς. Οι πληροφορίες αὐτές εἶναι ἀντικρουόμενες. Οι συντάκτες των αγιολογικῶν κειμένων στην προσπάθειά τους να συγκινήσουν ὅσο το δυνατόν περισσότερο τον ἀναγνώστη στην ἀφήγηση των διώξεων και των τιμωριῶν των εικονολατρῶν υπερβάλλουν. Πιστεύω ὅτι η μετὰ θάνατον μειωτική αὐτὴ μεταχείριση ἦταν η ἀπαγόρευση της

80. Για την περιοχὴ αὐτὴ και την αἰτιολογία της ονομασίας βλ. R. JANIN: Constantinople Byzantine, σ. 375.

81. Βίος Στεφάνου του νέου, P.G. 100, στ. 1177- ΑΥΖΕΡΥ, παρ.72, σ. 171.

82. Βίος Παύλου Καίουμά, Αν. Ιεροσολ. Σταχ. IV, σ. 250.

83. Π.χ. κάποιοι ευσεβεῖς ἄνδρες πήραν το σώμα του Παύλου Καίουμά και το ἐναπέθεσαν σε «ιδιάζοντα» τόπο. Στη συνέχεια κύλισαν μεγάλο λίθο και «διά τόν φόβον» έκρυψαν «τό καλόν ἐκείνο σώμα τοῦ μάρτυρος».

ταφής σύμφωνα με τα βυζαντινά έθιμα. Τους έρριχναν δηλαδή σε ένα χώρο που είχε ορισθεί ως τόπος «ταφής» αυτών που εκτελούνταν για διάφορα αδικήματα, πράγμα που σήμαινε την μη δυνατότητα συγγενών και φίλων να περιποιηθούν, να κηδέψουν και να θάψουν το νεκρό. Δεν σήμαινε, δηλαδή, ότι τα σώματα έμεναν άταφα. Γινόταν μια υποτυπώδης ταφή, έρριχναν δηλαδή λίγο χώμα όπως αναφέρω πιο πάνω. Η απαγόρευση ταφής, όπως ερμηνεύθηκε πιο πάνω, παρατηρείται κυρίως όταν η αυτοκρατορική πολιτική επιβαλλόταν με αυστηρότητα κατά των εικονολατρών όπως π.χ. επί Κωνσταντίνου Ε΄. Ο Βίος του Πλάτωνος, ηγουμένου Σακκουδίου, περιγράφει γλαφυρά την κατάσταση που επικρατούσε επί Κωνσταντίνου Ε΄, την εποχή δηλαδή που ζούσαν οι γονείς του Πλάτωνος, με τις συχνές καταδίκες σε θάνατο των εικονολατρών «.....Έθροείτο», γράφει ο συγγραφέας του Βίου, «ό ληφθείς, ύπεισίν οί εύθύς ό θάνατος αύθημερόν του αύτου καί νεκρόν έκκομίζοντος, καί νεκρού έκκομιζομένου, δύο επί του αύτου έπισκίμποδος, δισδύο επί ζώου άχθοφόρου· φόρτοι άλλεπάλληλοι δυστυχών σωματών· θρήνοι πανταχοϋ περιηγούμενοι καί έλεεινολογίαί, ήτόνουν οί έκκομισταί, έσπάνιζαν οί ένταφιασταί».⁸⁴

Η μη ταφή σύμφωνα με τα βυζαντινά έθιμα τελικά θεωρείτο εξευτελισμός και ατιμία στο νεκρό,⁸⁵ ενώ αντίθετα ήταν ευσεβές καθήκον η φροντίδα για την ταφή όχι μόνον των οικείων, αλλά και των ξένων. Ειδική μέριμνα υπήρξε για την ταφή των πτωχών. Υπήρχαν σύλλογοι για την ταφή των απόρων από τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους. Η παράδοση αυτή διατηρήθηκε για αιώνες και μάλιστα τον ένατο αιώνα ο Θεόδωρος Στουδίτης συμμετείχε σε ένα τέτοιο σύλλογο.⁸⁶ Θεωρείτο μεγάλη ασέβεια γενικά να συναντήσει κάποιος στον δρόμο ή οπουδήποτε ένα νεκρό και να περάσει χωρίς να φροντίσει για την περισυλλογή και την κηδεία του.

---

84. Βίος Πλάτωνος Σακκουδίου, Ρ.Γ. 99, στ. 805 - Οι «έκκομισταί» και οι «ένταφιασταί» ήταν ειδικοί επαγγελματίες, όπως και σήμερα, οι οποίοι αναλάμβαναν την εκκομιδή του νεκρού. Βλ. Γ.Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ Τα κατά την τελευταία έθιμα των Βυζαντινών, σ. 134.

85. Βλ. Γ.Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ Τα κατά την τελευταία έθιμα των Βυζαντινών, σ. 130.

86. Βλ. Χρ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ: Ο άγιος Θεόδωρος ο Στουδίτης, ΕΕΒΣ 15 (1939), σ. 11 - Γ.Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ Τα κατά την τελευταία έθιμα των Βυζαντινών, σ.131.

Οι τάφοι ήταν ατομικοί ή συλλογικοί, δηλαδή σε ένα τάφο ήταν δυνατόν να θάβονται περισσότεροι. Είναι τα λεγόμενα «πολυάνδρια», όπως τους αποκαλεί ο Βίος του Πλάτωνος.⁸⁷

Τα αγιολογικά κείμενα δίνουν πληροφορίες για την μετακομιδή και ταφή των λειψάνων των εικονολατρών μετά το πέρας της εικονομαχίας. Έγινε κυρίως μετακομιδή των λειψάνων όσων είχαν πεθάνει στην εξορία και είχαν ταφεί εκεί ή κάποιων που τα σώματα τους είχαν ριχθεί «στα Πελαγίου» ή σε διάφορα άλλα μέρη. Θα αναφέρω μερικά παραδείγματα. Ο Θεόδωρος Στουδίτης ήταν θαμένος στην Πρίγκηπο. Έγινε μετακομιδή των λειψάνων στη μονή του Στουδίου «προνοία τῆς εὐσεβεστάτης Ἀγούστης (δηλαδή τῆς Θεοδώρας), τοῦ τέ μεγάλου ἀρχιερέως καί συνδρομῆ παντός τοῦ τῆς Ἐκκλησίας πληρώματος». Τα έθαψαν «πρὸς τῷ ἐκ μητροῦς αὐτοῦ θείῳ ἀοιδίμῳ καί θεοφόρῳ Πλάτωνι, ἅμα τῷ συγγόνῳ καί ἀρχιερεῖ Ἰωσήφ καί ἀνατολάς τοῦ προδρομικοῦ τεμένους, ὅπου δὴ καί τὰ τῶν καλλινίκων μαρτύρων, ἱερά κατάκεινται λείψανα».⁸⁸

Ο Θεοφύλακτος επίσκοπος Νικομηδείας πέθανε εξόριστος. Με εντολή της αυτοκράτειρας Θεοδώρας τα λείψανά του μεταφέρθηκαν στη Νικομήδεια και θάφτηκαν στην εκκλησία των Κοσμά και Δαμιανού που ο Θεοφύλακτος είχε κτίσει.⁸⁹

Όταν τελείωσε η Εικονομαχία ο πατριάρχης Αντώνιος Καυλέας βρήκε τα λείψανα του Παύλου Καίουμά, τέλεσε «τά εἰκότα» και τα εναπέθεσε στο ναό της Θεομήτορος.⁹⁰

87. Βίος Πλάτωνος, P.G. 99, στ. 805 «.....ἐπληροῦντο πολυάνδρια». Δεν θα επεκταθώ στο νομικό καθεστώς του τάφου για το οποίο έχει γράψει εκτενέστατα ο Ν. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ: Το δίκαιο της ταφής, σ. 344-398.

88. Βίος Νικολάου Στουδίτου, P.G. 105, στ. 904.

89. Βίος Θεοφυλάκτου επ. Νικομηδείας, An. Boll. 50 (1932), σ. 71.

90. Βίος Παύλου Καίουμά, Αν. Ιεροσ. Σταχ. IV, σ. 250-251. Είναι ενδιαφέρον-σα η αφήγηση του συγγραφέα για την ανεύρεση των λειψάνων του Παύλου. Ένα βράδυ ο Πατριάρχης είδε στον ύπνο του κάποιον, ο οποίος τον προέτρεψε να πάει γρήγορα μαζί με τον κλήρο στην περιοχή του Άσπαρος, (προφανώς εννοεί την περιοχή της κιστέρης του Άσπαρος, η οποία βρισκόταν πλησίον του παλαιού τείχους και εκεί κοντά ήταν η μονή του Καίουμά, βλ. R. JANIN: Constantinople Byzantine, σ. 316). Όταν θα έφθανε στην μονή του Καίουμά έπρεπε να ψάξει να βρει το σώμα του Παύλου, ο οποίος έκανε πολλούς αγώνες υπέρ της αληθείας «καί τούτο» (το σώμα δηλαδή) φιλοτίμως υπέρ γῆν καταθέμενος, οὕτω τῆς προνοίας εὐδοκησάσης, ἰατρειὸν ἀπόδος τοῖς χρήζουσι». Πράγματι ο πατριάρχης πήγε στη μονή, τέλεσε την θεία μυσταγωγία και άρχισε να σκάβει στον τόπο που του αποκαλύφθηκε. Βρήκε τα σώματα πολλών καταδίκων (προφανώς ομαδικό τάφο) και έναν πολύ μεγάλο

Μεταφέρθηκαν, επομένως, οι μαχητές της εικονολατρείας και θάφτηκαν στις περιοχές όπου είχαν δραστηριοποιηθεί ή είχαν ιδρύσει μονές και εκκλησίες, με τις τιμές που τους άρμοζαν. Έτσι αποκαταστάθηκε η τάξη στα θέματα ταφής.

λίθο. Διέταξε να τον σηκώσουν και πράγματι «ἤρθη τό πάμμεγα τοῦ λίθου χρῆμα· μύρων ἠδυνπνόνων ὁσμὴ κηρύττει τόν μάρτυρα, ἐκ παραδόξου φανέντα· ἦν γάρ ὅλος ἀσινῆς, ὀλόκληρος, ὄλος, ὡς ἄρτι τῇ γῆι τεθειμένος, δύο πρός τοῖς εἴκοσι χρόνων καί ἑκατόν παρεληλυθόντων, ἀφ' οὐπερ ὁ σοφός τήν τοῦ μαρτυρίου διήνυσε δίαυλον. Θαῦμα τοίνυν τούς ἰδόντας εἶχε καί ἐκπληξίς...».

ΠΗΓΕΣ

- Βασιλικά, έκδ. **J. Scheltema - N. van der Wal - D. Holwerda**, Basilicorum Libri LX, Series A, Textus, Groningen 1955-1988.
- Βίος Ανδρέου μον. Ιεροσολυμίτου, επ. Κρήτης + 740, (BHG 113), έκδ. **Β. Λαούρδας**, Κρητικά Χρονικά 7 (1953), σ. 63-74.- έκδ. **Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς**, Ανάλεκτα 5 (1899), σ. 169-179.
- Βίος Ανδρέου εν Κρίσει, (BHG 111, 112), ASS.Oct. VIII, σ. 135-149.
- Βίος Ανθούσης Μαντινείου,(BHG 2029 h), έκδ. **Delehaye**, Syn. Eccl. CP. σ. 848-852.
- Βίος Άννας-Ευφημιανού, Synax. Eccl. C.P., σ. 170-178.
- Βίος Αντωνίου του νέου αναχωρητού, + 865(BHG 142), έκδ. **Α. Παπαδόπουλος -Κεραμεύς**, P.P.S.B.XII, σ. 186-216.
- Βίος Γερμανού Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (BHG 697), έκδ. **L. Lamza**, Würzburg 1975.
- Βίος Γεωργίου Αμάστριδος + 802-807(BHG 668), έκδ. **V. Vasilievskij**, εν Russkovizantijskija issledovanija, 2 (S. Petersburg 1893), σ. 1-73 και Trudy 3 (1915), σ.1-71.
- Βίος Γεωργίου Λιμνεώτου μοναχού στον Όλυμπο, ASS. Aug. IV, σ.842.
- Βίος Γρηγορίου Δεκαπολίτου, έκδ. **F. Dvornik** : La vie de Saint Grégoire le Décapolite et les Slaves macédoniens au IX siècle. Paris 1926.
- Βίος Δαυίδ, Συμεών και Γεωργίου, ομολογητών Μυτιλήνης, An. Boll. 18 (1899), σ.211-259.
- Βίος Δέκα ή δέκα τριών Μαρτύρων Κωνσταντινουπόλεως επί Λεόντος Ισαύρου, ASS. Aug. II, στ. 437-447.
- Βίος Ειρήνης, έκδ. **F. Halkin** : Deux impératrices de Byzance. La vie de l'impératrice sainte Irène et Théodora, An. Boll. 106 (1988), σ. 6-27.
- Βίος Ειρήνης Ηγουμένης Χρυσοβαλάντου, ASS. Jul. VI, σ. 602-634.
- Βίος Ευαρέστου, έκδ. **Ch. Van de Vorst**, An. Boll. 41 (1923), σ. 288-326.
- Βίος Ευθυμίου Πατριάρχου, έκδ. **P. Karlin-Hayter**: Vie du patriarche Euthyme (BH G 651), Bruxelles 1970.

- Βίος Ευθυμίου Σάρδεων, (BHG 2145) έκδ. **J. Guillard**, T.M. 10 (1987), σ. 1-89 και B.Z. 53 ((1960), σ. 36-46.
- Βίος Ευσταθίου επ. Κίου στην Βιθυνία ομολ. επί εικονομάχων, Synax. Eccl. C.P., σ. 569-570.
- Βίος Ευστρατίου Αγαύρων (BHG. 645), Αν. Ιεροσολ. Σταχ. IV, σ. 367-470.
- Βίος Θεοδοσίας, ASS. Mai VII, στ. 69-86, P.G. 140, στ. 893-936, **V. Latyšev**: Menol II, σ. 186-188, Synax. Eccl. CP., στ. 827-828.
- Βίος Θεοδώρας Θεσσαλονίκης + 892 (BHG 1738), έκδ. **E. Kurtz**, Der Klerikers Gregorios Bericht über Leben, Wundertaten und translation der heiligen Theodora von Thessaloniki (S. Petersburg 1902).
- Βίος Θεοδώρου Γραπτού (BHG 1746), An. Boll. 98 (1980), σ.104-150, P.G. 116, στ.653-684.
- Βίος Θεοδώρου και Θεοφάνους των γραπτών, Αν. Ιεροσ. Σταχ. IV, σ. 185-223.
- Βίος Θεοδώρου Στουδίτου + 826, Propyl. Nov, στ. 214-216, P.G. 99, στ. 113-232, 233-328, **V. Latyšev**, V.V. 21 (1914), σ. 255-304.
- Βίος Θεοφάνους του γραπτού, P.G. 116, στ. 653-684.
- Βίος Θεοφάνους του Ομολογητού + 817, (BHG 1787), έκδ. **V. Latyšev**. Metodiza patriarcha Konstantinopolskogo Zitie prep. Feolana Ispovednika (S. Petersburg 1918).
- Βίος Θεοφυλάκτου επισκόπου Νικομηδείας + 840 (BHG 2451), έκδ. **A.Vogt**, An. Boll. 50 (1932), σ. 67-82.
- Βίος Ιγνατίου, P.G. 105, στ.488-574.
- Βίος Ιγνατίου μοναχού, An. Boll. 62 (1944), σ. 210.
- Βίος Ιωαννικίου (BHG 935, 936, 937), ASS. Nov. II/ 1, σ. 332-434, P.G. 116, στ. 36-92
- Βίος Ιωάννου Γοθθίας, (BHG. 891), ASS. Jun. VII, σ. 167-171, 184-194, An. Boll. 66 (1948), σ. 80-81, Propylaeum ad ASS. Nov., στ. 772-774.
- Βίος Ιωάννου ηγουμένου Μονής Καθαρών, Synax. Eccl. C.P., στ.631-634.
- Βίος Κοσμά του υμνογράφου και Ιωάννου του Δαμασκηνού (BHG. 394), Αν. Ιεροσ. Σταχ. IV, σ. 271-302.
- Βίος Μακαρίου ηγουμένου Πελεκητής (BHG1003), έκδ. **Van den Gheyn**, An. Boll. (1897), σ. 140-163.
- Βίος Μεθοδίου + 847 (BHG 1278), P.G. 100, στ. 1243-1262.

- Βίος Μιχαήλ συγκέλλου (BHG. 1296), έκδ. **M.B. Cunningham**, *The Life of Michael the synkellos*, Belfast 1991.
- Βίος Νικήτα Μεδικίου +824 (BHG 1341), ASS. April. I, σ. XXIII-XXXII.ή (3^η έκδ.), XVII-XXVII.
- Βίος Νικήτα πατρικίου, έκδ. **D. Papachryssanthou**, T.M. 3 (1968), σ. 309-351.
- Βίος Νικηφόρου, ηγουμένου Μεδικίου (BHG 2297), έκδ. **F. Halkin**, An. Boll. 78 (1960), σ. 396-430.
- Βίος Νικηφόρου πατριάρχου + 829, (BHG 1335), έκδ. **De Boor**: *Nicéphori archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica* (Leipzig) 1880, ανατ. New York 1975), σ. 139-217.
- Βίος Νικηφόρου Σεβαζή, (BHG 2300), έκδ. **F. Halkin**, Byz. 23 (1953) σ. 11-39.
- Βίος Νικολάου Στουδίτου, P.G. 105, στ. 864-926.
- Βίος Παύλου Καΐουμά (BHG1471), έκδ. **A. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς**, *Ανάλεκτα Ιεροσολυμιτικής Σταχυολογίας IV*, σ. 247-251.
- Βίος Πέτρου Ατρώας (BHG 2364), έκδ. **V. Laurent**: *La Vie merveilleuse de S. Pierre d' Atroa (+ 837)*. Subsidia Hagiographica 29, Bruxelles 1956. **Του ίδιου**: *La Vita retractata et les miracles posthumes de S. Pierre d' Atroa*. Subsidia Hagiographica 31, Bruxelles 1958.
- Βίος Πλάτωνος (BHG 1553), P.G. 99, στ. 804-849.
- Βίος Προκοπίου Δεκαπολίτου (BHG 1583), Synax Eccl. C.P., σ. 491-494, έκδ. **St. Efthymiadis**, An. Boll. 108 (1990), σ. 307-319.
- Βίος σαράντα δύο Μαρτύρων εξ Αμορίου, ASS. Mart. I, σ. 887-893.
- Βίος Στεφάνου του νέου, P.G. 100, στ. 1069-1186, έκδ. **M.F.- Auzépy**: *La Vie d'Étienne le jeune par Étienne le diacre*. Introduction, Édition et Traduction, Birmingham 1997.
- Βίος Στεφάνου του νέου υπό Συμεών Μεταφράστου. Έκδ. **F. Jadevaia**, Messina 1984.
- Βίος Συμεών στυλίτου (BHG. 1689), έκδ. **P. van den Ven**, *La vie ancienne de S. Syméon Stylite le Jeune*. Subsidia Hagiographica 32. Bruxelles 1962.
- Βίος Ταρασίου (B.H.G. 1698), έκδ. **St. Efthymiadis**, *The life of Patriarch Tarasios by Ignatios the deacon*. Introduction, text, translation and commentary (BBOM 4), Aldershot 1998.

- Βίος Φιλαρέτου του Ελεήμονος + 792, έκδ. **M - H. Fourmy - Leroy**, *La vie de S. Philarète, Byz.* 9 (1934), σ. 85-170.
- Γεώργιος Μοναχός, C.B., Bonn μετά τον Συνεχιστή του Θεοφάνους - P.G. 110.
- Εισαγωγή, J.G. 2, σ. 236 επ.
- Εκλογή, J.G. 2, έκδ. **L. Burgmann**: *Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V.* (Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte 10), Frankfurt a. M. 1983.
- Ζωναράς Ι.: *Επιτομή Ιστοριών*, έκδ. **Buttnerwobst**, C.S.H.B.
- Θεοδώρου Στουδίτου, *Επιστολαί*, έκδ. **G. Fatouros**, *Theodori Studitae Epistulae* τ. 1-2, CFHB, Berlin 1991, 1992.
- Θεοφάνους χρονογραφία, έκδ. **De Boor**, τ. I-II, Leipzig 1883, 1885.
- Κεδρηνός Γεώργιος: *Σύνοψις Ιστοριών I-II*, έκδ. **J. Bekker**, C.B. Bonnae 1838-1839 και P.G. 121-122.
- Κώδιξ Ιουστινιανού, έκδ. **P. Krüger**: *Codex Iustinianus* 1-2, Berlin 1893-1906.
- Λέων Γραμματικός, *Χρονογραφία*, έκδ. **J. Bekker**, C.B. Bonnae 1832, σ. 1-331.
- Λόγος εις τήν έξορίαν τοῦ ἐν ἀγίοις Νικηφόρου Πατριάρχου, έκδ. **Ιωάννου**, *Αγιολογικά Μνημεία*, σ. 115-128.
- Νεαραί (Novellae) Ιουστινιανού, έκδ. R. Schöll-W. Kroll, Berlin ³1904.
- Νικηφόρου Πατριάρχου, *Ιστορία Σύντομος*, έκδ. **De Boor**, Leipzig 1880 - έκδ. **C. Mango**, *Nikephoros Patriarch of Constantinople: Short History* (C.F.H.B 13), Washington 1990.
- Νικηφόρου Πατριάρχου, *Αντιρρητικοί I-III*, P.G. 100, στ. 205-533.
- Νουθεσία γέροντος περί των αγίων εικόνων, έκδ. **M. Melioransky**, St. Petersburg 1901.
- Πέτρου Χριστιανού και Ορθοδόξου Αλεξανδρέως, *Ἐκθεσις χρόνων από Αδάμ έως νύν*, έκδ. **Z.G. Samodurova**, V.V. 18 (1961), σ. 197.
- Ποτλής Μ -Ράλλης Κ.**: *Σύνταγμα Θείων και Ιερών κανόνων*, τ. 1-6, Αθήναι 1852-1859.
- Πρόχειρος Νόμος, J.G. 2, σ. 114-228.
- Σκυλίτζης Ι., *I. Skylitzae Synopsis historiarum*, έκδ. **I. Thurn**, CFHB 5, Berlin 1973.

Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχού, έκδ. **J. Bekker**, C.B. Bonnae 1838, σ. 763-924.

Συνεχιστής Θεοφάνους, Χρονογραφία συγγραφεῖσα ἐκ προστάγματος Κωνσταντίνου τοῦ φιλοχρίστου και πορφυρογεννήτου δεσπότη, έκδ. **J. Bekker**, Theophanes Constiuatus, C.B. Bonnae 1838, σ. 3-486.

Φωτίου:«Προς Μιχαήλ τον άρχοντα Βουλγαρίας», P.G. 102, στ.672 επ.

Collectio Tripartita, έκδ. **N. van der Wal - B.H. Stolte**, Groningen 1994.

Collectio XXV capitulorum, έκδ. **Heimbach**, Ανέκδοτα, τ. II.

Digesta- Πανδέκτης, εκδ. **Th. Mommen**, Berlin 1893.

Ecloga ad Prochiron mutata, J.G. 6, σ. 222-318.

L'empereur Julien. Oeuvres complètes. Έκδ. Bidez. Paris 1960.

Narratio de imagine Deiparae Romana (BHG 1066), έκδ. **Dobschütz**, Mariana, σ. 193-206.

Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio (Florence-Venice 1759, επαν. Paris 1901-1927), έκδ. **Mansi J.D.**

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Εμμανουηλίδης Ν.:** Το δίκαιο της ταφής στο Βυζάντιο, Αθήνα 1989.
- Καραγιαννόπουλος Ι.:** Η πολιτική θεωρία των Βυζαντινών, Θεσσαλονίκη 1992.
- Καραγιαννόπουλος Ι.:** Το Βυζαντινό Κράτος, Θεσσαλονίκη 1993.
- Κονιδάρης Ι.Μ. :** Νομική θεώρηση των μοναστηριακών τυπικών. Αθήνα 1984.
- Κορακίδης Α.:** Ιωάσαφ Εφέσου (+1437), Αθήναι 1992.
- Κουκουλές Φ.:** Βυζαντινών Βίος και πολιτισμός, τ. 4^{ος}, Αθήναι 1951.
- Κουντούρα-Γαλάκη Ε.:** Ο βυζαντινός κλήρος και η κοινωνία των «σκοτεινών αιώνων». Αθήνα 1996.
- Κουντούρα-Γαλάκη Ε.:** Προρρήσεις μοναχών και ανάδειξη αυτοκρατόρων στη διάρκεια των σκοτεινών αιώνων, εν Οι σκοτεινοί αιώνες του Βυζαντίου (7^{ος} -9^{ος} αι.), Αθήνα 2001, σ. 420-441.
- Μέντζου-Μεϊμάρη Κ.:** Τα αγιολογικά κείμενα ως παιδευτικό μέσο των Βυζαντινών. Β' Συνάντηση Βυζαντινολόγων Ελλάδος και Κύπρου. Πανεπιστήμιο Αθηνών 1999, Αθήνα 2000, σ. 29-45.
- Μέντζου - Μεϊμάρη Κ.:** Βυζαντινή αγιολογική βιογραφία. Η αγιολογική βιογραφία στο Βυζάντιο και η σημασία της στην πολιτιστική ιστορία της Ν.Α. Ευρώπης. Αθήνα 2002.
- Μπουρδάρα Κ.Α.:** Καθοσίωσις και Τυραννίς κατά τους μέσους βυζαντινούς χρόνους. Μακεδονική δυναστεία (867-1056). Αθήναι 1981.
- Μπουρδάρα Κ.Α.:** Καθοσίωσις και Τυραννίς κατά τους μέσους βυζαντινούς χρόνους (1056-1081). Αθήνα 1984.
- Μπουρδάρα Κ.Α. :** Το δίκαιο στα αγιολογικά κείμενα. Αθήνα 1987.
- Μπουρδάρα Κ.Α.:** Οι βυζαντινές φυλακές, εν «Εγκλημα και Τιμωρία στο Βυζάντιο». Αθήνα 1997, σ. 317-336.
- Μπουρδάρα Κ.Α.:** Η λαϊκή αντίδραση στην έναρξη της εικονομαχικής πολιτικής του Λέοντος Γ'. Νομική θεώρηση των αγιολογικών κειμένων, Βυζαντινά 21 (2000), σ. 459-473.

- Μπουρδάρα Κ.Α.:** Το έγκλημα καθοσιώσεως κατά την περίοδο της βασιλείας των Αγγέλων, εν Τιμαί Ιωάννου Τριανταφυλλοπούλου, Αθήνα 2000, σ. 437-464.
- Μπουρδάρα Κ.Α.:** Το έγκλημα καθοσιώσεως στην εποχή των Κομνηνών. Αφιέρωμα στο Ν. Σβορώνο, Ρέθυμνο 1986, τ. Α' σ. 211-229.
- Παπαδόπουλος Χρ.:** Ο άγιος Θεόδωρος ο Στουδίτης, ΕΕΒΣ 15 (1939), σ. 11επ.
- Παπαχρυσάνθου Δ.:** Αθωνικός Μοναχισμός. Αρχές και Οργάνωση. Αθήνα 1992.
- Σπυριδάκης Γ.Κ.:** Τα κατά την τελευταία έθιμα των βυζαντινών εκ των αγιολογικών πηγών, ΕΕΒΣ. 20 (1950), σ. 75-171.
- Τρωιάνος Σπ. :** Ο «Ποινάλιος» του Εκλογαδίου. Frankfurt a. M. 1980.
- Τρωιάνος Σπ. :** Κεφάλαια βυζαντινού ποινικού δικαίου. Αθήνα 1996.
- Τρωιάνος Σπ.:** Μαγεία και Δίκαιο στο Βυζάντιο. Αθήνα 1997.
- Τρωιάνος Σπ. :** Οι ποινές στο Βυζαντινό δίκαιο, εν «Έγκλημα και τιμωρία στο Βυζάντιο», Αθήνα 1997, σ. 13-65.
- Τρωιάνος Σπ.:** Οι πηγές του βυζαντινού δικαίου, Αθήνα 1999.
- Χαραλαμπίδης Κ.Π.:** Ο αποκεφαλισμός των μαρτύρων εις τάς ιστορικοφιλολογικάς πηγάς και την βυζαντινή τέχνη. Αθήνα 1989.
- Χρήστου Κ.Π. :** Προσωπογραφικά για τον αυτοκράτορα Λέοντα Γ' τον Ίσαυρο και το πρόβλημα των επιδράσεων επί της Εικονομαχίας. Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής. Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας. Α.Π.Θ. 5 (1998), σ. 199-223.
- Χριστοφιλοπούλου Αικ.:** Βυζαντινή Ιστορία Β1 (610-867), Θεσσαλονίκη 1993.
- Χριστοφιλοπούλου Αικ.:** Η Αντιβασιλεία εις το Βυζάντιον, εν Σύμμεικτα Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών, τ. 2 (1970).
- Φειδάς Βλ.:** Η αρχή της ανεξιθρησκείας και της ελευθερίας της συνειδήσεως στο Βυζάντιο, εν «Η θρησκευτική ελευθερία», Αθήνα 1997, σ. 383-397.
- Φειδάς Βλ.:** Βυζάντιο, Αθήνα 1977.
- Ahrweiler H.:** L'Asie Mineure et les invasions arabes (VII- IX s), Revue Historique, τ. 227 (1962), σ. 1-32.
- Ahrweiler H.:** L'idéologie politique de l'empire byzantin. Paris 1975.

- Aigrain R.:** L'hagiographie, ses sources, ses méthodes, son histoire. Poincaré 1953.
- Alexander P.G.:** The patriarch Nicephorus of Constantinople. Oxford 1958.
- Anastos M.A.:** Leo's edict against the images in the year 726-727 and its italo-byzantine relations between 726 and 730, *Byzantinische Forschungen* 3 (1968/71) = *Polychordia*, III, σ. 5-41.
- Auzépy M.F.:** Constantin V, l'empereur isaurien et les Carolingiens, *en* Les Assises du pouvoir. Temps médiévaux, territoires africains, textes réunis par O. Redon et B. Rosenberger pour J. Devisse, Paris 1995.
- Auzépy M.F.:** L' Hagiographie et l'Iconoclasme byzantin. Birmingham 1999.
- Beck H.G.:** Von der Fragwürdigkeit der Ikone. *Sitzungsberichte Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philos. Hist. Kl.* 1975, 7, München 1975.
- Bourdara C. A.:** Quelques cas de damnatio memoriae à l'époque de la dynastie macédonienne, *J.Ö.B.* 1982, σ. 337-346.
- Bourdara C.A. :** Le modèle du bon souverain à l'époque de Léon VI et la vie de Sainte Euphrosynè, *en* *Ευψυχία*, Mélanges offerts à H. Ahrweiler I, Paris 1998, σ. 109-117.
- Bourdara C.A.:** Les crimes contre l'État selon le droit byzantin, *en* *Proceedings of the International Symposium of Jurists*. Thessaloniki, 10-13 December 1998, Thessaloniki 2001, σ.219-227.
- Brubaker L. - Haldon J.:** Byzantium in the Iconoclast Era (ca. 680-850). The Sources. BBOM.7, Ashgate 2001.
- Bury P.:** Léon III l'Iconomaque. Bruxelles 1976.
- Callu J.P.:** Le jardin des supplices au Bas-Empire, *en* *Du châtimeut dans la cité. Supplices corporels et peine de mort dans le monde antique*. Collection de l'École Française de Rome. Rome 1984, σ. 313-359.
- Cantarella E. :** Les peines de mort en Grèce et à Rome. Origines et fonctions des supplices capitaux dans l'Antiquité classique. Traduit de l'italien par Gallet N. Paris 2000.
- Capocci V :** Sulla concessione e sul divieto di sepoltura nel mondo romano ai condannati a pena capitale, *S D H I* 22 (1956), σ. 309 ετ.

- Dagron G. :** Le christianisme dans la ville byzantine, D.O.P. 31 (1977), σ. 3-25.
- Dobschütz von E. :** Mariana Romaia. Zwei unbekannte Texte, B.Z. 12 (1903), σ. 173-214.
- Delehaye H. :** L'œuvre des Bollandistes à travers trois siècles. Bruxelles 1959.
- Delehaye H. :** Les légendes hagiographiques. Subsidia Hagiographica 18. Bruxelles 1955.
- Dölger F.:** Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453. München-Berlin 1924.
- Ebersolt J.B.:** Le grand palais de Constantinople et le Livre des Cérémonies. Paris 1910.
- Gero St.:** Byzantine Iconoclasm during the reign of Leo III with particular attention to the oriental sources. Louvain 1973.
- Gero St. :** Byzantine Iconoclasm during the reign of Constantine V with particular attention to the Orient Sources. Louvain 1977.
- Gero St.:** The Legend of Constantine Vth as Dragon-Slayer, G.R.B.S 19 (1978), σ.155-159.
- Grierson Ph.:** Byzantine Coins, California 1982.
- Guiland R.:** Le grand palais de Constantinople et le livre des Cérémonies. Paris 1910.
- Guiland R.:** Études de topographie de Constantinople byzantine, τ. I-II (BBA 37), Berlin- Amsterdam 1969.
- Halkin F.:** Euphémie de Chalcedoine: Légendes Byzantines. Bruxelles 1965.
- Herrin J.:** Women and the Faith in Icons in Early Christianity, εν R. Samuel/G. Stedman Jones, Culture, Ideology and Politics (London 1983), σ. 56-83.
- Herrin J.:** Blinding in Byzantium, εν Πολύπλευρος Νους (Αφιέρωμα στον P. Schreiner), München-Leipzig 2000, σ. 56-68.
- Herrin J. :** Women in purple: three Byzantine empresses. London 2001.
- Huxley G.:** On the Vita of Stephen the younger. Greek, Roman and Byzantine Studies 18 (1977), σ. 97-100.
- Janin R. :** Constantinople Byzantine. Paris 1964.
- Janin R. :** Les Églises et les Monastères. La Géographie Ecclésiastique de l'Empire Byzantin, τ. 1-3, Paris 1969, 1975.

- Kazhdan A.:** An unnoticed mention of a chrysobull ascribed to Constantine the great, *εν Αφιέρωμα στο Ν. Σβορώνο, Ρέθυμνο 1986, τ. Α΄, σ. 136 επ.*
- Kazhdan A.P. – Talbot A.M.:** Women and Iconoclasm, *B.Z. 84/85 (1991/1992), σ. 391-408.*
- Koutrakou Nike- Cathérine.:** La propagande impériale byzantine (VIII-Xs.). *Bibliothèque «Sophie N. Saripolos» 93, Athènes 1994.*
- Kresten O. :** Die Hinrichtung des Königs von Gai (Jos 8, 29). *Anzeiger der phil- hist. Kl. d. Österr. Akademie d. Wissenschaften, 126^ο έτος, Wien 1990, σ. 111-129.*
- Laskaris N.:** *Monuments funéraires paléochrétiens et byzantins de Grèce. Athènes 2000.*
- Liebs D. :** Unverhohlene Brutalität in den Gesetzen der ersten christlichen Kaiser, *εν Ρώmisches Recht in der europäischen Tradition. Symposium aus Anlass des Geburtstages von Fr. Wieacher, Ebelsbach 1985, σ. 89 –116.*
- Lilie R-J:** Byzanz unter Eirene and Konstantin VI (780-802). *Berliner Byzantinische Studien 2, Berlin 1996.*
- Lilie R.J.:** Die Patriarchen der ikonoklastischen Zeit. Germanos I- Methodios I (715-847). *Berliner Byzantinischen Studien 5. Frankfurt/ M. 1999.*
- Lombard A.:** Constantin V, empereur des Romains. (*Bibliothèque de la Faculté des Lettres de Paris 16*), Paris 1902.
- Mango C.- Ševčenko I.:** Some churches and monasteries on the southern shore of the Sea of Marmara, *D.O.P. 27 (1973), σ. 235-277.*
- Mango C. :** The Brazen House. A Study of the Vestibule of the Imperial Palace of Constantinople. *KøBenhan 1959.*
- Mango C.:** The liquidation of Iconoclasm and the Patriarch Photius, *εν Iconoclasm, έκδ. Bryer-Herrin, Birmingham 1977, σ. 133-140.*
- Maxfield St.:** The causes of Iconoclasm. *Hermeneia (Juli 2000), σ. 7-18.*
- Menthon B.:** Μοναστήρια και άγιοι του Ολύμπου της Βιθυνίας (Μετάφραση Ναταλία Βασιλοπούλου), *Θεσσαλονίκη 1980.*
- Mergiali- Sahas S.:** Byzantine Emperors and Holy Relics, *J.Ö.B. 51 (2001), σ. 40– 60.*

- Noethlichs K.L. :** Das Kloster als «Strafanstalt» in kirchlichen und weltlichen Recht der Spätantike, Zeitschrift der Savigny- Stiftung für Rechtsgeschichte, Kann. Abt. 111 (1994), σ. 18-40.
- Ostrogorsky G.:** Studien zur Geschichte des byzantinischen Bilderstreites, Breslau 1929.
- Ostrogorsky G.:** Le début de la querelle des Images, εν Mélanges Ch. Diehl I, Paris 1930, σ. 235-256.
- Peeters P. :** L'oeuvre des Bollandistes. Bruxelles 1961.
- Pezzella S. :** Gli atti dei martiri. Introduzione a una storia dell'antica agiografia. Roma 1965.
- Rochow I. :** Byzanz im 8. Jahrhundert in der Sicht des Theophanes. Quellenkritisch- historischer Kommentar zu den Jahren 715-813 (BBA 57), Berlin 1991.
- Rochow I.:** Kaiser Konstantin V (741-775). Materialien zu seinem Leben and Nachleben (BBS1), Frankfurt 1994.
- Rosser I.:** Theophilus «the Unlucky» (829-842): A study of the tragic and brilliant Reign of Byzantium's last Iconoclastic Emperor, Rutgers University 1972.
- Rouan M.F. :** Une lecture «iconoclaste» de la Vie d'Étienne le Jeune, T.M. 8 (1981), σ. 415-436.
- Schenk K. :** Kaiser Leon III. Ein Beitrag zur Geschichte des Bilderstreits 1. Theil, Diss. Halle 1880.
- Schneider G.A.:** Der hl. Theodor von Studion. Sein Leben and Wirken. Münster 1900.
- Schreiner P.:** Der byzantinische Bilderstreit: kritische Analyse der zeitgenössischen Meinungen and das Urteil der Nachwelt bis Heute, εν Bisanzio, Roma e l'Italia nell' Alto Medioevo (Settimana 34), Spoleto 1988, σ. 319-407.
- Ševčenko I.:** Hagiography of the iconoclast Period, εν Iconoclasm, έκδ. Bryer-Herrin, Birmingham 1977, σ. 113-131.
- Sinogowitz B. :** Studien zum Strafrecht der Ekloge. Αθήναι 1956.
- Speck P.:** Kaiser Konstantin VI. Die Legitimation einer Fremden und der Versuch einer eigenen Herrschaft. Quellenkritische Darstellung von 25 Jahren byzantinischen Geschichte nach dem ersten Ikonoklasmus. München 1978.

- Speck P.:** Jch bin's nicht, Kaiser Konstantin ist es gewesen (PIB 10), Bonn 1990.
- Speck P. :** Die Frauen und Sohne Konstantins V, B.Z. 93 (2000), σ. 568-586.
- Svoronos N. :** Le serment de fidélité à l'empereur byzantin, R.E.B. 9 (1951), σ. 106-142.
- Treadgold W.:** The Unpublished Life of the Empress Irene (BHG 2205), Byzantinische Forschungen 8 (1982), σ. 237-251.
- Treadgold W.:** The Byzantine, Revival. 780-842, Stanford California 1988.
- Treadgold W.:** A History of the Byzantine State and Society, Stanford California 1997.
- Troianos Sp.:** Bemerkungen zum Strafrecht der Ekloga, εν Αφιέρωμα στον Ν. Σβορώνο, τ. Α΄, Πέθυμο 1986, σ. 97-112.
- Vasiliev A.A.:** The iconoclastic edict of the Caliph Yazid II a.D. 721, D.O.P. 9/10 (1956), σ. 23-47.
- Whittow M.:** The Making of Byzantium. 600-1025. Los Angeles 1996.
- Wortley J.:** Iconoclasm and Leipsanoclasm: Leo III, Constantine V and the Relics, Byzantinische Forschungen 8 (1982), σ. 253-279.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΗΓΩΝ

ΒΙΟΙ ΑΓΙΩΝ

Ανδρέας επίσκοπος Κρήτης	134
Ανδρέας εν Κρίσει	38, 40, 57, 77, 78, 97, 118, 144
Ανθούσα Μαντινείου	79, 134
Άννα-Ευφημιανός	77, 97
Αντώνιος ο νέος	37, 42, 43
Γερμανός Πατριάρχης	77, 78, 133
Γεώργιος Λιμνεώτης	77
Γεώργιος Μυτιλήνης	22, 24, 27, 28, 35, 37, 86, 87, 93, 99, 100, 101, 115, 125, 127, 131, 133
Γρηγόριος Δεκαπολίτης	61
Δαυίδ	22, 24, 27, 28, 35, 37, 86, 87, 93, 99, 100, 101, 115, 125, 127, 131, 133
Δέκα ή δεκατρείς μάρτυρες	9, 63, 141
Κωνσταντινουπόλεως	
Ειρήνη (αυτοκράτειρα)	16, 17, 134, 135
Ειρήνη ηγουμένη Χρυσοβαλάντου	37
Ευάρεστος	24, 27
Ευθύμιος Σάρδεων	36, 86, 87, 91, 92, 100,110, 113, 115, 122, 126, 130, 131
Ευστάθιος επίσκοπος Κίου	80
Ευστράτιος Αγαύρων	20, 21, 22, 84, 127, 131
Θεοδοσία	63
Θεοδώρα Θεσσαλονίκης	86, 94, 133
Θεόδωρος Γραπτός	20, 21, 22, 24, 26, 27, 28, 41, 86, 88, 91, 92, 95, 103, 117
Θεόδωρος Στουδίτης	14, 15, 18, 19, 20, 23, 30,33, 59, 87, 93, 112
Θεοφάνης Γραπτός	24, 26, 27, 38, 86, 88, 92, 95, 117

Θεοφάνης Ομολογητής	14, 29, 118
Θεοφύλακτος επίσκοπος Νικομηδείας	19, 20, 22, 30, 59, 87, 92, 147
Ιγνάτιος μοναχός	133
Ιγνάτιος πατριάρχης	19, 20, 22, 23, 24, 28, 43
Ιωαννίκιος	22, 28, 36
Ιωάννης Γοθθίας	129, 133
Ιωάννης ηγούμενος μονής Καθαρών	22, 26, 39, 110
Ιωάννης Δαμασκηνός	15, 134
Κοσμάς υμνογράφος	134
Μακάριος ηγούμενος Πελεκητής	24, 86, 88, 117, 118, 121, 134
Μεθόδιος πατριάρχης	24, 38, 92, 113, 114, 115
Μιχαήλ σύγκελλος	62, 86, 87, 93, 94, 107
Νικήτας	61, 86
Νικήτας Μεδικίου	10, 14, 19, 22, 23, 24, 32, 52, 54, 108, 118, 119, 120, 121, 122, 128
Νικηφόρος πατριάρχης	29, 95
Νικηφόρος Μεδικίου	125
Νικηφόρος Σεβαζή	9, 10, 13, 14, 20, 24, 78, 86
Νικόλαος Στουδίτης	20, 22, 28, 36, 86, 93, 117, 119, 147
Παύλος Καϊουμά	9, 10, 14, 64, 72, 79, 82, 117, 145, 147
Πέτρος Ατρώας	20, 21, 22, 38, 41, 42, 82, 85, 89, 90, 110, 112, 121, 128, 131
Πλάτων	54, 108, 146, 147
Προκόπιος Δεκαπολίτης	37
Σαρανταδύο Μάρτυρες Αμορίου	22, 23, 28
Στέφανος ο νέος	9, 10, 38, 39, 44, 47, 50, 54, 55, 64, 65, 66, 67, 69, 79, 80, 84, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 110, 111, 117, 121, 122, 120, 135, 129, 131, 132, 139, 145
Συμεών	22, 24, 27, 28, 35, 37, 86, 87, 93, 99, 100, 101, 115, 125, 127, 131, 133
Ταράσιος πατριάρχης	16, 17, 24, 109, 130, 133

ΝΟΜΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Βασιλικά	1.1.24 σ. 143, 4.1. 19-20 σ.136, 5.1.2. σ. 137, 39.2.1 σ. 51, 59.3.11 σ. 143, 60.33.1 σ. 104, 60. 36.7 σ. 72, 60.51.8 σ. 96, 60.55. 1.2. σ. 104, 60.69.1 σ.143, 60.69.2 σ. 143, 60. 69.3 σ. 143, 60.69.4, σ. 143
Εισαγωγή	40.84 σ. 92
Εκλογή	Πρ. 1- 6, σ. 74- Πρ.21 σ. 51- Πρ.42- 51, σ. 75, Πρ. 160 σ. 75-5.5 σ.51-14.3, σ. 79-17.3 σ. 25, 69 -17.15 σ.81, 83 - 17.23, σ. 69, 80-17.29 σ. 82-17.33 σ. 80-17.38 σ. 80-17.39 σ. 80-17.41 σ. 130 -17.44 σ. 92-17.45 σ. 25-17.52 σ. 62
Επιτομή Νεαρών Θεοδώρου	
Σχολαστικού	N. 133 σ. 136
Επιτομή Νεαρών Αθανασίου	
Σχολαστικού	1. 14.2 σ. 136
Ματθαίος Βλάσταρης, Σύνταγμα	136, 138
Νεαρά Ιουστινιανού	43 σ. 132- 57.2 σ. 136-59 σ. 132, 67.2 σ. 136-123. 18 σ. 136-132.42 σ. 61- 131.10 σ. 136-133 σ. 61-133.3 σ. 137
Νεαρά Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου	34
Σύνταγμα Θείων και Ιερών Κανόνων	25, 136, 139
Codex Iustinianus	1.22 σ. 138-1.2, 2.5 σ.137-
(Ιουστινιάνειος Κώδιξ)	3.44.2 σ. 137-3.44.11 σ. 143-9.5.2 529 σ. 104-9.17.1 σ.142
Collectio Tripartita	1.5.9 σ. 143-3.1. 14.1 σ. 136

Collectio XXV Capitulorum

κεφ. 23 σ. 136

Digesta

(Πανδέκτης)

11.7.2.5 σ. 124-11.7.2.6 σ. 124-28.3.1
σ. 51-47.12.3.5, σ. 137- 48.1.1 σ. 104-4
8.4.6, σ. 72- 48.19.1 σ. 96-48.24.1, σ.
143-48.24.2 σ. 143-48 24.3, σ. 143

Ecloga ad Prochiron mutata

23.9, 38.7 σ. 136

Liber pontificalis

45

Prochiron auctum

28.60 σ. 143, 28.65, σ. 138

Sacrorum Conciliorum

46

nova et amplissima

collectio, εκδ. D. Mansi

Synopsis Maior

Δ XVII. 1 σ. 51-ΔXXXIV
2 σ. 104-E. 10.3 σ. 138-K VIII 9 σ.
104-Λ.3.3 σ. 143- M 17, 6, σ. 136

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Γεώργιος Μοναχός: Χρονικόν Σύντομον	53, 55, 141
Ζωναράς Ι.	13, 140
Θεόδωρος Στουδίτης, Επιστολαί	89
Θεοφάνης : Χρονογραφία	13, 40, 45, 46, 48, 49-50, 52, 53, 55, 84, 140
Κεδρηνός Γεώργιος: Σύνοψις Ιστοριών	50, 58, 140
Λέων Γραμματικός: Χρονογραφία	60
Λόγος εἰς τὴν ἔξορίαν τοῦ ἐν	21, 23
Ἁγίοις Νικηφόρου Πατριάρχου	
Νικηφόρος Πατριάρχης: Ἱστορία Σύντομος	45, 46, 50, 70
Νικηφόρος Πατριάρχης: Τρίτη Αντίρρηση	55
Νουθεσία γέροντος περὶ των αγίων εικόνων	11
Πέτρος Χριστιανὸς καὶ Ὁρθόδοξος	8
Ἀλεξανδρεὺς: Ἐκθεσις χρόνων ἀπὸ	
Ἀδὰμ ἕως νῦν	
Προσφωνητικὸν πρὸς βασιλέα τῶν	10
Πατέρων τῆς ἐν Τρούλλῳ Συνόδου	
Σκυλίτζης Ἰωάννης: Σύνοψις Ιστοριών	26
Συμεὼν Μάγιστρος	94
Συνεχιστὴς Γεωργίου Μοναχοῦ	59, 94
Συνεχιστὴς Θεοφάνους: Χρονογραφία	26, 58, 59, 60, 61, 94
Φώτιος: Πρὸς Μιχαὴλ τὸν Ἄρχοντα Βουλγαρίας 34	

ΠΙΝΑΚΑΣ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΤΩΝ

Εμμανουηλίδης Ν.	123, 124, 125, 126, 127, 129, 136, 137, 138, 139, 141, 143, 144, 145, 148
Καραγιαννόπουλος Ι.	3, 12, 14, 19, 34
Κονιδάκης Ι.	136
Κουκουλές Φ.	129
Κουντούρα-Γαλάκη Ε.	11, 12, 34, 35, 37, 53, 54, 55, 65
Λαούρδας Β.	134
Μέντζου – Μειμάρη Κ.	3, 4
Μπουρδάρα Κ.	25, 34, 41, 44, 56, 63, 71, 76, 82, 90, 101, 102, 103, 109, 110, 119, 141, 142
Παπαδόπουλος Χρ.	146
Παπαχρυσάνθου Διον.	55
Ποτλής Μ.	136, 139
Ράλλης Κ.	136, 139
Σπυριδάκης Γ.Κ.	126, 128, 146
Τρωιάνος Σπ.	5, 31, 62, 71, 76, 77, 82, 91, 96
Φειδάς Βλ.	9, 11, 14, 19, 21, 25, 59
Χαραλαμπίδης Κ.	96
Χρήστου Κ.Π.	9
Χριστοδούλου Απ.	124
Χριστοφιλοπούλου Αικ.	2, 9, 10, 12, 14, 15, 19, 21 22, 25, 26, 29, 45
Ahrweiler H.	1, 2, 34
Aigrain R.	4
Alexander P.G.	23
Almazon A.	137, 139
Anastos M.A.	45

Auzépy M.F.	31, 44, 47, 50, 52, 54, 65, 66, 67, 68, 69, 79, 84, 97, 98, 99, 101, 104, 105, 106, 107, 110, 120, 121, 129, 131, 132, 133, 139
Beck H.G.	45
Bidez	143
Boor de C.	50
Bourdara C.A.	31, 34, 35
Brubaker L.	3, 5
Bryer A.	48
Burgmann L.	25, 69, 70, 74, 51, 75, 81
Bury P.	9
Callu J.P.	76
Cantarella E.	76
Capocci V.	140
Cunningham M.B.	62
Dagron G.	137
Dobschütz von E.	102
Delehaye H.	4, 5, 79
Dmitrievsky	137
Dölger F.	44, 45, 48, 52, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 61, 83
Dvornik F.	61
Ebersolt J. B.	66
Efthymiadis St.	109, 130, 133
Fatouros G.	89
Gero St.	9, 10, 11, 13, 31, 45, 52, 53, 56, 58
Grierson Ph.	27
Guilland R.	66
Haldon J.	3, 5
Halkin F.	16, 17, 56, 133, 134
Herrin J.	15, 17, 48, 81
Jadevaia F.	83
Janin R.	39, 45, 87, 101, 102, 103, 108, 110, 111, 115, 133, 137, 139, 140, 145, 147

Karlin – Hayter P.	102
Kazhdan A.	17, 35
Koutrakou N.C.	33, 49, 52, 89
Kresten O.	96
Lamza L.	77
Laskaris N.	137
Latyšev V.	63
Laurent V.	41, 128, 131
Liebs D.	96
Lilie R.J.	15, 23
Lombard A.	10, 13, 52
Loparev	134
Mango C.	29, 54, 109, 132
Mansi D.	46, 47, 62
Maxfield St.	3
Melioransky M.	11
Menthon B.	41
Mergiali- Sahas S.	56
Noethlichs K.L.	110
Ostrogorsky G.	21, 48, 52
Papachryssanthou D.	61, 62
Peeters P.	5
Pezzella S.	4
Rochow I.	10, 14, 55
Rosser I.	27
Rouan M.F.	70
Samodurova Z.G.	8
Schenk K.	9
Schneider G.A.	90
Schreiner P.	44
Ševčenko I.	4, 35, 48, 54
Sinogowitz B.	75
Speck P.	10, 11, 15
Svoronos N.	49
Talbot A.M.	17
Treadgold W.	9, 11, 14, 17, 19, 27, 29, 53, 62, 134
Troianos Sp.	75

Vasiliev A.A.	45
Whittow M.	12, 14, 17, 19
Wortley J.	56, 57

ΠΙΝΑΚΑΣ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

Αγαύρων (μονή)	127
Αγία Αναστασία	137
Αγία Γλυκερία (νησί)	120, 121
Άγιοι Απόστολοι	16, 127, 132
Άγιος Ανδρέας (νησί)	115
Αγίου Ανδρέου εν Κρίσει (μονή)	132
Αγίου Μάμαντος (ανάκτορα)	39, 40
Αγίου Μάμαντος (μονή)	136
Αθανάσιος (ηγούμενος)	112, 121, 125
Αθανασίου Αθωνίτη (λαύρα)	135
Ακρίτας	86, 87
ακρωτηριασμοί	76, 77, 80, 81, 82, 94, 95, 105
Αλανοί	10
Άμαστρις	127
αμνημόνευτοι	51, 52
Αμόριο	28
ανακαλώ	126
ανακλαίω	126
Αναστάσιος	46
(σύγκελλος-πατριάρχης)	
Αναστάσιος (αυτοκράτωρ)	131
Ανδρέας (επίσκοπος Κρήτης)	133
Ανθούσα	134
ανθρωποκτονία	25, 63
Άννα	79, 81, 102, 103
Αντώνιος	60, 86
(πατριάρχης)	
Αντώνιος Συλαίου ο Κασσιματάς	26, 28
Απάμεια	87, 91
αποκοπή αυτιών	81
αποκοπή γλώσσας	77

αποκοπή μύτης	78, 79, 80, 81, 84
αποκοπή χειρών	81
απόκριση κανονική	139
Απολλωνιάς (λίμνη)	87, 89
Αρτάβασδος	8
Άσσοι	87
Αυλικάλαμος	69
(φορολόγος Νικομηδείας)	
Αυξέντιος	47
Αυξεντίου Όρος	11, 38, 39, 47, 48, 65, 69, 110, 131
Αυξεντίου τον Βουνόν	47, 63, 70, 77
αφαίρεση αξιωμάτων	95
Αφουσία	86, 87, 88, 91
Βαλσαμών	25, 138
Βεβαίας Ελπίδος (μονή)	136
βιοθάνατοι	141, 142, 143, 144, 145
Βολλανδιστές	5
Βόνιτα	89, 93
Βουλγαρία	8, 19
Βούλγαροι	9
Γερμανικών (χώρα)	9
Γερμανός	9, 45, 46, 133
(πατριάρχης)	
Γεώργιος (επίσκοπος Αμάστριδος)	128
Γεώργιος Μυτιλήνης	133
Γλυκάς Μιχαήλ	109
γλωσσόκομον	124, 125, 127, 128, 130, 131
Γραπτοί	95
Γρηγόριος	46
(πάπας Ρώμης)	
Δαλμάτου	11
(μονή)	
δαρμός	94, 100, 105
Δάφνης	45
(ανάκτορο)	
δήμευση	53, 76, 77, 82, 87, 91, 92, 93, 95

Δίου (μονή)	133
Ειρήνη (αυτοκράτειρα)	7, 8, 15, 16, 17, 18, 19, 26, 29, 56, 133, 134, 135
εκκομίζω	126
εκκομισταί	146
έκπτωση από τα αξιώματα	93
εκφέρω	126
εκφορά	126
Ελευθερίου (ανάκτορα)	111, 118
Ελλησποντος	43
ενταφιασμός	123, 141, 142
Εξακιονίτες	132
εξόδευσις	126
εξοδί(α)ζω	126
εξόδιον	126
έξοδος	126
εξορία	53, 64, 76, 77, 78, 79, 80, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 120, 130
εξοριάρχης	91, 110
έπαρχος	95, 103
Ευδοκία (αυτοκράτειρα)	23
Ευδοκιάς	87
Ευθύμιος Σάρδεων	32, 36, 85, 86, 92, 93, 100, 110, 113, 115, 116, 131
Ευθυμίου Παλαιστίνης (λαύρα)	135
Ευνούχων (μονή)	43
Ευστάθιος (επίσκοπος Κίου)	80
Ευστράτιος (ηγούμενος Αγαύρων)	127, 131
Ευφημία (αγία)	56, 57
Έφεσος	41, 54, 55, 99
Εχέκολλα	102, 108
Ζαχαρίας	122
Ζευξίπτου (λουτρά)	109
Ζήνων	104

Ηλίου βωμών (μονή)	135
Ηράκλειος	1, 56
θανατική καταδίκη (ποινή)	53, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 144, 143
Θάσος	85, 86, 87, 93
Θέκλα	28
Θεοδοσία (σύζυγος Βάρδα)	127
Θεοδόσιος Γ΄	9, 10
Θεοδώρα	8, 28, 29, 85, 101, 147
(αυτοκράτειρα)	
Θεοδώρα Θεσσαλονίκης	86, 94
Θεόδωρος	85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 102, 103, 112, 117, 132
Θεόδωρος Στουδίτης	32, 36, 86, 93, 108, 112, 123, 146, 147
Θεοστήρικτος Πελεκητής	54, 99
Θεοτόκου μονή	127, 133, 135
Θεοτόκου Ευεργέτιδος (μονή)	135
Θεοφάνης	85, 86, 87, 88, 90, 93, 94, 95, 102, 103, 117, 118
Θεόφιλος (αυτοκράτωρ)	7, 8, 27, 28, 36, 41, 42, 43, 60, 61, 62, 64, 77, 83, 85, 86, 87, 90, 92, 94, 95, 103, 104, 107, 110, 112, 116
Θεόφιλος (αρχιεπίσκοπος Εφέσου)	128
Θεοφύλακτος	8, 86, 147
θήκη	124
Θράκη	9
θρήνος	126
Ιαμαρής	60
Ιαννής	60
Ιγνάτιος (πατριάρχης)	109, 133
Ιγνάτιος (μοναχός)	133
Ιερείας (ανάκτορα)	31, 46
ιεροσυλία	81, 83
Ιζίδ Β΄ (Yazid)	45
Ιουλιανός (αυτοκράτωρ)	131, 142

Ιουστινιανός Α΄	74, 92, 104, 131, 135
Ιουστινιάνος (ο ρινότμητος)	9, 10
Ίσαυροι	92, 96, 101
Ιωάννης Γοτθίας	127, 132
Ιωάννης Γραμματικός	28, 29, 60
Ιωάννης Δαμασκηνός	130
Ιωάννης (ηγούμενος της των Καθαρών μονής)	110, 117, 119
Ιωάννης (ηγούμενος Μοναγρίας)	100
Ιωάννης Κίτρος	139
Ιωάννης (Όρους Αυξεντίου)	131
Ιωάννης Χαλκηδόνος	140
Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου (μονή)	135
Ιωάννου Προδρόμου της Πέτρας (μονή)	135
Ιωάσαφ (μητροπολίτης Εφέσου)	137, 139
Ιωσήφ (μητροπολίτης Θεσσαλονίκης)	112, 113, 117, 128, 147
Καβαλίνος	8, 13
κάθειρξη	84, 118
καθοσίωση	24, 63, 66, 69, 71, 72, 113, 114, 116
Καλωνάς	85
καπικλάριος	106, 118
Κασσιτεράς	23
καταδίκη της μνήμης	31, 33, 44, 52,67
καταπέλτες	98, 99
Καυλέας Αντώνιος (πατριάρχης)	147
καύση γενειάδας	79, 82, 83
κεφαλική ποινή	71, 141
Κεχαριτωμένης (μονή)	137
κηδεία	125, 126, 127, 128, 129, 131, 132
κήδευση	123, 129
κλίνη	128
κοιμητήριο	124, 131, 134, 135, 137, 140, 144
Κοπρώνυμος	13, 14, 22
κούρεμα	76, 82
κράββατος	128
Κρησκεντίου (τα)	90

Κριόταυρον	112, 117
Κρίσις	146
Κύπρος	41
Κωνσταντινάκιος	91, 110
Κωνσταντίνος ο Μέγας	132
Κωνσταντίνος Ε΄	7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 22, 23, 27, 31, 33, 34, 37, 39, 40, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 62, 63, 64, 66, 67, 70, 72, 74, 77, 78, 79, 81, 83, 84, 97, 100, 101, 103, 117, 139, 140, 144, 146
Κωνσταντίνος Στ΄	7, 8, 15, 17, 108
Κωνσταντίνος Θ΄ Μονομάχος	34
Κωνσταντίνος (πατριάρχης)	48, 50, 140
Κωνσταντίνος Ποδοπάγουρος, (λογοθέτης του δρόμου)	66, 67
Κωνσταντίνος Τίου	56, 57
Λάμαρις	112
Λαρδότυρος Θεοφάνης (στρατηγός Κρήτης)	98
Λαχανοδράκων Μιχαήλ λειποταξίου γραφή	54, 55, 57, 99 89
λεκτίκιον	129
Λέων Γ΄	7, 8, 9, 10, 14, 22, 23, 31, 33, 43, 44, 45, 56, 60, 62, 63, 70, 75, 77, 78, 83, 84
Λέων Δ΄	7, 8, 14, 15, 18
Λέων Ε΄	7, 8, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 30, 32, 34, 35, 36, 41, 43, 58, 59, 61, 62, 63, 83, 84, 85, 86, 87, 93, 94, 103, 116, 117, 118, 121
Λέων ΣΤ΄	8
Λέων (επίσκοπος Προυσαέων)	42
λούσις	127
Λυδία	43, 112, 121

λύση	139
Μάγγανα	122
Μαγιστριανού (τα)	8
Μακεδόνες	92
Μανιχαίοι	121
Μαντινείου (μονή)	134
Μασσαλαίων (φρούριο)	120
μαστίγωση ή σωματικός κολασμός	78, 79, 81, 83, 84, 94, 100
Μακάριος (ηγούμενος Πελεκητής)	85, 86, 88, 89, 117, 1
Μαύρα αγία	101
Μεθόδιος (πατριάρχης)	29, 92, 93, 94, 103, 110, 113, 114
Μελισσηνός Θεόδωρος	23
Μεσημβρία	9
Μέτωπα	87, 89
Μηνά οσίου (μονή)	136
Μιχαήλ Α΄ Ραγκαβές	7, 8, 19, 20, 21, 30, 83
Μιχαήλ Β΄	7, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 36, 59, 60, 62, 64, 86, 114, 116
Μιχαήλ Γ΄	8, 28
Μιχαήλ σύγκελλος	87, 93, 103, 104, 108, 119
Μιχαήλ Συνάδων	32, 86, 122, 125
μνήμα	124
μνημείον	124
Μονοκιονίου (μονή)	132
Νικήτας Μεδικίου	118, 120, 121, 128, 129, 134
Νικήτας ομολογητής	86
Νικηφόρος Α΄	2, 7, 8, 17, 19, 36, 83, 129
Νικηφόρος (πατριάρχης)	23, 32, 59, 86
Νικηφόρος (ηγούμενος Σεβαζή)	85-86, 88
Νικόλαος Στουδίτης	86, 93, 117, 118
Νικομήδεια	148
Νικομηδείας (κόλπος)	90
Νούμερα	109
ολολυγμός	127
Όλυμπος	41, 42, 43, 134
Όρος Ιερείας	31, 58, 64, 65, 73, 80, 82, 95

Ουλιπιανός	124
Παρθενίτες	127, 132
Παναγία Βλαχερνών	46
Παύλος	112, 131
Παύλος Καϊουμά	79, 81, 82, 97, 116, 119, 145
Παύλος (επίσκοπος Πλουσιάδος)	90, 128
Πελαγία (αγία)	140
Πελάγιος (άγιος)	140
Πελαγίου (τα)	70, 139, 140, 141, 144, 148
Πελαγίου (ναός)	140
Πενταδάκτυλος (φρούριο)	117, 119
περιστολή	126
Πέτρος Ατρώας	90, 110
Πέτρος Βλαχερνών	79, 100
Πλατεία Πέτρα	112, 121
Πλάτων	108, 117, 121
πολυάνδρια	147
Πραιτώριο	66, 67, 68, 70, 72, 79, 85, 97, 98, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 113, 117
Πριγκηπόννησα	21
Πρίγκηπος	133, 147
Προικόννησος	61, 65, 69, 79, 103
Προκοπία	8, 43
Προποντίδα	87
προρρήσεις	34, 35
Προύσα	86, 87
πυρά	85, 96, 99
ρελεγιόσον	125
Σαμοθράκη	85, 87, 118
Σαμψών (ξενών)	113, 114, 117
σελέντιον ή σιλέντιον	38, 45, 46
Σέργιος (μοναχός)	69
Σικελία	80
σκαμνίον	126
σκήμπους	128, 130
σκοτένδυτοι	50
Σμύρνη	86, 117, 118

Σταυράκιος	7, 8, 19, 20, 36
Στέφανος ο νέος	33, 38, 47, 54, 65, 66, 67, 69, 70, 72, 80, 83, 97, 98, 103, 104, 119, 121, 122, 125, 131, 135, 139
Στέφανος πρωτασηκρήτης	86, 87, 89, 92
Στέφανος Σαββαΐτης	134
Στουδίτες	19
Στρατήγιος (δομέστικος των εξκουβίτων)	66, 67
Στρόβελος	87
σύγκλητος	31, 45
Συγκλητούν Γεώργιος	38, 39, 82
Συμεών (στυλίτης)	35, 85, 86, 93, 99, 103, 125, 127, 133
Συνέσιος	34
Σύνοδος: Αγίας Σοφίας	23
Ιερείας	11, 46, 47, 48, 53, 58, 62, 65
Νικαίας	17, 33, 58
σωματικός κολασμός	93, 94, 100
Ταράσιος (πατριάρχης)	32, 33, 129, 133
ταφή	125, 131, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 146
τάφος	124, 135, 140, 147
τάφος-φυλακή	113, 114, 115, 116, 130
Τζυκανιστήριο	55
Τρίκλινο ή τριβουνάλιο των ιθ'ακουβίτων	45, 46
Τριχιναραίας (μονή)	47, 48, 79, 102
τυραννίς	34
τύραννος	33, 34, 43
τύφλωση	79, 81, 82
Φάρου (ηλιακό)	66, 102
Φιάλη	66, 102, 103, 104, 113
Φιλιππικού (μονή)	39, 47, 80, 110
Φόρος Κωνσταντίνου	48
φούρκα	96, 97
Φρυγία	43

φυλακή	82, 86, 91, 100, 102, 105, 106, 109, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 130
Φώτιος (πατριάρχης)	33
Χάλκη (νήσος)	125
Χαλκή Πύλη	44, 45, 63, 109
Χαλκηδών	86
χαμεύνιον	126
χαμοσόριον	124
Χερσών	85, 87
Χώνες	41
Χώρας (μονή)	133
Acta Sanctorum	5
actio popularis	104
Analecta Bollandiana	5
Bibliotheca Hagiographica Graeca	5
clavicularius	106
damnatio memoriae	31, 33, 44, 52, 67
deportatio	76, 92
libelli persecutionis	90
locus religiosus	124
monumentum	124, 125
perduellio	142
sepulchrum	124, 125

